

НАУКА И СТУДЕНТИ

СТУДКОН 4

<https://doi.org/10.46630/stu4.2023>

Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ

Оперативна уредница
Др Маја Д. Стојковић

Рецензенти

Проф. др Александра Лончар Раичевић
Проф. др Данијела Костадиновић
Проф. др Милош Ђорђевић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

НАУКА И СТУДЕНТИ СТУДКОН 4

Тематски зборник радова
са скупа одржаног 10. новембра 2018

Уредници
Доц. др Љиљана Скробић
Мср. Стефан Здравковић

Ниш, 2023.

САДРЖАЈ

1. СРПСКИ ЈЕЗИК

Катарина Миленковић О <i>ЛАЖНИМ ПРИЈАТЕЉИМА</i> ФРАНЦУСКОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	9
Милица Михајловић ФРЕКВЕНЦИЈА, ЗНАЧЕЊЕ И ВРСТЕ РЕЧИ У МЕНТАЛНОМ ЛЕКСИКОНУ	21
Ђорђе Шуњеварић СУФИКСИ -ЕТИНА И -УРИНА КАО КОНКУРЕНТНИ У ТВОРБИ ИМЕНИЧКИХ АУТМЕНТАТИВА	35
Александра Антић ИСКАЗИВАЊЕ СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ ПОСЕСИВНОСТИ ЛИЧНИМ И ПРИСВОЈНИМ ЗАМЕНИЦАМА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ	49
Јована Стојановић ГЛАГОЛИ РОМАНСКОГ ПОРЕКЛА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА	61
Јована Стевановић СТОЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА СЕКУРИЧ КОД РЕКОВЦА	73
Ана Крстић МИКРОТОПОНИМИЈА НАСЕЉА ОРАХОВАЦ	89

2. ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК

Jovana Trandafilović ARTUR REMBO – PESNIK <i>DRUGOSTI</i>	101
--	-----

3. РУСКИ ЈЕЗИК

Мирјана Цветковић СИНТАКСИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ РУСКОГ ИНФИНИТИВА И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ	111
--	-----

4. КЊИЖЕВНОСТ

- Милица Миловановић
НЕШТО СТАРО, НЕШТО НОВО И НЕШТО ИЗМЕЂУ:
КАРАКТЕРИЗАЦИЈА ЖЕНСКИХ ЛИКОВА У КОМАДУ СУВО
ГРОЖЂЕ НА СУНЦУ ЛОРЕЈН ХЕНСБЕРИ 127
- Aleksandra Vukelić
ZLOČINKE U ROMANIMA TONI MORISON I MARGARET
ATVUD: VOLJENA I ALIJAS GREJS 139
- Darko Pliin
METATEATRALNI ELEMENTI U DRAMI NARODNI
DEMOKRATSKI CIRKUS SAKEŠVILI ROKA VILČNIKA 151
- Милица Перић
ЛИКОВИ У ПОГРАНИЧНИМ ПРИПОВЕТКАМА ИЛИЈЕ И.
ВУКИЋЕВИЋА 159
- Ања Глишовић
МЕТАФИКЦИЈА О ВАМПИРСКОМ НАСЛЕЂУ И
ТРАДИЦИОНАЛНИ ПОДТЕКСТ ПРЕДСТАВА О ВАМПИРУ
У ПРИПОВЕЦИ РОДОСЛОВ ЛОЗЕ ВАМПИРА МОМЧИЛА
НАСТАСИЈЕВИЋА 171
- Александар Н. Илић
ЛАТИНИ У МАКСИМУ ЦРНОЈЕВИЋУ ЛАЗЕ КОСТИЋА И У
ЈЕЛИСАВЕТИ, КЊЕГИЊИ ЦРНОГОРСКОЈ ЂУРЕ ЈАКШИЋА 183
- Адријана Ранковић
ХРАНА – ЈЕДАН ОД КЉУЧНИХ „САСТОЈАКА” СРЕМЧЕВОГ
РОМАНА ПОП ЂИРА И ПОП СПИРА 193

5. СОЦИОЛОГИЈА

- Анђела Ђорђевић
ДА ЛИ ГЛОБАЛНО ТРЖИШТЕ УТИЧЕ НА РАСТУЋУ
СОЦИЈАЛНУ НЕЈЕДНАКОСТ У СВЕТУ? 203
- Dana Mitrovska, Katarina Živković
MEDIJSKA SLIKA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U SVETSKIM I
SRPSKIM MEDIJIMA 217
- Марио Цекић
МИШЉЕЊЕ СТУДЕНАТА О ВОЛОНТИРАЊУ СТАРИЛИХ ЉУДИ
КАО ВИДУ АКТИВНОГ СТАРЕЊА 229

6. ИСТОРИЈА

- Тамара С. Ивановић
ЈУГОСЛОВЕНСКИ КРАЉЕВСКИ ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР У
ЊУЈОРКУ (1942-1943): ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА 247
- Урош Д. Микетић, Чарна Д. Булатовић
ДНЕВНИК ТАДИЈЕ КОСТИЋА 1915. ГОДИНЕ – ОД НИША ДО
ПРОКУПЉА 259
- Алекса М. Поповић
СТРУКТУРЕ СРПСКЕ ЦРКВЕНОНАРОДНЕ АУТОНОМИЈЕ У
ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 1690–1792 ГОДИНЕ 273
- Стеван Д. Јовићевић
ДИЈАЛЕКТИКА АФЕКТИВНОГ СВЕТА У „ПОСЛАНИЦИ КИР
ИСАИЈИ” ДИМИТРИЈА КАНТАКУЗИНА 287
- Вукашин Вукмировић
СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ПИТАЊУ ВЛАСТЕЛЕ У
СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЗЕМЉАМА 299

7. ФИЛОЗОФИЈА

- Александар Драшковић
ПРОБЛЕМИ ГАЛИЛЕЈЕВОГ РЕШЕЊА АРИСТОТЕЛОВОГ ТОЧКА ... 307
- Vladimir M Lukić
SOLIDARITY OPPOSED TO RESENTIMENT: A BASIS FOR THE
VIRTUOUS CIVIC LIFE? 311

8. ПЕДАГОГИЈА

- Marija Ž. Tomić
POVEZANOST EMOCIONALNE INTELIGENCIJE SA OPŠTIM
USPJENOM UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE 325
- Александра С. Јовановић
ВРШЊАЧКИ КОНФЛИКТИ У ШКОЛИ: МЕДИЈАЦИЈА И
САВЕТОВАЊЕ 335
- Лана М. Томчић
РАЗВОЈ ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА КРОЗ
ИНИЦИЈАЛНО ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА 351

Катарина Миленковић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Мирјана Илић

УДК 811.163.41'373.45
 811.133.1

О ЛАЖНИМ ПРИЈАТЕЉИМА ФРАНЦУСКОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада су позајмљенице француског порекла у српском језику које спадају у групу такозваних лажних пријатеља. Најпре објашњавамо примарне и секундарне промене које преузета реч француског порекла трпи док уђе у српски фонд. Потом смо примере *лажних пријатеља* разврстали према језичким нивоима: морфолошком, лексичко-синтаксичком, стилистичком и семантичком. Прелиминарни резултати истраживања показали су да је број *лажних пријатеља* француског порекла у српском језику много већи него што сматрају поједини научници, да се они могу лакше разврстати према језичким нивоима и да је у скорије време потребан речник ових парова *лажних пријатеља*, који већ постоји за енглеско-српски корпус. За грађу су нам послужили следећи речници: *Француско-српски речник* (Slobodan Јovanović, 2014), *Лексикон страних речи и израза* (Milan Vujaklija, 1966), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (SANU) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (Matica srpska, 1967–1976).

Кључне речи: *лажни пријатељи, језички нивои, француски језик, српски језик.*

1. Увод

Овај рад се бави истраживањем на пољу лексичког односа између српског и француског језика. Предмет истраживања су француске позајмљенице у српском језику које се дефинишу као *лажни пријатељи*.

Михаило Поповић (Роровић, 2005: 146–147) даје дефиницију поменутог појма која каже да се у процесу значењске адаптације модел и реплика толико удаљују да се њихова значења не подударају ни у једном контексту, а уз то он дели *лажне пријатеље* на више група: *застарело значење речи у француском, изведенице, елипса и померање значења*.

Значења француских речи² у српском језику прикупљали смо из познатог двојезичног *Француско-српског речника* Слободана Јовановића, а прецизнија

¹ milenkovicatarina996@gmail.com

² Даринка Гортан-Премк (Premk, 1997: 36–37) сматра да је у лексикологији уобичајеније да се реч као јединица лексичког система назива *лексемом*, док Твртко Прћић (Prčić 1997: 12) указује и на алтернативну могућност да се основна јединица лексикона назива такође и *реч* (традиционална употреба). Ми ћемо у овом раду користити некад први, некад други термин како би се избегла учесталост употребе истог термина.

значења речи француског порекла које су се већ успешно адаптирале у српском језику тражили смо у шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске, *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ и *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије.

Пошто смо се анализом грађе бавили тумачећи наведене лексиконе, ради прегледније анализе разврстали смо је по критеријуму граматичких нивоа коме дати примери припадају. Том приликом служили смо се већ утврђеном поделом коју су у својим радовима изложили Жан Кудела (Jean Kudela, 1981), а касније и Драгана Дробњак (Dragana Drobnyak, 2011).

Највећи проблем са којим се суочавамо на почетку прикупљања грађе јесте идентификација речи француског порекла. Речници упућују у највише случајева на латинско порекло када наводе етимологију речи из модерних романских језика. Међутим, чињеница је да већина тих латинских речи облички не потиче из латинског, већ из неког од живих романских језика. У речницима, такође, постоји изванредан број речи латинског или грчког корена које припадају скоро свим европским језицима, па се оне убрајају у *интернационализме*. Највећи број тих међународних речи ушао је у српски језик преко језика посредника (најчешће немачког), а у тај језик посредник дошле су из француског. Није искључена могућност да нека реч долази из два или више језика истовремено, уколико се облици и значење потпуно поклапају у тим језицима. Важно је напоследку напоменути да се у процесу прегледавања обимних дескриптивних речника САНУ и МС десило да одређене речи нема, а веома је честа у нашем језику.

2. Подела француско-српских *лажних пријатеља* према језичким нивоима

Најпре да објаснимо кроз какав процес промене може проћи позајмљеница пре него што се потпуно прилагоди у *новом* језику.

Драгана Дробњак (Drobnyak, 2011: 18) објашњава да се речи страног порекла осећају као туђе док чувају прозодијске, фонетске, морфолошке и творбене одлике, тј. док се не уклопе у граматичку структуру језика примаоца. Процес интеграције заправо траје од појаве стране речи до њеног потпуног уклапања.

Промене које доживљава позајмљеница у језику примаоцу, према речима Драгане Дробњак, деле се на две основне:

- 1) примарне промене;
- 2) секундарне промене.

Примарне промене трају од тренутка преласка модела у језик прималац све до његове интеграције, а време промене није одређено. Већина позајмљеница пролази кроз ову фазу, јер се тада нпр. одређују гласовне промене, род и број именица или глаголски вид, сужава се значење итд. Секундарне промене

јављају се на реплици од момента интеграције, када се нова реч одомаћи и за ову фазу неопходна је социолингвистичка подлога. Ова фаза обухвата деривацију позајмљеница и повећање броја значења. Секундарне промене су сталне и непроменљиве.

Када кажемо *језички нивои*, мислимо на њихову лингвистичку поделу: фонетика, фонологија, морфологија, синтакса, семантика и прагматика. У овом раду пратићемо она три нивоа која предлажу Жан Кудела и Драгана Дробњак, јер сматрамо да су они и кључни за контрастивну анализу између речи у француском језику и њену адаптацију у српском језику. Ти нивои су морфологија, синтакса и семантика, а негде између налази се и стил који проучава стилистика, али не као језички ниво, већ као начини изражавања једног те истог садржаја.

2.1. Морфолошки лажни пријатељи

Лексема која се позајми из страног језика треба да се уклопи у домаће морфолошке категорије и поприми сва обележја која су карактеристична за језик прималац, у нашем случају то је српски. Обим морфолошке адаптације зависи од сличности морфолошких система језика примаоца и језика даваоца. Уколико су морфолошке структуре та два језика сличније, разлике између модела и реплике су мање. За морфолошку адаптацију неопходно је најпре дефинисати основни облик речи, а то је онај облик који се налази у речницима као одредница. Тај основни облик доживљава две врсте промене: прво улази у систем флексије, а потом у систем творбе речи. У највећем броју случајева категорија се не мења уласком у нови језички систем, па именица остаје именица, глагол остаје глагол итд.

а) У прву подгрупу морфолошких *лажних пријатеља* сврстаћемо речи француског и српског језика које су истог значења, а различитог рода:

- срп. *аларм* (м. р.): *alarme* (ж. р.)
- срп. *аспирин* (м. р.): *aspirine* (ж. р.)
- срп. *атак* (м. р.): *attaque* (ж. р.)
- срп. *аутомобил* (м. р.): *automobile* (ж. р.)
- срп. *аванс* (м. р.): *avance* (ж. р.)
- срп. *баланс* (м. р.): *balance* (ж. р.)
- срп. *бензин* (м. р.): *benzine* (ж. р.)
- срп. *бронза* (ж. р.): *bronze* (м. р.)
- срп. *група* (ж. р.): *groupe* (м. р.)
- срп. *динамит* (м. р.): *dynamite* (ж. р.)
- срп. *диплома* (ж. р.): *diplome* (м. р.)
- срп. *епизода* (ж. р.): *episode* (м. р.)
- срп. *клима* (ж. р.): *climat* (м. р.)
- срп. *компот* (м. р.): *compote* (ж. р.)
- срп. *контрола* (ж. р.): *controle* (м. р.)

срп. лак (м. р.): *laque* (ж. р.)
 срп. лексика (ж. р.): *lexique* (м. р.)
 срп. ликер (м. р.): *liqueur* (сг. тангум)
 срп. лимит (м. р.): *limite* (ж. р.)
 срп. манир (м. р.): *manière* (ж. р.)
 срп. масажа (ж. р.): *massage* (м. р.)
 срп. маска (ж. р.): *masque* (м. р.)
 срп. молекул (м. р.): *molécule* (ж. р.)
 срп. панорама (ж. р.): *panorama* (м. р.)
 срп. пеницилин (м. р.): *pénicilline* (ж. р.)
 срп. пуре (м. р.): *purée* (ж. р.)
 срп. помфрит (м. р.): *pommesfrites* (пл. тангум)
 срп. резон (м. р.): *raison* (ж. р.)
 срп. тема (ж. р.): *thème* (м. р.)
 срп. униформа (ж. р.): *uniforme* (м. р.)
 срп. виза (ж. р.): *visa* (м. р.)
 срп. витража (ж. р.): *vitrage* (м. р.)

б) Овој групи припале би све апстрактне именице са завршетком *-тет* у српском језику. Навешћемо неколико најфреквентнијих:

срп. дуалитет (м. р.): *dualité* (ж. р.)
 срп. егалитет (м. р.): *égalité* (ж. р.)
 срп. интегритет (м. р.): *intégrité* (ж. р.)
 срп. капацитет (м. р.): *capacité* (ж. р.)
 срп. квалитет (м. р.): *qualité* (ж. р.)
 срп. куриозитет (м. р.): *curiosité* (ж. р.)
 срп. квантитет (м. р.): *quantité* (ж. р.)
 срп. просперитет (м. р.): *prospérité* (ж. р.)
 срп. универзитет (м. р.): *université* (ж. р.)
 срп. факултет (м. р.): *faculté* (ж. р.)

Из изнетог под а) и б) следи, а о томе пише и Драгана Дробњак (Drobnjak, 2000: 199), да су именице мушког рода постојаније у погледу очувања рода, док се именице женског рода нестабилније понашају приликом адаптације. Такође се види да средњи род уопште није продуктиван колико остала два рода, иако одређени број француских именица при адаптацији добија наставке средњег рода у српском језику, али не узима и сам род.

в) Речи могу имати и исто значење, а различите префиксе у француском и српском:

срп. абнормалан: *anormal* (**abnormal*)
 срп. нелојалан: *déloyal* (**noloyal*)
 срп. нелогичан: *illogique* (**nologique*)

срп. *продекан*: *vice-doyen* (**prodoyen*)
 срп. *диоксид*: *bioxyde* (**dioxyde*)
 срп. *реконвалесцент*: *convalescent* (**reconvalescent*)
 срп. *мелиорисати*: *améliorer* (**méliorer*)

Дакле, овде семантички нема појаве лажних парова, а префикси у два језика се разликују највероватније због различитог порекла.

г) Као што је у претходној подгрупи префикс створио *лажне пријатеље*, тако у овој суфикс може довести до исте појаве:

срп. *авантуриста*: *aventurier* (**aventuriste*)
 срп. *аплауз*: *applaudissement* (**applause*)
 срп. *дијагноза*: *diagnostic* (**diagnose*)
 срп. *дресура*: *dressage* (**dressure*)
 срп. *комбинација*: *combinaison* (**combination*)
 срп. *окупатор*: *occupant* (**occupateur*)
 срп. *прогноза*: *prognostic* (**prognose*)
 срп. *провокативан*: *provocant* (**provocatif*)
 срп. *семестралан*: *semestriel* (**semestral*)
 срп. *спортиста*: *sportif* (**sportiste*)
 срп. *стажиста*: *stagier* (**stagiste*)

Говорници који не познају тако добро француски језик можда би се, водећи се знањем енглеског, определили за онај суфикс који је стављен у заграду, а који заправо не постоји у француском језику. И пошто знамо да је велики број енглеских речи француског порекла, вероватно да су у енглеском узети другачији суфикси како би се те речи разликовале од изворних, француских. На тај начин начињена је диференцијација два језика, али у српском се адаптирао скоро без изузетка тај енглески суфикс који је као језик посредник донео реч код нас.

д) Последњој подгрупи морфолошких *лажних пријатеља* придружићемо псеудогалицизме који немају морфолошки близак облик у француском језику за исти означени појам у српском. Постоји могућност и да одређени облик не припада истој врсти речи у једном и другом језику:

срп. *академик*: *académicien* (**académique*, придев)
 срп. *козметичарка*: *esthéticienne* (**cosméticienne*)
 срп. *маршрута*: *itinéraire* (**marcheroute*)
 срп. *републички*: *républicain, e* (**république*, именица)
 срп. *статиста*: *figurant* (**statiste*)
 срп. *таксиста*: *chauffeur de taxi* (**taxiste*)

2.2. Изведенице

У овом случају такође је реч о типу *лажних пријатеља*, али по начину настанка у питању су морфолошки *лажни пријатељи*. Ради се о моделу и реплици сличног облика, али другачијег значења.

Први пример би могао бити француски модел *terrasser* и српска реплика *терасирати*, чија су значења потпуно различита. Француски модел се користи са значењем *савладати* (непријатеља), док српска реплика упућује на степенасто зидање тераса у земљи.

Тако и француска именица *pointe* и српска реплика *поента* не могу да се употребљавају у истим контекстима јер имају различита значења. У француском језику ова реч упућује на шиљак, тј. оштар врх. У српском језику ово значење се не може буквално превести речју *поента* – ова реч носи значење неке циљане намере или идеје, а то значење пак француском језику није познато. Тако у српском можемо рећи: *То је била поента његовог залагања за тебе*.

Дакле, српска реплика *поентирати* у значењској је вези са именицом *поента*, а не са француским глаголом *pointer*.

2.3. Лексичко-синтаксички *лажни пријатељи*

„Лексичко-синтаксички *лажни пријатељи* су речи које се понашају као ’прави пријатељи’ када се употребљавају саме, док у синтагматској употреби постају ’лажни пријатељи’, будући да се налазе у окружењу речи са којима тада граде другачије семантичке односе” (Drobnjak, 2011: 45). Тако ћемо навести неколико случајева у којима је појединачна реч из синтагме *прави пријатељ* са српском речју, док у синтагми значење не може буквално да се преведе:

- fr. *manque de liquidités*: срп. *неликвидност* (а не *мањак ликвида*)
- fr. *cabinet d'avocat*: срп. *адвокатска канцеларија* (а не *адвокатски кабинет*)
- fr. *niveau de vie*: срп. *животни стандард* (а не *животни ниво*)
- fr. *moyen préventif*: срп. *превентива* (а не *превентивно средство*)
- fr. *agent secret*: срп. *агент* (а не *тајни агент*)
- fr. *clé anglaise*: срп. *француски кључ* (а не *енглески кључ*)
- fr. *roman policier*: срп. *криминалистички роман* (а не *полицијски роман*)
- fr. *récipient en aluminium*: срп. *алуминијумска посуда* (а не *посуда у алуминијуму*)
- fr. *mécanicien de précision*: срп. *прецизни механичар* (а не *механичар прецизности*)
- fr. *matériaux de construction*: срп. *грађевински материјал* (а не *материјали конструкције*)
- fr. *liste de candidatures*: срп. *кандидатска листа* (а не *листа кандидовања*)
- fr. *école primaire*: срп. *основна школа* (а не *примарна школа*)
- fr. *film en couleurs*: срп. *филм у боји* (а не *филм у бојама*)
- fr. *office du tourisme*: срп. *туристички биро* (а не *канцеларија туризма*)
- fr. *le court métrage*: срп. *краткометражни филм* (а не *кратка метража*)

У примерима на француском у којима је синтагма изражена уз помоћ предлога видимо типичан аналитички тип језика, какав је француски. С друге стране, српски као флективни језик ове синтагме преводи пребацујући предлошко-падежну конструкцију у придев који ће се налазити пре именице. На тај начин буквалан превод са француског уз помоћ предлога доводи до стварања *лажних пријатеља*.

2.4. Стилистички лажни пријатељи

До стилистичких *лажних пријатеља* долазимо када две лексеме истог или сличног облика различито значе. Различитост (била она површинске или дубинске структуре) проистиче из деловања културних, друштвених и осталих чинилаца. Када су стилистички *лажни пријатељи* у питању, Жан Кудела (Kudela, 1981: 247) у својој студији објашњава да је обично ситуација таква да је семантичко поље једног језика неутрално, док је код другог то поље стилистички маркирано и носи извесну афективну или социолошку обојеност:

„И ту наилазимо на један феномен културне природе: српскохрватски прибегава француском да би на француском језику квалификовао моралне и друштвене вредности које тако изгледају веће. У том стилистичком одступању појављује се претеривање које доста добро карактерише снобизам неких личности из комедије као што је то случај у Нушићевој 'Госпођи министарки'” (Kudela, 1981: 247).

У наставку је дат пример из комедије *Покондирена тиква* Јована Стерије Поповића који илуструје покушаје личности да се што *елитније* изражава, чиме аутор постиже додатни комични ефекат у драми:

ФЕМА: Видиш да си мућурла: да се белиш, да се китиш, да чешаљ намешташ како ти је воља, зато је бог ноблесима руке дао, а не да вуку плуг (дува у прсте). Не знам, не знам како ћу те воспитати: француски не знаш, не знаш правити копламенте, а колика си; сад те морам од азбуке репарирати.

ЕВИЦА: О, мајко, сад је доцкан.

ФЕМА: Ја знам, ал' ко би смео споменути о том док ти је отац био жив? Он друго није знао него да тече, да седи код куће, као баба, не марећи ни шта је то пукет, ни шта је кокет. Ево, новаца је оставио доста; али шта то помаже кад је оставио после себе краву. Бог зна шта би од мене било да нисам од натуре на господство створена. Но још није доцкан, моја лепа Евицкен, само се ти на мене угледај, па се можеш још колико-толико поправити. (Vučenov, 1956: 48–49)

ФЕМА: Жан, сан тундер божур ту.

ЈОВАН: (Дед сад, Јоване!)

ФЕМА: Не парле француз?

ЈОВАН: (Право сам ја мајстор-Митру казао да је полудела).

ФЕМА: Јохан, морам и тебе да дам учити француски.

ЈОВАН: А, то ми фали; научио сам и српски, те нисам француски.

ФЕМА: Жан, то мора бити; барем десет речи.

ЈОВАН: Где ћу ја сад под старост да научим; то је тешко за мене.

ФЕМА: Сапр тудер фо. Видиш како није тешко? Знаш шта је божур?

ЈОВАН: Како не бих знао кад нам је пуна башта божура.

ФЕМА: Сапр бу, то је француски добро јутро. Сад кажи: божур, мадам.

ЈОВАН: Божур, мадам.

ФЕМА: Лес тружес. Видиш како је лако.

ЈОВАН: Сапр ђабл сундиер сусун прпрпардон. (Vučenov, 1956: 65–66)

Француска именица *personne* у том језику има неутрално значење *особа, личност, физички изглед, лице (у граматички)*. Ова реч преведена на српски језик као *персона* добија и додатно (често иронично) изнијансирано значење *истакнута, запажена личност, особа упечатљивог карактера*.

Француски придев *vulgaire* у том језику поред значења *простачки, вулгаран* има и неутрална значења попут *народни, обичан, свакодневни, свакидашњи, општепознат*. У српском језику овај придев користи се само са пејоративним значењем.

Реч *affaire* у француском језику значи *ствар, посао, питање, проблем, договор, предузеће*, док у српском језику добија само негативно значење *недозвољеног посла, скандала или најчешће љубавне везе*. У француском такође постоји ово значење речи *афера*, преводи се као *љубавни подухвати* и користи се само као фамилијарно, па је наведено знатно даље од основног значења.

Постоје и случајеви када једна реч има позитивну стилску употребу у српском језику, а негативну у француском, мада је таквих примера мање. *Педантан* је у српском језику човек који је уредан, тачан или брижан, а у француском језику *rédant* особа која се наметљиво намеће као некаква свезналица, надриучењак, али је по врсти речи такође придев.

2.5. Семантички лажни пријатељи

На овом језичком нивоу јављају се заиста бројни примери *лажних пријатеља*, али у раду ћемо издвојити само лексеме које су најкарактеристичнији *лажни пријатељи* јер представљају неподударње на семантичком нивоу. Преласком из француског у српски језик реч може доживети веома велике семантичке промене, које су често и тешко објашњиве. У српском језику се ствара ново значење које не постоји у изворном језику. До тог удаљавања значења најчешће долази у немачком који је језик посредник. Утицај дијахроније (застарелост одређене речи у изворном језику) такође није занемарљив. Уз могућност проширења или сужења семантичког поља у језику примаоцу, о коме ћемо говорити касније, дешава се и да модел (у овом случају француска реч) и реплика (у овом случају српска реч) немају ниједно заједничко значење, што потврђују и једнојезични речници.

Тако глагол *бламирати* у српском језику значи *осрамотити*, док француски глагол *blâmer* има оштрију сему, *осудити*.

Глагол *additionner* у француском језику означава математичку радњу сабирања, а у српском језику са тим значењем се употребљава глагол *сабирати*.

Придев *импотентан* значи углавном мушку особу којој је одузета сексуална способност, а француски језик има за то другу реч – *impuissant*.

У српском језику се за технику насликаног или извајаног људског тела користи термин *акт*, међутим, у француском језику ово значење није пронађено.

Такође у домену сликарства, у српском језику користи се именица *туш* која означава црно течено мастило, док у француском језику лексема *touche* значи у највећем броју случајева некакву дирку или типку (на телефону).

Глагол *рекламирати* у значењу 'правити рекламу' не постоји као такав у француском језику. У француском се глагол *réclamer* користи за значењем захтевања, потражње.

Француска именица *poudre* поред значења које нам прво пада на памет има и значење прашине, праха, дакле већи избор значења, а у српском језику именица *пудер* значи само козметички прашак³.

Императив *куш* код нас није чест, али се користи искључиво у контексту терања пса од себе. У француском језику облик императива глагола *coucher* гласи исто као и у српском *couche*, али се упућује човеку и значи *спавај*.

Српска именица *батерија* нема много значења која у француском постоје за именицу *batterie*, јер значе *бубњева*, *низ*, *серију* итд.

У области исхране, српска лексема *деликатес* би значила 'специјалитет', док је њен изворни француски облик *délicatesse* у том језику употребљаван да би се нагласила финоћа, нежност, сензибилитет нечега.

У речнику се француска реч *tappete* преводи као *метла* или *шамар*, док је у српском језику значење потпуно другачије и везује се за украсне материјале који се лепе на зидове.

Француска реч *frisure* значи само 'један начин уређивања фризура', док је у српском *фризура* архилексеми значи уопштено 'начин уређивања косе'.

Слична ситуација је и са француским глаголом *se parquer* који је био еквивалентан српском глаголу *паркирати се*, али је француском језику затим застарео и данас се уместо њега користи други глагол.

Иако и француска и српска лексема припадају врсти намештаја, француска лексема *chiffonier* између осталог значи *ормар* који обавезно мора имати фиоке. У српском језику лексема *шифоњер* јесте синоним лексеми *ормар*, али и не мора нужно да има фиоке.

Српска реч *солитер* означава јако високу зграду (највишу могућу), а француска реч *solitaire* може бити или именица или придев, свакако у значењу *усамљеника* или пак *усамљене особе*.

У српском језику реч *диригент* значи онога који управља оркестром, хором, док у француском *dirigeant* припада придевима као врсти речи и упућује на особу која управља фирмом, која је руководилац.

³ Свакако да је пудер у нашем значењу прашкастог облика, али постоји и његов течни облик.

3. Закључак

После бројних примера које смо наводили у току рада и сами закључујемо да *лажних пријатеља* француског порекла у српском језику заиста има много, а да због обима грађе за ову прилику чак нису ни захваћене апсолутно све позајмљенице из француског језика. Можда је највећи *кривац* за настанак *лажних пријатеља* управо немачки језик као језик посредник, који је француске речи са већ помереним или потпуно измењеним значењем уносио у српски језик приликом додира култура Војводине и Аустроугарске у прошлости. Једина област где је подударане модела и реплике потпуно јесте термилошки у најширем смислу. То се објашњава потребом термина да буду што прецизнији и распрострањенији у целом свету како би олакшали споразумевање припадника различитих језика у области исте струке.

За *лажне пријатеље* сматрамо сва делимична или потпуна неподударана значења између модела и реплике. Свако подударане које није потпуно може се разматрати у домену *лажних пријатеља*.

Видели смо како тече процес адаптације и интеграције позајмљеница француског порекла. *Лажне пријатеље* смо у овом раду разматрали кроз поделу на морфолошке, лексичко-синтаксичке, семантичке и стилистичке. Ова подела се сагледава кроз језичке нивое и њихову адаптацију из језика даваоца у језик прималац.

Очигледно је да је највећи број примера из морфолошког језичког нивоа. Вероватно је то због бројних случајева када нека именица нпр. промени граматички род приликом позајмљивања. Око седамдесет примера показује да француско-српски *лажни пријатељи* настају променом граматичког рода, другачијим префиксом или суфиксом.

Примера на синтаксичком нивоу било је петнаест и они углавном показују тежњу српског језика да гради супстантивне синтагме са конгруентним атрибутом, док је правило у француском језику да придев у функцији атрибута иде најчешће после именице.

Стилистика нам даје *лажне пријатеље* који су настали тако што у француском језику реч нема стилски маркирано значење какво добија када уђе у српски језик. Потреба за сатиричком нотом при баратању страним речима најбоље се огледа у књижевним делима наших писаца који карикирају своје ликове подсмевањем њиховом знању страног језика, попут француског.

Семантички језички ниво понудио нам је тридесетак примера и њега смо детаљније обрадили у самом потпоглављу. Видели смо након подробније анализе да је сужење значења најчешће приликом семантичке адаптације, јер се од полисемичних модела преузимају само појединачна значења која су језику примаоцу потребна. Проширење значења, иако ређе, јавља се у ситуацијама у којима се позајмљеница из француског тако интегрише у српски језик да постане потпуно одомаћена па доживљава све семантичке и обличне промене као и остале непозајмљене лексеме. Поред овога, видели смо да постоје и примери комбинације сужења и проширења значења.

Коначни закључак је да француско-српских *лажних пријатеља* има доста и да би зато веома корисно било направити речник у скорој будућности, који већ постоји за енглеско-српске *лажне пријатеље*. До сада су на ову тему опсежно писали романисти у оквиру својих студија и монографија. Потреба за речником је и више него очигледна.

Референце

- Drobnjak, D. (2000). „Rod francuskih pozajmljenica u srpskom jeziku”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Novom Sadu*, knj. 28, str. 191—199.
- Drobnjak, D. (2011). *Francuski i srpski u kontaktu i kontrastu*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Gortan-Premk, D. (1997). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Jerkov, M. (ur.). (1956). *Komedije: Pokondirena tikva, Tvrđica, Rodoljupci*. Novi Sad: Matica srpska.
- Jovanović, S. (2014). *Francusko-srpski rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kudela, Ž. (1981). „Skica jedne tipologije ‘lažnih prijatelja’ francuskog porekla u srpskohrvatskom jeziku”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: referati i saopštenja: Tipološke karakteristike gramatičke structure srpskohrvatskog jezika (u sinhronijskoj i dijahronijskoj perspektivi)* knj. 7, str. 233—250.
- Popović, M. (2005). *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, knj. 1—19.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 1967—1976.
- Vujaklija, M. (1966). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

A PROPOS DE FAUX AMIS D'ORIGINE FRANÇAISE DANS LA LANGUE SERBE

Resumé

L'objet de notre recherche sont les mots empruntés de la langue française en serbe, connus comme *les faux amis*. Notre corpus est fait des mots tirés des dictionnaires suivants: *Dictionnaire français-serbe* (Slobodan Jovanovic, 2014), *Lexique de mots et expressions étrangers* (Milan Vujaklija, 1966), *Dictionnaire de la langue littéraire et populaire serbo-croate* (l'Académie serbe des sciences et des arts) et *Dictionnaire de la langue littéraire serbo-croate* (Matica srpska, 1967–1976). Tout d'abord, nous expliquons les modifications primaires et secondaires que le mot français endure lors de son insertion dans la langue serbe. Ensuite, nous avons divisé les exemples de *faux amis* d'après les niveaux

linguistiques: morphologique, lexicologique, syntaxique, stylistique et sémantique. Après avoir analysé les exemples susdits, nous avons conclu que le nombre de *faux amis* d'origine française en langue serbe est beaucoup plus élevé ce qui est en opposition de l'avis de certains linguistes, qu'ils peuvent être facilement segmentés par le niveau de la langue, et que, finalement, il serait utile de créer des dictionnaires des *faux amis* français-serbe, tout comme ils existent des dictionnaires anglais-serbe.

Mots clés: *faux amis, la langue française, la langue serbe, niveaux linguistiques.*

Милица Михајловић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Бранимир Станковић

УДК 811.163.41'23

ФРЕКВЕНЦИЈА, ЗНАЧЕЊЕ И ВРСТЕ РЕЧИ У МЕНТАЛНОМ ЛЕКСИКОНУ

У раду се испитује асоцијативна веза различитих врста речи у менталном лексикону и могућа корелација између фреквенције асоцијата и броја њихових значења. Спроведено је истраживање у коме је 107 изворних говорника српског језика узраста од 14 до 56 година урадило тест слободних асоцијација, који се састојао од 57 стимулуса. Циљ је да се испита да ли и колико често стимулус и најфреквентнији асоцијат припадају истој врсти речи. Проверили смо и да ли најфреквентнији асоцијати имају сразмерно већи број значења у односу на остале реакције. Показало се да је претпоставка о различитости врсте речи стимулуса и асоцијата одржива код глагола и придева. За именице и прилоге пак најчешће реакције подударују се са врстом речи којој припада стимулус. Именице и придеви, према овим резултатима, најближе су лоцирани у менталном лексикону. У њиховој непосредној близини налазе се глаголи, иза којих следе прилози. Фреквенција асоцијата и број њихових значења не могу се довести у везу. За високофреквентност одређених асоцијата одговорни су стимулуси, односно постојање чврсте асоцијативне везе између стимулуса и реакције.

Кључне речи: *ментални лексикон, врсте речи, тест слободних асоцијација, фреквенција асоцијата.*

1. Увод

Аристотел је сматрао да је знање производ искуства и да се побуђивање ускладиштеног знања заснива на трима законима: 1) закону додира (постоји просторна или временска блискост између идеја које су се једном појавиле и тежња да ће се поново јавити); 2) закону сличности (сличне идеје се јављају заједно); 3) закону супротности (заједно се јављају идеје које су супротне) (Јакић, 2016: 127). У новије време овим питањима баве се бројна психолингвистичка истраживања која за предмет проучавања имају ментални лексикон. Резултати тих истраживања показују да „asocijativne i semantičke veze među pojmovima (rečima) predstavljaju jedan od osnovnih principa organizacije semantičke memorije i mentalnog leksikona, čime je omogućeno ekonomično skladištenje informacija, uklapanje novih pojmova u postojeći sistem znanja i brzo razumevanje ulaznih

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

informacija” (Savić i Kostić, 2008: 104). На основу асоцијативних веза, дакле, може се завирити у ментални лексикон и донекле наслутити који су принципи његове организације.

У ту сврху најчешће су примењивани асоцијативни тестови, који су најпре коришћени за дијагностификовање психолошких и менталних поремећаја, а затим и као инструмент у спровођењу лингвистичких истраживања. Франсис Галтон је 1883. године, примењујући тест асоцијација, спровео први експеримент о организацији речи у уму. У овим тестовима обично се полази од претпоставке да побуђивање одређених асоцијација код већег броја испитаника никако не може бити случајно и да свакако указује на принципе складиштења речи у уму.

Психолози И. Савић и А. Костић (2008) применили су тест слободних асоцијација користећи 80 именичких стимулуса из „Асоцијативног речника српског језика” (у даљем тексту: АР). Циљ рада је био да се испита структура асоцијативних веза именица у менталном лексикону, тако што би се утврдиле пропорције различитих врста (категорија) асоцијата. Истраживање је показало да по просечној фреквенцији по асоцијату доминирају антоними (26,5%). Испитивањем асоцијација код деце на нашим просторима бавила се С. Васић (1976), чије истраживање показује и да су семантичка обележја придева повезана са психолошким обележјима и са конотативним и когнитивним схемама испитаника од 7 до 14 година. Исти је предмет интересовања и С. Гашић Павишић (1981, 1984), која потврђује да се слободне асоцијације речи могу успешно примењивати за испитивање говорног развоја деце, али и да је доминација принципа супротности очигледна већ на узрасту од 7 година.

Р. Драгићевић (2007а) износи занимљиве податке о обиму лексичке меморије: након другог рођендана деца обично знају око 1.000 лексема, док образована одрасла особа познаје између 50.000 и 250.000 лексема. Она додаје и да изворни говорници могу препознати неку реч матерњег језика за 200 ms (милисекунди). Оволики број информација и брзина њиховог проналажења захтевају добру уређеност менталног лексикона. Нас је интересовало како у менталном лексикону изгледа однос фреквенције асоцијата и броја значења, али и однос између врсте речи стимулуса и асоцијата. Асоцијативна повезаност одређених врста речи указала би на њихову блискост у менталном лексикону.

2. Методолошки оквир истраживања

Неколико је начина за испитивање структуре менталног лексикона: 1) тражење речи и лапсуси у спонтаном говору; 2) напори у проналажењу речи код људи са говорним поремећајима; 3) психолингвистички експерименти; 4) открића теоријске лингвистике (Dragičević, 2007а). За потребе овог истраживања осмишљен је тест слободних асоцијација. Одабир стимулуса начињен је на основу претходних истраживања и у складу је са главним циљем овог ис-

траживања. Тест слободних асоцијација радило је 107 изворних говорника српског језика узраста од 14 до 56 година². Од њих је затражено да напишу прву реч која им падне на памет пошто прочитају стимулус, односно тражили смо тзв. дискретне асоцијације. Приликом распоређивања стимулуса водило се рачуна да суседне речи својим значењем не утичу на одговоре испитаника, односно избегавао се поредак попут: *пријатељ, веран; бео, анђео; рај, побожан* итд.

Резултате асоцијативног теста представићемо путем квантитативног метода, а ради поређења са резултатима других истраживања користићемо компаративни метод.

Ц. Ејчисон (J. Aitchison, 1987) мишљења је да су стимулуси реакција редовно исте врсте речи. С. Васић (1976) извештава о истраживању А. Тамба и К. Марба (A. Thumb, K. Marbe), које је показало да су најчешћи одговори на придевске стимулусе такође придеви. На материјалу српског језика ове тврдње нису провераване. Сматрајући ове наводе исувише искључивим за српски језик, претпостављамо да стимулус и најфреквентнији асоцијат не припадају истој врсти речи и да у асоцијативним пољима стимулуса не доминира врста речи којој припада сам стимулус.

Д. Гортан Премк (2004) истиче да је вишезначност карактеристика речи општег лексичког фонда, тј. речи које су чешће у употреби, а да су једнозначне оне речи које припадају терминолошким областима или супреузете из страних језика. Ц. К. Зипф (G. K. Zipf, 1949) изнео је тврдњу да је фреквенција појављивања речи директно пропорционална броју њених значења, што значи да су оне речи које имају више значења чешће у употреби. Претпостављамо да се исто може применити и на асоцијате, те ћемо проверити да ли је фреквенција појављивања асоцијата сразмерна броју њихових значења.

3. Резултати истраживања

Анализу 57 асоцијативних поља из теста слободних асоцијација поделили смо на два дела: први ће се састојати у разматрању односа фреквенције асоцијата (у асоцијативном тесту) и броја њихових значења у РМС, док ће у другом пажњабити усмерена на степен подударности врсте речи стимулуса и његове реакције.

3. 1. Однос фреквенције и значења

Како се фреквенција појављивања речи често доводи у везу са бројем значења, проверили смо да ли се то може применити и на асоцијате. Тачније, испитивали смо да ли је учесталост појављивања асоцијата сразмерна броју његових значења. Верујући да су испитаници одговарали лексемама које им прве падну на памет и које често употребљавају у свакодневној комуникацији (високофреквентне лексеме), анализирали смо најфреквентније одговоре на свих 57

² Највећи број наших испитаника (90%) је узраста од 14 до 30 година.

стимулуса и упоредили да ли постоји веза између фреквенције реакција испитаника у тесту слободних асоцијација и броја њихових значења у РМС.

Прилажемо табелу у којој фреквенција асоцијата равномерно опада, док број значења, насупрот томе, варира.

Табела 1. Упоредни приказ фреквенција асоцијата у тесту слободних асоцијација и броја значења у РМС

редни број	асоцијат	фреквенција асоцијата	број значења асоцијата у РМС
	крај	54	7
	запад	52	6
	лице	49	11
	снег	44	4
	страх	40	2
	пас	39	4
	лаж	39	1
	опасност	38	1
	нож	36	2
	истина	35	3
	радост	33	2
	срећа	33	5
	север	32	3
	издах	32	3
	пакао	31	6
	одмах	31	2
	сунце	30	8
	чувар	29	3
	крава	28	2
	број	26	11
	победа	26	4
	овако	26	2
	школа	24	6
	млад	24	10
	добро	23	7
	лоше	23	2
	лед	22	5
	пораз	22	2
	месец	22	8
	мозак	22	4
	успех	20	2
	врата	20	4

	телефон	20	1
	зелена	19	6
	црвено	19	2
	живот	19	12
	верник	19	1
	професор	18	1
	воleti	18	6
	победа	18	4
	књига	17	7
	пријатељ	17	5
	васпитање	17	1
	лаж	16	1
	зло	16	4
	Србија	16	1
	срећа	16	5
	време	15	9
	пријатељ	15	5
	чиста	15	13
	срећа	14	5
	црвена	14	11
	очи	14	15
	неваспитање	14	1
	срећа	13	5
	стићи	12	12
	друг	11	4

На основу приложене табеле јасно је да се не може извести конкретан закључак који би указао на постојање корелације између фреквенције јављања асоцијата и броја његових значења. Приказане вредности варирају и немогуће је уочити било какву правилност. То је, вероватно, последица различите природе стимулуса. Тако се, на пример, речи са великим бројем значења *очи* (15 значења), *чиста* (13), *стићи* (12), *црвена* (11), *живот* (12), *време* (9)) налазе у самом дну табеле и јављају мање од 20 пута у асоцијативним пољима стимулуса. Именица *лице*, са 11 значења, је пак у врху табеле и јавља се чак 49 пута, именица *број* (11 значења) 26 пута, придев *млад* (10 значења) 24 пута. Ваља напоменути и да су лексема *лице* и *млад* најфреквентнији одговори за своје антонимске парњаке, те се може рећи да је овим још једном потврђена изузетно јака антонимска веза међу лексемама³. Велики број њиховог појављивања, пре-

³ Х. Кларк (Н. Н. Сларс, 1970: 275, 284) сматра да је антоним најчешћа реакција код лексема које имају антоним, а испитаници који најбрже дају одговоре у асоцијативним тестовима, према њему, јесу управо они који дају одговоре у виду лексема супротног значења. Р. Драгићевић (2007b: 115) је спровела истраживање на узорку од 20 испитаника користећи 5 именичких стимулуса и утврдила да је антоним најчешћа реакција. На основу добијених резултата, она констатује да је антонимија системска појава, а супротност „један од водећих логичких односа, који има

тпостављамо, проистиче управо из тог парадигматског односа, те се развијеној полисемији ових лексема не може приписати пресудан утицај на фреквенцију асоцијата.

Са друге стране, једнозначне и двозначне речи попут: *страх, лаж, опасност, радост* и др. у самом су врху табеле и број њихових појављивања много је већи од оног који је забележен код речи са знатно већим бројем значења.

Како бисмо још једном проверили могућу корелацију између фреквенције речи и броја значења, у разматрање смо уврстили и асоцијате – термине. Ослонили смо се на наводе Д. Гортан Премк (2004), која истиче да је вишезначност карактеристика речи општег лексичког фонда (високофреквентних речи), а да су једнозначне оне речи које припадају терминолошким областима или су преузете из страних језика. Асоцијативни тест показао је да су термини нискофреквентни, а уједно једнозначни асоцијати, што је у складу са нашом претпоставком.

У асоцијативном тесту само су три речи изазвале термине као реакције и сваки се само једном јавља у асоцијативним пољима стимулуса – *крв, млеко, земља*. За стимулус *земља* забележен је одговор *елипса*, за стимулус *крв* термини *0+* и *B*, док је за стимулус *млеко* такође тек по један испитаник одговорио терминима: *казеин, лактоза* и *калцијум*. Најфреквентније речи у асоцијативним пољима ових стимулуса су речи општег лексичког фонда које се у свакодневној комуникацији свакако много чешће користе од термина, што делом потврђује нашу претпоставку: *крв* – *црвена* (14), *црвено* (13), *вода* (10), *живот* (6), *сродство* (4); *млеко* – *крава* (28), *бело* (27), *кафа, сир* (4), *чоколадно, кисело, беба, јогурт* (3), *слатко, мајка, мед, плазма, здравље, вода* (2); *земља* – *Србија* (16), *планета* (15), *небо* (7), *округла* (5), *црна* (5).

Будући да термине карактерише једнозначност, проверили смо да ли асоцијати који заузимају већи део асоцијативних поља стимулуса *крв, млеко* и *земља* имају и сразмерно већи број значења. У разматрање смо узели пет најфреквентнијих асоцијата. Показало се да учесталост одређених реакција није у вези са бројем њихових значења. Речи са већим бројем значења не заузимају нужно прво или друго место у асоцијативном пољу стимулуса, на тим местима, напротив, налазе се речи који имају једно значење или два значења. (в. Табелу 2).

Табела 2. Приказ броја значења 5 најфреквентнијих асоцијата за стимулусе који су у асоцијативном тесту као реакције дали термине

КРВ	број значења асоцијата у РМС	МЛЕКО	број значења асоцијата у РМС	ЗЕМЉА	број значења асоцијата у РМС
црвена	11	крава	2	Србија	1
црвено	2	бело	23	планета	1

најснажнији утицај на парадигматску организацију лексике у језичком, али и у когнитивном домену” (Драгићевић 2007b: 115–116).

вода	10	кафа	1	небо	6
живот	12	сир	1	округла	6
сродство	2	чоколадно	3	црна	17

Када је реч о осталим нискофреквентним одговорима, три испитаника одговорила су у жаргону (*мржња – хејт, дан – смарање, научити – смарање*), а забележено је шест одговора на енглеском језику (*непријатељ – енему (1), смрт – grim reaper (1), неуспех – failure (1), упозорити – warnen (1), danger (1), стар – grandparents (1)*).

Занимљиво је да се именица *срећа* (5 значења) јавља као реакција на 7 различитих стимулуса (*љубав (14), осмех (33), туга (16), живот (13), пријатељ (1), победа (1), добро (2)*). Именице *победа* са четири значења у РМС реакција је на два стимулуса (*успех (18), пораз (26)*), именице *пријатељ* са два значења (стимулуси: *непријатељ (15), поверење (17), истински (15)*) и *лаж* са једним значењем (стимулуси: *истина (39), неповерење (16), непријатељ (1)*) на три. Ове речи имају невелик број значења, али су присутне у више асоцијативних поља, што је последица концептуализације појмова означених стимулусом и никако није у вези са бројем њихових значења.

Не смемо изоставити ни запажање да је именица *срећа* чак три пута била најфреквентнији одговор на задате стимулусе и да, када се сабере број њених појављивања, заузима прво место у табели са укупно 63 појављивања. Именица *лаж* била је најфреквентнији одговор код два стимулуса, а укупан број њених појављивања износи 55, чиме заузима друго место у нашој табели. Када узмемо у обзир број значења ових двеју речи (*срећа (5), лаж (1)*), још једном добијамо потврду да не постоји корелација између фреквенције асоцијата и броја њихових значења.

3. 2. Врсте речи у менталном лексикону

Како бисмо видели да ли стимулус и реакција припадају истој врсти речи и у којој мери, сагледали смо најфреквентније одговоре за именице, придеве, глаголе и прилоге. Осим тога, анализирали смо и скуп свих асоцијата за сваки од задатих стимулуса не бисмо ли одредили врсту речи која заузима највећи део асоцијативних поља стимулуса.

За стимулусе – глаголе најфреквентнији одговори су именице, сем код глагола *ићи* за који је најчешћа асоцијација глагол (*стићи (12)*), иза кога по фреквенцији одмах следи именица *пут (10)*.

Табела 3. Преглед 5 најфреквентнијих асоцијација на глаголске стимулусе

Г Л А Г О Л И					
НАУЧИТИ	књига (17)	лекција (13)	знање (9)	испит (9)	школа (8)
УПОЗОРИТИ	опасност (38)	знак (6)	обавестити (4)	неког (4)	пажња, опомена, опоменути (3)
ОБРАЗОВАТИ СЕ	школа (24)	учити (13)	факултет (8)	научити (5)	напредовати, школовање (4)

ЧЕКАТИ	време (15)	стрпљење (11)	одговор (10)	Годоа (9)	аутобус, дочекасти (5)
ЗВОНИТИ	врата, телефон (20)	звоно (16)	час (5)	обавештење, аларм (4)	црква, школа, гост, одмор, куцасти (2)
ПЛАШИТИ СЕ	страх (40)	мрак (10)	фобија (6)	змија (5)	мрака, висина (2)
ИЋИ	стићи (12)	пут (10)	ходати (9)	доћи (8)	поћи (6)

Када се сагледају сви одговори, ситуација је слична. За глаголске стимулусе именице су најчешће реакције и прелазе 50% свих одговора, одмах након њих следе глаголи, прилози, заменице, придеви и тек понека речца. Код глагола *ићи*, међутим, именице заузимају 36,2% асоцијативног поља, а глаголи 50,4%.

Непрелазни глагол *ићи* и повратни глагол *образовати се* имају нешто већи проценат глагола у својим асоцијативним пољима од осталих глаголских стимулуса. Глаголски род, према томе, вероватно утиче на заступљеност одређених врста речи у асоцијативним пољима глаголских стимулуса.

Табела 4. Преглед заступљености одређених врста речи у асоцијативним пољима глаголских стимулуса

	НАУЧИТИ	УПОЗОРИТИ	ОБРАЗОВАТИ СЕ	ЧЕКАТИ	ЗВОНИТИ	ПЛАШИТИ СЕ	ИЋИ
именице	80,5%	72,9%	54,2%	82,1%	90,7%	86,8%	36,2%
глаголи	16,8%	18,8%	39,3%	10,4%	8,4%	7,6%	50,4%
придеви	0,9%	0,9%	2,8%	/	0,9%	0,9%	1%
заменице	/	3,7%	/	4,7%	/	2,9%	/
прилози	0,9%	3,7%	3,7%	2,8%	/	0,9%	12,4%
речце	0,9%	/	/	/	/	0,9%	/

Најфреквентнији асоцијати на придевске стимулусе су такође именице. На придев *стар*, међутим, највећи број испитаника одговорио је антонимом *млад* (24). Ипак, када се узму у обзир све реакције добијене за овај стимулус, највећи део асоцијативног поља (60,8%) заузимају именице. Однос антонимије, изузетно заступљен међу придевима, утицао је на то да је асоцијативна веза између два придева супротних значења јача од везе придева и именице (која се у АР показала најчвршћом). Када се сагледају сви придевски стимулуси, јасно је да именице заузимају највећи део асоцијативних поља придева.

Табела 5. Преглед 5 најфреквентнијих асоцијација на придевске стимулусе

П Р И Д Е В И					
СТАР	млад (24)	деда (18)	човек (14)	мудрост (7)	године (5)
БЕО	снег (44)	црн (10)	чист, зид, град (4)	хлеб, веш (3)	чаршав, облак, вео (2)

ОШТАР	нож (36)	угао (18)	поглед (10)	туп (7)	језик (6)
ХЛАДАН	лед (22)	туш (12)	ветар, топао (6)	сок, ваздух, сладолед (4)	поглед, рат (3)
ПОБОЖАН	верник (19)	црква (15)	вера (14)	веран (10)	Бог (8)
ВЕРАН	пас (39)	одан (10)	пријатељ (8)	неверан (6)	човек (4)
СТРОГ	професор (18)	родитељ (12)	отац (9)	учитељ (8)	правичан (7)

Табела 6. Преглед заступљености одређених врста речи у асоцијативним пољима придевских стимулуса

	СТАР	БЕО	ОШТАР	ХЛАДАН	ПОБОЖАН	ВЕРАН	СТРОГ
именице	60,8%	81,3%	85,1%	78,3%	80,4%	70,2%	64,4%
глаголи	0,9%	/	14%	/	2,8%	1,9%	/
придеви	36,5%	18,7%	0,9%	20,8%	14,9%	25,2%	34,6%
заменице	/	/	/	/	/	0,9%	/
бројеви	0,9%	/	/	/	/	/	/
прилози	0,9%	/	/	0,9%	/	0,9%	/
речце	/	/	/	/	1,9%	0,9%	1%

Прилози су показали потпуно другачију слику. Наиме, највећи број одговора на прилоге биле су управо речи исте врсте. Једино је за прилог *истински* најфреквентнији одговор глагол, а у његовом асоцијативном пољу доминирају именице (49,1%). Разлог за то је вероватно хомоформија са описним придевом мушког рода, а будући да именице чине највећи део асоцијативних поља придева, ова појава је очекивана. Код осталих стимулуса највећи део асоцијативног поља заузимају прилози, који су уједно и најфреквентнији одговори, што потврђују следеће табеле.

Табела 7. Преглед 5 најфреквентнијих асоцијација на прилошке стимулусе

ПРИЛОЗИ					
ИСТИНСКИ	волети (18)	пријатељ (15)	одговор (9)	загрљај, лажни (4)	искрено, љубав (3)
САДА	одмах (31)	тренутак (15)	тренутно (7)	садашњост (4)	никад (3)
ТАКО	овако (26)	онако, лако (14)	некако (8)	како (6)	никако (3)
ДНАС	сутра (49)	садашњост (7)	обавезе (4)	дан, јуче, сада (3)	новине, тренутак, киша (2)

Табела 8. Преглед заступљености одређених врста речи у асоцијативним пољима прилошких стимулуса

	ИСТИНСКИ	САДА	ТАКО	ДАНАС
именице	49,1%	33,6%	8,2%	41,5%
глаголи	17%	0,9%	5,2%	2,8%
придеви	16%	/	/	/
заменице	0,9%	0,9%	2,1%	1,9%
прилози	15,1%	62,7%	81,4%	53,8%
речце	1,9%	1,9%	3,1%	/

Када су у питању именице, у истраживање смо укључили две групе стимулуса: једну чине именице које имају антониме и код којих се очекује да најфреквентнији одговор буде антоним који је уједно и иста врста речи; другу групу чине именице које немају антониме и које у АР као најфреквентнији одговор имају реч која припада некој другој врсти.

Од друге групе именичких стимулуса очекивали смо да у највећем броју асоцијата понуде речи које нису именице. Анализа њихових асоцијативних поља показала је да су код 3 од 6 стимулуса најфреквентнији одговори придеви (*зелена, црвена, црвено*). За стимулус *млеко* најфреквентнији одговор је *крава* (28), али одмах након њега следи *бело* (27) са само једним одговором мање. На именицу *улица* тек два испитаника реаговала су придевима *пуста* и *слеп*.

Табела 9. Преглед 5 најфреквентнијих асоцијација на именичке стимулусе који немају антониме

ИМЕНИЦЕ					
САЛАТА	зелена (19)	парадајз (14)	шопска (10)	купус (8)	поврће (7)
УЛИЦА	број (26)	пут (14)	липа (6)	кућа, асфалт (4)	дом, детињство, тротоар, булевар, слеп, пуста (2)
КРВ	црвена (14)	црвено (13)	вода (10)	живот (6)	сродство (4)
МЛЕКО	крава (28)	бело (27)	кафа, сир (4)	чоколадно, кисело, беба, јогурт (3)	слатко, мајка, мед, плазма, здравље, вода (2)
ОСМЕХ	срећа (33)	зуби (16)	радост (9)	леп (4)	лице (3)
ВИНО	црвено (18)	црно (17)	бело (12)	грожђе (8)	чаша (6)

Када се узму у обзир сви одговори у асоцијативним пољима ових именичких стимулуса, именице предњаче и прелазе 50% укупних одговора испитаника.

Табела 10. Преглед заступљености одређених врста речи у асоцијативним пољима именичких стимулуса који немају антониме

	САЛАТА	КРВ	МЛЕКО	УЛИЦА	ОСМЕХ	ВИНО
именице	57%	67,6%	67,3%	88,7%	80,4%	52,3%
придеви	43%	18,2%	32,7%	11,3%	17,7%	47,7%
глаголи	/	0,9%	/	/	/	/
бројеви	/	0,9%	/	/	/	/
прилози	/	12,4%	/	/	1,9%	/

Будући да су тест слободних асоцијација чиниле и именице које имају антониме, проверили смо које врсте речи чине већи део њиховог асоцијативног поља. Добијени резултати само су потврдили закључке добијене анализом претходних шест именица. Једина разлика је у томе што код речи које имају антониме именице заузимају још већи део асоцијативног поља, тј. прелазе 60% одговора.

Табела 11. Преглед заступљености именица у асоцијативним пољима именичких стимулуса који имају антониме

ЉУБАВ	87,5%	НЕКУЛТУРА	95,3%	НЕПОВЕРЕЊЕ	92,5%
НОЂ	97,2%	ДАН	84,1%	ЈУГ	95,3%
ЖИВОТ	89,6%	ПОБЕДА	92,3%	ПОРАЗ	86,9%
ПОВЕРЕЊЕ	89,6%	МРЖЊА	94,3%	НАЛИЧЈЕ	82,1%
ИСТИНА	85,8%	ИСТОК	97,2%	РАЈ	94,5%
ЛИЦЕ	76,6%	СМРТ	85,8%	ПОЧЕТАК	80,4%
СРЕЂА	92,5%	НЕПРИЈАТЕЉ	89,6%	ЗЛО	73,3%
ПРИЈАТЕЉ	72,9%	КУЛТУРА	84,9%	УМ	72,6%
ДОБРО	63,8%	УДАХ	94,4%	АНЂЕО	82,2%
ЗЕМЉА	77,6%	УСПЕХ	84,9%	ДУША	60,4%
НЕУСПЕХ	87,9%	ЛАЖ	85,6%	ТУГА	87,7%

Овим су потврђени наводи из истраживања Савић–Костић (2008), које је показало да по просечној фреквенцији по асоцијату доминирају антоними (26,5%), дакле, истоврсне речи.

Током анализе најфреквентнијих реакција и разматрања збира свих асоцијација испитаника на задате стимулусе, уочили смо да, сем неколико изузетака, најфреквентнији асоцијат код већине примера припада врсти речи која

је доминантна међу реакцијама на задати стимулус. Тако глагол *ићи* за најфреквентнију асоцијацију има такође глагол – *стићи* (12), а глаголи истовремено представљају врсту речи којој припада већина асоцијата на овај стимулус (50,4%). За глагол *упозорити* најчешћа реакција била је именица *опасност* (38), а именице доминирају у његовом асоцијативном пољу (72,9%). Будући да је ова правилност сасвим јасна, нећемо је даље поткрепљивати примерима. Уместо тога наводимо табелу која потврђује да, иако је број подударана велики, не смемо занемарити и неколико одступања.

Табела 12. Неподударане врсте речи најфреквентнијег асоцијата са врстом речи која је доминантна у асоцијативном пољу стимулуса

стимулус	најфреквентнији асоцијат	врста речи којој припада асоцијат	доминантна врста речи у асоцијативном пољу стимулуса
салата	зелена	придеви	именице
крв	црвена	придеви	именице
вино	црвено	придеви	именице
добро	лоше	прилози/придеви	именице
душа	чиста	придеви	именице
стар	млад	придеви	именице
истински	волети	глаголи	именице

Прва три примера сведоче о повезаности доминантног својства стимулуса (боје) са најчешћим реакцијама. Нека одступања пак могу се објаснити синтагматским одговорима: *чиста душа*, *истински волети*, *зелена салата*, *црвено вино*. Претпостављамо да су испитаници давали одговоре водећи се овим устаљеним спојевима (придев + именица / прилог + глагол). За прилог *истински* већ смо нагласили да се облички подудара са описним придевом, те не чуди заступљеност именица у његовом асоцијативном пољу. Код примера *добро – лоше* објашњење можемо наћи у хомоформији именице, придева и прилога *добро*. Иако је реч о именици, испитаници су стимулусу *добро* углавном додељивали придевско или прилошко значење, те је њихов најфреквентнији одговор био антоним *лоше*. Понављамо: како је антонимија карактеристична за придеве, не чуди што је на стимулус *стар* најчешћи одговор испитаника био *млад*, иако именице заузимају највећи део асоцијативног поља овог (и осталих придевских) стимулуса.

4. Закључна разматрања

На основу резултата теста слободних асоцијација може се закључити да се фреквенција асоцијата и број њихових значења не могу довести у везу. За високофреквентност одређених асоцијата одговорни су стимулуси, односно

постојање чврсте асоцијативне везе између стимулуса и реакције. Једнозначност термина и њихова незнатна заступљеност међу реакцијама испитаника делом потврђују нашу претпоставку, али би је ваљало проверити на већем броју стимулуса који као реакцију могу изазвати термине (попут именица *крв* и *млеко*).

У највећем броју случајева, најфреквентнији асоцијати су лексеме којима се концептуализују појмови означени стимулусом, или су пак са њим у колокацијској или синонимској вези: *љубав – срећа, живот – срећа, култура – васпитање, неповерење – лаж, поверење – пријатељ, некултура – невоспитање, култура – васпитање, мржња – зло, лице – очи, ноћ – месец, дан – сунце, земља – Србија, ум – мозак; срећа – радост, пријатељ – друг, победа – успех, успех – победа, анђео – чувар, душа – чиста.*

Показало се да је претпоставка о различитости врсте речи стимулуса и асоцијата одржива код глагола и придева. Најфреквентнији одговори код њих јесу именице, које уједно заузимају и највећи део њихових асоцијативних поља. За именице и прилоге пак најчешће и најдоминантније реакције подударују се са врстом речи којој припада стимулус. Запажено је и да најфреквентнији асоцијат код већине примера припада врсти речи која је доминантна међу реакцијама на задати стимулус.

Именице и придеви, према овим резултатима, најближе су лоцирани у менталном лексикону. У њиховој непосредној близини налазе се глаголи, иза којих следе прилози.

Ипак, остају питања на која треба одговорити. Будући да именице доминирају у асоцијативним пољима именица, глагола и придева, требало би проверити да ли до ове правилности доводи евентуална централна позиција именица у менталном лексикону, њихова бројност или постоји неко друго лингвистичко објашњење. Уочено је и да глаголски род утиче на заступљеност врста речи у асоцијативним пољима глаголских стимулуса, што би ваљало подробније истражити на већем броју стимулуса.

Ментални лексикон као интердисциплинарни проблем и даље ће наметати питања која ће, надамо се, донети још значајних разматрања о организацији речи у уму.

Reference

- Aitchison J. (1987). *Words in the Mind, An introduction to the mental lexicon*. Oxford: Basil Blackwell.
- Clarc H. H. (1970). *Word Associations and Linguistic Theory, New Horizons in Linguistics*. Baltimore: Penguin.
- Dragičević R. (2007a). Derivati u mentalnom leksikonu, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, god. 1. Beograd: Međunarodni slavistički centar na Filološkom fakultetu, 367–377.
- Dragičević R. (2007b). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Gašić Pavišić S. (1981). *Slobodne asocijacije reči kod dece*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Gašić Pavišić S. (1984). *Asocijativne norme za predškolski uzrast*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Gortan Premk D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Jakić M. (2016). *Pridevska antonimija u rečniku, kontekstu i kognitivnom sistemu*, doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu. Preuzeto 15. 6. 2018. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:12147/bdef:Content/get>
- Piper P. i sar. (2005). Piper P, Dragičević R, Stefanović M. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (I deo; od stimulusa ka reakciji). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu.
- RMS (1990). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. ur. odbor: Mihailo Stevanović i dr. Novi Sad: Matica srpska.
- Savić I, Kostić A. (2008). Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije, *Psihologija*, 41(1). Beograd: Savez društava psihologa Srbije, 103–120.
- Vasić S. (1976). *Razvojne govorne norme u naše dece*. Beograd: Prosveta – Institut za pedagoška istraživanja.
- Zipf G. K. (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Oxford: Addison-Wesley Press.

FREQUENCY, MEANING AND WORD CLASSES IN THE MENTAL LEXICON

Abstract

This paper deals with the examination of the associative relationship between different word classes in the mental lexicon, as well as the potential correlation between the frequency of the associations and the number of their meanings. In a research that has been conducted, 107 native speakers of Serbian aged between 14 to 56 did the test of free associations that consisted of 57 stimuli. The aim is to examine whether and how often the stimulus and the most frequent association belong to the same word class. It will also be tested if the most frequent associations have a relatively greater number of meanings compared to other reactions. It has been found that the assumption about the difference of the word class of the stimulus and association is true with verbs and adjectives. However, for nouns and adverbs, the most frequent reactions correspond to the word class that the stimulus belongs to. According to these results, nouns and adjectives are the most closely located in the mental lexicon. In their proximity are the verbs, followed by adverbs. The frequency of the association and the number of their meanings cannot be related. The high frequency of certain associations is the responsibility of the stimuli, i.e. the strong associative relationship between the stimulus and reaction.

Key words: *mental lexicon, word classes, test of free associations, frequency of associations.*

Ђорђе Шуњеварић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Мирјана Илић

УДК 811.163.41'373.611
 811.163.41'367.622.23

СУФИКСИ -ЕТИНА И -УРИНА КАО КОНКУРЕНТНИ У ТВОРБИ ИМЕНИЧКИХ АУГМЕНТАТИВА

Предмет истраживања у овом раду представљају конкурентни облици именичких аугментатива у српском језику који су грађени додавањем суфикса *-етина* и *-урина* на исту именичку основу. Грађу чини око 90 таквих примера, а издвојени су из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (RMS) и *Речника српскога језика* (RSJ). Сви узети аугментативи мотивисани су високо фреквентним именицама попут *брада*, *глава*, *змија*, *књига*, *соба* и др. Циљ анализе јесте уочавање постојања семантичке диференцијације између аугментатива насталих од најпродуктивнијих суфикса у творби ове групе именица, као и испитивање фреквентности ексцерпираних речничких облика у говору и писаним изворима. Проучавањем ексцерпиране грађе уочено је да суфикси *-етина* и *-урина* модификују семантику мотивне речи, те аугментатив добија додатне компоненте у значењу 'велики'. Понеки примери стичу и пејоративни призвук (нпр. *бабетина*). Испитивање помоћу упитника показало је тежњу за издвајањем једног доминантног облика именичког аугментатива. Све што је вишак губи своје место у употреби и постепено нестаје из укупног лексичког фонда једног језика.

Кључне речи: *српски језик, именички аугментативи, суфиксација, суфикси -етина и -урина, конкурентност суфикса.*

1. Увод

Именички аугментативи представљају експресивни лексички слој у српском језику којим се изражава изразита субјективност говорника према одређеном појму. Њихова примарна функција јесте да укажу на одступање од уобичајених димензија објекта именована. Према томе аугментативи говоре о пренаглашеним димензијама денотата, те се у оваквом одређивању именица субјективне оцене може успоставити донекле објективно вредновање на основу мерних јединица. Међутим, њима се може исказати и емотивно-субјективни став говорника и тада се аугментативи приближавају пејоративима или потпуно поистовећују са њима. Њихова употреба зависи од односа лица према предмету о коме се говори. На конкретнију реализацију њиховог значења

¹ djsunjevaric@gmail.com

упућује само контекст у коме се те лексеме налазе. Због својих карактеристика аугментативи се најчешће проналазе у разговорном и књижевно-уметничком стилу, док остали стилови не дозвољавају употребу експресивне лексике.

Најпродуктивнији творбени тип код именичких аугментатива је суфиксација. У њиховом грађењу учествују суфикси *-ина*, *-етина* и *-урина*, који су најфреквентнији, а поред ових форманата јављају се и друге сложене варијанте суфикса *-ина* (нпр. *-чина*, *-штина*), као и остали мање продуктивни суфикси (*-ура*, *-урда*, *-ускера* и сл.). Све суфиксалне морфеме којима се граде именички аугментативи додају се на именичку творбену основу, целу или окрњену. Додавањем аугментативног суфикса не долази до промене врсте речи, већ се само модификује значење мотивне речи. Именица која је у основи суфиксалне творенице добија семантичку компоненту 'велики', а осим уобичајеног увећања именованог појма, аугментатив може реализовати и негативно или ређе позитивно значење. Што се рода² ових именица тиче, Даничић тврди да су скоро сви аугментативи женског рода, „а мушког рода нема ни једнога” (1860: 494). Наставак за облик *-а* код аугментатива упућује на такво схватање, те и други проучаваоци подлежу овом формалном сигналу. Међутим, пошто аугментативи настају од именица сва три рода, именице мушког рода са значењем лица теже да свој род задрже и када добију аугментативни суфикс, чиме се успоставља разлика између природног и граматичког рода.

Аугментативима се у граматицима не посвећује велика пажња (Piper i Klajn, 2014; Stanojčić, 2010; Stevanović, 1986). На идентичан начин се код свих граматицара дефинишу именички аугментативи уз објашњење творбеног модела, а класификација се врши према суфиксима које садрже. Помињу се и гласовне алтернације до којих долази у сусрету творбених морфема. Да аугментативи не припадају теми о којој је у литератури много писано, сведочи и невелики број радова који се баве проблематиком аугментатива мотивисаних именицама. Значајан допринос истраживању овог лексичког слоја дала је, између осталих, М. Киршова (1988a: 223–233; 1988b: 42–54). Анализирајући аугментативе из Вуковог *Српског рјечника*, ауторка упоређује стање ових лексема у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (RMS) и *Речнику српскохрватскога књижевног и народног језика* (RSANU). Најпродуктивнији суфикси у творби аугментатива (*-ина*, *-етина* и *-урина*) из Вуковог доба доминантни су и у новијим речницима, док знатно раширенију употребу доживљава формант *-чина*. Предмет читаве студије *Аугментативи у Вуковом речнику* чини баш тај аугментативни суфикс да би се увидело да је *-чина* „сада чак плоднији него *-ина*” (Kiršova, 1988a: 229). О најпродуктивнијим суфиксалним морфемама за грађење именичких аугментатива ауторка говори у другом раду (Kiršova, 1988b: 42–54) наводећи примере из трију речника са њиховим значењима. Киршова запажа и неслагање у ознакама наведеним у иначе оскудним речничким одредницама када се дефинишу ове лексеме. Уз неку реч стоји скраћеница *аугм.* да би у се у другом речнику нашло *аугм.* и *пеј.*, а негде само *пеј.* Коришћење различитих ознака уз

² Проблемом одређења рода именичких аугментатива бавио се Драгован Чампар (1984: 289–300).

исте именице у речницима објашњава се самим термином *именице субјективне оцене*. Скраћеница коју ће лексикограф унети у речник зависи и од његовог личног става, али и од увида у доступне изворе у којима се јавља та лексема. Контрастивни приступ у проучавању аугментатива користила је А. Макишова упоређујући лексеме словачког и српског језика (2005: 185-191). Тиме је јасно показано богатство српског језика суфиксалним морфемама којима се могу градити именички аугментативи.

Аугментативи у језику не представљају веома популарну групу именица самим тим што углавном означавају нешто велико, огромно, а то је најчешће и застрашујуће, па добијају погрдно значење, јер код људи стварају одбојност. На основу релације *димензија ↔ осећање* Д. Вељковић Станковић објашњава пејоративност именичких аугментатива, јер оно што је велико „сигнализира могућу опасност, девијацију, а то, логично, изазива одбојан став и активира читаву палету негативних емоција” (2007: 389). Насупрот таквој представи ове лексике, постоје и примери аугментатива који „указују на афирмативан, лаудативан став говорника према именованој особи” (Јовановић, 2016: 113). Позитивно значење именичких аугментатива условљено је контекстом, комуникативном ситуацијом или заједничким, договореним језичким кодом учесника у комуникацији.

С обзиром на то да се аугментативи у српском језику граде помоћу бројних суфикса, није необично да више њих долази на исту именичку основну. Раширена је појава конкурентности суфиксалних морфема код именица субјективне оцене у српском језику. За предмет истраживања у овом раду узети су именички аугментативи са најпродуктивнијим суфиксима *-етина* и *-урина*, који ступају у међусобни конкурентни однос, а ексцерпирани су из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (RMS) и *Речника српскога језика* (RSJ). Циљ анализе јесте уочавање постојања семантичке разлике међу конкурентним аугментативима и указивање на фреквентност ексцерпираних речничких облика у говору и писаним изворима. Претпоставља се да у употреби конкурентност не опстаје и да ће се у сваком пару истаћи по један аугментатив. Полазећи од схватања појма конкурентности као такмичења, борбе, надметања међу готово једнакима са циљем да се ипак неко издвоји, покушаћемо да суфиксе *-етина* и *-урина* поставимо као конкурентне и издвојимо међу речничким облицима најбоља решења у творби аугментатива од сваке мотивне именице или бар приметимо тежњу ка таквом издвајању у будућем језичком развоју.

2. Анализа грађе

Корпус истраживања заснован је на речничким облицима именичких аугментатива који у свом саставу имају суфикс *-етина/-урина*. Сви примери ексцерпирани су из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (RMS) на основу директног упућивања да се ради о аугментативима путем скраћенице

аугм. и под условом да пример на *-етина* има и свој дублетни облик са суфиксом *-урина*. Корпус је потом допуњен аугментативима из *Речника српскога језика* (RSJ), *Обратног речника српскога језика* (Nikolić, 2000), али и из *Регистра аугментативних (и аугментативно-пејоративних) именица* (Jovanović, 2010: 153-160)³. Пошто се ради о речничкој грађи, а познато је да „лексикографска дела нису у стању да прате у стопу промене у живом језику” (Kiršova, 1988a: 224), у овом раду говоримо о једном броју примера издвојених према наведеним критеријумима.

Грађа обухвата конкурентне облике аугментативних именица са суфиксима *-етина* и *-урина* и броји укупно 92 лексеме. Издвојени примери настали су од 44 именице, а свака подразумева могућност додавања суфикса *-етина* и *-урина*. У ексцерпираном корпусу налазе се четири именице од којих се поред примера на *-урина* граде по два аугментатива где се суфикс *-етина* додаје на измењену и неизмењену основу: *мачетина/мачкетина*, *ногетина/ножетина*, *рукетина/ручетина* и *шакетина/шачетина*. Што се рода мотивних именица тиче, доминирају оне женског рода (38, тј. 86,4%). Именица мушког рода које учествују у творби аугментатива има пет, што чини 11,4%, а само једна (2,2%) именица је средњег рода. Додавањем аугментативног суфикса може доћи до промене рода мотивне именице. Таквим изменама подложни су аугментативи настали од именица мушког и средњег рода, јер скоро све аугментативне именице у српском језику облички одговарају именицама женског рода⁴. Мотивисани примери добијени су од именица у једнини, док су две именичке основе узете из облика множине: *људи* и *очи*. Множински облик задржавају само аугментативи од именице *очи*.

2.1. Творбена анализа

Сви именички аугментативи који су присутни у корпусу грађени су по продуктивном творбеном моделу тако што је суфиксална морфема додата на именичку творбену основу. Суфикси *-етина* и *-урина* су веома блиски по својој структури – представљају сложене варијанте суфиксалне морфеме *-ина*, а слични су и „у семантичком и стилском погледу” (Kiršova, 1988b: 54). Формант *-ина* представља најчешћи аугментативни завршетак у српском језику и у саставу је више сложених суфикса, који су постајали на различите начине. „Суфикс *-етина* се вероватно некада издвојио из облика косих падежа неких именица средњег рода са уметком *-ет-*” (Kiršova, 1988b: 50). Временом постаје један од најпродуктивнијих именичких суфикса. Међутим, суфикс *-етина* није једнозначан, те се може наћи и у саставу назива за животињско месо (Klajn,

³ С. Ристић, аутор приказа књиге *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, истиче да је овим радом В. Јовановић „обезбедио добре претпоставке за израду речника именичких деминутива и аугментатива српског језика, у коме би се представила њихова примарна значења и сва друга секундарна значења, као и њихова стилска варирања” (2011: 798).

⁴ Изузетак представљају аугментативи са суфиксима *-енда* (м.), *-иште* (с.) и *-оња* (м.), који нису предмет анализе у овом раду.

2003: 77). Као аугментативни суфикс препознатљив је по томе што је на њему увек акценат речи. И суфиксална морфема *-урина* се у свим граматицима убраја међу продуктивне суфиксе за грађење именичких аугментатива. Ипак, њихова бројност у речницима се разликује⁵. Суфикс *-урина* одликује се већом пејоративношћу, што проузрокује његову смањену употребу. М. Киршова запажа да се суфикси *-етина* и *-урина* додају на исти тип именичке основе: „једнослужна основа заједничких именица женског рода са значењем неког предмета” (1988b: 54). Због великог броја сличности међусобно се лако замењују у творби аугментатива.

Међу мотивним именицама од којих настају аугментативи у грађи највише је оних којима се означава неки предмет: *врећа, греда, даска, зграда, капа, кеса, влада, књига, крпа, кућа, плоча, торба* и *чаша*. Пошто род мотивних именица одговара суфиксима *-етина* и *-урина*, до његове промене не долази приликом грађења аугментатива. Гласовне алтернације извршене су у две речи, а ради се о првој палатализацији (*дашчетина*; *књижетина*). У примерима *дашчурина* и *књижурина* аналошки се појављује умекшани завршни сугласник основе, јер није било могућности извршења неке гласовне промене. Паровима аугментатива *зградетина* : *зградурина* и *кућетина* : *кућурина* исказани су грађевински објекти великих размера. Наведеним примерима увећани су ентитети на које упућују именице из основе.

У нешто мање ексцерпираних аугментатива уочава се основа именица женског рода са значењем неког дела тела човека или животиње: *брад-*, *глав-*, *длак-*, *кож-*, *ног-*, *оч-*, *рук-* и *шак-*. Аугментативима од ових основа истичу се посебно делови тела који су пренаглашени код одређених људи или животиња, те се сугерише да одступају од стандарда. Карактеристична је појава парова аугментатива који су грађени од истих творбених елемената, с тим што у једном примеру није извршена палатализација приликом спајања основе и суфикса, док у другом јесте (*ногетина/ножетина*, *рукетина/ручетина* и *шакетина/шачетина*). Таквих случајева има само код творбе суфиксом *-етина*. Због тога Клајн истиче да је палатализација „прилично нестална код овог суфикса” (2003: 78). Наведене именице са гласовном променом и без ње представљају само формалну варијанту речи којом се реферише на исти денотат. Та алтернација извршена је и код аугментативне именице *длачетина*, али извори не бележе могућност употребе овог облика без промене завршетка основе. Основе са палатализованим сугласником аналошки се преносе и у аугментативе са суфиксом *-урина*. Конкурентни пар *очетине* : *очурине* мотивисала је именица у множини, те и аугментативи задржавају исти граматички број. Задржан је и род мотивних именица, чему доприноси форма суфикса.

⁵ Увидом у *Обратни речник српскога језика* примећује се да списак речи које се завршавају на *-етина* заузима три странице (Nikolić, 2000: 143-145), док су речи на *-урина* пописане на само једној страни (Nikolić, 2000: 141-142). Свакако је чињеница да ови завршеци нису и суфикси у свим тим речима, али се упоређивањем наилази на примере аугментатива на *-етина* који не граде конкурентни облик са суфиксом *-урина* (нпр. *крупетина*, *пушчетина*), што сведочи о већој продуктивности суфикса *-етина*.

Аугментативне именице *жабетина* : *жабурина*, *змијетина* : *змијурина*, *краветина* : *кравурина*, *мачетина/мачкетина* : *мачурина*, *птичетина* : *птичурина* и *рибетина* : *рибурина* односе се на представнике животињске врсте. Њима се означавају велике животиње које најчешће изазивају страх и одбојност код људи. У погледу грађења, једино је аугментативни пар *мачетина* : *мачурина* добијен додавањем суфикса на окрњену основу именице *мачка*, а у извору се налази и облик са целом именичком основом (*мачкетина*). Палатализација је извршена на споју именичке основе и суфикса само у примеру *птичетина*, док је основа у речи *птичурина* добијена аналогично према конкурентном аугментативу.

Знатно мање именичких аугментатива из корпуса има основу од именица мушког и средњег рода. Примери *дедетина* : *дедурина*, *људетина* : *људурина*, *момчетина* : *момчурина* и *човечетина* : *човурина* представљају аугментативе којима се указује на људска бића. Код аугментатива *момчетина* и *човечетина* палатализован је завршни сугласник основе, па се таква основа преноси и у именице на *-урина*. Именице *момчурина*, *човечетина* и *човурина* чувају разлику између природног и граматичког рода, док су остали аугментативи под утицајем суфикса променили род мотивне речи (RMS). Пример *човурина* у свом саставу садржи окрњену основу именице *човек* уз суфикс *-урина*. Мотивна именица аугментатива *људетина* : *људурина* је у једнини (*човек*), али је облик из кога је преузета творбена основа множински (*људи*). Аугментатив *месетина* налази се у *Речнику српскога језика* (RSJ), док се у шестотомнику налази само облик *месурина*. Овај конкурентни пар чине аугментативи женског рода, иако је настао од именице средњег рода.

Код аугментатива са суфиксима *-етина* и *-урина* приметна је уједначеност у погледу дужине именичких основа. Осим лексема *девојчетина*, *девојчурина* и *човечетина* са двосложним творбеним основама, све остале основе којима се граде аугментативи из грађе јесу једносложне, што је у сагласности са тврдњом М. Киршове (1988а). У трима именицама јавља се окрњена именичка основа (*мачетина*, *мачурина* и *човурина*), а два пута се налази на множинску основу, од којих једна не утиче на граматички број створеног аугментатива (*људетина* : *људурина*), а друга задржава број мотивне речи (*очетине* : *очурине*). Од укупно 44 примера изведених суфиксом *-урина*, у 11 аугментатива појављује се промена завршног гласа основе иако нема никаквих услова за то (*брчурина*, *књижурина* и др.). Срећу се различита тумачења ове појаве, а једно од њих је да је код тих примера суфикс заправо *-јурина*, те се завршни сугласници из основе јотују (Kiršova, 1988b: 53). Најприхватљивије је, међутим, мишљење М. Стевановића да су те основе добијене аналогично из „примера сличног значења” (1986: 128), односно конкурентних облика, где је суфикс условио прву палатализацију, те овај став преузима и Клајн. У конкуренцији ове две суфиксалне морфеме победу односи *-етина*, јер је продуктивнија и углавном има опште аугментативно значење. Код лексема са суфиксом *-урина* приметна је изразитије негативна обојеност значења (нпр. *мачурина*, од *мачка*).

2.2. Семантичка анализа

Посматрање значења лексема које настају неким творбеним поступком неодвојиво је од анализе форманата који у том грађењу учествују. Конкурентни облици именичких аугментатива које обухвата корпус настали су од мотивних речи из четири доминантне лексичко-семантичке групе: људска бића, животиње, делови тела и предмети. Ређи су примери којима се именује неки појам из природе (*јама, магла* и сл.), храна (*месо, чорба* и сл.) или биљка (*репа, тиква* и сл.). Настали аугментативи могу имати само аугментативно значење, аугментативно-пејоративно, али и само пејоративно значење. Једино се семантички може успоставити извесна разлика међу конкурентним облицима аугментатива како би више њих са истом основом опстало и сачувало се у живој употреби.

Код већине аугментатива из грађе мотивне именице служе за означавање предмета или делова тела (52,3%). Пошто предмети означавају неживу стварност која има одређене димензије, аугментатив најчешће у значење мотивне речи уноси само компоненту 'велики', те се њиме физички увећава именовани предмет. Према субјективној процени говорника, који у својој свести има замисао о стандардној величини неког предмета, аугментатив казује да је та предметност премашила уобичајену или очекивану величину (нпр. *књижетина, торбетина*). Међутим, „неки аугментативи са значењем ствари, предмета не морају нужно реализовати значење увећања изнад апроксимативне вредности, већ могу означити некакав неугледан, стар, отрцан, ружан предмет” (Јовановић, 2010: 105). Речничке одреднице којима се дефинише ова лексика прилично су сведене и њима се само упућује на мотивну реч. Тако су примери *плочетина* : *плочурина* одређени у речницима само као аугментативи од именице *плоча*. Сви остали конкурентни аугментативи из корпуса са значењем предмета у речницима се двојачко одређују ('аугм. и пеј. од ...'). И код примера који се односе на делове тела човека или животиње аугментативни суфикс најчешће доноси физичко увећање појма у основи, али се не занемарује ни субјективни став говорника према именованом појму (*брадетина* : *брадурина*, *кожетина* : *кожурина* и др.). Речници ове примере одређују као лексеме са аугментативним и пејоративним значењем. Непостојање прецизнијег дефинисања аугментатива у једнојезичним речницима указује на схватање ове лексике као крајње субјективне која у великој мери зависи од контекста.

Посебну семантичку групу чине и именички аугментативи којима се упућује на велику, застрашујућу животињу. Пример *мачурина* првенствено је одређен као пејоратив од именице *мачка*, док се скраћеница *аугм.* јавља у загради. Други конкурентни облици су и аугментативни и пејоративни (нпр. *жабетина* : *жабурина*). Именичким аугментативима са животињом у основи могу се погрдно називати и људи (нпр. *змијетина, краветина*). Метафоричким преносом, овим примерима изражава се изразито негативан став људи према особама на које се упућује, без обзира на животињу у основи.

Када се говори о називима за људска бића као мотивним именицама, постоји могућност образовања и позитивне семантике аугментатива. Укупно

седам именичких основа односи се на човека (15,9%): четири су мушког, а три женског рода. Аугментативним значењем код оваквих лексема човек се увећава духовно, а не физички, те су истакнуте његове особине доприносећи позитивној семантици. То се најбоље види у примерима са основом именице *човек*, као и код именице *момчетина*. Код других лексема из ове семантичке групе значење је и аугментативно и пејоративно. Семантика тих аугментатива зависи и од односа говорника према лицу које се именује. М. Ружичић разматрала је колико „пол референта утиче на њихову семантизацију” (2004: 181). На основу анализе закључује се да важну улогу има пол особе на коју се аугментатив односи. Пејоративност је израженија код примера који се односе на женску особу (нпр. *женурина*), док је, као што се показало, позитивно значење аугментатива једино присутно код именица које значе мушка лица⁶.

Семантички је посебно карактеристична појава хомонимије међу именичким аугментативима. У грађи се истичу неколики примери ове појаве: *мачетина*, *ножетина*, *репетина* и *репурина*. Наведене лексеме ван контекста могу се тумачити као аугментативи настали од две потпуно различите именице: *мачетина* од *мач* и *мачка*; *ножетина* од именица *нога* и *нож*; а преостала два примера од *реп* и *репа*⁷. До овога је дошло због поклапања истих именичких творбених основа. Пошто мотивне именице са истом основом не припадају истој лексичко-семантичкој групи (животиња, оружје, део тела и биљка), лако је у контексту разликовати од које је именице изведен аугментатив. Хомонимија је настала и због гласовне промене која је извршена, али и услед окрњења творбене основе именице *мачка*.

Семантичка анализа показала је немогућност прецизног одређивања значења аугментативних именица у српском језику због природе овог лексичког слоја којим се изражава субјективни став. Ретке су назнаке позитивне семантике, и то само код аугментатива са значењем лица мушког пола. Пејоративност је заступљенија, те и не чуди што пејоративи постају саставни део групе аугментатива. Поред раширене синонимије конкурентних облика, примећена је и појава хомонимије у корпусу. За одређивање њиховог значења, али и значења других аугментатива, нужно је упућивање на контекст.

3. Испитивање фреквентности

Како би се утврдило да ли конкурентни облици данас опстају у језику, испитује се фреквентност употребе анализираних аугментатива. Пошто аугментативи обично живе у говору и свакодневној употреби, примећено је испитивање говорника српског језика путем упитника. За уочавање фреквентно-

⁶ Табеларни приказ свих деривата од именица са значењем људи и њиховим значењима дат је у раду М. Ружичић (2004: 189-191).

⁷ Потврде оваквом тумачењу даје *Речник српскохрватскога књижевног језика* (RMS), у коме су забележене наведени лексички хомоними.

сти аугментатива у писаним изворима послужио је *Корпус савременог српског језика*. Анализа ових испитивања поставиће донекле праву слику тренутног положаја конкурентних именичких аугментатива на *-етина/-урина* у српском језику и процеса издвајања најфреквентнијих облика који су у живој употреби.

Упитник се састоји од листе свих мотивних именица из грађе. Задатак испитаника био је да на линијама поред сваке од њих напишу све аугментативе које би употребили да означе наведени именички појам са увећаним значењем. Попуњавале су га три групе испитаника: ученици средње школе (26), студенти (26) и наставници у основној школи (25). Од тога су 22 особе биле мушког, а 55 особа било је женског пола старости од 14 до 58 година. Ученици иду у први разред гимназије, студенти су са свих година студија на факултетима Универзитета у Нишу, док наставници предају различите предмете у основној школи.

Испитаници су наводили углавном по једну аугментативну именицу, негде су написане две, а ретко се јављало више од тога. Код седам мотивних именица нису се појавила оба конкурентна облика аугментатива из речника. Изостали су следећи примери: *жабурина*, *кравурина*, *мачетина* (од *мачка*), *рукетина*, *собурина*, *торбурина* и *шачурина*. Наведене лексеме се не користе у говору, те полако постају застареле, за разлику од њихових конкурентних облика. Пример са окрњеном основном *мачетина* се не користи, јер је доминантан аугментатив *мачкетина* са истом суфиксалном морфемом. У одговорима су пронађени сви остали потврђени конкурентни речнички облици који су узети за предмет рада. Код свих конкурентних облика доминира одређени аугментатив за који се определило преко 70% испитаника: *бабетина* (87%), *брадетина* (84,4%), *главетина* (77,9%), *жабетина* (88,3%), *женетина* (72,7%), *зградетина* (70,1%), *змијетина* (74%), *капетина* (81,8%), *краветина* (93,5%), *крпетина* (75,3%), *кућетина* (76,6%), *мачкетина* (94,8%), *рибетина* (96,1%), *собетина* (88,3%), *торбетина* (93,5%) и *чорбетина* (80,5%). На основу ових облика за које су се опредељивали скоро сви испитаници и оних аугментатива које нико није навео, види се већа заступљеност суфикса *-етина* у односу на *-урина*. Најмање испитаника навело је следеће аугментативе: *капурина*, *мачурина*, *рибурина*, *репурина* (од *репа*) и *чашурина* (1,3%); *плочурина*, *човурина* и *шачетина* (2,5%); *књижетина*, *људурина* и *ручурина* (7,8%); *гљивурина* (9,1%). Тиме се указује да се ови облици готово не користе у говору и полако нестају из лексичког фонда српског језика. Поред аугментатива на *-етина* и *-урина* испитаници су наводили и примере са другим аугментативним суфиксима: *бабускера* и *главурда* (90,1%), *момчина* (85,7%), *девојчур* (84,4%), *људина* (81,8%), *кућерина* (79,2%), *ручерда* (75,3%), *жентурача* и *месшите* (71,4%), *репина* (од *реп*, 67,5%), *човечина* (61%), *брчина* (55,8%), *ножурда* (50,6%), *маглуштина* (49,4%). Појава ових примера показује да је конкурентност именичких аугментатива веома распрострањена. Чак су неки примери са другим суфиксом продуктивнији од облика на *-етина* и *-урина* (*главурда*, *људина* и др.). У упитнику су навођене и лексеме које нису забележене у речницима, а настају додавањем неког продуктивног аугментативног суфикса на именичку творбену основу. Тако се на више места јављају аугментативи *дедускера* (48,1%); *брадуљина*, *даскетина* и *птичерина* (41,6%); *репчина* (33,8%); *бапчина* (23,4%);

човечиште (20,8%); *књигетина* (15,6%). Иако нису потврђене у речницима, ове лексеме опстају у говору, јер су грађене по творбеном моделу којим настају именички аугментативи у српском језику. Тиме се наслућује тенденција богаћења српског језика новом аугментативном лексиком уз потискивање застарелих облика.

О фреквентности ексцерпираних аугментатива сведоче и речници. Грађа је допуњена примерима конкурентних облика аугментатива на *-етина* и *-урина* од исте основе које не бележи шестотомник (RMS). Такве су лексеме *девојчурина*, *дедурина*, *мачкетина* и *месетина* (RSJ; Јовановић, 2010: 153–160). Једнотомни речник Матице српске представља скраћено издање шестотомника, али наведени аугментативи показују да је лексички фонд и обогаћен новим примерима који су у међувремену настали и срећу се у изворима. Карактеристично је да именице *јама*, *очи* и *плоча* остају без аугментатива, а једино је пример *човечина* са основом именице *човек* и аугментативним суфиксом (RSJ). Избачени аугментативи нестају из употребе, јер се ретко јавља потреба да се значење неке од наведених мотивних именица додатно увећава.

Провером фреквентности лексема које чине предмет рада у електронском *Корпусу савременог српског језика* примећено је да се већина аугментативних именица уопште не налази ни у једном извору. Само 29 примера из грађе (31,5%) има потврде у писаним изворима. Са већом заступљеношћу у писаним изворима из овог електронског корпуса издвајају се *књижурина* (28), *зградурина* (26), *женетина* (23), *бабетина* (12), *птичурина* (11) и др. Ове аугментативне именице имају фреквентну употребу и у говору. Конкурентност слабо опстаје у Електронском корпусу, те су забележени само следећи парови: *брадетина* (2) и *брадурина* (6); *зградетина* (2) и *зградурина* (26); *земљетина* (2) и *земљурина* (4); *змијетина* (1) и *змијурина* (9). Сви аугментативи који се проналазе у *Корпусу савременог српског језика* јављају се ретко преко стотину пута. Највише је примера који су забележени у мање од десет извора (82,8%). Овако ниска фреквентност аугментатива у писаним изворима показује да експресивна лексика доминира у говорном језику. Тек када неки аугментатив постане толико фреквентан у говору да се свакодневно чује, преноси се и у књижевна дела.

Испитивање фреквентности ексцерпираних аугментативних лексика показује већу употребу именичких аугментатива у говору него у писаним изворима. Видна је општа усаглашеност у фреквенцији аугментатива. Примери који односе убедљиву победу међу конкурентним облицима и у говору и у писаним изворима јесу *бабетина* и *женетина*.

4. Закључак

У литератури се пажња више посвећује деминутивима него аугментативима, док речници врло оскудно дефинишу ову групу именица – упућивањем на мотивну реч са знаком да се ради о аугментативу. Семантички се изузетно тешко одређују, јер су зависни од контекста, у којима сваки говорник исказује

свој субјективни став. На многа значења утиче баш додати суфикс (-урина). У творбеном погледу, аугментативи су веома карактеристични по појави конкурентних суфиксалних морфема. На исту творбену основу додају се различити суфикси и граде конкурентне аугментативне именице које представљају синониме са понегде малом значењском разликом. Аугментативи су грађени од именица сва три рода, али постоји тежња да све настале речи буду женског рода, на шта утиче и сам суфикс. Томе се опиру именице са значењем лица мушког пола код којих се најчешће задржава природни род (нпр. *човечетина*). Појава конкурентности аугментативних именица распрострањена је до те мере да се непрестано у говору стварају нови облици спајањем именичких основа и најпродуктивнијих аугментативних суфикса, што сведочи да је „стваралачка способност нашег народа у језику изванредно изразита” (Radulović, 1956: 106).

Анализа грађе, која обухвата конкурентне именичке аугментативе са суфиксима -етина и -урина, показује мноштво таквих примера и незауостављиви ток стварања нових лексема у српском језику. Ограничен на готово све такве лексеме из једнојезичних речника (RMS; RSJ), али и упоређиван са другим изворима, корпус бележи 92 облика аугментатива. У њиховој творби доминирају једносложне именичке основе (96,7%), а мотивне речи су највећим делом женског рода (86,4%). На семантичком плану појављују се четири лексичко-семантичке групе у које спада 80% свих аугментатива из корпуса и њима се означавају предмети, животиње, људи и делови тела.

Употреба примера из корпуса у говору је веома честа, док је њихова фреквентност у писаним изворима знатно слабија. Помоћу упитника издвојени су најфреквентнији облици аугментатива од сваке именичке основе. Очигледна је и креативност испитаника у стварању облика које речници не бележе (нпр. *дедускера*, *брадуљина*). Провера фреквентности у *Корпусу савременог српског језика* потврдила је употребу одређених аугментатива који су најзаступљенији у говору људи, али у знатно мањем обиму. Испитана грађа показује да постоји изразита тенденција издвајања само једног најфреквентнијег аугментативног облика. Конкурентност је оправдана само у случајевима када придодате различите суфиксалне морфеме доприносе другачијем нијансирању значења, а на такву семантику указује се у различитим контекстима.

Референце

- Čampr, D. (1984). Род и број именичких аугментатива у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 13/1, 289–300.
- Đaničić, Đ. (1860). Српска деминуција и аугментација, *Гласник Друштва српске словесности*, 12, 474–499.
- Jovanović, J. (2016). Компонента величине као мотиватор погрдног или афирмативног значења лексема којима се именује човек, *Језик, књижевност, значење: језичка истраживања*, 113–129.

- Jovanović, V. (2010). *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Kiršova, M. (1988a). Аугментативи у Вуковом речнику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17/2, 223–233.
- Kiršova, M. (1988b). Аугментативи са суфиксима *-ина, -етина, -урина* у Вуковом речнику, *Наш језик*, 28 (1–2), 42–54.
- Klajn, I. (2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2, „Суфиксација и конверзија”. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Макишова, А. (2005). Именички аугментативи у словачком и српском језику – грађење и семантика, *Славистика*, књ. 9, 185–191.
- Piper, P. i Klajn I. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Radulović, J. (1956). Аугментативно-пејоративна значења неких именица, *Наш језик*, 8 (3–4), 106–113.
- Ristić, S. (2011). Добре претпоставке за израду именичких деминутива и аугментатива, *Српски језик: студије српске и словенске*, 16, 795–798.
- Ružičić, M. (2004). Параметар полности у деривацији и семантизацији деминутива и аугментатива, *Прилози проучавању језика*, 35, 181–192.
- Stanojčić, Ž. S. (2010). *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.
- Stevanović, M. (1986). *Савремени српскохрватски језик*. Део 1. Београд: Научна књига.
- Veljković Stanković, D. (2007). Деноминални деминутиви и аугментативи: значење и творба, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, 387–403.

Извори

- Nikolić, M. (2000). *Обратни речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- RMS: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- RSJ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- SrpKor2013: *Корпус савременог српског језика* (Душко Витас и Милош Утвић). Copyright Група за језичке технологије Универзитета у Београду (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>).

SUFFIXES *-ETINA* AND *-URINA* AS COMPETITIVE ONES IN THE FORMATION OF AUGMENTATIVE NOUNS

Abstract

The purpose of this research are the competitive forms of augmentative nouns in the Serbian language formed by the process of adding *-etina* and *-urina* suffixes to the same

basis of the noun. The formation contains about 90 examples of that kind and they are taken from The Dictionary of the Serbian-Croatian literary language (RMS) and The Dictionary of the Serbian language (RSJ). All of the taken augmentatives are motivated by the nouns of high frequency such as *beard* ('brada'), *head* ('glava'), *snake* ('zmija'), *book* ('knjiga'), *room* ('soba') etc. The purpose of the analysis is to notice the existence of semantic differentiation among augmentatives formed by the most productive suffixes in the formation of this group of nouns, as well as to examine the frequency of the excerpted word forms in speech and written sources. By examining the excerpted formation it has been noticed that the *-etina* and *-urina* suffixes modify the semantics of the motivated word so that the meaning of an augmentative obtains some additional components ('big'). Some examples obtain a pejorative tone (e.g. *beldam*; 'babetina'). The research done using questionnaire has showed the tendency for separating one dominant form of an augmentative noun. All that represents the surplus loses its place in the use and gradually disappears from the overall lexical fond of one language.

Key words: *the Serbian language, augmentative nouns, suffixation, suffixes -etina and -urina, competitiveness of suffixes.*

Александра Антић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Бранимир Станковић

УДК 811.163.1'367.626.2

ИСКАЗИВАЊЕ СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ ПОСЕСИВНОСТИ ЛИЧНИМ И ПРИСВОЈНИМ ЗАМЕНИЦАМА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада јесте исказивање семантичке категорије посесивности личним и присвојним заменицама у старосрпској пословноправној писмености. Спроведено је одговарајуће истраживање применом корпусне и квантитативне методе. Посебна пажња посвећена је односу између неконгруентног генитива и датива личних заменица са посесивним значењем и (конгруентних) присвојних заменица. Претпоставља се да у исказивању посесивности предност над личним заменицама имају присвојне заменице, управо због чињенице да конгруирају са именицама. Истраживање спроведено на корпусу раније и касније фазе старосрпског језика, сачињеном од 100 повеља и писама (50 докумената из раније фазе старосрпског језика и 50 докумената из касније фазе старосрпског језика), показало је да је у старосрпском језику посесивност првенствено била исказивана присвојним заменицама. Показало се и да је у обема фазама број примера посесивног датива знатно већи од броја примера посесивног генитива. Верује се да је несразмерна употреба поменутих средстава за исказивање посесивности повезана са обележјем емпатије, које је присутно код посесивног датива.

Кључне речи: историја српског језика, посесивност, присвојне заменице, посесивни генитив, посесивни датив.

Како је појам посесије универзалан и важан, не чуди што категорија посесивности постоји у свим језицима као једна од основних граматичких и семантичких категорија (Nomachi 2006: 163). Као таква, она је често предмет радова како наших тако и светских лингвиста. У србистици и сербокроатистици о њој су писали следећи аутори: Павловић (2000, 2006), Петровић-Савић (2010), Реметић (2008), Грицкат (1972), Ивић (1987), Грковић-Мејдор (1996, 2011), Куна (1999, 2003), Мићановић (2000), Мршић (2000)... О изражавању категорије посесивности у словенским језицима писали су и светски лингвисти – Арилова (Arylova, 2013), Номаћи (Nomachi, 2004, 2006) и др.

Посесивност се третира као „комплексна релација која може бити успостављена између два појма и то тако да се један од њих (објекат посесије, тј. посесум) укључује у други (субјекат посесије, односно посесор) чинећи с њим

¹ aleksandraantic1993@gmail.com

ријске синтаксе, у раду је коришћена и метода унутрашње компарације, која подразумева проучавање одређене појаве у оквиру система једног језика, тј. једне редакције, као и поређење различитих споменика³. За представљање резултата спроведеног истраживања коришћена је квантитативна метода.

Истраживање је започето са претпоставком да је при исказивању семантичке категорије посесивности у старосрпском језику предност дата присвојним заменицама (над личним заменицама), због тога што оне конгруирају са именицом уз коју стоје у роду, броју и падежу⁴. Дакле, присвојне заменице се од личних заменица разликују по својој способности да се понашају као придеви и имају функцију конгруентног атрибута.

Придевске речи, у које у српском језику спадају и присвојне заменице⁵, имају, према мишљењу Верана Станојевића, „кључно место у систему номиналне детерминације (1998: 314). Сличног мишљења је и Слободан Павловић, који у својој монографији *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености* истиче следеће: „Дефанзива посесивног генитива пред присвојним придевом била је чини се мотивисана потребом да посесивна форма као израз једног типа адноминалне детерминације конгруира с ознаком детерминисаног члана синтагме у роду, броју и падежу, што је било категоријално обележје придева и придевских заменица (2006: 363).

За проверу претпоставке о предности присвојних заменица коришћен је корпус сачињен од укупно 100 повеља и писама: 50 из раније фазе старосрпског језика и 50 из касније фазе старосрпског језика. Испитивана документа из раније фазе, која су у првом делу Стојановићеве књиге означена бројевима од 3 до 47, односно бројевима 790, 791, 1022 и 1023 у другом делу књиге, настала су у XII, XIII и на почетку XIV века. Истраживање је обухватило и документа из касније фазе развоја старосрпског језика, настала у последњој деценији XV века и у XVI веку – она су у другом делу Стојановићеве књиге обележена бројевима од 722 до 725, бројевима 786, 787, 788, 789, као и бројевима од 982 до 1018. Поред њих, део истраживања биле су и 3 повеље краља Јована Запоље, повеља молдавског војводе Александра (под бројем 1021) и повеља дунавског капетана Мустафе.

Резултати претраге корпуса приказани су табеларно, најпре за ранију, а потом и за каснију фазу старосрпског језика. Прве две табеле имају по 3 колоне: у првој је наведен број регистрованих присвојних заменица, у другој број облика личних заменица са посесивним значењем, а у трећој број регистрованих примера облика *си*. Ради се о речи *си* која се у корпусу појављује уз глаголе или присвојну заменицу сваког лица (*да си ходѣ, съ свонци си тръгн*). Иако неки проучаваоци посматрају овакво *си* као енклитички облик повратне заменице сваког

³ Рад је заснован на поређењу споменика старосрпске пословноправне писмености.

⁴ Оваква претпоставка је формирана на основу података које наша литература пружа.

⁵ Веран Станојевић наводи да придевске речи у нашем језику обухватају придеве, придевске заменице, редне бројеве, плуралне облике збирних бројева, бројне придеве *оба* и *обадва* и основне бројеве мање од *пет* (1998: 306).

лица у дативу једине, Божо Ђорић напомиње да је још у старословенском језику постојала и речца за појачавање *si*, која је долазила после упитних заменица и прилога (2010: 27). И Јордана Марковић у *Говору Заплања* наводи да се заменица *си* у овом крају често користи и незамењички, у служби речце за појачавање (2000: 221). На основу наведених запажања наших лингвиста, а и на основу тога што у речи *си* која у корпусу долази уз глаголе и присвојну заменицу сваког лица није уочено значење посесивности, и у овом раду се говори о речци за појачавање *си*⁶. Њене потврде у корпусу су издвојене јер несумњиво воде порекло од облика датива повратне заменице, али нису разматране приликом одређивања процентуалног односа између присвојних и личних заменица.

Претрагом корпуса дошло се до следећих резултата:

Табела 1.

Однос присвојних и личних заменица у ранијој фази старосрпског језика

	присвојне заменице	личне заменице	речца за појачавање <i>си</i>
број потврда	353	272	57
%	56, 48%	43, 52%	/

Табела 2.

Однос присвојних и личних заменица у каснијој фази старосрпског језика

	присвојне заменице	личне заменице	речца за појачавање <i>си</i>
број потврда	258	163	1
%	61, 3%	38, 7%	/

Добијени резултати показују да су у проучаваном корпусу предност при исказивању семантичке категорије посесивности заиста имале присвојне заменице, које са именицом конгруирају у роду, броју и падежу. Присвојне заменице се као придевске речи „чине прикладнијим за формализацију детерминативне функције” (Pavlović, 2006: 363).

На основу бројчане разлике у употреби присвојних и личних заменица, која је значајнија у каснијој фази старосрпског језика, а и на основу стања у савременом српском језику, у којем доминирају присвојне заменице, могло би се рећи да је промена у исказивању посесивности текла тако што се постепено повећавао број присвојних, а смањивао број личних заменица за исказивање поменути семантичке категорије.

Истраживање спроведено за потребе писања овог рада обухватило је како однос између конгруентних присвојних и неконгруентних личних заменица при исказивању посесивности тако и однос међу различитим облицима личних заменица са посесивним значењем.

Већ је поменуто да је посесивност у старосрпском језику могла бити исказана генитивом личне заменице трећег лица једине и трећег лица множи-

⁶ Напомињемо да није сваки облик *си* из корпуса посматран као речца за појачавање.

не и енклитичким облицима датива личних заменица и повратне заменице. У савременом српском језику није тако – посесивни датив је и даље у употреби (*мајка ти*)⁷, али се личне заменице у генитиву више не користе за исказивање посесивности (**мајка тебе*), па би требало испитати узроке који су довели до упрошћавања система за исказивање семантичке категорије посесивности.

Пошло се од претпоставке да су за исказивање посесивности у корпусу чешће употребљавани енклитички облици личних заменица и повратне заменице у дативу него облици генитива личне заменице трећег лица једнине и трећег лица множине. Такав однос међу поменутиим средствима за исказивање посесивности био би у складу са подацима до којих су дошли бројни проучаваоци језика (да је већ у прасловенском језику дошло до осеке у употреби посесивног генитива у односу на посесивни датив и присвојне придеве)⁸, као и да је разлика у употреби ових облика израженија у каснијој фази развоја старосрпског језика. Верује се и да узрок несразмерне употребе генитива и датива личних заменица са посесивним значењем треба тражити у њиховој семантичкој асиметрији.

Наиме, мишљење наших лингвиста који су се бавили семантичком категоријом посесивности (Милке Ивић, Јасмине Грковић-Мејџор, Слободана Павловића) јесте да посесивни датив подразумева постојање високог степена блискости или емпатије између посесора и посесума, заинтересованости посесора за посесум и стање у којем се он налази⁹. Са друге стране, посесивни генитив је према овом обележју неутралан (Pavlović 2006: 385).

При трагању за разлозима смањене употребе, а потом и губљења генитивних облика личних заменица трећег лица при исказивању посесивности, можда би требало узети у обзир и чињеницу да је управо овај падежни облик учествовао у грађењу присвојних заменица. У раду Радмила Маројевића наилазимо на следећи податак: „Тако су од генитивне основе *nas-ъ*, *vas-ъ* личних замјеница *ту*, *ву* већ у прасловенском изведене, помоћу суфикса *-jъ*, присвојне замјенице **nas-jъ > našъ*, **vas-jъ > vašъ*” (2013: 151). У истом раду Маројевић наводи и да је генитивни облик личне заменице трећег лица множине и једнине (*њег-*, *ње-*, *њих-*) послужио за извођење присвојних заменица *његов*, *њен* и *њихов* (2013: 151–152).

При испитивању односа између генитива и датива личних заменица са посесивним значењем, у обзир су узети само примери датива директно везаног за именску реч, тј. примери датива чије је значење искључиво посесивно. Део истраживања нису били енклитички облици датива који се јављају уз глаголе *јесам* и *бити* (да кн нѣ десѣтка, хокѣцо н^а бити прѣатѣ^а љ). Нису разматрани ни примери датива истовремено везаног за именску реч и глагол (квкѣ да нѣ се не печѣте)¹⁰.

Резултате истраживања корпуса приказаћемо и овога пута табеларно.

⁷ Употреба посесивног датива у књижевном језику није нарочито честа. Облици посесивног датива карактеришу призренско-тимочки и косовско-ресавски дијалекат (Pavlović 2000: 127–128).

⁸ Више података о статусу посесивног генитива налазимо код Слободана Павловића (2006: 362–363).

⁹ Милка Ивић, која о дативу у српском језику говори као о најподеснијем падежу за одређивање психолошких односа, указује и на повезаност посесивног и етичког датива (1953: 62).

¹⁰ О оваквим облицима датива у старосрпском језику писао је Слободан Павловић (2006: 375–380).

Табела 3.

Однос генитива и датива личних заменица са посесивним значењем у ранијој фази старосрпског језика

	генитив личних заменица	датив личних заменица и повратне заменице
број потврда	43	229
%	15, 81%	84, 19%

Табела 4.

Однос генитива и датива личних заменица са посесивним значењем у каснијој фази старосрпског језика

	генитив личних заменица	датив личних заменица и повратне заменице
број потврда	8	155
%	4, 9%	95, 1%

Разлика у фреквенцији дативских енклитичких облика личних заменица и облика генитива личних заменица трећег лица, приметна у документима из раније фазе старосрпске пословноправне писмености, још је израженија у онима из касније фазе. Иако би се на основу досадашњих истраживања о посесивном дативу рекло да је овај облик заступљенији због обележја емпатије не можемо са сигурношћу рећи да је тако.

У оквиру истраживања посматране су и читаве конструкције у чијим се оквирима појављују личне заменице са посесивним значењем. Поред знатног броја конструкција сачињених само од именице и облика генитива/датива личне заменице са посесивним значењем, у корпусу је регистрован и невелик број примера вишечланих конструкција чији је део лична заменица са посесивним значењем.

У табелама које следе навешћемо све именице које се појављују као главни чланови двочланих конструкција са личним заменицама са посесивним значењем, тј. све именице које у оваквим конструкцијама имају функцију посесума. Најпре ће бити наведене именице уз које стоје личне заменице у генитиву, а потом и оне уз које долазе енклитички облици датива личних заменица и повратне заменице.

Табела 5.

Именице које се појављују као главни чланови конструкција са посесивним генитивом у ранијој фази старосрпског језика

именица	број потврда у корпусу
ДОБЫТЬКЪ	9
ФЪЛО	4
БЪОДЪ	3

ДРАТЬ	3
СЕМЛА	2
КНЕЖСТВО	2
ТРЪЖЪННКЪ	2
КОУПЬЦЪ	2
ГРАДЪ	1
ВЛАСТЕЛА	1
БРАТНІА	1
СННОВЬЦЪ	1
ТРЪГОВЬЦЪ	1
СЪЛО	1
РЪГЪ	1
ПРЪДЕЛЪ	1
ВОЛА	1
ХЪТЪННЄ	1
МАТЕРЪ	1

Табела 6.

Именице које се појављују као главни чланови конструкција са посесивним генитивом у каснијој фази старосрпског језика

именица	број потврда у корпусу
ПЕЧАТЬ	1
ЛЮДИ	1
ВЛАДАНИЕ	1
ДРАТЬ	1
СКАЛА	1
СЫНЪ	1
СЕСТРА	1
СТАРИН ¹¹	1

Табела 7.

Именице које се појављују као главни чланови конструкција са посесивним дативом у ранијој фази старосрпског језика

именица	број потврда у корпусу
КРАЛЕВСТВО	158
ЦАРСТВО	7
ГОСПОДНЪ	7
ОТЪЦЪ	6
БРАТЬ	3
ДЪДЪ	2

¹¹ Реч је о поимениченом придеву.

ДОБЫТЬКЪ	2
СТРИЦЪ	1
БРАТОУЧЕДЪ	1
ЗЕТЪ	1
ГОСПОДСТВО	1
ПРИСАНЫ ¹²	1

Табела 8.

Именице које се појављују као главни чланови конструкција са посесивним дативом у каснијој фази старосрпског језика

именица	број потврда у корпусу
ЦАРСТВО	70
ПЛЕМЊСТВО	38
ГОСПОДСТВО	23
КРАЛЕВСТВО	2
ИМАНЊЕ	2
ДЕДЪ	2
ОТЪЦЪ	2
РОДНТЕЉЪ	1
ИМАНКА	1

Наспрам 26 именица у оквиру конструкција са посесивним генитивом долази 16 именица у конструкцијама са посесивним дативом. Личне заменице у генитиву стоје уз следеће именице: добытъкъ, матерь, тѣло, родъ, братъ, земля, кнежьство, тръжьникъ, коупьць, градъ, властела, братниа, синовьць, сѣло, тръговьць, рѣчь, прѣдѣль, вола, хьтѣнне, печать, людн, владане, скала, сынъ, сестра, старн. Личне заменице у дативу долазе уз именице: кралевьство, царьство, господинъ, отьць, братъ, дѣдъ, добытъкъ, стриць, братоучедъ, зетъ, господство, присанъ, племеньство, иманѣ, роднтѣль, иманка. За разлику од посесора, који у поменутиим конструкцијама увек има обележје ЖИВО [+], у функцији посесума појављују се и именице са обележјем ЖИВО [+] и именице са обележјем ЖИВО [-].

Осим уз именице и поименичене придеве, енклитички облик датива личне заменице у корпусу два пута долази и уз присвојне придеве: W;iny mi (ранија фаза), царъ коѣ СЕi (каснија фаза).

У корпусу су, поред наведених двочланих конструкција, регистроване и оне вишечлане. У њима се поред именице и облика генитива/датива личне заменице са посесивним значењем појављује још једна именска реч (најчешће придев). Све вишечлане конструкције потврђене у корпусу налазе се у следећим табелама:

¹² Реч је о поимениченом придеву.

Табела 11.

Вишечлане конструкције са посесивним дативом у каснијој фази старосрпског језика

синтагма	број потврда у корпусу
честнѣмъ вѣн госпоцѣтвѣ, честнѣ вѣн госпоцѣтво	1 + 2 = 3
честнѣ мѣн врата, честнѣ врата мѣн	1 + 1 = 2
сѣдожѣнѣ тѣн госпоцѣтво	1
царскѣ почтенѣ мѣн рѣкѣ	1
рѣкѣ цѣркѣ мѣн	1
о бѣданѣ мѣн нѣманѣ	1
заповѣдѣн мѣн цѣрѣвѣ	1
гѣнѣ мѣн кнезѣ	1
братѣ мѣн цѣхѣмѣтѣ	1
орѣтакѣ мѣн юсѣфѣ	1

Уочено је и да се ред речи у двочланим конструкцијама са посесивним генитивом разликује од оног у конструкцијама са посесивним дативом. Док у двочланим конструкцијама са посесивним генитивом облик личне заменице може стајати и иза и испред именице (8 гра^а нѣх, нѣх добытъкъ)¹³, у онима са посесивним дативом то није случај. Енклитички облик датива личне заменице могао је стајати само иза управне именице (дѣдѣ тѣ, гѣнѣ нѣ). До његовог померања долазило је једино у вишечланим конструкцијама, у којима се налазио или иза придева или иза именице (кѣ старѣмѣ мѣн приѣтелѣмѣ, гостѣмѣ дѣднѣмѣ мѣн). У случајевима одвајања дативске енклитике од именице, губило се „чисто посесивно значење. На тај начин добијани су примери типа: кѣкѣ да нѣ се не печѣтѣ, у којима је енклитика везана и за глагол и за именицу и у којима значење датива представља комбинацију значења индиректног објекта и посесивног значења.

Истраживање спроведено на корпусу сачињеном од 100 докумената показало је да је и у ранијој и у каснијој фази старосрпског језика семантичка категорија посесивности првенствено била исказана присвојним заменицама. Запажено је и да је број конструкција са посесивним дативом био знатно већи од броја конструкција са посесивним генитивом. Верује се да је несразмерна употреба поменутих средстава за исказивање посесивности повезана са обележјем емпатије, које је присутно код посесивног датива.

Без обзира на добијене резултате, треба имати на уму и да проучавана документа представљају само део старосрпске пословноправне писмености и да би истраживање свих објављених докумената пословноправне садржине насталих у периоду од XII до XVI века могло дати другачије резултате.

¹³ У јединој регистрованој вишечланој конструкцији са посесивним генитивом, облик генитива личне заменице долази између придева *пречист* и именице *мајка*.

Извори

- Stojanović, Lj. (1929). *Stare srpske povelje i pisma, Knj. 1, Dubrovnik i susedi njegovi. Deo 1.* Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Stojanović, Lj. (1934). *Stare srpske povelje i pisma, Knj. 1, Dubrovnik i susedi njegovi. Deo 2.* Beograd: Srpska kraljevska akademija.

Reference

- Arylova, A. (2013). *Possession in the Russian clause*. Retrieved October 15, 2018 from the World Wide Web
https://www.rug.nl/research/portal/files/14563073/AA_Thesis_Corrected_FINAL-1.pdf
- Čorić, B. (2010). Još o povelji Kulina bana (grafemika, fonemika, morfemika), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 39, 11–46.
- Grickat, I. (1972). *Aktuelni jezički i tekstološki problem u starim srpskim ćirilskim spomenicima*. Beograd: Narodna biblioteka SR Srbije.
- Grković-Mejdžor, J. (1996). O sintaksičkim oblicima *Žitija Sv. Simeona* od Sv. Save, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, sveska 25/2, 43–57.
- Grković-Mejdžor, J. (2005). O metodologiji proučavanja crkvenoslovenskog jezika, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Knj. 48, sv. 1/2, 11–20.
- Grković-Mejdžor, J. (2007). Staroslovenska sintaksa. U: Grković-Mejdžor, J. *Spisi iz istorijske lingvistike* (134–153). Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Grković-Mejdžor, J. (2011). Razvoj predikativne posesije u srpskom jeziku, *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima: zbornik radova s međunarodnog simpozijuma*, 361–377.
- Ivić, M. (1953). Enklitički oblik lične zamenice kao znak modalnosti, *Naš jezik*, knj. V, sv. 1–2, 61–65.
- Ivić, M. (1987). O nekim srpskohrvatskim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom, *Južnoslovenski filolog: povremeni spisa za slovensku filologiju i lingvistiku*, Knj. 43, 41–47.
- Kuna, B. (1999). Norma i posvojni genitiv bez odredbe, *Jezik*, Vol. 47, No. 1, 1–9.
- Kuna, B. (2003). Između atributne i predikatne posvojnosti, *Rasprave: Časopis Instituta za srpski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 29, No 1, 157–171.
- Nomachi, M. (2004). Pregled kategorije posesivnosti u slovenačkom jeziku: u poređenju sa drugim slovenskim jezicima, *Filološki pregled: časopis Saveza društva za strane jezike i književnosti SFRJ*, God. 31, br. 1/2, 127–137.
- Nomachi, M. (2006). O prototipu posesivnosti i pitanju neotuđive posesije (na materijalu srpskog jezika), *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*, 163–173.
- Marković, J. (2000). *Govor Zaplanja*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Marojević, R. (2013). Posesivne kategorije u praslovenskom jeziku (konkurencija posesivnih padeža i posesivnih sufiksa), *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, br. 83, 147–170.

- Mićanović, K. (2000). Posvojni pridjevi i izražavanje posvojnosti, *Suvremena lingvistika*, Vol. 49–50, 111–123.
- Mršić, T. (2000). Ostvarenja dubinske reference posvojnosti/pripadnosti u površinskoj strukturi hrvatskog i francuskog jezika, *Filologija*, No. 35, 85–94.
- Pavlović, S. (2000). *Determinativni padeži u govoru severozapadne Boke*. Beograd: Institut za srpski jezik.
- Pavlović, S. (2006). *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska.
- Petrović-Savić, M. (2010). Iskazivanje posesivnosti u Rađevini konstrukcijom predlog u + genitiv lične zamenice, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 53/2, 123–129.
- Piper, P. i sar. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU; Beogradska knjiga; Matica srpska.
- Remetić, S. (2008). O posesivnoj konstrukciji u + genitiv lične zamenice na istočnobosanskom terenu, *Južnoslovenski filolog: povremeni spis za slovensku filologiju i lingvistiku*, Knj. 64, 409–418.
- Stanojević, V. (1998). O pridevskim rečima u sistemu nominalne determinacije u srpskom i francuskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 27/2, 305–314.

THE EXPRESSION OF THE SEMANTIC CATEGORY OF POSSESSION THROUGH PERSONAL AND POSSESSIVE PRONOUNS IN THE OLD SERBIAN LANGUAGE

Abstract

The objective of this paper is to express the semantic category of possession through personal and possessive pronouns in the old Serbian documents written in business and legal register. The research was carried out by using corpus-related and quantitative methods. We paid special attention to the relationship between the incongruent genitive case and the dative case of the personal pronouns with possessive meaning and (congruent) possessive pronouns. It is assumed that when expressing possession, possessive pronouns have the advantage over personal pronouns because they are in concord with nouns. The research carried out on the corpus of the earlier and the later phases of the old Serbian language, comprised of 100 charters and letters (50 documents from the earlier phase of the old Serbian language and 50 documents from the later phase of the old Serbian language), has shown that in the business and legal documents, possession was primarily expressed through possessive pronouns. We have also concluded that the number of the examples of the possessive dative case greatly exceeds the number of the examples of the possessive genitive case, in both phases of the old Serbian language. It is believed that this disproportionate usage of the aforementioned means of expression of possession is related to the feature of empathy, found in the possessive dative case.

Key words: *the history of the Serbian language, possession, possessive pronouns, possessive genitive case, possessive dative case.*

Јована Стојановић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Татјана Трајковић

УДК 811.163.41'282.3
 811.163.41'373.45

ГЛАГОЛИ РОМАНСКОГ ПОРЕКЛА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

У раду се анализирају глаголи призренско-тимочке дијалекатске области који су усвојени из неког од романских језика. Корпус за ово истраживање представљају речници говора јужне Србије. Први део рада показује како су глаголи морфолошки адаптирани у призренско-тимочким говорима, у другом делу се анализирају промене на семантичком плану. У раду су представљене промене при адаптацији романских глагола у лексички систем призренско-тимочке дијалекатске области, у зависности од тога да ли је романски глагол задржао значење у нашим говорима или је дошло до промене (сужења или проширења) значења.

Кључне речи: *призренско-тимочка дијалекатска област, морфолошка анализа, семантичка анализа, српски језик, романски језици.*

Увод

Модерно доба и нагли развој технике доводи до појачане употребе страних речи које полако постају интернационализми. Ту се пре свега мисли на речи које долазе из енглеског језика, који је у последњих неколико деценија постао глобални језик или *lingua franca*. Погледамо ли тренутно стање у српском језику, велики број позајмљеница је из енглеског језика. Ипак, постоје у великом броју и позајмљенице из других језика које су преузете у прошлости или се још увек одвија кретање речи из једног језика у други. То су позајмљенице из турског, грчког, италијанског, француског, немачког, мађарског, чешког језика итд. Уопштено, из свих језика са којима је српски језик био у контакту. Како наводи И. Клајн (2008: 155) лексички фонд српског језика је „мешовито“ порекла и немогуће је замислити српскохрватски језик који би био „чист“ у том смислу да би цео основни вокабулар био словенски, а да се стране речи ограниче само на учене интернационализме, техничку и стручну терминологију.

Са речима из романских језика сусрели смо се још од најранијих времена. Према Н. Крстићу (2004: 93) са речима француског порекла² сусрели смо

¹ jovana90joxu@gmail.com

² За речи француског порекла у србистичкој литератури одомаћени су термини француске

се већ у XII веку, што су нам омогућили географски услови, затим и трговачке везе Далмације са Венецијом, Италијом и Француском. У каснијем периоду превођена су популарна дела италијанске и француске књижевности, па су и на тај начин многе романске речи ушле у српски језик.

Термин *романизам* подразумева оне речи које су из неког романског језика или дијалекта ушле у неромански језик (односно, у српски језик). Проучавање романских елемената на свим језичким нивоима има дугу традицију и значајне резултате који се огледају у разним студијама, лексикографским радовима, речницима и приручницима (Arseniјевић 1992; Drobњак 2010. и др.). Највише објављених радова о романизмима у српскохрватском језику тичу се поморских говора, који и садрже највећи број романизма (Radović Tešić 1991; Stijović 1996; Tešić 2016; Vukomanović Moisiловић 1994). Осим приморских дијалекатских области и стандардног језика, романизми су изучавани и у другим дијалектима Србије (Stanković 2016).

У овом раду бавићемо се морфолошком и семантичком адаптацијом глагола романског порекла у призренско-тимочкој дијалекатској области. За ову прилику грађа је прикупљена из следећих речника призренско-тимочког дијалекта: *Речник народног говора у Црној Реци* (RNGCR: Marković 1986), *Речник пиротског говора* (RPG: Živković 1987), *Речник села Каменице код Ниша* (RSKN: Jovanović 2004), *Речник говора јабланичког краја* (RGJK: Žugić 2005), *Тимочки дијалекатски речник* (TDR: Dinić 2008), *Црнотравски речник* (CR: Stojanović 2010). Пронађени примери су идентификовани у речницима: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* П. Скока (1971–1973), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* (РСАНУ: 1959–), *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске* (ММС: 1967–1976), *Лексикон страних речи и израза* М. Вујаклије (1980) и у речницима француског и италијанског језика доступним на интернету (<http://stella.atilf.fr/>, <http://www.treccani.it>, <http://dizionari.corriere.it>). Овим радом обухваћени су глаголски романизми без обзира на то да ли је позајмљивање директног или индиректног типа.

Досадашња проучавања романизма у српском језику

Различити романски језици оставили су трага на наш језик у различитим временима, историјским и културним приликама, кроз различите посреднике и на различите сфере живота. С обзиром на то, постоје различити слојеви и различите старине романских позајмљеница. А. Тешић (2017: 402) наводи да се на основу старости могу поделити на старији и новији слој. У старији слој убрајају се позајмљенице из вулгарнолатинског, тј. латинско-романског (до VIII/IX

позајмљенице, галицизми и французизми. Станковић (2016: 125) истиче да је термин француске позајмљенице најчешћи, док се термин галицизми ређе среће. Најмање је заступљен термин французизми.

в.), позајмљенице из далматског и венецијанизми. Новији слој позајмљеница чине позајмљенице из различитих дијалеката италијанског језика и других романских језика (Tešić 2017: 402).

У раду *Врсте романизма у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка* (1998), Клајн све романизме дели на следећи начин: балкански латинизми, далматороманизми, италијанизми, галицизми, англицизми романског порекла, хиспанизми, лузизми и румунизми. За Клајна латинизми представљају засебну категорију, различиту од романизма. Класични латинизми примљени су из мртвог језика и дошли су искључиво културним и писаним путем (Клајн 1998: 69). Неки латинизми се јасно разликују од поменутих класичних по изразито јаким променама и адаптацијама у српски језик, па их називамо балкански латинизми. Њих је са друге стране, тешко разликовати од позајмљеница из далматинског и од других романизма. Најважнији пример директног усменог контакта српског језика са романским представљају италијанизми. Галицизми су најбројнији, али су углавном примљени културним путем, директно или преко немачког језика. Сви хиспанизми су примљени преко немачког, француског или италијанског језика. За румунизме Клајн (1998: 86) наводи да је у стандардном српскохрватском језику њихов број ограничен, пре свега зато што је румунски доста позајмљивао из словенских језика. Лузизми, речи преузете из португалског (и бразилског) језика, налазе се у малом броју у српском језику, а углавном су преузете преко енглеског или француског (Клајн 1998: 86).

Када говоримо о позајмљеницама, не можемо говорити о њиховом коначном броју, пре свега зато што постоји велики број изведеница за које у речнику није дато порекло, а са друге стране велики број позајмљеница више није у употреби. В. Анић полемише о бројевима па наговештава да би романизма у српскохрватском језику могло бити око 5 000 (Анић 1983: 11). Романизми који покривају највећи број сфера нашег живота су италијанизми и галицизми. Из италијанског језика су најчешће преузимани термини за музичко-сценску уметност, а из француског термини везани за поштански саобраћај, банкарство и гастрономију (Gudurić 2006: 591).

Романске позајмљенице у призренско-тимочком дијалекту

Термин призренско-тимочки говори потиче од А. Белића, а осим овог термина у дијалектологији су устаљени и термини шопски, торлачки, говори југоисточне Србије и др. Ови говори се простиру „од Призрена на југу до Тимока на северу. Источна граница полази нешто јужније од Зајечара и иде државном границом између Бугарске и Србије на југу до Македоније, а онда границом између Македоније и Србије ка Призрену и Ђаковици, а одатле преко Косова до Сталаћа, потом преко Ртња избија на Тимок.” (Bogdanović i Marković 2000: 149). Призренско-тимочки говори су се до XIII века развијали као и остали штокавски говори, а од тог периода њихов развој ће их одвојити од осталих

штокавских дијалеката. Те разлике се огледају у великом броју архаизама и низу иновација које не познају остали штокавски говори. Те иновације су познате као балканизми, тј. балканистичке језичке појаве. У најзначајније балканистичке црте спадају: експираторни акценат, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, губљење инфинитива, удвојена употреба личних заменица (Bogdanović i Marković 2000; Ivić 1985). Значајна балканистичка црта ових говора огледа се у лексици романског порекла. Наиме, доласком Словена на Балкан дошло је до мешања неколико култура и језика – романске у западном делу Балкана, грчке у источном делу и нероманизованих варварских илирских и трачких племена. Из старог балканског вулгарног латинитета развили су се румунски језик и стародаматински (Stanković i Miloradović 2012: 955).

О утицају романских језика на призренско-тимочку дијалекатску област објављено је неколико радова. Б. Сикимић у раду *Слојеви румунских позајмљеница у југоисточној Србији* (1994) дели све румунске позајмљенице на: 1) праве позајмљенице које се јављају у областима где не постоји директан контакт српског и румунског становништва (цела територија српскохрватског језика и шира област источне Србије); 2) рецентне локалне позајмљенице које се јављају на местима директног контакта два језика (нарочито се издваја територија Баната и северна граница призренско-тимочке зоне где живи влашко становништво); 3) микропозајмљенице које представљају подгрупу локалних позајмљеница, а односе се на исти лексички материјал са извесним фонетским и/или семантичким разликама и 4) привидне локалне позајмљенице – влашка лексика која се у речнику обрађује као домаћа (Sikimić 1994: 456–459). У наставку Сикимић истиче да је изван ове поделе остала карпатскобалканска лексика која је заступљена на целој српскохрватској језичкој територији (*Ibid.*: 459).³

Адаптација романских глаголских позајмљеница

У свим до сада поменутих радовима и другим истраживањима која се баве позајмљеницама из било ког језика, највећи број позајмљених речи представљају именице, док је број осталих врста речи знатно нижи. Према Поповићу (2005: 69), овом врстом речи се именују појмови, па је сасвим уобичајено да је ово најчешће позајмљивана врста речи. Глаголи се позајмљују пре свега када имају веома специфично и конкретно значење и они припадају техничком вокабулару (Poročić 2005: 69).

У овом раду анализираћемо глаголе романског порекла у призренско-тимочкој дијалекатској области. Ова анализа односиће се на морфолошку адаптацију и на семантичку адаптацију глагола. Такође, утврдићемо из којих романских језика су глаголи најчешће преузимани и у ком броју.

³ О романизмима у призренско-тимочком говору погледати и радове Н. Петровић 1994; Н. Богдановић 2006; С. Гудурић 2006; С. Станковић 2016.

У назначеном корпусу пронађено је 16 глагола који представљају романске позајмљенице и то из следећих језика: француског (6), италијанског (7) и латинског (3). Без обзира на то што смо у теоријском делу рада видели да се латинизми издвајају у посебну групу позајмљеница и да не припадају типичним романизмима, сматрали смо да је за целокупну слику овог дијалекта корисно представити и ове глаголе.

Адаптација на морфолошком нивоу

Да би одређена реч страног порекла могла да се користи у језику примаоцу, нужно је да пређе одређени пут прилагођавања фонетском и морфолошком систему језика у који улази. Из живих језика најчешће се преузимају именице. Из мртвих језика, какав је латински, преузимају се и придеви и глаголи. У књизи *Речи фанцуског порекла у српском језику* М. Поповић (2005) анализира галицизме на сва три нивоа адаптације. За морфолошку адаптацију глагола Поповић истиче да сви француски глаголи добијају наставак *-ти* и да постоје четири инфинитивна форманта: *-а-*; *-ов-а-*; *-ис-а-*; *-ир-а-* (Роровић 2005: 87). Први формант (*-а-*) не налази се често код француских глагола, Поповић даје примере као што су *рулати*, *пудрати* и *риголати*. За преостала три форманта навешћемо наше примере, будући да их имамо у корпусу.⁴

Домаћи формат *-ова-* није чест у примарној адаптацији глагола. Наводимо примере:

бомбардуе (стандард: *бомбардовати*, *бомбардује*) < *bombarder*;
ризикуюе (стандард: *ризиковати*, *ризикуюје*) < *risquer*.

Формант *-ира-* је француског порекла, а у српски језик је ушао преко немачког језика. Користи се у алтернацији са формантом *-иса-* (Исто: 88):

атресира (стандард: *адресирати*, *адресира*) < *addresser*;
рескира (стандард: *рескирати/рискирати*) < *risquer*;
андулира (стандард: *ондулирати*, *ондулира*) < *onduler*;
пензионише (се), *пенсионисше (се)* (стандард: *пензионисати*, *пензионисше*) < *pensionner*.

Клајн (1998: 70) наводи да се исти форманти користе за латинизме и италијанизме у стандардном српском језику. Ове форманте пронашли смо и у призренско-тимочким говорима:

-овати: *командуе* (стандард: *командовати*, *командује*) < итал. *commando*;
пакуе (стандард: *наковати*, *пакује*) < итал. *pacchetto*;
региструе (стандард: *регистровати*, *региструје*) < итал. *registrare*;
-ирати: *контракира* (стандард: *контракт*) < итал. *contratto*;
коперира (стандард: *кооперирати*, *кооперира*) < итал. *cooperare*;

⁴ Сви глаголи се наводе према речницима, у 3. л. јд. презента, будући да у призренско-тимочкој дијалекатској зони нема инфинитива.

-исати: *анерисује/анерише* (стандард: *оперисати, оперише*) < лат. *operari*.

Издвојићемо глагол *пробуе* (стандард: *пробати, проба*) који потиче од латинског *probare*, а који је образован формантом -а-. Посебно се издваја и глагол *педа се* који значи *одскаче, одбацу се*, а који је према Скоку (1972: 630) и Вујаклији (1980: 682) постао од латинског *pes* „нога”, односно латинског *pedalis* „ножни, стопни”.

Адаптација на семантичком нивоу

Семантичка анализа позајмљеница подразумева промене значења српске реплике у односу на значење романског модела. У поменутом раду С. Станковића читамо о методолошком поступку који је увео Р. Филиповић (Filipović 1986. према Stanković 2016), а то је примена примарне и секундарне адаптације. Примарна адаптација подразумева: 1) нулту семантичку екстензију – модел и реплика се не разликују у значењу; и 2) сужење (рестрикцију) значења – сужење по броју значења и сужење значењског поља. Према Станковићу (2016: 129), секундарну адаптацију чине све промене у експанзији (проширењу значења), што је резултат потпуне интегрисаности позајмљенице у лексички систем језика примаоца и њене употребе као домаће речи у том језику.

У нашем корпусу пронашли смо следеће врсте промена при семантичкој адаптацији:

а) сужење значења подразумева да позајмљеница у призренско-тимочком говору има уже значење у односу на модел романских језика. Одређени глагол се преузима да би се описала специфична радња, па језик преузима само значење које задовољава задату радњу:

(1) *атресура* = „адресира, напише адресу” (ТДР, РНГЦР, РГЈК, ЦР);

фр. *adresser* – I. Faire parvenir à destination. A. Envoyer quelque chose vers (ou à) un destinataire ou un lieu de destination. 1. Envoyer quelque chose à quelqu'un en un certain lieu, à une certaine adresse. *Expédier quelque chose en mettant comme lieu de destination : poste restante. L'expédier sans frais pour le destinataire.* 2. Envoyer une personne auprès d'une autre (avec des recommandations, des références, un mot d'introduction). B. Exprimer quelque chose à l'intention de quelqu'un. 1. Lui parler avec une intention précise. 2. Faire un geste en direction de quelqu'un. C. Avoir en vue un destinataire privilégié en écrivant ou en dédicant cet ouvrage. D. 1. Diriger ses pas, se diriger. 2. Tirer, lancer. Être bon tireur. 3. L'appliquer à quelqu'un. II. Aller dans une direction déterminée afin d'atteindre un destinataire (ou une certaine destination). 1. Se tourner vers une personne déterminée pour lui parler. 2. Aller, se tourner vers quelqu'un, pour lui parler et obtenir de lui un renseignement, un service, la satisfaction d'un désir. Il se rencontre except. au part. passé pris substantivement, *un mal adressé* (pers. qui s'est adressée à qqn par méprise). Aller vers, être destiné à. (TLFi);

(2) *крца/крка* = „једе обилато” (РСКН);

caricare - 1. a. Mettere sopra un veicolo, o addosso a un animale, a una persona, un peso da trasportare. Lasciando indeterminata la natura del carico. b. Fare il carico, ricevere cioè sopra di sé una certa quantità di roba. c. Per analogia, in elettrotecnica, connettere ai morsetti di un generatore un circuito utilizzatore, quel che si usa chiamare «un carico». d. In informatica, introdurre dati o programmi nella memoria centrale di un calcolatore, o inserire certi supporti di dati nell'apposita unità di entrata. e. fig. Dare carica, forza a livello psicologico, incoraggiare. 2. a. Riempire: c. di combustibile un forno, il fornello di una caldaia; c. la pipa, metterci il tabacco per fumare. Più spesso, riempire oltre il bisogno o l'ordinario, sovraccaricare, imporre un peso eccessivo. b. fig. Colmare. c. Nel linguaggio commerciale, aggiungere al costo o prezzo di una merce altri oneri, in misura determinata o percentuale. d. rifl. Gravarsi di un carico, sottoporsi a un peso eccessivo. 3. a. Aumentare, rinforzare la misura di qualche cosa. b. Alterare, mettere in caricatura, ritrarre una persona riproducendone con voluta esagerazione i tratti caratteristici. c. Nel linguaggio marin., mettere la maggior forza possibile nel tesare una manovra. 4. a. Provvedere una mina, un'arma, un proiettile della quantità di esplosivo necessaria. b. Introdurre il proiettile nell'apposita camera, in modo che l'arma sia pronta all'uso. c. Mettere un congegno nelle condizioni di funzionare, portando la molla alla necessaria tensione o altrimenti. d. In elettrologia, comunicare a un corpo una carica elettrica, elettrizzare un corpo. 5. Conferire la carica a un prodotto industriale.

(3) *пробуе* = „проба, испитује, оцењује својство, укус каквог јела, пића и сл; узима малу количину” (РЦ, РСКН); „покушава да учини нешто; предузима какав посао; облачећи одећу оцењује да ли одговара захтевима” (ТДР);

итал. *Provare* < лат. *probare* – 1. Fare una prova o alcune prove, sottoporre un oggetto, un materiale o anche una persona a prove per verificarne e sperimentarne le qualità, le caratteristiche, le attitudini, le doti, sperimentare; usata originariamente nel linguaggio pubblicitario, che invita a fare la prova di un determinato prodotto per verificarne la bontà, la qualità e sim; metterseli addosso per vedere se sono della misura giusta, se stanno bene, se si adattano al proprio fisico. Di brani musicali, eseguirli in prova, come prima lettura o come studio per acquistare scioltezza. con riferimento a musiche orchestrali, e in genere a spettacoli, rappresentazioni, esibizioni d'insieme destinate al pubblico, fare le prove per ottenere o accertare la preparazione perfetta prima della presentazi 2. Con uso assol., fare un tentativo, tentare one al pubblico. b. In unione con una particella pron., tentare, arrischiarsi, osare. 3. a. Sperimentare personalmente, conoscere per esperienza diretta.

(4) *ризике/рескура* = „излагати опасности, ризику, доводити нешто у питање” (ТДР, ЦР, РГЈК);

фр. *risquer* – A. 1. Exposer (un bien) à un risque. Mettre (une partie de son corps) à un endroit où il y a un risque d'être surpris. S'exposer à perdre ce que l'on a engagé, pour gagner beaucoup. 2. S'exposer ou être exposé à quelque chose qui constitue un risque. 3. Tenter quelque chose qui comporte des risques; tenter une chose douteuse. 4. Introduire avec plus ou moins de force, de conviction un avis,

un mot, une question, une opinion au risque d'être mal accueilli ou incompris. B. Exposer ou être exposé à un risque. C. Avoir une chance de. D. 1. S'exposer en prenant conscience du risque encouru. 2. S'avancer.

(5) *региструе* = „венчава световним браком; врши регистрацију, уводи у регистар” (ТДР);

итал. registrar - 1. a. Scrivere, notare nel registro, in un libro o quaderno apposito, un avvenimento o una azione, di cui si vuole o si deve tener memoria; in partic., annotare su schede o registri un fatto contabile. b. Tenere memoria, ricordare e tramandare per scritto. 2. Nel linguaggio scient. e tecn., in relazione a un certo fenomeno o a una data grandezza, eseguire la registrazione del fenomeno o della grandezza in questione. 3. Mettere a punto un meccanismo o una macchina, uno strumento o un apparato, perché funzioni perfettamente o nel modo voluto: *r. un orologio*, perché dia l'ora esatta; *r. un organo meccanico*, in modo da correggere piccoli difetti, o da modificare le prestazioni entro ristretti limiti.

(6) *андулира* = „прави андулацију, коврца косу код фризера; прави фризуру у облику валова” (ТДР, РСКН, ЦР);

фр. *ondulare* – A. 1. Former des ondes; avoir un mouvement d'ondulation. 2. a) Être animé d'un mouvement qui rappelle celui des ondes à la surface de l'eau, le plus souvent sous l'effet du vent, de l'eau. b) Se mouvoir d'une manière fluide, avec souplesse. c) Présenter une ligne, une forme faite de courbes alternativement concaves et convexes. d) Croître et décroître alternativement. B. Rendre ondulé. (TLFi);

(7) *бомбардуе* = „бомбардовати” (ТДР);

фр. *bombarder* – A. Lancer, larguer des obus, des bombes. B. Fumer à grosses bouffées se succédant rapidement comme au sortir d'une bouche à feu. C. 1. Presser, harceler. 2. Nommer inopinément quelqu'un à un emploi, à une fonction importante. (TLFi);

б) долази до сужења броја значења, а затим током секундарне адаптације долази до проширења значења у пољу. Овакав је пример *контракира* који потиче од италијанског *contratto*, односно глагола *contrarrare*. Осим значења *уговарати продају или услове продаје*, у италијанском језику овај глагол означава и услове при подизању кредита и договор разних синдиката. У призренско-тимочкој дијалекатској области глагол задржава само значење *уговарати*, али касније долази до проширења значења у пољу:

(8) *контракира* = „уговара испоруку пољопривредних производа за индустријску робу” (ТДР);

итл. *contrarrare* - Discutere con qualcuno sul prezzo e sulle altre condizioni di vendita o di acquisto di una cosa. Con senso più generico, discutere, prendere accordi, stabilire i particolari di un contratto che s'intende fare o di un'intesa che si vuole raggiungere: c. un prestito; c. con i rappresentanti sindacali la misura degli aumenti salariali.

в) наредни тип семантичке адаптације је проширење значења. Наиме, на плану примарне адаптације присутна је нулта семантичка екстензија, док се на плану секундарне појављује проширење значењског поља:

(9) *пенсионише (се) / пенсијунисше (се)* = „оде у пензију; одређени орган управе приведе кога у пензију; ленствује” (ЦР, РСКН);

фр. *pensioner* - Attribuer, faire une pension à quelqu'un. (TLFi) ;

(10) *коперира* = „сарађује са земљорадничком задругом у пољопривредној или сточарској производњи, кооперира” (ТДР, ЦР);

итал. *cooperare* - Operare insieme con altri, contribuire con l'opera propria al conseguimento di un fine: *c. al buon esito di un'impresa; c. al progresso degli studi; c. con gli enti locali.*

г) проширење значења подразумева да су се у српском језику развили системи које модел не поседује (Роровић 2005: 119):

(11) *командуе* = „наређује, води кућу, господари” (ЦР);

итал. *commando* - 1. Nome dei gruppi mobili boeri che esercitarono la guerriglia contro gli Inglesi fra il 1899 e il 1902. 2. a. Nome di speciali reparti di truppe britanniche, impiegati, durante la seconda guerra mondiale, nelle operazioni cosiddette combinate, cioè in quelle operazioni alle quali cooperarono due o più forze armate (esercito e marina, esercito e aviazione) allo scopo di colpire il nemico col massimo effetto, in un dato punto a un dato momento. b. Nell'uso attuale, pattuglia da sbarco o d'assalto, facente parte di corpi armati regolari o, più spesso, irregolari, impiegata spec. per azioni di sorpresa. c. Con ulteriore estens., gruppo di persone armate, guerriglieri o terroristi, che agiscono di sorpresa in azioni isolate.

(12) *студира (се) / штудира (се)* = „шта се, дангуби, проводи се” (ЦР);

итал. *studiare* < лат. *studere* - 1. tr. Applicarsi all'apprendimento e all'approfondimento di uno o più campi o settori di conoscenza e di esperienza, o anche di un singolo argomento. 2. tr., estens. a. Cercare, impegnandosi con le proprie capacità ed esperienze, di realizzare, di risolvere qualcosa di nuovo, di diverso, di non noto. b. Osservare, indagare, esaminare per conoscere. c. Sorvegliare, controllare attentamente il proprio modo di agire e di comportarsi, per evitare che sia dannoso o non opportuno. 3. intr. (aus. avere) Cercare, procurare, sforzarsi di, affaticarsi per. 4. tr., ant. Stimolare, sollecitare, affrettare.

(13) *анерисце/анерисше* = „оперише; обавља, врши хируршки захват” (ЦР, РСКН);

лат. *operari* - lavorare, essere attivo», дер. di opus opēris «опера, lavoro»

д) значење модела остаје сачувано. У питању је нулта семантичка екстензија, која подразумева да се значење реплике у потпуности поклапа са значењем модела:

(14) *пакетира* = „упакује” (ЦР);

impacchettare - involtare della roba formando uno o più pacchetti; mettere nel pacchetto o nei pacchetti.

Закључак

У призренско-тимочким говорима присутни су романизми који представљају стари лексички слој и романизми који су новијег датума. Они су преузети углавном из италијанског и француског језика, док се старији лексички слој сачувао у влашком говору. У нашем корпусу је било примера лексике новијег датума.

Пронађени глаголи порекло воде из латинског, италијанског и француског. Анализирани су глаголи: *аперисуе*, *андулира*, *атресира*, *бомбардуе*, *командуе*, *контракира*, *коперира*, *крца*, *пакује*, *пензионише (се)*, *педа се*, *пробуе*, *рескира/резикуюје*, *региструје*, *студира (се)* и то на морфолошком и семантичком нивоу.

Сви романски глаголи у српском језику адаптирају се уз помоћ домаћег наставка *-овати* или страним формантима: *-ирати* и *-исати*. Приликом грађења глаголских облика понашају се као домаћи глаголи.

Анализа на семантичком нивоу показује да постоји неколико процеса приликом уласка романске речи у лексикон призренско-тимочког дијалекта. При семанантичкој адаптацији романски глагол може смањити број значења (*андулира*, *бомбардуе*, *резикуюе*, *итд.*), проширити број значења (*командуе*, *студира*), затим може доћи до сужења броја значења и до проширења значења у пољу (*контракира*), на плану примарне адаптације је нулта семантичка екстензија, док се на плану секундарне појављује проширење значењског поља (*пензионише се*, *коперира*), на крају, значења модела и реплике се могу поклапати – нулта екстензија (*накетира*). Најчешћа промена у семантичкој адаптацији је сужење броја значења (*андулира*, *бомбардуе*, *атресира*, *резикуюје*, *пробује*, *крца*, *итд.*).

Извори

- RGJK: Žugić, R. (2005). *Rečnik govora jablaničkog karaja*. Srpski dijalektološki zbornik. LII.
- RNGCR: Marković, M. (1993). *Rečnik narodnog govora u Crnoj Reci*. Knjiga II. Srpski dijalektološki zbornik. XXXIX (149–398).
- RPG: Živković, N. (1987). *Rečnik pirotskog govora*. Pirot: Muzej Ponišavlja.
- RSKN: Jovanović, V. (2004). *Rečnik sela Kamenice kod Niša*. Srpski dijalektološki zbornik. LI (313–688).
- TDR: Dinić, J. (2008). *Timočki dijalekatski rečnik*. Monografije 4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- CR: Stojanović, R. (2010). *Crnotravski rečnik*. Srpski dijaletološki zbornik LVII.

Референце

- Alanović, M. (2006). *Susret sa zapadnom Evropom: galicizmi u srpskom jeziku*. U: *Susret kultura*. (599–608). Zbornik radova. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

- Anić, V. (1983). O položaju romanizama u našem književnom jeziku. U: *Književni jezik* 12/2 (11–18). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Arsenijević, M. (1992). *Italijanska i zapadnoromanska prezimena u Vojvodini*. Doktorska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bogdanović, N., Marković, J. (2000). *Praktikum iz dijalektologije*. Niš: Filozofski fakultet.
- Drobnjak, D. (2010). Francuske pozajmljenice u srpskom žargonu. U: *Susret kultura*. Zbornik radova. Knjiga I. (609–614). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Filipović, R. (1986). Teorija jezika u kontaktu: *Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Gudurić, S. (2006). Neki elementi romanski elementi u srpskom jeziku. U: *Susret kultura*. Zbornik radova. (591–598). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Ivić, P. (1985). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn, I. (2004). *Vrste romanizama u savremenom srpskohrvatskom jeziku i putevi njihovih dolaska*. Zbornik Matice srpske za folologiju i lingvistiku. XLVII/1–2. (92–112).
- Klajn, I. (2008). *Purizam i antipurizam u današnjem srpskom jeziku*. Južnoslovenski fololog LXIV. (153–176).
- Petrović, N. (1994). Romanizmi u priotskom govoru. U: *U svetlu carskih gradova*. Zbornik radova. (64–72). Niš: Filozofski fakultet u Nišu, Studijska grupa za srpski jezik i književnost, Narodni muzej u Nišu.
- Popović, M. (2005). *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radović Tešić, M. (1991). *Romanizmi u govoru Pive*. Durmitorski zbornik. Na izvoru Vukovog jezika. Knj. 1. (49–55). Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore.
- RMS (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika I–VI*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- RSANU (1959–). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.
- Sikimić, B. (1994). Slojevi rumunskih pozajmljenica u jugoistočnoj Srbiji. U: *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata*. Zbornik radova sa naučnog skupa (Niška Banja, juna 1992). Niš: Filozofski fakulte u Nišu, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–VI. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stanković, S., Miloradović, S. (2012). Srpski kulturni identitet u kontekstu balkanskog jezičkog mozaika. U: *Nauka i savremeni univerzitet – Filologija i univerzitet*. Tematski zbornik radova. (952–968). Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Stanković, S. (2016). *Francusko-srpske lingvističke paralele*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Stijović, R. (1996). Romanizmi u govoru Vasojevića. U: *O leksičkim pozajmljenicama (Zbornik radova sa naučnog skupa Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina*. Gradska biblioteka. Subotica. 18–

20. oktobar 1995). Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotice – Institut za srpski jezik SANU.
- Tešić, A. (2017). *Semantička analiza romanizama iz narodnih govora Crne Gore* (401–411). Rad dostupan na internet stranici http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc/2018-1/msc-2018-47-1-ch38.pdf posećeno 10.9.2018.
- Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vukić, M. (1994). Romanizmi u „Rečniku timočkog govora” Jakše Dinića. U: *U svetlu carskih gradova*. Zbornik radova. (73–84). Niš: Filozofski fakultet u Nišu, Studijska grupa za srpski jezik i književnost, Narodni muzej u Nišu.
- Vukomanović Mojsavljević, B. (1994). *O nekim semantičkim promenama u romanizmima crnogorskog zaleđa*. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVII (157–167).
- Dizionario della Lingua Italiana. <http://dizionari.corriere.it> 16. IX 2018.
- Treccani La cultura Italiana <http://www.treccani.it> 16. IX 2018.
- TLFi: Le Trésor de la langue française informatisé. <http://www.atilf.fr/tlfi>. 14. IX 2018.

Јована Стевановић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Татјана Трајковић

УДК 811.163.41'282.2(497.11 Рековац)
 811.163.41'276
 811.163.41'373.611

СТОЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА СЕКУРИЧ КОД РЕКОВЦА

Предмет рада јесте сточарска лексика села Секурич код Рековца. У истраживању се полази од суфикса помоћу којих се граде одређене именице и придеви који се односе на сточарску лексику. Циљ истраживања јесте да се путем интралингвалног контрастивног проучавања сагледа сточарска лексика Секурича и да се утврде сличности и разлике између сточарске лексике косовско-ресавског дијалекта и стандардног језика. Резултати анализе су следећи: у косовско-ресавском дијалекту су поједини суфикси продуктивнији него у стандардном српском језику, забележени су нови деривати, уочене су значењске разлике. У оквиру истраживања коришћена је субјективна (индивидуална, од стране једног анализатора) техника. Субјективна техника је комбинована са радом на корпусу. Као корпус послужио је попуњени *Упитник за прикупљање сточарске лексике и Речник српскохрватскога књижевног језика*. Информатори су мушког пола, старосне границе 70–80 година.

Кључне речи: *сточарска лексика, суфикс, косовско-ресавски дијалекат, стандардни српски језик, контрастивна анализа.*

1. Увод

Рад се бави сточарском лексиком, односно лексиком која се тиче животиња. Материјал за овај рад сакупили смо у селу Секурич, које припада косовско-ресавској дијалекатској области, односно левачком говорном типу косовско-ресавске дијалекатске области. За потребе овог рада определили смо се за теренско истраживање, јер „се у диференцијалним речницима, какви су дијалекатски, не може наћи целокупна терминологија неке делатности“ (Јовић, 2007: 27). Са друге стране, „трагање по речницима може бити добар путоказ за почетна истраживања, али је за стицање потпуне слике потребно боравити на терену са израђеним упитником“ (Јовић, 2007: 27).

У овом раду, сточарска лексика се анализира са творбеног аспекта. Када је реч о смеру истраживања, полази се од суфикса помоћу којих се граде одређене именице и придеви који се односе на сточарску лексику. Циљ истраживања јесте да се путем интралингвалног (унутарјезичког) контрастивног проучавања сагледа сточарска лексика Секурича и да се утврде сличности и разлике између

¹ jovanica.st@gmail.com

сточарске лексике косовско-ресавског дијалекта (чији је представник Секурич) и стандардног српског језика.

У оквиру истраживања коришћена је субјективна (индивидуална, од стране једног анализатора) техника. Субјективна техника је комбинована са радом на корпусу.

Као корпус послужио је попуњени *Упитник за прикупљање сточарске лексике*². Овај *Упитник* саставио је проф. Н. Богдановић. С обзиром на то да *Упитник* обухвата преко шест стотина питања, за потребе овог рада ограничили смо се на један део, односно на део *Упитника* који се тиче именовања животиња. Са друге стране, као корпус за сточарску лексику стандардног српског језика послужио је *Речник српскохрватскога књижевног језика*³.

Информатори су мушког пола, старосне границе 70–80 година. Трудили смо се да изаберемо аутентичне представнике говора Секурича. Приликом истраживања анкетирано је пет људи. На свако питање давали су опширне одговоре. Одговори информатора су нам много помогли у сагледавању сточарске лексике косовско-ресавског дијалекта и у утврђивању сличности и разлика између сточарске лексике косовско-ресавског дијалекта и сточарске лексике стандардног српског језика.

2. О одликама косовско-ресавског дијалекта

Пре него што приступимо директном предмету истраживања, неопходно је написати неколико реченица о косовско-ресавском дијалекту. Овај дијалекат се простире од Косова на југу до источног Баната на северу (Ресо, 1985: 59), односно од крајњег југозапада до крајњег североистока Србије (Ivić, 1985: 101). Обухвата српска насеља у северном делу метохијске котлине и Косова, Копаоник и источни део, долину Западне Мораве, српска насеља око Црне Реке, Горње Млаве и Пека, српска насеља у Поречу, у Крајини и Кључу. Даље, обухвата Пожаревац, Смедерево, источни део Шумадије, околину Ковина, Беле Цркве и Вршца (Ivić, 1985: 101). Целокупна косовско-ресавска дијалекатска област може се поделити на седам говорних типова: косовски, жупски, трстенички, левачки, ресавски, ђердапски и смедеревско-вршачки (Bogdanović i Marković, 2000: 168–172). У *Дијалектологији српскохрватског језика: увод и штокавско наречје* смедеревско-вршачки говорни тип се посматра као посебан дијалекат (Ivić, 1985: 89–93).

Овај дијалекат карактерише старија штокавска акцентуација с повлачењем краткосилазног акцента са крајњег слога. Затим на претходни дуги слог долази дугоузлазни, а на кратки краткосилазни (Ivić, 1985: 102). Дакле, преношење на претходни кратки слог је метатаксичко, а преношење на претходни дуги слог је метатонијско (Bogdanović i Marković, 2000: 162). На тај начин се добија троакценатски систем (Ресо, 1985: 142).

² У даљем тексту Упитник. У парентези користимо латиницу.

³ У даљем тексту RMS.

Иако је у дијалектологији прихваћена чињеница да косовско-ресавски дијалекат карактерише троакцентски систем, поједни научни резултати негирају ову чињеницу. На пример, у трстеничком говорном типу налазимо метатонијски акут (~): *porādi, rādi* (Jović, 1968: 27). Са друге стране, ресавски говорни тип познаје сва четири акцента, али је њихова дистрибуција другачија од дистрибуције новоштокавских говора. На тај начин се дугосилазни акценат јавља на последњем слогу: *из glāvê, по земљê, од водê, до земљê, овê* (Ресо и Milanović, 1968: 291). Са друге стране, краткосилазни акценат се често налази на другом слогу: *овām, такāv, потòк, његòв* (Ресо и Milanović, 1968: 291).

Што се фонетике тиче, њу одликују⁴: екавска замена у (*несам, неси, стареј*) (Bogdanović и Marković, 2000: 164), али и *нису, није, млађи* (Jović, 1968: 29); сажимање вокала у групама: *-ао, -ео, -уо* у корист *-о: пито, продо, доно, видно, преврно* (Jović, 1968: 43–44); замена вокала: *началник, воданица, порад реке, парамида, апотека, министар, профисор* (Simić, 1972: 134–148); губљење *-j* иза дугих вокала: *немо, она, ова*; губљење фонеме *x: ођу, ектар, аљина* (Bogdanović и Marković, 2000: 165); појава африкате *s: своно, сидар, пенсуа* (Ресо и Milanović, 1968: 272); упрошћавање финалних сугласничких група *-ст* и *-зд: мас, пос, гроз*; метатеза медијалних група *-сј-, -зј-: клајсе, пажси, лојзе, гројзе* (Ivić, 1985: 102).

Морфологију косовско-ресавског дијалекта карактеришу: уопштавање наставка *-е* од некадашњег у у дативу и локативу једнине именица женског рода: *жене, сестре, душе*; уопштавање наставка *-ем* у инструменталу једнине именица мушког и средњег рода: *лебем, дететем*; изједначавање акузатива множине именица мушког рода са номинативом: *видео сељаци*; одсуство суплетивне множине на *-ад: бурићи*⁵, а не *бурад*; наставак *-е* у дативу и локативу једнине личних заменица: *мене, тебе, себе*; наставак *-иши* у компаративу придева: *белиши* (Bogdanović и Marković, 2000: 165–167; Ivić, 1985: 103), *тупиши, зелениши, црвениши, румениши* (Ресо и Milanović, 1968: 102); жива употреба аориста и имперфекта; прво лице множине аориста има наставак *-(x)мо: дођомо*; уопштавање завршетка *-у* у трећем лицу множине презента: *раду, трчу* (Bogdanović и Marković, 2000: 167).

Што се синтаксе тиче, њу карактеришу: неразликовање акузатива као падежа правца од инструментала и локатива као падежа места: *биле куће пот сламу, ја сам у трећи разред, у град сам*; употреба конструкције *с + акузатив* уместо инструментала: *удара с ону мотику, удара сас ону матику*; употреба посесивног датива: *жена онем свирачу* (Bogdanović и Marković, 2000: 167; Ivić, 1985: 104).

Пошто се овај рад бави творбом речи, у оквиру овог дела рада занима нас највише који су суфикси продуктивни у грађењу именица и придева⁶. У творби

⁴ Наводимо само најважније особине. Тако и ниже.

⁵ На терену смо забележили велики број оваквих примера: *телићи, јагњићи, прасићи, јарићи*, што говори у прилог томе да овај дијалекат уопште не познаје наставак *-ад*.

⁶ Глаголи нису предмет нашег истраживања, па из тог разлога творбу глагола остављамо по страни.

именица продуктивни су следећи суфикси: *-бина* (*тазбина, задужбина, отаџбина*); *-уга* (*јаруга, мачуга*); *-је* (*грање, снопље, стење*); *-ак* (*Мидак, Мулак, мунак*); *-ик* (*буквик, ивик*); *-ка* (*трска, капка, сламка, џевка, ћерка, мајка; Рајка, Сојка, Стојка*); *-ко* (*Зорко, Бошко, Митко; џетко, рушко, жујко*); *-аљ* (*чешаљ, богаљ*); *-ељ* (*крпељ, крмељ*); *-ољак* (*вртољак, гужвољак, гутољак*); *-уљак* (*Ми-суљак, Савуљак; травуљак, чорбуљак*) (Simić, 1972: 486–493); *-че*⁷ (*ашовче, авионче, рипче, свињче, опанче, њивче*); *-иче* (*торбиче, локниче*); *-ица* (*собица, крушица, клупица, главица, ручица*); *-ић* (*зубић, вепрић*⁸, *прстић*); *-це/-енце/-анице* (*селце, оделце, детенце, буренце, коританце*) (Ресо и Milanović, 1968: 359–360). У творби придева продуктивни су следећи суфикси: *-ов/-ев/-ин* (*очев, бобов, винов, батин, Десин*); *-ски* (*старински, горски*); *-ји* (*јунећи, јагњећи, мачећи, прасећи*); *-ив/-љив* (*брбљив, ваиљив, грабљив, зимљив, ломљив*); *-аив* (*глистаив, буваив, лишаив*); *-ачак* (*пуначак, слабачак, сувачак, широкачак*); *-ен* (*свилен, румен*) (Simić, 1972: 497–499).

Генерално гледано, о творби речи у косовско-ресавском дијалекту није много писано. Већу пажњу дијалектолози су поклањали фонетским и морфолошким особинама косовско-ресавског дијалекта него творбеним. Поред синтаксе, творба речи у дијалекту је једно „скоро ненацето, поље рада“ (Bogdanović, 2017: 31). Творби речи у дијалекту треба поклонити већу пажњу, јер „продуктивни творбени модели у стандарду не морају бити продуктивни у дијалекту“ (Пић, 2012: 54). Са друге стране, „творбени модели невелике продуктивности могу бити знатно продуктивнији у дијалекту“ (Пић, 2012: 54). С тим у вези, овај рад, са једне стране, настоји да испита продуктивност одређених суфикса у дијалекту и да њихову продуктивност упореди са стандардним српским језиком.

3. Анализа корпуса

У разматрање је узета једна лексичко-семантичка група: лексика која се тиче именовања животиња. Анализиране лексеме подељене су у три лексичко-семантичке подгрупе: именовање животиња према оплодњи и млађењу, именовање животиња према узрасту и именовање животиња према телесним одликама⁹.

⁷ Продуктивност суфикса *-че* потврђује и наше истраживање. О томе више у делу *Анализа корпуса*.

⁸ Именицу *вепрић* (са суфиксом *-ић*) нисмо забележили на терену што говори у прилог томе да се и говорни типови међусобно разликују у продуктивности суфикса (ову именицу бележе А. Пецо и Б. Милановић у ресавском говорном типу, а ми је не бележимо у Секуричу који припада левачком говорном типу). У Секуричу смо забележили пример *вепрац* (са суфиксом *-ац*). О томе више у поглављу *Анализа корпуса*.

⁹ Слична подела дата је и у *Упитнику*.

3.1. Именовање животиња према оплодњи и млађењу

У оквиру ове лексичко-семантичке подгрупе издвајају се: сличности између дијалекатских и стандарднојезичких примера¹⁰, разлике у суфиксу¹¹, значењске разлике¹² и незабележени деривати¹³.

Сличности између дијалекатских и стандарднојезичких примера су следеће:

код именица:

суфикс *-ица*:

јаловица – овца која остане неоплођена, коза која се не кози, крава која се не тели, кобила која није осемењена (Upitnik).

јаловица – крава или овца која се не тели, или се не јагњи (RMS, 1967: 561).

суфикс *-ка*:

јаловка – овца која остане неоплођена (Upitnik).

јаловка – в. јаловица (RMS, 1967: 561).

Сложено-суфиксалном творбом је настала именица:

првотелка – крава која се први пут отелила (Upitnik).

првотелка – крава која се први пут отелила (RMS, 1971: 872).

код придева:

суфикс *-на*:

ждрѣбна – женка коња која носи плод (Upitnik).

ждрѣбна – која носи ждребе, која ће се ождребити, бременита (о кобили) (RMS, 1967: 21).

Префиксално-суфиксалном творбом настали су придеви:

стѣона – крава која носи плод (Upitnik).

стѣона – бременита (о крави) (RMS, 1973: 1016).

спрѣсна – свиња која носи плод (Upitnik).

спрѣсна – бременита, скотна (о крмачи) (RMS, 1973: 944).

Придев *стелна* забележен је на територији Кривовирског Тимока (Rakić Milojković, 1993: 21). Ми нисмо забележили овај пример на територији левач-

¹⁰ Под сличностима међу дијалекатским и стандарднојезичким примерима подразумевамо, са једне стране, примере са истим суфиксом, а са друге стране, са истим или сличним значењем.

¹¹ Под овим подразумевамо да дијалекатски и стандарднојезички примери имају исто или слично значење, а различит суфикс.

¹² Под овим подразумевамо да дијалекатски и стандарднојезички примери имају исти суфикс, а различито значење.

¹³ Под незабележеним дериватима подразумевамо оне деривате које нисмо пронашли у корпусу за сточарску лексичку стандардног српског језика (RMS, 1967–1976). Поједине *незабележене* деривате смо пронашли у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU, 1959–) и у појединим диференцијалним речницима. Са друге стране, поједини деривати нису забележени од стране лексикографа.

ког говорног типа косовско-ресавског дијалекта (у Секуричу), али се он чује на овом говорном подручју.

У оквиру ове подгрупе налазимо следеће примере који имају исто или слично значење, а различит суфикс¹⁴:

код именица:

Сложено-суфиксалном творбом је настала именица:

једномудак¹⁵ – ован, бик, јарац са једним тестисом (Upitnik).

једномудац – онај који има само једно мудро (RMS, 1967: 583).

код придева:

Префиксално-суфиксалном творбом су настали придеви:

сјагњата – општи назив за овцу која носи плод (Upitnik).

сјагњаста – општи назив за овцу која носи плод (Upitnik).

сјагња¹⁶ – која носи плод у себи јагње (RMS, 1973: 789).

Примери код којих су уочене значењске разлике су следећи:

код именица:

суфикс -ак:

јаловâк – јалов ован, јарац, бик, кастрирани мужјак свиње (Upitnik).

јаловак – јалов човек, јалова биљка (најчешће кукуруз); једногодишња лоза која је избила из притајеног окца (RMS, 1967: 560–561).

суфикс -ица:

штѝрица – овца која се никад не јагњи (Upitnik).

штѝрица – бот. вијошница (RMS, 1976: 1010).

суфикс -ка:

штѝрка – коза без способности за оплодњу (Upitnik).

штѝрка и штѝрка – жена нероткиња (RMS, 1976: 1010).

У Речнику народног говора у Црној Реци налазимо пример *штиркиња* (неплодна крава, која се не тели) (Marković, 1986: 491). У раду *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, такође, налазимо овај пример (Rakić Milojković, 1993: 139). Ми нисмо забележили на терену пример са суфиксом -киња.

За *вијошницу* налазимо објашњење: зељасти биљка која се употребљава у лекаству (RSANU, 1962: 613). На основу објашњења не можемо са сигурношћу рећи које је болести лечила ова биљка. Са друге стране, на основу дијалекатских примера *штирица* и *штира* и стандарднојезичког примера *штира*, претпостављамо да се ова биљка користила као контрацепционо средство.

У овој подгрупи издвајају се следеће именице које не бележи стандардни српски језик (RMS, 1967–1976):

суфикс -ак:

Префиксално-суфиксалном творбом настала је именица:

¹⁴ У наставку подвлачимо суфиксе. Тако и ниже када је реч о разликама у суфиксу.

¹⁵ Код ове именице акценат је краткоузлазни на у. Не бележимо га из техничких разлога.

¹⁶ Слово *a* не подвлачимо, јер овде није реч о суфиксу него о наставку за облик.

подојак – теле које сиса туђу мајку (Upitnik).

суфикс *-ко*:

јаловко – јалов ован, јарац (Upitnik).

суфикс *-ица*:

Сложено-суфиксалном творбом настале су именице:

првождрèбица – кобила на првом млађењу (Upitnik).

другождрèбица – кобила на другом млађењу (Upitnik).

Префиксално-суфиксалном творбом је настала именица:

неждрèбица – кобила која се никако не млади (Upitnik).

суфикс *-ка*:

Сложено-суфиксалном творбом су настале именице:

првојарка – коза која се први пут окози (Upitnik).

другојарка – коза која се први пут окози (Upitnik).

трећејарка – коза која се трећи пут окози (Upitnik).

другождрèпка – кобила на другом млађењу (Upitnik).

друготелка – крава која се други пут млади (Upitnik).

суфикс *-киња*:

Сложено-суфиксалном творбом су настале именице:

првотелкиња – крава која се први пут млади (Upitnik).

друготелкиња – крава које се други пут млади (Upitnik).

првождрèпкиња – кобила на првом млађењу (Upitnik).

другождрèпкиња – кобила на другом млађењу (Upitnik).

првопрàскиња – свиња која се први пут праси (Upitnik).

другопрàскиња – свиња која се други пут праси (Upitnik).

суфикс *-че*:

подојче – јагње које сиса туђу мајку (Upitnik).

У подгрупи *Именовање животиња према оплодњи и млађењу* налазимо следеће придеве које не бележи стандардни српски језик (RMS, 1967–1976):

суфикс *-аст*:

Префиксално-суфиксалном творбом настао је придев:

сјараста – оплођена коза, носећа коза (Upitnik).

Конверзијом су добијени следећи придеви:

првојагњила овца – овца која се први пут јагњи (Upitnik).

другојагњила овца – овца која се други пут јагњи (Upitnik).

вишејагњила овца – овца која се више пута јагњи (Upitnik).

прегорела крава – крава која је престала да даје млека (Upitnik).

Поједине деривате бележи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU, 1959–). Тако у овом речнику налазимо именицу *друготелкиња*. Поред именице *друготелкиња*, налазимо и именице *друготелка* и *друготеока*. Предност даје именици *друготеока*, а објашњење је: крава које се други

пут отели (RSANU, 1966: 751). Ми нисмо забележили на терену ни именицу *друготеока* ни именицу *друготељка*. Остале деривате споменути речник не бележи. Именицу *друготелкиња* налазимо и у раду *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* (Rakić Milojković, 1993: 21).

Именицу *друготелка* бележи *Речник говора јабланичког краја* где налазимо објашњење: крава која по други пут доноси на свет младунче (Žugić, 2005: 78). Споменути речник бележи пример *првопраска*: крмача која се по први пут опрасила (Žugić, 2005: 297). Ми нисмо забележили на терену пример са суфиксом *-ка*.

Остале примере не бележи ниједан речник. Са друге стране, ни примере добијене конверзијом не бележи ниједан речник.

3.2. Именовање животиња према узрасту

У оквиру друге подгрупе *Именовање животиња према узрасту* налазимо: сличности међу дијалекатским и стандарднојезичким примерима, разлике у суфиксу, значењске разлике и незабележене деривате¹⁷.

Анализирани корпус бележи следеће сличне примере:

суфикс *-ак*:

двџак – бравче у другој години (Upitnik).

двџак¹⁸ – ован или јарац од две године (RMS, 1967: 624).

трећак – јарац у трећој години (Upitnik).

трећак – мужјак од три године, трогодац (RMS, 1976: 283).

четвртак – јарац од четири године (Upitnik).

четвртак¹⁹ – мужјак домаће животиње од четири године (RMS, 1976: 869).

суфикс *-ац*:

двџац – бравче у другој години (Upitnik).

двџац – ован или јарац од две године (RMS, 1967: 624).

јунац – млади бик (Upitnik).

јунац²⁰ – младо мушко говече, млади бик (RMS, 1967: 610).

суфикс *-ица*:

двџица – бравче у другој години (Upitnik).

двџица – овца или коза од две године (RMS, 1967: 624).

јунџица – младо женско говече (Upitnik).

јуница²¹ – женско говече које се још није отелило (RMS, 1967: 611).

¹⁷ У овој подгрупи се све односи на именице.

¹⁸ Код овог примера творбена основа је именичка: *двџ* (од *двџе*) у значењу двогодишње младунче. В. RMS, 1967.

¹⁹ Акцент је краткоузлазни на *р*. Не бележимо га из техничких разлога.

²⁰ Код овог примера творбена основа је придевска: *јун* у значењу *млад* (архаизам). В. RMS, 1967.

²¹ Акцент је краткоузлазни на *у*. Не бележимо га из техничких разлога.

суфикс *-ка*:

двѝска – бравче у другој години (Uritnik).

двѝска – двизица (овца или коза од две године) (RMS, 1967: 624).

стѝрка – коза после треће године (Uritnik).

стѝрка – стара, одрасла животиња (женка) (RMS, 1973: 1001).

суфикс *-че*:

кòнче – одрастао мужјак у првој години (Uritnik).

кòнче – дем. од коњ (RMS, 1967: 840).

У оквиру ове лексичко-семантичке подгрупе уочене су следеће разлике у суфиксу између дијалекатских и стандарднојезичких примера:

бикче – одрасли мужјак од 6 месеци до 3 године (Uritnik).

бикчић – дем. од бик, млад бик (RMS, 1967: 198).

вѝпрац – одрастао мужјак до 6 месеци старости (Uritnik).

вѝпрић – дем. од вепар (RMS, 1967: 352).

Са друге стране, забележене су следеће значењске разлике:

стѝрац – јарац после треће године (Uritnik).

стѝрац – стар човек, таст, пунац (RMS, 1973: 999).

суфикс *-ица*:

Префиксално-суфиксалном творбом је настала именица:

назѝмица – одрасла женка до 6 месеци старости (Uritnik).

назѝмица – прасица од годину дана (RMS, 1969: 541).

У овој подгрупи забележени су и неки деривати који нису познати стандардном српском језику (RMS, 1967–1976):

суфикс *-ак*:

митрòвак – ован који се коље поводом Митровдана (Uritnik).

никòлак – јагње које се коље поводом Светог Николе (Uritnik).

Префиксално-суфиксалном творбом добијена је именица:

застарак – овца у трећој години и надаље (Uritnik).

суфикс *-че*:

никòлче – јагње које се коље поводом Светог Николе 22. маја (Uritnik).

митрòвче – ован који се коље поводом Митровдана (Uritnik).

Поједине деривате бележи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU, 1959–). Тако за пример *застарак* налазимо следеће објашњење: особа која се не развије у складу са годинама старости, закржљала, неразвијена особа; особа која до поодмаклих година није ступила у брак, стари нежења, стара девојка. Са друге стране, *застарак* се односи на све оно што се задржало од давнине, односно анахронизам (RSANU, 1969: 423). Дакле, споменути речник бележи слично значење као и ми.

Споменути речник бележи и пример *Николче* у значењу хип. од *Никола* или у значењу имена уопште (RSANU, 1996: 670). Дакле, споменути речник

не бележи исто значење именице *Николче* које ми бележимо. Остали деривати нису забележени од стране лексикографа.

3.3. Именовање животиња према телесним одликама

У оквиру последње подгрупе *Именовање животиња према телесним одликама* издвајају се: сличности међу дијалекатским и стандарднојезичким примерима, значењске разлике и незабележени деривати.

Анализирани корпус бележи следеће сличности међу примерима:
код именица:

суфикс *-а*:

га̀ра – црна овца (Upitnik).

га̀ра – црна домаћа животиња, нарочито овца (RMS, 1967: 467).

чѝпа – крава са малим сисама (Upitnik).

чѝпа – покр. овца или крава са малим сисама, која се тешко музе (RMS, 1976: 881).

суфикс *-ара*:

музѝра – крава издапне млечности, са великим виметом (Upitnik).

музара²² – крава, (овца или коза) која се музе (RMS, 1969: 456).

суфикс *-ка*:

бѐлка – овца беле вуне (Upitnik).

бѐлка – разне животиње беле боје или с неким белим обележјем и име таквим животињама (RMS, 1967: 173).

суфикс *-оња*:

рогѝња – ован са снажним роговима (Upitnik).

ро̀гоња – онај који има велике ро̀гове (RMS, 1973: 550).

суфикс *-уља*:

млекуља²³ – крава издапне млечности, са великим виметом (Upitnik).

млекуља – крава, овца и сл. која се добро музе (RMS, 1969: 398).

рогуља – крава, овца, коза са роговима (Upitnik).

ро̀гуља – крава великих ро̀гова (RMS, 1973: 550).

суфикс *-уша*:

калуша – бела овца са црним ушима (Upitnik).

ка̀луша²⁴ – покр. бела овца којој су уши црне или је мрка по глави (RMS, 1967: 638).

Именица *белка* има много значења. Поред горенаведеног значења, ова

²² Акценат је краткоузлазни на у. Не бележимо га из техничких разлога.

²³ Акценат је краткосилазни на у. Не бележимо га из техничких разлога. Тако и код примера: *рогуља* и *ниже калуша, сивуља, путаста*.

²⁴ Код овог примера творбена основа је именичка: *кал* у значењу *блато*, *расквашена земља*. В. RMS, 1967.

именица се односи и на жену светлоплаве косе. Може да значи и врсту горње мушке одеће као и сребрни комад новца. У ботаници се *белка* односи на кра-суљак, а у агрономији на беличасто воће (RSANU, 1959: 445–446).

Од наведених примера занимљива је и именица *калуша*. Поред наведених значења, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* бележи још једно значење ове именице: назив за женску особу црне, густе косе и обрва (RSANU, 1975: 140). Дакле, именица *калуша* може да се односи и на човека (жену). За жену густе црне косе и густих обрва кажемо да је *калуша*.

Са друге стране, занимљива је и именица *музара*. Поред споменутих значења, ова именица може да означава и суд начињен од коре дрвета из кога се пије млеко (RSANU, 1988: 246). Дакле, *музара* може бити и предмет.

У оквиру ове подгрупе забележене су следеће значењске разлике:
код именица:

сложени суфикс *-овка*:

риђовка – овца риђе вуне (Upitnik).

риђовка – зоо. змија отровница пепељастосиве боје (RMS, 1973: 536).

суфикс *-уља*:

сивуља – овца сиве вуне (Upitnik).

сйвуља – кобила или крава сиве боје (RMS, 1973: 752).

код придева:

суфикс *-аст*:

брњаста овца – бела овца са црним пегам на губици (Upitnik).

брњаст²⁵ – који има белу пегу на њушци (о коњу, кози, овци) (RMS, 1967: 282).

путаста овца – бела овца са црним ногама (Upitnik).

путаст – који има бели белег над копитом у облику пута, путоног (о коњу) (RMS, 1973: 304).

Речник српскохрватског књижевног и народног језика за придев *брњаст* бележи следећа значења: „који има брњу, који има расечену горњу усну, рњав“ (RSANU, 1962: 192). На основу значења која бележи споменути речник, можемо закључити да се *брњаст* односи и на човека, а не само на животињу. Дакле, за човека који има расечену горњу усну кажемо да је *брњаст*.

Поред наведених примера, забележени су и неки деривати које не познаје стандардни српски језик (RMS, 1967–1976):

код именица:

суфикс *-а*:

кѐца – прасе које се слабо храни и слабо напредује, слабо, мршаво прасе (Upitnik).

чўља²⁶ – овца са кратким ушима (Upitnik).

²⁵ Акцент је краткосилазни на р. Не бележимо га из техничких разлога.

²⁶ Код овог примера творбена основа је глаголска: *чуљ-* (од *чуљити*) – уздизати ушне шкољке

суфикс *-ак*:

шутàк – ован без рогова (Upitnik).

суфикс *-ара*:

кусàра – овца са кратким репом (Upitnik).

суфикс *-ка*:

голѐмка – крупна овца (Upitnik).

штрпàвка – овца са кратким сисама (Upitnik).

Сложено-суфиксалном творбом добијена је именица:

дугорѐпка – овца дугог репа (Upitnik).

суфикс *-ко*:

цвѐтко – једнобојан коњ са белим праменом на челу (Upitnik).

код придева:

Конверзијом је добијен придев:

закржљàло прасе – прасе заостало у развоју, мршаво (Upitnik).

Именицу *кеца* бележи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*: „телесно слабо развијен, закржљао, жгољав човек; слабо развијено, закржљало дете или младунче“ (RSANU, 1975: 448). Дакле, споменути речник бележи слично значење као и ми.

Објашњење именице *чуља* налазимо у *Антрополошком речнику југоисточне Србије*: „особа са малим ушима, особа закржљалих или осакаћених ушију“ (Bogdanović, 2016: 219). На основу објашњења можемо закључити да се именица *чуља* односи и на човека. Значење које смо ми забележили на терену је слично значењу које је забележено у наведеном речнику.

Именицу *дугорепка* бележи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*: „дугорепка сеница“ (RSANU, 1966: 795). Значење које је забележено у споменутом речнику је супротно значењу које смо ми забележили.

У раду *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* налазимо именицу *цветко* и слично објашњење: „коњ са белом шаром у облику звезде или цвета на челу, бик/во са белом шаром у облику звезде или цвета на челу“ (Rakić Milojković, 1993: 136).

Остале деривате не бележи ниједан речник.

4. Закључак

Анализирани корпус бележи седамдесет шест лексема. За потребе овог рада у разматрање је узета једна лексичко-семантичка група: лексика која се тиче именована животиња. Анализиране лексеме подељене су у три лексичко-семантичке подгрупе: именовање животиња према оплодњи и млађењу,

ослушкујући (о животињи). В. RMS, 1976.

именовање животиња према узрасту и именовање животиња према телесним одликама.

Путем интралингвалног контрастивног проучавања утврђено је следеће:

Забележене су двадесет четири сличне лексеме (лексеме са сличним значењем, истим суфиксом): *јаловица, јаловка, првотелка, ждребна, стеона, спрасна, двизак, трећак, четвртак, двизац, јунац, двизица, јуница, двиска, старка, коњче, гара, чипа, музара, белка, рогоња, млекуља, рогуља, калуша.*

Косовско-ресавски дијалекат (левачки говорни тип) познаје све суфиксе као и стандардни српски језик: *-а, -ара, -ак, -ац, -ица, -ка, -киња, -ко, -оња, -уља, -уша, -че.* О продуктивним суфиксима у стандардном српском језику сведоче граматике српског језика и уџбеници (Klajn, 2003; Klajn, 2005; Stanojčić i Popović, 2005; Stanojčić 2010; Stevanović, 1986).

Такође, познаје и све творбене процесе као и стандардни српски језик: суфиксација, префиксално-суфиксална творба, сложено-суфиксална творба, конверзија. Примери добијени чистом префиксацијом и примери добијени слагањем нису забележени.

Суфикс *-че* је продуктивнији у косовско-ресавском дијалекту (*бикче, подојче, митровче, николче, коњче*), док стандардни српски језик предност даје деминутивним суфиксима *-ић, -чић* (*вепрић, бикчић*). На терену нисмо забележили ниједан пример са суфиксом *-ић, -чић* што говори у прилог томе да су ови суфикси у косовско-ресавском дијалекту (левачком говорном типу) непродуктивни.

Суфикси *-ка* и *-киња* су продуктивнији у косовско-ресавском дијалекту него у стандардном српском језику: *првојарка, другојарка, трећајарка, другождрепка, друготелка, големка, штрпавка, дугорепка; првотелкиња, друготелкиња, првождрепкиња, другопраскиња.*

Суфикси *-ак, -ац, -ко* су нешто продуктивнији у косовско-ресавском дијалекту: *подојак, застарак, николак, митровак, једномудак, шутак; вепрац, јаловко, цветко.*

Нешто веће продуктивности у косовско-ресавском дијалекту је и придевски суфикс *-аст*: *сјагњаста, сјараста, брњаста, путаста.* У стандардном српском језику са суфиксом *-аст* налазимо само *путаст, брњаст.*

Придевски суфикс *-на* је подједнако продуктиван: *ждребна, стеона, спрасна.*

Значењске разлике уочене су код девет лексема: *јаловак, штирица, штирка, старац, назимица, рићовка, сивуља, брњаста, путаста.*

Упитником су прикупљене тридесет четири нове лексеме: *подојак, јаловко, првождребица, другождребица, неждребица, првојарка, другојарка, трећејарка, другождрепка, друготелка, првотелкиња, друготелкиња, првождрепкиња, другопраскиња, подојче, митовак, митровче, николак, николче, застарак, кеца, чуља, шутак, кусара, големка, штрпавка, дугорепка, цветко, првојагњила, другојагњила, вишејагњила (овца), прегорела (крава), закржљало (прасе).* Ове лексеме називамо новим из разлога што нису забележене у стандардном српском језику (RMS, 1967–1976). Са друге стране, поједине лексеме

бележи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU, 1959–), а поједине диференцијални речници, о чему је било речи у претходном поглављу.

Дакле, на основу спроведене анализе дошли смо до следећих резултата: у косовско-ресавском дијалекту су поједини суфикси продуктивнији него у стандардном српском језику, забележени су нови деривати, уочене су значењске разлике.

На самом крају треба истаћи да овај рад представља само мали допринос науци у језику, односно творби речи у дијалекту и дијалектологији. Да бисмо добили потпунију слику о сточарској лексици косовско-ресавског дијалекта и о творби речи у косовско-ресавском дијалекту, треба спровести истраживање на ширем терену и укључити више испитаника. С тим у вези, овај рад треба да подстакне будуће лингвисте да се темељније баве проблемом творбе речи у дијалекту и проблемом дијалекатске лексике.

Референце

- Bogdanović, N. i Marković J. (2000). *Praktikum iz dijalektologije*. Niš: Filozofski fakultet.
- Bogdanović, N. (2016). Antropografski rečnik jugoistočne Srbije, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIII, 1–276.
- Bogdanović, N. (2017). Dijalekatska tvorba. U: J. Marković (prir.). *Aleksandar Belić – 110 godina od pojave Srpskog dijalektološkog zbornika* (31–35). Niš: Filozofski fakultet.
- Plić, M. (2012). O jednom dijalekatskom tvorbenom modelu, *Godišnjak za srpski jezik*, XXV/12, 53–58.
- Ivić, P. (1985). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska.
- Jović, D. (1968). Trstenički govor, *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, 1–241.
- Jović, N. (2007). Stočarska terminologija u Rečniku pirotskog govora, *Dijalektološka istraživanja*, II, 27–71.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, II deo, Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Prilozi proučavanju srpskoga jezika II.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marković, M. (1986). Rečnik narodnog govora u Crnoj Reci, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXII, 243–500.
- Peco, A. i Milanović, B. (1968). Resavski govor, *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, 241–367.
- Peco, A. (1985). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga.
- Rakić-Milojković S. (1993). Pastirska terminologija Krivovirskog Timoka, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXIX, 11–148.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1959–). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.

- Simić, R. (1972). Levački govor, *Srpski dijalektološki zbornik*, XIX, 1–619.
- Stanojčić, Ž. i Popović Lj. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stanojčić, Ž. (2010). *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar.
- Stevanović, M. (1986). *Savremeni srpskohrvatski jezik I (Uvod, fonetika, morfologija)*. Beograd: Naučna knjiga.
- Žugić, R. (2005). Rečnik govora jablaničkog kraja, *Srpski dijalektološki zbornik*, LII, 1–461.

Извори

- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967–1976). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Upitnik za prikupljanje stočarske leksike*.

LEXICON OF CATTLE IN THE VILLAGE SEKURIČ NEAR REKOVAC

Abstract

The subject of the paper is the lexicon of cattle in the village Sekurič near Rekovac. The research begins with the suffixes that make certain nouns and adjectives referring to the lexicon of cattle. The aim of the research is to examine the lexicon of cattle in the village Sekurič through the intralinguistic contrastive study and to determine the similarities and differences between the cattle-based lexicon of the Kosovo-Resava dialect and the standard language. The results of the analysis are as follows: in the Kosovo-Resava dialect certain suffixes were more productive than in the standard Serbian language, new derivatives were recorded, significant differences were observed. Within the research, the subjective (individual, by one analyzer) technique was used. The subjective technique is combined with the work on the corpus. As a corpus, he filled in a complete the questionnaire for the collection of cattle lexicals and the *Dictionary of the Serbian-Croatian literary language* were used. Informers are male, the age limit is 70–80 years.

Key words: *the lexicon of cattle, suffix, the Kosovo-Resava dialect, the standard Serbian language, contrastive analysis.*

Ана Крстић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: доц. др Татјана Трајковић

УДК 811.163.41'373.21(497.11
 Ораховац)

МИКРОТОПОНИМИЈА НАСЕЉА ОРАХОВАЦ

Предмет овог рада јесте микротопонимија забележена у селу Ораховац, коју је сакупио Милета Букумирић и објавио у публикацији *Из ономастике јужне Метохије* 1984. године. Називи имају дијалекатске црте, како фонетске тако и морфолошке. Грађа је анализирана кроз две целине: семантичко-мотивациону и структурну. У првој се тумачи порекло назива у зависности од врсте речи у основи, а потом се у оквиру сваке врсте речи објашњавају детаљније семантичке особености. Грађа је показала да је мотивисаност од именске основе најразуђенија, и то од апелатива. У другој се најпре разграничавају једночлани од двочланих топонима (у грађи није било других вишечланих), а затим и типови творбе у оквиру оба типа, при чему је код једночланих била доминантна суфиксација, а код двочланих формант *присвојни придев + именица*. Циљ је да се детаљним прегледом утврде разни мотиви за именовање објеката око себе, као и њихова структура, па да се уз помоћ овога реконструише географска слика самог села и његове околине.

Кључне речи: *микротопонимија, Ораховац, семантичко-мотивациона анализа, структурна анализа.*

1.0. Увод

Топонимија је део ономастике као науке о властитим именима и проучава називе имена места. У оквиру топонимије сусреће се појам ојконима, тј. насељених места, као и микротопонимије: „Властита имена придружена неживим, непремјестивим и необитаваним земљописним објектима зовемо микротопонимима или земљишним именима.” (Šimunović 2009: 265). Шимуновић (2009: 265) термину ојконима супротставља термин анојконима као природног тла, насупротив култивисаном терену, мада термин није нарочито устаљен.

Микротопонимија је заступљена у свакој људској заједници, независно од времена о коме се говори. Прати промене земљишта, досељавања и насељавања, али често и чува старину о нечему што је некад на том месту било од значаја за једно доба па се преносило на потомке, без обзира на савремено стање. Називи тих мањих места, заједно са оронимима (називима узвишења) и хидронимима

¹ anakrsticka94@gmail.com

(називима водених површина) сведоче о типовима површина, чврстих или течних, обрадивих, необрадивих, култивисаних или природних. Често пружају податке и о предањима, историјским тренуцима, мануфактурним делатностима, или просто о метафоричком виђењу народа о стварима и природним објектима око себе. Неретко су и мањи предели или сеоски квартави именовани према антропонимима било староседелаца, било личности из предања или оних од историјског значаја. Неминовно је и да ови топоними својим обликом указују на дијалекатске одлике регије на коју се односе.

Предмет овог рада је микротопонимија забележена у селу Ораховац, коју је сакупио Милета Букумирић и објавио у публикацији *Из ономастике јужне Метохије* 1984. године. Називи показују дијалекатске црте, како у акцентуацији тако и по неким фонетским, па и морфолошким особинама. Грађа је у раду анализирана кроз две целине: семантичко-мотивациону и структурну. У семантичко-мотивационој анализи полази се од тумачења порекла назива у зависности од тога која врста речи је у основи, а потом у оквиру сваке врсте које су додатне семантичке особености (нпр. именске основе апелатива, антропонима, других топонима...; придевске основе придева који означавају боју, величину...). Што се тиче структурне анализе, посматрано је најпре који микротопоними су једночлани, а који двочлани, а затим и типови творбе у оквиру једночланих, као и компоненте двочланих.

Циљ је да се детаљнијим прегледом утврде разни мотиви народа за именовање ствари и објеката око себе, као и њихова структура, а да се притом донекле реконструише географска слика самог села и околине.

1.1. О насељу Ораховац

Насеље се налази на простору јужне Метохије. Ораховац² је градско насеље и седиште истоимене општине и припада Призренском округу. Милета Букумирић (1984: 436) објашњава да је добар део града у подножју брдашца и да се са његове северне и јужне стране данас подижу савременије зграде у односу на оне у центру града. Иако се дефинише као градско насеље, Ораховац има више особина села, како по тесним, често неприступачним улицама, тако и по двориштима у којима се виде стада стоке (Вукумирић 1984: 436). Центар је асфалтиран и окружен дућанима, а асфалтиран пут преко њега ка југу води до суседног села Велика Хоча. У близини града су такође села Брњача, Бела Црква и Зрзе, а у самом граду је црква Свете Богородице. Град има и одређен број основних школа, па и једну средњу. Према новијим пописима, град је већински насељен Албанцима, а Срба је све мање. Букумирић (1984: 437) наводи да су за потребе пописа топонимије и антропонимије овог села обрађене 204 православне и 32 муслиманске куће, али је у свакој „српскохрватски” матерњи језик. Неке куће не чувају предање о пореклу, неке га тумаче преко свог презимена, а време досељавања обележавају као „некад давно”. Основно занимање становника је

² Раовац (диј.); етници: Равч'анин и Равч'анка; ктетик: равач'ки (Букумирић 1984).

пољопривреда, а услови су погодни и за виноградарство, док је индустрија слабо развијена (Bukumirić 1984: 438).

2.0. Анализа микротопонима Ораховца

2.1. Семантичко-мотивациона анализа

Примери су подељени најпре у групе према врсти основе (именске, придевске, глаголске, као и топоними нејасног постања), а потом су категорисани у даље подгрупе, те је код именских основа следећа подела: апелатив, антропоним, топоним, метафора, па потом код придева: боја, положај, изглед, ширина, психичке особине. У оквиру апелатива креће се од природних објеката, преко цивилизацијских, па до културних. Најразноврсније подгрупе могу се наћи у групи природних објеката: физиографски, биљке, животиње... Код антропонима посматра се да ли су у питању мушка или женска имена, да ли је у основи презиме, као и њихово порекло. Сва класификација у семантичко-мотивационој анализи угледа се на класификацију Недељка Богдановића (2005).

2.1.1. Именске основе

2.1.1. Апелатив у основи

2.1.1.1. Природни објекти

Физиографски објекти

А) Орографија

1) Удубљења и усеци

Бабин дол: м, према грађи, то су њиве у долини; Богдановић (2008: 453) бележи да је *дол* заправо долина, спуштено тло између два узвишења; уска и дубока долина у брдовитом пределу, често „суви поток”.

Дубл’ине: ж, рl, њиве и виногради у страни; мотивна реч може бити *дубина*, што је свакако назив за земљишна удубљења.

Ждрело: с, усек између Маћина и Царине; „узана камена клисура” (Bogdanović 2008: 454).

Кл’исура: ж, клисура више града; „теснац кроз каменито тле, ждрело” (Bogdanović 2008: 460).

Падина: ж, њива у страни; код Богдановића (2008: 469) то је својеврсна „стрмина, подножје неког узвишења, дол ширих и блажих страна, питомина у брдовитом пределу”.

2) Стране и стрмишта

Страна: ж, виногради у страни; „страна је једна страна узвишеног тла, нагнута површина брда или планине” (Bogdanović 2008: 480).

Б) Хидрографија

1) Текуће воде

Дуло: с, поток; „отвор одакле избија вода, односно отвор извора” (Bogdanović 2008: 453); „рупа откле извире вода” (Mihajlović 1970: 159).

Јургин поток: м, њиве и виногради; мотивна реч је *поток*, мада се ради о њивама и виноградима; Богдановић (2008: 472) га дефинише као мањи водени ток или долину којом тече поток, што је можда више погодно за објашњење именованја овог микротопонима као места кроз које протиче поток.

Канин поток: м, овог пута је у питању заиста поток; мали водени ток.

2) Стајаће воде

Блато: с, бара и њиве поред ње; „расквашено тле, тле које је често под водом” (Bogdanović 2008: 442); „расквашена земља” (Bukumirić 2012: 44).

3) Мелиорације

Бугарска чешма: ж, чесма; „објекат за снабдевање водом” (Bogdanović 2008: 485).

Попова чешма: ж, чесма поред попове куће; исто објашњење важи као и за претходни пример.

Црквена чешма: ж, чесма поред цркве; такође се објашњава као објекат за снабдевање водом.

В) Минералологија

1) Видови тла

Гроот: м, песковите њиве; Богдановић (2008: 447) за гроот, односно граот упућује на врворицу, тј. каменито тле које се осипа.

Жути камен: м, камењар у којем је камење жућкасте боје; може бити камен уопште, стена или каменито тле (Bogdanović 2008: 458). Треће је објашњење најближе самом микротопониму, који означава простор испуњен камењем.

Крајиште: с, виногради поред града; у основи је именица *крај*, коју Богдановић (2008: 461) дефинише као земљиште на граници неког подручја; назив ширег простора; део сеоског насеља, заселак. Употреба суфикса *-иште* би се могла сместити у подгрупу земљишних конфигурација (Mihajlović 1965: 117).

Л’едина: ж, махала (раније је била утрина); Богдановић (2008: 462) наводи да је то било обрађивано па напуштено земљиште, односно оно које се више не обрађује. Микротопоним *мала* је добила назив вероватно према виду овог земљишта на ком се налази.

Плоч’е: ж, пл, мајдан, односно каменолом, место вађења камена; плоча се дефинише као равна стена код Богдановића (2008: 471), што је и логична мотивација, тј. мотивација по облику.

Пржина: ж, виногради на песковитим њивама; „песковита земља која лако губи влагу” (Bukumirić 2012: 491).

Биљни и животињски свет

А) Флора

1) Тле са биљним покривачем

Л’еска: ж, виногради (раније је био лесков³ забран); мотивна реч је *леска*, односно разгранат жбун или мање дрво, чији је плод лешник.

Поткађ граб: м, шума ниже Красте; граб је врста листопадног дрвета⁴, те је ова шума очигледно добила име по овој биљној врсти која њом преовладава.

Расеје: с, њиве, пашњаци и ливаде, у којима има доста ораха; мотивна реч је *орак*, додуше, назив је дијалекатски обележен, а јасна је мотивација, с обзиром на присуство ове биљке у овој области.

2) Шуме и шумарство

Дренове шуме⁵: ж, рl, шуме у којима има дрена; тло обрасло дрвећем (Bogdanović 2008: 487).

Равне шуме: ж, рl, шуме на благој страни; дефиниција шума идентична је претходном примеру.

Б) Фауна

1) Сисари

Кобил’еглава: ж, брдо; две су основе садржане у речи, у буквалном смислу означавају главу кобиле, те је претпоставка да је брдо добило назив по изгледу или некој другој сличности са главом кобиле.

2) Птице

Вранштине: ж, рl, камењар на брду; у основи је реч *врана*, изведена пејоративним суфиксом, те је претпоставка да се на овом месту чешће скупљају вране.

3) Рибе

Рибник/Римник: м, поток и виногради, у којима је била црква; у основи се назире реч *риба*, што би могла уједно бити и мотивна реч, мада се не поклапају порекло значења и оно што микротопоним означава.

³ л’есков, -ова, -ово; који је од леске (Bukumirić 2012: 301)

⁴ бот. *Caprinus betulus* (Bukumirić 2012: 104)

⁵ Овај пример би се могао подвести и под групацију тла са биљним покривачем, али је већ у самој дефиницији микротопонима објашњено да је тло прекривено дренам.

Остало

Ветерник: м, махала; највероватније да је мотивна реч *ветар* (ветер, као камен – кемен).

2.1.1.1.2. Цивилизацијски објекти, предмети и појмови

А) Сточарство

1) Сточарске површине (пасишта и сенокосе)

Пол'ане: ж, рl, брдо више града; мада је у питању узвишење као што је брдо, мотивна реч је назив за равно тле, као што је *поље, пољана*, која се дефинише као „шири простор, не много уздигнут” (Bogdanović 2008: 472). Вероватно је да је брдо добило име по пољанама које се на њему налазе.

2) Сточарски објекти и опрема

Сењане: ж, рl, виногради, њиве и ливаде; мотивна реч би могла бити или *сено* или *сењак* (место где се дене сено).

2.1.1.3. Социјални, историјски и културни објекти

Комуникације (саобраћајни објекти)

Широки пут: м, путеи и виногради; „општи назив за тле којим се иде, јаше, вози” (Bogdanović 2008: 475).

Социјални односи (насеље – делови, објекти насеља)⁶

Градина: ж, део града; град се код Богдановића (2008: 451) дефинише као највеће насеље у систему село – варош – град, са специфичном организацијом грађевинске и друштвене структуре.

Драгутовића мала: ж, махала; или мала, заселак, део села (Bogdanović 2008: 464).

Јовин гроб: м, шума; могуће је да је у близини шуме гроб одређене особе, довољно познат мештанима да према томе оријентишу шуму. Гроб је смештен у ову подгрупу као цивилизацијска творевина.

Коначка мала: ж, махала у којој је био црквени конак; конак је према РМС (2007: 545) коначиште, преноћиште, ноћење, и може бити или домаћинов или манастирски. Објашњење мале је већ понуђено у претходном примеру.

Палатица: ж, њиве и виногради у долини; у основи је највероватније *палата*, и то са деминутивним суфиксом; „велика, раскошно изграђена зграда, грађевина великих димензија, у којој су обично смештене државне, културне, спортске, трговачке или друге установе; резиденција владара [...]” (RMS 2007: 893).

⁶ Код Богдановића (2005) су овде убројене и чесме, али смо њих већ поменули у оквиру хидрографије, тј. као мелиорацију.

Црквена мала: ж, махала у којој се налази црква; значење другог члана остаје исто као и у сличним примерима.

Митологеме

Црквена мала: ж, исти пример добија место и у овој групацији због свог првог члана, који означава религијски објекат.

Црквена чешма: ж, чесма поред цркве; пример који је наведен и у хидрографији, тј. мелиорацији, али први члан назива означава религијски социјални објекат.

2.1.1.1.4. Лични апелативи

а) Пол, узраст, родбински односи

Бабин дол: м, њиве у долини; у основи првог члана је именица *баба*, која може означавати родбински однос или старију женску особу.

б) Занимања, титуле, звања

Попова чешма: ж, чесма поред попове куће; у основи првог члана је именица *поп*, свештенички чин.

Царевац: м, пашњак и две чесме у њему; у основи је владарски чин *цар*.

Царина: ж, веома плодне њиве; у основи је владарски чин *цар*. „Иако се антропонимијска основа *цар* необично често среће у нашем ономастичком систему, изгледа да облик царевина није типичан за микропонимију [...]” (Михајловић 1970: 177).

2.1.1.2. Антропоним у основи

2.1.1.2.1. Мушка имена

а) Хришћанска

Јовин гроб: м, шума; име у основи може бити пуно, или пак хипокористик мушког имена Јован, односно Јова (Grković 1977: 106).

2.1.1.2.2. Женска имена

а) Хришћанска

Јургин поток: м, њиве и виногради; име у основи је страног порекла, вероватно Јурга.

Канин поток: м, поток; у основи може бити хипокористик Кана од Канадакија, Канослава и сл. (Grković 1977: 265).

2.1.1.2.3. Презимена

а) Словенска

Драгутовића мала: м, махала; презиме је дато у генитиву јединице или множине, у претпозицији, а такође је словенског порекла. У основи презимена је пак име Драгут, или Драгутин (Драгут + -ин) (Grković 1977: 82).

2.1.1.2.4. Етноними

Бугарска чешма: ж, чесма; мотивација је вишеструка: у основи може бити етник Бугарин, или пак сам назив државе Бугарске.

2.1.1.3. Топоним у основи

Нашпал'е: с, њиве; вероватно је мотивна реч топоним Нашпоље, односно комоним, тј. назив села.

2.1.1.4. Метафора

глава: Кобил'еглава: ж, брдо; осим што се овај пример нашао у подгрупи фауне, тј. сисара, може се водити и као пример добијен метафором, односно повезивањем облика брда са главом кобиле.

крата: Крата: ж, брдо више града; „мед. кора, скрама од сасушене крви, лимфе и гноја, која се ствара на месту повреде или инфекције; природни израштај, испупчење на кожи” (RMS 2007: 569).

2.1.2. Придевске основе

2.1.2.1. Боја

Жути камен: м, камењар, у којем је камење жућкасте боје. Извор у грађи даје јасно објашњење о пореклу назива.

Црвеница: ж, њиве; „земља црвене боје” (Bogdanović 2008: 485).

2.1.2.2. Положај

Стрмица: ж, стрмена шума; мотивна реч је придев *стрм*. Богдановић (2008: 481) за овакав микропоним даје приближни синоним *стрмина*.

2.1.2.3. Изглед

Равне шуме: ж, р1, шуме на благој страни; мада објашњење указује на положај места, назив пре свега описује изглед.

2.1.2.4. Ширина

Широк пут: м, пут и виногради; назив описује ширину саобраћајног уређења, тј. пута.

2.1.2.5. Психолошка људска особина

Тол'ица: ж, њиве и виногради; у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* Глигорија Елезовића (1998: 367) наводи се да је *ћоле* придев који означава замлату, луцпрду, а да је порелло речи турско (*qöle*: слуга, роб, момак, служитељ).

2.1.3. Глаголске основе

Кованица: ж, махала; у основи је глагол *ковати*, а вероватно је да је у махали тај занат био присутан.

Штавица: ж, њиве у долини; у основи је глагол *штавити*: „несвр. сушити кожу и припремати је за даљу обраду” (Вукумирић 2012: 700).

2.1.4. Топоними нејасног постања

Маћине: ж, рl, виногради.

Поткађ граб: м, шума ниже Красте; док је други члан назива јасан, први остаје помало нејасан, може бити да је реч *кађ* у значењу *црн*.

Теа: ж, њиве; може бити или хипокористик женског имена, или пак показна заменица *оне* у дијалекатском облику.

2.2. Структурна анализа

У грађи се при анализи микротопонимије овог насеља уочавају једночлани и двочлани микротопоними. Од тога се међу једночланим разликују неизведени и топономастичке изведенице, односно оне настале суфиксацијом, као и два примера слагања. Међу двочланим микротопонимима конструкција је готово доследна (придев + именица), са једним изузетком неконгруетног атрибута са именицом у генитиву.

2.2.1. Једночлани микротопоними

- 1) Неизведени (прости): Блато, Гроот, Дуло, Ждрело, Краста, Л’еска, Плоч’е, Страна, Теа.
- 2) Називи настали суфиксацијом, односно изведени следећим суфиксима:
 - ана: Пол’ане, Сењане (рl.);
 - евац⁷: Царевац;
 - ина: Градина, Дубл’ине (Pl.), Л’едина, Маћине (Pl.), Падина, Пржина, Царина;
 - ица: Палатица, Стрмица, Ћол’ица, Црвеница, Штавица;
 - иште: Кра’иште ;
 - је: Расеје;
 - ник: Ветерник, Рибник/Римник;
 - ница: Кованица;
 - ура: Кл’исура;
 - штине: Вранштине;
- 3) Називи настали слагањем: сложенице са пунозначним деловима: Кобил’еглава (придев + именица), Нашпал’е (заменица + именица).

⁷ Сложене суфиксне, тј. оне добијене перинтеграцијом наводимо засебно од њихових простих парњака. И у остатку анализе примењујемо такву класификацију (Клајн 2002).

2.2.2. Двочлани микротопоними

Ову скупину чине синтагме састављене од конгруентног атрибута (у грађи само придев) и именице, као неконгруентне синтагме са именицом у генитиву као зависним чланом у претпозицији. Придеви су по пореклу или номина проприја или апелативи, а у грађи су увек у почетној позицији:

- 1) присвојни придев (настао од антропонима, других топонима) + именица: Бугарска чешма, Јовин гроб, Јургин поток, Катин поток;
- 2) присвојни придев (настао од апелатива) + именица: Бабин дол, Дренове шуме, Коначка мала, Попова шума, Црквена мала;
- 3) именица у генитиву са значењем припадности + именица: Драгутовића мала;
- 4) описни придев + именица: Жути камен, Равне шуме, Широки пут.

3.0. Закључак

У раду је извршена подробна анализа микротопонима насеља Ораховац у јужној Метохији, које је пописао Милета Букумирић. При семантичко-мотивационој анализи помогле су Букумирићеве напомене и подаци о сваком микротопониму. Утврђено је да је мотивисаност од именске основе најразуђенија, а потом иде придевска, док је глаголска присутна у малом броју примера. Микротопонима нејасног постања је мало што нам говори да је релативно једноставније било реконструисати мотивацију за именовање.

Именске основе се посматрају по значењу, тј. јесу ли у основи апелативи, антропоними, метафоричка образовања, или пак други топоними и хрматоними. Код апелатива проучавано је да ли су у питању природни, цивилизацијски или културни објекти, а они се даље деле у подгрупе (нпр. природни по типовима земљишта, воде, биљака, животиња; цивилизацијски по мануфактурама, делатностима; културни према комуникацијским одређењима...). Антропонима је генерално доста мање, а проучава се да ли су мушка, женска имена, презимена, као и да ли је порекло словенско или хришћанско, или су у основи пак етноними.

Структурна анализа има за задатак да укаже на број чланова у називима, при чему има само једночланих и двочланих, а једночланих је мање неизведених од оних добијених суфиксацијом, а најмање је сложеница. Двочлани називи се састоје или од присвојног придева и именице, или општег придева и именице.

Грађа, подаци о њој, као и детаљна анализа у раду свакако су допринели реконструисању географске, па и историјске позадине овог насеља и од значаја су за очување народног именослова у јужнометохијској регији, али и на српској територији уопште.

4.0. Додатак

Микротопонимија села Ораховац:

Бабин дол, њиве у долини;	Нашпал'е, њиве;
Блато, бара и њиве поред ње;	Падина, њива у страни;
Бугарска чешма, чесма;	Палатица, њиве и виногради у долини;
Ветерник, махала;	Плоч'е, мајдан;
Вранштине, камењар на брду;	Пол'ане, брдо више града;
Градина, део града;	Попова чешма, чесма поред попове куће;
Гроот, песковите њиве;	Поткађ граб, шума ниже Кресте;
Дубл'ине, њиве и виногради у страни;	Пржина, виногради на песковитим њивама;
Дуло, поток;	Равне шуме, шуме на благој страни;
Драгутиновића мала, махала;	Расеје, њиве, пашњаци и ливаде у којима има доста ораха;
Дренове шуме, шуме у којима има дрена;	Рибник/Римник, поток и виногради у којима је била црква;
Ждрело, усек између Маћина и Царине;	Сењане, виногради, њиве и ливаде;
Жути камен, камењар у којем је камење жућкасте боје;	Страна, виногради у страни;
Јовин гроб, шума;	Стрмица, стрмена шума;
Јургин поток, њиве и виногради;	Теа, њиве;
Канин поток, поток;	Пол'ица, њиве и виногради;
Кл'исура, клисура више града;	Царевац, пашњак и две чесме у њему;
Кобил'еглава, брдо;	Царина, веома плодне њиве;
Кованица, махала;	Црвеница, њиве;
Коначка мала, махала у којој је био црквени конак;	Црквена чешма, чесма поред цркве;
Крајиште, виногради поред града;	Црквена мала, махала у којој се налази црква;
Л'едина, махала (раније је била утрина);	Широки пут, пут и виногради;
Л'еска, виногради (раније је био лесков забран);	Штавица, њиве у долини.
Маћине, виногради;	

Извори

Bukumirić M. (1984). Iz onomastike južne Metohije, u: *Onomatološki prilozi 5*, Beograd: SANU, 413–603.

Референце

Bogdanović N. (2005). Mikrotoponimija Svrlijiga, u: *Onomatološki prilozi 18*, Beograd: SANU, 41–180.

Bogdanović N. (2008). Zemljopisna i njoj srodna leksika jugoistočne Srbije, u: *Srpski dijalektološki zbornik 55*, Beograd: SANU, 429–518.

- Bukumirić M. (2012). *Rečnik govora Severne Metohije*, Beograd: SANU.
- Elezović G. (1998). *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*, sv. 1 i sv. 2, Priština: Narodna i univerzitetska biblioteka.
- Grković M. (1977). *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd: „Vuk Karadžić”.
- Klajn I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, I deo, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mihajlović V. (1965). Sufiks -ište u toponimiji i mikrotoponimiji Jugoslavije, u: *Prilozi proučavanju jezika I*, Novi Sad, 117–155.
- Mihajlović V. (1970). Prilog rečniku srpsko-hrvatskih geografskih termina, u: *Prilozi proučavanju jezika VI*, Novi Sad, 153–181.
- Rečnik srpskoga jezika* (2011), izmenjeno i popravljeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska.
- Šimunović P. (2009). *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

MICROTOPONYMY OF THE VILLAGE ORAHOVAC

Abstract

The subject of this paper is microtoponymy recorded in the village of Orahovac, collected by Mile Bukumirić and published in *Onomastics of Southern Metohija* in 1984. The names have dialect features, both phonetic and morphological. The material is analyzed through two parts: semantic-motivational and structural. In the first, the origin of the name is interpreted depending on the type of the word it is derived from, and then in the context of each type of words, more detailed semantic features are explained. The material has shown that motivation from a nominal root is the most dominant, and that of the appellative. In the second, firstly, the material is divided into monomial and binomial names (there were no other polynomial words in the material), and then the types of formation within both types: monomial – suffixation as dominant, binomial: formants *possessive adjective + noun*. The aim is to determine in detail the various people's motives for naming objects around them, as well as their structure, and with that help reconstruct the geographical picture of the villages themselves and their surroundings.

Key words: *microtoponymy, Orahovac, semantic-motivational analysis and structural analysis.*

Jovana Trandafilović¹
 Filozofski fakultet
 Univerzitet u Nišu
 Mentor: dr Vladimir Đurić

UDK 821.133.1.09 Rimbaud A.

ARTUR REMBO – PESNIK DRUGOSTI

U ovom radu nastojali smo prikazati zagonetni itinerer jedne individue koja je dostigla *drugost*. U cilju otkrića Remboovih inkarnacija *drugosti*, polazimo od problema samospoznaje, pluraliteta identiteta i bavimo se analizom Remboovih pesama, među kojima su: „Detinjstvo“, „Grad“ i „Antička“, koje su deo zbirke *Iluminacije*, „Noć u paklu“, „Alhemija reči“ i „Zla krv“, koje su u sastavu zbirke *Boravak u paklu*, kao i Remboovog remek-dela „Pijani brod“ i *Pisma vidovitog*. Na tom tajanstvenom putu upoznajemo različita ovaploćenja njegovog alteriteta. Analizirajući pomenute pesme zaključili smo da Rembo, pevajući o *drugosti*, postaje jedan od prvih pesnika manjina i prvi pravi kvir pesnik, kao i da zadire u srž problema identiteta, alteriteta, relativiteta, polne određenosti i homoseksualnosti.

Ključne reči: Rembo, drugost, Drugi, kvir, identitet.

1. Buđenje drugosti

Kako u umetnosti, tako i u svakodnevnom životu, želja za samospoznajom i borba za osvajanjem sopstvenog identiteta su večite opsesije. Još od Odisejevog „*Niko meni je ime.*“ (Homer 1974: 133), Paskalovog pitanja „*Šta je ja?*“ (Paskal 1988: 160) i Malarmeovih razmišljanja o bezličnosti subjekta, veza između onog *Ja* i *drugog* doživela je uspone i padove, ali se pokazala neraskidivom. Međutim, ona je ušla u najburaniju fazu tokom druge polovine XIX veka, to je njena *remboovska* faza.

Rembo je jedan od onih autora čija je zvezda vodilja bila upravo ona tmina koja okružuje nas same. On je pratio svoju senku sa željom da rasvetli njenu tamu i otkrije njen identitet. Enigma koja obavija naše biće nije mu dala mira i on postaje jedan od retkih koji su „tako žarko želeli da spoznaju, da definišu sebe, koji su toliko hteli da se preobrazu i da spoznavši sebe postanu neko drugi“ (Bonfoa 1996: 5). Mukotrpnim traganjem za samim sobom, on dolazi do zaključka da je *drugi* niko drugi do on sam.

Zarobljenik provincijskog kaveza, lišen slobode, njegova poezija je poezija revolta i pobune, kojom se bori za novi život i ljubav. Kao *Pijani brod*, Rembo „luta-lica“, oslobođen tereta provincije počinje da tumara, ali je ovaj brod bio osuđen da potone. Osvajanje slobode koincidira sa osvajanjem Pariza, a tada počinje i Remboov boravak u književnom raju, koji postaje *Boravak u paklu*. Preteča moderne poezije, želeo je da promeni sve i da učini sebe vidovitim, „pribegavajući dugom, ogromnom

¹ jovana123t@hotmail.com

i smišljenom *rastrorjavanju svih čula*“ (Rembo 2004: 266). Njegova poezija otvara put svim novim oblicima stvaralaštva, pa se tako i njegov identitet nije zadovoljio time da ostane isti, stari. Remboovo delo obnove poezije je delo u stalnoj metamorfozi, a kako bi se ono realizovalo i njegovo biće postalo je neuhvatljivo, *drugo*. Apsolutno otuđenje značilo je najviša poezija, a otuđenje je postalo prvenstveno ono čulno. Vrata ove osećajne alijenacije i lažnog raja otvorili su alkohol i droga, koji omogućavaju da se dođe do srži *drugosti*. Tada Rembo čovek postaje Rembo vidovnjak, iz pisma Polu Demeniju. Zapravo, sve je to deo njegovog *smišljenog rastrorstva* – alkoholizam, droga i homoseksualnost. Možemo pomisliti da se kod Remboa *drugost* graniči sa porokom, ali je ona mnogo više od toga. Njegova *drugost* bila je izgnanstvo u samog sebe i ta „alijenacija se pokazala kao neka vrsta stvaralačke askeze“ (Bonfoa 1996: 53). Rembo se ne miri sa „čovekom običnog sklopa“ iz *Soneta*. On ne pristaje na konformizam i želi da bude neko *drugi*. Zbog toga nas ne čudi da kod Nikole Bertolina čitamo o Rembou kao o „arhanđelu nekonformizma“ (Bertolino 2009: 15). Na svom putu otuđenika od samog sebe, u *Pismima vidovitog*, on izlaže svoj plan za *drugost*. Ova pisma su manifesti njegove *drugosti*, čiji je amblem paradoksalno „JA, to je neko drugi.“ (Rembo 2004: 263), što svedoči o pluralitetu identiteta, kojeg je Rembo postao svestan. On je pošao u osvajanje svojeg *Ja* zajedno sa *drugima*, a ne protiv njih. Ovakvo shvatanje identiteta individue propagirao je i Hegel, jer su „Ja i Drugo neopohodni za individuu“ (Ware 2006: 509).

2. Negacija jastva

Možemo reći da je Rembo bio nihilistički nastrojen prema svome *Ja*. U formuli « Je est un autre », upotrebom trećeg lica jednine glagola biti (*je*), umesto prvog lica jednine (*sam*), on negira samog sebe. Međutim, time što uništava svoje *Ja*, koje bi moglo biti samo on, Rembo omogućava svom biću da postane ko god želi. Depersonalizacija lične zamenice *ja*, upotrebom glagola u trećem licu, otvara put alteriteta, ali i dovodi do „gubljenja osećanja jastva“ (Bertolino 2009: 216), kada *drugi* dolazi na vlast. Međutim, njegovo *Ja* nije bilo samo depersonalizovano i neutralizovano, već i apsolutizovano – time što je postao *drugi*, postao je čitav svet. Tada Rembo, kao barokni bog Protej, menja svoja lica i upoznaje nas sa mnogobrojnim alternacijama njegovog *Ja*. On je „svetac u molitvi na terasi“, „učenjak u tamnom naslonjaču“ i „pešak na velikom drumu“ iz pesme *Detinjstvo* (Rembo 2004: 199). Dakle, *drugost* znači mnogostrukost kod Remboa, a *Ja* više nije samo *drugi* (jednina), već *drugi* (množina). Međutim, Remboovo *jastvo* u njegovoj poeziji postaje gotovo virtuelno. Upravo ta neutralnost pesnikovog *Ja*, koje je u subjektivnoj romantičarskoj poeziji bilo apsolutni vladar, omogućava Rembou da stvara „objektivnu poeziju“ (Rembo 2004: 263), o kojoj priča svom nastavniku Žoržu Izambaru, u jednom od dva *Pisma vidovitog*. Drugost je subjektivnu poeziju učinila objektivnom, nedokučivom.

Remboov svet je dinamičan, u stalnom pokretu i metamorfozi, tamo ništa nije permanentno. Zbog te nepredvidljivosti njegove poezije, Remboove pesme smatrane

su za prave kriptograme. Njegov identitet je toliko neuhvatljiv da je on istovremeno čas prisutan, čas privid, kao u *Noći u paklu*, pesmi u prozi. Budući da *Ja* može biti *drug*, isto tako može biti i niko, ali i svako, što je slučaj sa pesmom *Grad*, gde se pesnik stapa sa gradskom gomilom. Međutim, iako je Rembo težio ka apsolutnoj depersonalizaciji svog *Ja*, ono opstaje kao „podloga fenomenološke autentičnosti pojedinca“ (Bertolino 2009: 217). Remboova, Bodlerova i Malarmeova težnja ka objektivnosti u poeziji, bila je direktna posledica romantičarskog stvaralaštva, preotpterećenog vlastitim *Ja*. Ali, čak i pored želje za depersonalizacijom, bezlično *Ja* ove pesničke trijade, ostaje „izvornije i istinitije“ (Bertolino 2009: 217) jer je oslobođeno neautentičnog, patetičnog i retoričkog romantičarskog izraza.

3. Seobe unutar svojeg ja

Kako čitamo kod Kvaka, pesma *Pijani brod*, koja je obeležila Remboovo delo, „najavljuje duboku krizu identiteta kroz koju će Rembo proći tokom *Boravka u paklu*“ (Kwak 2008: 98). Čitajući o „pijanom brodu“, mi čitamo o Rembou opijenom željom za spoznajom onog *drugog*. Nošen zagonetnim vodama, Rembo doživljava otkrovenje – „I vidih što videti van sna čovek neće“ (Rembo 2004: 118). Plutajući slobodno, brod se udaljava od realnosti, a pesnik od svoga *Ja*, sve dok ne udari u hridine *drugosti*, masivne i mračne. Pesnik je otkrio novi, drugi svet, ali nakon otkrića koje prelazi ljudske mogućnosti, ovaj brod se vraća otrežnjen. Međutim, da li ima povratka, a i gde se vratiti? Rembo se vraća u Evropu, tj. u realnost, za kojom ipak žali. Sudar sa *drugošću* se pokazao kao sudar sa nemogućnošću. „Otrežnjeni brod“, podignute bele zastave, se vraća u „evropsku vodu“, koja je „lokva crna, prohladna“ (Rembo 2004: 118) – on se vraća u onaj Bodlerov splin. Problem identiteta autora ogleda se u konfliktu između onog *Ja* koje sanja, podsvesnog, i drugog *Ja*, stanovnika jave, tj. svesnog. To je borba između „pijanog broda“, koji prkosi talasima i stremljenju ka slobodi, i „otreznjene broda“, koji spušta sidro „socijalnih i moralnih neumitnosti“ (Bertolino 2009: 72). Međutim, šta je pravi identitet, ako uopšte postoji samo jedan?

U studiji *Sopstvo kao drugi*, Pol Riker govori o identitetu koji je „određen kao istost, a ne kao ipseitet (sopstvo)“ (Riker 2004: 38). Istost je mora svih onih „treznih brodova“, usidrenih na obali „hrapave stvarnosti ljudske egzistencije“ (Bertolino 2009: 76), kojima socijalne konvencije stavljaju okove i određuju njihovu rasu, poreklo i pol. Za razliku od istosti, sopstvo je ono unutrašnje, skriveno, ono čega ni sami nismo svesni, ali ka čemu plovimo kao „pijani brod“, kako bismo ga spoznali, tj. kako bismo spoznali sami sebe. Dakle, identitet koji je nametnut od strane društva je za Remboa neprihvatljiv. On žustro negira sva pravila, kako bi došao do svog ipseiteta, koji nije niko drugi do *drug*. Podeljenost Remboovog bića ilustruje stalni konflikt između nepomirljivih suprotnosti: „ovaj i onaj svet, prošlost i sadašnjost, konkretno i apstraktno, poznato i nepoznato, stvarno i imaginarno“ (Kwak 2008: 102).

4. Mit o dvojniku

Svojom poetskom alhemijom, Rembo je pokušao da od života opterećenog fatalnošću načini vidovnjačku viziju. On je želeo da *Alhemijom reči* uhvati onaj *drugi*, pravi život. U njegovoj poeziji, kao i u životu, postoji izvesni paralelizam svetova. Taj novi svet postoji u isti mah kao i ovaj zemaljski, trivijalni, a Rembo je stanovnik oba univerzuma. Ovakav paralelizam svetova uslovljava i paralelizam Remboovog bića, tj. psihičku i fizičku podeljenost njegovog duha i tela. Tu se krije zagonetni karakter fenomena sopstvenog tela. Prema Rikeru „posedovati jedno telo“ (Riker 2004: 40) znači biti osoba, ali naš pesnik duplira svoje telo, on je van svih zakonitosti. Stvaranjem svog „dvojnika“, on postaje *drugi*. Taj *drugi* nastanjuje njegovo telo i duh, njegov glas zove i progoni Remboa, koji mu se pokorava. Zanimljivo je to da Riker *drugost* tumači kao određenu „pasivnost“ (Riker 2004: 40), jer je „subjekat talac“ (Riker 2004: 40), baš kao i ipseitet. Ovakvo poimanje *drugosti*, koja od tela načini roba, nalazi svoj izraz i u Remboovoj poeziji. „Remboov doživljaj sopstvenog tela bio je doživljaj tela u grobu“ (Bertolino 2009: 229). Međutim, s druge strane, njegov duh je divljao i želeo da napusti tu „ljušturu“, koja je leš u kojem je zarobljena duša. U Remboovom telu se vodila bitka između *jastva* i *drugosti*, u kojoj je *drugi* pobedio.

Pitanje alteriteta obeležilo je kako pesme *Boravka u paklu*, gde u *Zloj krvi* Rembo život naziva „lakrdijom u kojoj treba svi da učestvuju“ (Rembo 2004: 173), tako i pesme *Iluminacija* čiji je cilj, prema Krameru, bilo „nerazumevanje“ (Kramer 2011: 126). Zar nije to već jedan paradoks? Zar reč *iluminacija* ne upućuje na izrazitu osvetljenost i jasnost? U naslovu ove zbirke vidimo jednu od mnogih Remboovih igara rečima. Kod ovog pesnika svetlost, *Iluminacije*, imaju za cilj da ostanu u tami, u senci zagonetke. Većiti mrak i crna boja obeležavaju njegovo delo i kako piše Iv Bonfoa: „Utopljena čak i u najblistavije zračenje, Remboova duša ostaje mračna i neizlečiva“ (Bonfoa 1996: 19).

5. Mit o crncu

Ko je *Drugi* do kojeg je Rembo stigao nakon lutanja po mračnim hodnicima svoje podsvesti? Bertolino nam govori o Remboovom otuđivanju „kao unutarnjim, duhovnim zbivanjem, seobama unutar svoga ja kroz razne ličnosti i svetove u sebi“ (Bertolino 2009: 30), a jedna od ličnosti u koju se pretočio je crnac – druga, mitska polovina Remboovog *Ja*. Dakle, pesnikovo biće deli se na dve protivrečne ličnosti – na Remboa hrišćanina, roba društvenih konvencija i na Remboa crnca, paganina i slobodno biće, koji je inkarnacija svega onoga što Rembo nije mogao da bude. Iz tog razloga crnac je jedna od najčudnijih figura u Remboovom poetskom delu. Kako svedoči Kurtoa: „Crnac je povlašćena inkarnacija željene *drugosti*, ili čak jedini mogući alteritet, koji je istovremeno i zabranjen“ (Courtois 1973: 85). U skladu sa Remboovom neizlečivom uobraziljom koja ostaje da luta u mraku, crnac, kao druga strana njegovog *Ja* i crna boja njegove puti, na simboličan način ukazuju na tajanstveni,

skriveni Remboov svet. Crna zemlja postaje zemlja otkrovenja. Remboov crnac je inkarnacija *drugosti* zbog toga što je bio potpuni stranac na Zapadu. U *Zloj krvi* on je osuđen na večitu pripadnost nižoj rasi, kao i na društvenu marginu. To ga čini izopštenim, jer on ne razume stanovnike grada *Zle krvi*. Oni ga ne primećuju, gotovo da za njih ne postoji i da postaje privid, crna senka, a baš je to za Remboa bila *drugost* – „Učiniti sebe *drugim* značilo je napustiti uobičajeni način pogleda na svet i njegovog poimanja, to je napuštanje jedne hrišćanske i zapadnjačke vizije, upravo je to ono što je Rembo očekivao od poezije“ (Courtois 1973: 98). *Zla krv* i reči crnca svedoče o tome: „Da, moje oči su zatvorene za vašu svetlost. Ja sam životinja, crnac. Ali zato mogu da budem spasen. Vi ste lažni crnci, vi ste nastrani, svirepi, škrti“ (Rembo 2004: 171). Rembo ne samo da je u poeziji želeo da napusti okvire evropske civilizacije, već ju je i žustro osuđivao. Svoju inicijaciju ka *drugosti* započeo je oslobađanjem „lažnog crnca“ u sebi, tj. izvesnom katarzom.

Naš pesnik je uvek tragao za mitovima. Najpre je stvorio mit o samom sebi kao revolucionaru Pariske komune, zatim je bio „ukleti pesnik“ o kojem piše Verlen, a sa kojim se ljubav nije mogla ponovo pronaći. Međutim, svaki mit pao je u vodu, ali legenda sirenske zavodljivosti o *drugom*, ostala je tu. Crnac kao simbol *drugog* i tajnovitog je najviše odgovarao Rembou koji je otelotvorenje *drugosti* video u biću bez jezika, bez porekla i bez tereta svih društvenih konvencija. On je želeo jedno prazno, nedokučivo biće. Međutim, figura crnca se ne pojavljuje prvi put u *Boravku u paklu* iz 1873. godine. Strofe pesme *Šta su za nas, srce, ti slapovi krvi* (1872), govore o apokalipsi, ali je prećutno samo jedan kontinent pošteđen – Afrika, Evropin paradoks. Rembo govori o crncima neznancima, „to su braća“ (Rembo 2004: 144). Misteriozni crnac je druga strana Remboovog *Ja*, to je njegov dvojnjak, alter ego. Međutim, Kurtoa na kraju svoje studije Remboov mit o crncu naziva „jadnim“ (Courtois 1973: 101). Prema njemu crnac nije ništa drugo do „najprostiji materijal koji je Rembo koristio da bi, kada bi poželeo, pružio određenu sliku *drugog*“ (Courtois 1973: 101).

Svoje neostvarive želje Rembo je projektovao na imaginarnu i gotovo mitsku figuru crnca, jer je jedan od pesnikovih glavnih neprijatelja na početku stvaralaštva bilo hrišćanstvo, a društveni kodeks ga je gušio čitavog života. Kako piše Rembo u *Sedmogodišnjim pesnicima*: „Bog mu drag ne beše, nego crni ljudi“ (Rembo 2004: 86). Zapravo, on je osećao ne samo pritisak socijalnih konvencija, već i onih književnih, zbog čega se i okreće potpunom odbacivanju pravila. Rembo je pisanje *Boravka u paklu* započeo „kao paganin i crnac, nevino biće koje sebe izuzima iz vlasti socijalnih i moralnih zakona“ (Bertolino 2009: 76), međutim, „pisanje knjige završio je kao biće koje se osvestilo od pogubnih iluzija“ (Bertolino 2009: 76). Tokom *Boravka u paklu* događa se izvesna tranzicija – Rembo crnac bleđi, a iz tog bleđila ustaje jedan novi, poraženi Rembo.

Čitajući o Remboovom crncu i njegovom poimanju Afrike, kao zemlje alternative i alteriteta, možemo pomisliti na Monteskijeova *Persijska pisma* (1721). Ovde Monteskije postavlja jedno izuzetno važno pitanje – „Kako čovek može biti Persijanac?“ (Monteskije 1951: 55). Kako jedan Evropljanin može da postane Persijanac? I kako dokučiti Orijent? I kod Remboa kontinenti strani Evropi posmatrani su kao

zagonetke, kao riznice *drugosti*. Upravo je u tome značaj mita o crncu – Kako napustiti granice sistema i upoznati neku drugu, nepoznatu civilizaciju? Kako shvatiti i učiniti da drugi shvate da baš oni nisu jedini na ovom svetu? Takve su Remboove meditacije o relativitetu sveta, civilizacija i naroda, a njegov brat, crnac, bio je primer *par excellence* jednog bića koje dolazi sa drugog kontinenta, sa *drugog* sveta. Putem Remboovog alteriteta dolazi se do relativiteta, kao i do identiteta.

6. Mit o ženi sa više lica

U krugovima svog „pakla“ Rembo nije sreo samo crnca, već i ženu. Štaviše, to je „pakao ženâ“ (Rembo 2004: 193). Kako kaže Bertolino: „Žena kod njega metaforički označava svako biće koje u pesničkoj viziji, u odnosu na vlastito *ja*, postaje simbol *drugosti*“ (Bertolino 2009: 82). Žena označava, po normi, partnera u ljubavnoj vezi pripadnika suprotnog pola. Međutim, Rembo ženu stavlja i u okvire homoseksualne veze. Žena je metafora društvene represije, ali s druge strane, „žena je u Remboovim delima simbol *drugosti* i onda kada *drugi* ili *drugo* znače sreću i nadu“ (Bertolino 2009: 82). Žena je, kao i kod Bodelera, jedno ambivalentno biće, anđeo i demon. U *Pustinjama ljubavi*, Rembo se ispoveda, on „nije voleo žene – iako pun krvi!“ (Rembo 2004: 155). Našeg pesnika muči problem rodne određenosti, koju nameće hrišćanska i patrijarhalna Evropa. Rembo, mladić „pun krvi“, zastranjuje. Ne samo da se udaljava od društva, porodice i sebe samog, on ide još dalje i upada u „čudne i tužne zablude“ (Rembo 2004: 155) o homoseksualnosti, koju obeležava ljubavna veza sa pesnikom Polom Verlenom. *Pustinje ljubavi* govore o opustošenom duhu mladog Remboa, za kojeg je svaka vrsta ženske figure (majka, sestra, ljubavnica) jedan privid. On ne može da dostigne ženu-fantoma, koja mu beži i ruga mu se. Za Remboa žena je i *drugost*, ali i „okov“ koji mu nameću društvene konvencije. Zbog toga on i žudi za njom i odbacuje je. Njegovo poimanje žene je dvojako, što se odrazilo i na njegovu poeziju. Malobrojne su pesme koje izražavaju njegovu mizoginiju (*Venus Anadyomene*, *Moje male dragane*), dok su one koje pevaju u čast i odbranu ženskog roda brojnije. Žena kod Remboa nije bila samo teret koji mu nameće pravila, već je kao i on bila rob patrijarhalnog društva. U *Rukama Žane-Marije*, Rembo više ne žigoše ženski rod zbog potčinjenosti, nego govori o pobuni lepšeg pola, koji se bori za svoja prava. Rembo je donekle preteča feminističkih ideja koje danas cvetaju.

7. Kvir i drugost

Remboovu poeziju odlikuje i mogućnost čitanja u kontekstu kvir teorija. Kvir koncept označava napuštanje heteronormativnih socijalnih obrazaca, a naš pesnik se upravo protiv njih većito borio. Rembo nije samo pesnik *drugosti*, on živi *drugost*. Jedan od vidova u kojima se ona ispoljava je i seksualna opredeljenost u alteritetu. Rembo je bio genij dvostrukog pola. Kvir aspekt njegove poezije je druga strana njegove *drugosti*, ako ih ima samo dve.

Vek važnih političkih, socijalnih i ekonomskih promena je donekle uslovio i promene u poimanju rodova i seksualnosti. Rembo je delovanje tih promena uvideo najpre u samom sebi, a onda je i njegova poezija postala izraz devijantne seksualnosti. Kako čitamo kod Kramera i „Fuko je bio mišljenja da je socijalni identitet u tom periodu postao u velikoj meri seksualno određen“ (Kramer 2011: 129). U XIX veku homoseksualci, biseksualci i transvestiti posmatrani su kao pripadnici neke posebne vrste, bili su kao Remboov crnac. Motor Remboove poezije je upravo žigosanje ovih ljudi sa margine, a njegovo poetsko delo slika je žalosne i realne situacije u društvu XIX veka. Sam Rembo spadao je u one *druge*, a njegova poezija je prva prava kvir poezija. Pored njega i Verlen, kao i Bodler pisali su o ženskoj homoseksualnosti, ali ta dela „nisu smatrana za izraze abnormalne seksualnosti“, kao što je to bio slučaj sa Remboovim delima koja uglavnom govore o muškoj homoseksualnosti, „već su bila tretirana kao voajerska dela, putem kojih heteroseksualni muškarci otkrivaju žensku seksualnost“ (Kramer 2011: 129), koja je bila manja pretnja u društvenom poretku, kojim rukovodi muška ruka.

Među Remboovim kvir himnama pronalazimo *Oteto srce*, koje govori o silovanju homoseksualca i *Antičku*, posvećenu androgini. U ovoj pesmi Rembo piše o srcu koje kuca u „utrobi gde spava dvostruki pol“ (Rembo 2004: 203). *Antičku* možemo nazvati pesmom o idealu i o dvopolnosti, koja predstavlja jedno savršeno biće. Zanimljivo je to da je Rembo bio jedan od retkih koji su androginiju predstavljali u pozitivnom svetlu, budući da su Banvil i Gotje u ovoj pojavi videli samo „simbol patologije i poremećenosti“ (Kramer 2011: 133). *Priča* je pesma u prozi koja se bavi podeljenošću identiteta sa dve tačke gledišta – heteroseksualnost i homoseksualnost i pitanje dvojnika u sopstvenom telu. Nezadovoljni Knez, protagonist ove pesme u prozi, razočaran ženskim rodnom, biva pak očaran Genijem. Knez i Genij upuštaju se u razornu romansu, uništavaju jedan drugog u zanosu i umiru zajedno. Međutim, „Knez je bio Genij. Genij je bio Knez“ (Rembo 2004: 201). Da li je Knez bio Rembo, a Genij Verlen? Ili su pak Knez i Genij dve strane Remboovog *Ja? Priča* nije jedina pesma posvećena Geniju. Njegova oda je pesma koja nosi njegovo ime (*Genij*) i u kojoj Rembo opeva i slavi lepotu muškog tela. U *Bunilima I*, koja govore o „smešnoj zajednici“ (Rembo 2004: 180) „lude device“ i „paklenskog supruga“, čitamo o odnosu ovih saputnika u paklu. Za Remboa „pravi je život odsutan“, on živi u agoniji. „Paklenski suprug“, kao Rembo u *Pustinjama ljubavi*, ne voli žene, a ljubav treba ponovo pronaći. Ova pesma sadrži neke od elemenata stvarne veze između Remboa i Verlena, ali par „lude device“ i „paklenskog supruga“ najbolje ilustruje ambivalentno Remboovo *Ja*, koje prolazi kroz velike krize.

8. Remboova metafora u službi kvir-a

Iako je i Verlen pisao pesme koje spadaju u kvir poeziju, one su kritikovane od strane Kramera jer, za razliku od Remboa, Verlen „eksplicitno“ (Kramer 2011: 132) piše o devijantnoj seksualnosti. Veličina Remboovog kvir poetskog dela je u

specifičnom načinu na koji je transponovao svoje ideje. Rembo je pesnik metafore i između ove stilske figure i kvir koncepta postoji posebna veza koju je on istkao. Metafora je stilska figura promene i skrivenog, drugog značenja. Zbog toga je ona najviše odgovarala onima sa margine za izražavanje njihovih misli i „vizije novog sveta, ugušenog heteronormativnom etikom“ (Kramer 2011: 130). Zapravo, sama metafora je kvir, ona je *drugost*. „Metafora je jedna lingvistička devijacija, a homoseksualnost socijalna“ (Kramer 2011: 133). Rembo je prikrio svoj kvir svet, kao metafora svoje skriveno, figurativno značenje. Kvir seksualnost izražava se metaforom, to je njeno oruđe i oružje. Na isti način ju je koristio i Rembo – metafora ga štiti od reakcije homofobne zajednice, a s druge strane, pažljivi čitaoci biće još osetljiviji na Remboov metaforični izraz. Koji je bio Remboov cilj kada je na svoje poetsko zdanje postavio kvir zastavu duginih boja? Ovaj pesnik bavio se pitanjima na koja ni sam nije imao odgovor i prevazilazio je predrasude koje obeležavaju kvir društvo. Rembo je opisao jednu osobitu stvarnost i govorio je o problemu identiteta, koji nije fiksiran, već fluidan i na koji seksualnost fatalno utiče, onda kada su Drugo carstvo i Treća Republika ostali po strani. Svojim kvir životom, mislima i pesmama, Rembo postaje vesnik ideja XX veka na području studija roda.

Zaključak

Rembo je bio gotovo natčovek, jedan pravi mit, individua van koordinata socijalnih i etičkih zakonitosti. Međutim, njegov uzvišeni duh se nije snašao u plitkoj, muljevitoj bari egzistencije, a tada počinje period Remboovog ćutanja, koji Bertolino naziva „pesničkom apstinencijom“ (Bertolino 2009: 17). Različiti su načini na koje možemo protumačiti Remboovo povlačenje. Da li je raskid sa poezijom bilo „duhovno samoubistvo“ (Bertolino 2009: 7) i pokušaj ubistva onog *drugog* u sebi ili je Rembo put ka nepoznatom, ka *drugom*, želeo da nastavi u tišini, budući da se jezik, kao sredstvo komunikacije sa drugima i sa *drugim*, pokazao kao izlišan? Rembo nije mogao da se ostvari u dvema paradoksalnim dimenzijama življenja – pesničkoj i društvenoj, a njegovo delo ostaje kao dokument o egzistencijalnoj nestalnosti i unutrašnjoj rastrozanosti. On nije prihvatio lažnu slobodu u koju nas ubeđuje društvo. Borio se za onostranost i one marginalizovane. Njegovo delo je oslobađajuće i uvek će biti nešto *drugo*, „drukčije drugo“ (Bertolino 2009: 338).

Reference

- Bertolino, N. (2009). *Rembo ili objektivna poezija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Blez, P. (1988). *Misli*. Beograd: BIGZ.
- Bonfoa, I. (1996). *Rembo njim samim*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Courtois, M. (1993). « Le mythe du nègre chez Rimbaud ». *Littérature*. n°11, pp. 85-101.
- Homer. (1974). *Odiseja*. Beograd: Prosveta.

- Kramer, M. (2011). « Pour une poétique queer de Rimbaud ». *Itinéraires*, n°2011-1, pp. 123-Dostupno na: <https://journals.openedition.org/itineraires/1658?lang=en>, 15.7.2018.
- Kwak, M.-S. (2008). *Le problème de l'altérité chez Rimbaud*. Université Yonsei.
- Monteskije. (1951). *Persijska pisma*. Beograd: Prosveta.
- Rembo, A. (2004). *Sabrana poetska dela*. Beograd: Paideia.
- Riker, P. (2004). *Sopstvo kao drugi*. Beograd: Jasen.
- Ware, O. (2006). Ontology, Otherness, and Self-Alterity: Intersubjectivity in Sartre and Merleau-Ponty. *Symposium*, n°10, pp. 503-513.

ARTHUR RIMBAUD - LE POÈTE DE L'AUTRE.

Résumé

Dans notre recherche nous voulons montrer l'itinéraire énigmatique d'un individu qui a connu l'altérité. Dans le but de révéler les incarnations de l'altérité chez Rimbaud, nous commençons du problème de la connaissance de soi-même et de la pluralité de l'identité. Puis, nous analysons les poèmes de Rimbaud suivants: « Enfance », « Ville » et « Antique », qui font la partie du recueil *Les Illuminations*, puis « Nuit de l'enfer », « Alchimie du verbe » et « Mauvais sang », qui appartiennent au recueil *Une saison en enfer*, son chef-d'œuvre « Le bateau ivre » et *Les lettres du voyant*. Suivant cette route mystique nous rencontrons de différentes figures de son altérité. En analysant les poèmes mentionnés, nous concluons que Rimbaud était un des premiers poètes des minorités et un vrai poète *queer*, qui a touché les problèmes de l'identité, de l'altérité, de la relativité, du choix de sexe et de l'homosexualité.

Mots-clés: *Rimbaud, l'altérité, l'Autre, queer, l'identité.*

Мирјана Цветковић
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Ментор: Проф. др Маја Вељковић

УДК 811.161.1'367.625.41:811.163.41'3
 67.625.41

СИНТАКСИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ РУСКОГ ИНФИНИТИВА И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

У руском и српском језику инфинитив представља неодређени глаголски облик, веома је разноврстан по својим синтаксичким функцијама: он може бити главни реченични члан (граматички субјекат или предикат), као и нека врста допуне (директни објекат, неконгруентни атрибут или адвербијал). Применом конфронтативног метода приликом поређења руског инфинитива са његовим српским еквивалентима утврдићемо разлике синтаксичких функција између ова два инфинитива. Као један од битнијих критеријума за одређивање синтаксичких функција инфинитива у руском и српском језику узели смо критеријум самосталности, односно, несамосталности инфинитива у реченици. На основу тога уочићемо диференцијацију синтаксичких функција руског и српског инфинитива. Ово и јесте предмет нашег истраживања чији су резултати представљени у овом раду.

Кључне речи: инфинитив, конструкција *да* + презент, самостални инфинитив, несамостални инфинитив, синтаксичке функције, руски језик, српски језик.

Инфинитив – неодређени глаголски облик – веома је разноврстан у систему синтаксичких функција: он може у реченици бити неки од главних реченичних чланова (субјекат или предикат), као и нека врста допуне (објекат, неконгруентни атрибут, адвербијал). Као један од битнијих критеријума за одређивање синтаксичких функција инфинитива у руском и српском језику узели смо критеријум самосталности, односно, несамосталности инфинитива у реченици.

Употреба инфинитива је изузетно велика у сваком од функционалних стилова, у овом случају у књижевно-уметничком, у којем инфинитив представља значајну (морфо)синтаксичку карактеристику руског и српског језика; присутан је у делима многих писаца и песника, и предмет је истраживања многих лингвиста. Управо се и наше истраживање, тј. предмет овог рада тиче већих или мањих разлика и диференцијације руског и српског инфинитива, тачније: његових синтаксичких функција.

Ово истраживање се базира на утврђивању синтаксичких функција које руски и српски инфинитив имају, као и издвајању сличности и разлика које су запажене у примерима, ексцерпираним из књижевних дела. На основу анализираних примера утврђујемо које синтаксичке функције руски и српски инфинитиви имају.

На основу конфронтативног метода приликом поређења руског инфинитива са његовим српским еквивалентима утврдићемо разлике синтаксичких функција између ова два инфинитива.

Корпус који је ексцерпиран из романа *Подросток* Ф. М. Достојевског и његовог превода на српски језик М. и Р. Маројевић и из романа *Сеобе* М. Црњанског и његовог превода на руски језик *Переселение* И. Дорбе послужиће нам као грађа за ово истраживање.

Инфинитив са својим карактеристикама представља комплексну граматичку појаву и самим тим отвара низ могућности за разна истраживања. Многи лингвисти су се бавили инфинитивом на свим језичким и граматичким нивоима, његовом историјом, пореклом и настанком. Посебну пажњу ћемо обратити на радове лингвиста који су се бавили инфинитивом искључиво у руском и српском језику. Као што је већ поменуто, инфинитив је проучаван на свим нивоима језика; што се тиче морфологије, основна својства и карактеристике инфинитива описане су у граматицима руског и српског језика од којих смо се позивали на: *Граматику русског језика*, *Граматику руског језика* Р. Маројевића (на руском и српском језику). Такође све граматичке карактеристике руског инфинитива налазимо у *Граматици* Академије наука СССР-а. В. В. Бабајцева у књизи *Синтаксис руског језика*, наводи синтаксичке функције инфинитива у руском језику. У књизи *Трудности синтаксическог анализа* О. М. Чупашева наводи све појединости и потешкоће анализе синтаксичких функција руског инфинитива (В. В. Бабајцева. *Синтаксис руског језика*, Наука, Москва, 2015, Маројевић Радмило. *Грамматика, руског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, Мароевич, Радмило: *Русская грамматика, Сопоставительная грамматика русског и сербског језиков с историческими комментариями*, том II, Синтаксис, Москва – Белград, 2001, О. П. Чупашева. *Трудности синтаксическог анализа*, Русский језик медиа, Москва, 2004, *Русская грамматика*, т. II, Академия наук СССР, Институт руског језика, Издательство „Наука“, Москва, 1982.).

У српском језику осврнули смо се на *Граматику српског језика* Ж. Станојчића, *Нормативну граматику српског језика* Пипера и Клајна, као и на *Граматику српског језика*, Стевановића. У раду Љ. Драгић проучаван је *Проблем инфинитива у неглаголској фрази*, и помиње се разлика и употреба конструкције са везником да и презентом као и многе друге особености (в. Драгић, 2007: 654). Б. Белић у свом раду *Infinitive is difficult to lose* пореди употребу инфинитива и конструкције да + презент. А. Белић сматра инфинитив номиналним обликом (в. Белић, 1949: 346), а Стевановић је мишљења да је инфинитив по основној функцији остао именица, али гледајући с морфолошке стране, инфинитив је прешао из деклинацијског у конјугацијски систем (в. Стевановић, 1968: 254). Пипер пише да се инфинитив још назива и неодређени глаголски облик којим се не понављају граматичке информације из главног предиката него као и други безлични облици преноси реченичко значење. (в. Пипер, 2005: 348)

На основу прегледа датих радова и граматики констатујемо да се нико (досад) није бавио конфронтирањем руског и српског инфинитива, тачније:

синтаксичким функцијама руског инфинитива и његовим српским еквивалентима.

Овај рад је у коначном организован на следећи начин: након ових уводних напомена размотрићемо појам инфинитива на морфолошком, синтаксичком и семантичком нивоу. Потом ћемо се посветити историјском развоју инфинитива у руском и српском језику и њиховом настанку, пореклу и грађењу. У трећем делу посматраћемо и анализирати синтаксичке функције самосталног и несамосталног инфинитива у различитим типовима просте реченице и у двочлааној реченици, где се јавља јасна разлика између ова два инфинитива: на српски језик руски инфинитив се углавном преводи конструкцијом *да* + презент¹, која је карактеристична за српски језик и која ће се у раду помињати под називом *да-конструкција*; такође, руски инфинитив може бити преведен на српски језик глаголом у личном глаголском облику, најчешће перфектом, кондиционалом, именицама, као и различитим конструкцијама.

Управо ове синтаксичке функције руског инфинитива и његових српских еквивалената, односно резултати њиховог истраживања биће представљени у закључку, тј. сличности и разлике.

Теоријски део

Инфинитив је глаголски облик чија је основна служба именовање радње, стања или збивања. Инфинитив именује радњу као посебну појаву и због тога у реченици добија именичку вредност јер се појављује у функцији граматичког субјекта или објекта. Он представља глагол као лексему у речнику и основни облик глагола као морфосинтаксичке речи (у морфологији и синтакси), у конјугацији према осталим глголским (зависним) облицима. И као лексема и као морфосинтаксичка реч, инфинитив нема категорију лица, времена и начина, као ни категорије граматичког броја и рода, који се налазе у осталим глаголским облицима. Зато се инфинитив и назива и неодређени глаголски облик (*неопределенная форма*). Инфинитив (лат. *Modus infinitivus* - неодређени начин) представља изворни облик који означава радњу која није у вези са његовим субјектом, то јест која је независна у односу на лице, број, време и начин.

Према свом пореклу инфинитив у руском језику не представља глаголски него именски облик: он представља застарели облик датива и тзв. месног падежа, односно, локатива јединине глаголске именице која се мењала према старој основи именица на *i. Ова именска реч је уметнута у систем глагола и добила је, као глаголска реч, категорије глагола, тачније, категорију вида и начина (в. Иванов, 1987: 55-60).

¹ Синтаксички еквиваленти конструкцији са немобилним презентом и везником *да* могу бити: инфинитив у српском језику и именица у инструменталу, акузативу или номинативу у функцијама допуне (в. Драгић, 2007: 653).

И данас у савременом руском језику можемо увидети блиску повезаност између неких инфинитива и именица треће деклинације: *мочь* (*моћи*) – инфинитив и *мочь* – именица; *печь* (*пећи*) – инфинитив и *печь* – именица; *пропасть* (*пропасти*) – инфинитив и *пропасть* – именица (в. Рубцов, 1966: 257).

Инфинитив је у српском језику представљао глаголску именицу у дативу и акузативу, какав је по својој основној функцији и данас. И поред више фаза кроз које је, сматра се, пролазио од именских облика за намену и намеру до глаголског облика за допуну других глагола, именица, придева и прилога, инфинитив је ипак остао глаголски облик за именовање радње, стања и збивања. Инфинитив у руском и српском језику сачувао је понешто од функција које је имао у фазама кроз које је пролазио, изузев својства деклинације. У данашњем инфинитиву, када се узму све његове функције, имамо два некадашња облика: стари инфинитив на *-ти*, односно *-ћи* и некадашњи облик супина *-т(ѣ)*, који се као посебан облик није сачувао (в. Стевановић, 1986: 759). Инфинитив се још назива и неодређеним глаголским обликом који садржи читав садржај одређене реченице и њиме се не понављају граматичке информације из главног предиката и попут других безличних облика преноси реченичко значење (в. Пипер, 2005: 548).

Емпиријски део

Предмет истраживања

Грамаички састав сваког језика, укључујући руски и српски језик представља резултат дуготрајног развоја. Језичка средства којима се служимо у савременом језику разликују се по времену настанка, начину настанка, пореклу, учесталости у употреби и синтаксичким функцијама које имају.

Управо у процесу историјског развоја језика дошло је до стварања релевантних облика (на синхронијском плану проучавања) које данас у савременом језику користимо и проучавамо. Предмет нашег истраживања јесте инфинитив у руском и српском језику, тачније: његове синтаксичке функције у руском језику и одговарајући српски еквиваленти.

Циљеви истраживања

Овим истраживањем желели смо да сагледамо на који начин је изражен и које синтаксичке функције руски инфинитив има, са освртом на његове српске еквиваленте. Желели смо да сазнамо следеће: Које синтаксичке функције руски инфинитив може имати у простој и зависно-сложеној реченици? Да ли се руски инфинитив на српски језик преводи инфинитивом или неким другим језичким средствима? Какав однос имају руски и српски инфинитив и тзв. *да*-конструкција која се често среће у српском језику?

Технике и начин истраживања

Трагајући за одговорима уз помоћ конфронтативног метода утврдићемо сличности и разлике које ови инфинитиви имају, на који начин су изражени и које синтаксичке функције могу имати. Као критеријум за ово истраживање узећемо самосталност, односно несамосталност инфинитива у руском и српском језику, и на основу тога утврдити које синтаксичке функције ови инфинитиви могу имати у различитим типовима просте и зависно-сложене реченице.

Анализа добијених података

На основу анализираних примера долази се до дела у којем се, према критеријуму самосталности и несамосталности инфинитива у руском и српском језику одређује његова синтаксичка функција. За ово истраживање послужиће нам примери из руских оригиналних књижевних дела и њихових српских превода. Ради прецизније анализе, посматраћемо инфинитив као самосталан и несамосталан, у оквиру једночлане реченице: инфинитивне, безличне, неодређено-личне; двочлане личне реченице, као и зависно-сложене реченице у којој је инфинитив обично у саставу зависног дела ове реченице.

Самостални инфинитив у руском језику и његови српски еквиваленти могу имати синтаксичку функцију граматичког субјекта² (в. *Куришь воспрещается. – Пушење је забрањено.*) (в. Маројевић, 2001: 61-136) у двочлавној реченици и глаголског дела сложеног именског предиката (*Мне скоро ехать. – Требало би да ускоро кренем.*) (в. Маројевић, 2001: 61-136) у инфинитивној реченици, која у српском језику не постоји.

Несамостални инфинитив у руском језику може имати следеће синтаксичке функције: уз лични помоћни и уз лични полукопулативни глагол може бити део предиката (в. *Но всего милее ему было поболтать о женщинах, [...]. – Али најмилије му је било да проћаска о женама, [...]; Это просто стало сводить меня наконец с ума. – То је почело најзад да ме доводи до лудила.*), уз лични пунозначни глагол инфинитив има функцију директног објекта³ (в. *Я вполне начал верить, [...]. – Потпуно сам почео да верујем, [...].*); несамостални инфинитив може стајати уз предикатив и има функцију дела предиката или директног објекта (в. *Пора идти домой. – Време је да се иде кући.*), а такође може стајати уз именицу и у том случају има функцију атрибута (*У него была странная манера разговаривать. – Он је имао чудан начин говора.*); несамостални инфинитив може имати синтаксичку функцију адвербијала за циљ (в. *Он давал их читать, [...]. – Он је давао да их читају, [...].*) (Ф.М. Достојевски Дечко).

² Граматички субјекат може бити именица или заменица у номинативу и одговара на питања *ко? шта?*. Уколико се нађе у дативу или инструменталу, ради се о логичком субјекту (Р. Маројевић, 2001: 61).

³ Објекат може бити директан и индиректан. Директни објекат је изражен именицом у акузативу без предлога, док је индиректни објекат изражен свим осталим падежима изузев номинатива (в. Маројевић, 2001: 64).

Поменуће синтаксичке функције руског инфинитива и његових српских еквивалената, односно резултати њиховог истраживања биће представљени у закључку, тј. њихове сличности и разлике.

Резултати истраживања и анализа

- *Самостални инфинитив у функцији предиката:*

Самостални инфинитив у руском језику, као што је поменуто, може имати функцију предиката, најчешће у простој, једночланој, инфинитивној реченици. Такође га налазимо и у личној и зависној (адвербијалној) реченици, о чему ће више речи бити у датим примерима из књижевних дела. На српски језик руски језик је често преведен такође инфинитивом али га у великом броју случајева срећемо и у облику конструкције *да* + презент у различитим типовима прости и зависно-сложене реченице.

Самостални инфинитив у руском језику са синтаксичком функцијом предиката у безличној инфинитивној реченици⁴ у српском језику има своје еквиваленте, *да*-конструкције или инфинитиве који се такође налазе у безличној реченици.

Погледајмо пример руске инфинитивне реченице и њене српске еквиваленте:

Так сказать, жажда **подчи-ниться**.

П 46

Тако рећи, жудња за *потчи-њавањем*.

Д 43

У наведеном примеру у руском језику инфинитив *подчиниться* се налази у саставу безличне, инфинитивне реченице и има синтаксичку функцију предиката. Његов српски еквивалент јесте глаголска именица *потчињавање*.

У следећим примерима погледаћемо које синтаксичке функције руски инфинитив има, као и његови српски еквиваленти у личној и зависно-сложеној реченици.

⁴ Инфинитивне реченице (инфинитивные предложения) – су једночлане реченице које имају као главни члан – предикат, који је изражен самосталним инфинитивом који означава (не) могућност, (не)опходност или неопходност. Инфинитивне реченице су карактеристичне за руски језик, у српском језику их немамо. Инфинитивне реченице се од безличних разликују на основу предикатске основе. У безличним реченицама са инфинитивом као предикат углавном се јавља глагол са предикативом уз кога се инфинитив надовезује. У инфинитивним реченицама инфинитив не зависи ни од једне речи, али сви реченични чланови зависе од њега. Инфинитивна реченица је једно од синтаксичких средстава за изражавање модалног значења. У овим реченицама модалност се изражава самим инфинитивом и интонацијом, а појачава се речцама. Инфинитивне реченице без речце означавају неопходност, дужност, немогућност (*С кем ты разговарываешь?! Молчать! Курить воспрещается!*). Инфинитивне реченице са речцом *бы* означавају жељу или вољу: *Мне бы отдохнуть*. (в. *Инфинитивные предложения*, В.В.Бабайцева, *Синтаксис русского языка*.)

Но **протестовать** тогда же — значило бы порвать с ними сразу, [...].

П 31

Али да већ тада **протестујем** — значило би да прекинем одмах са њима, [...].

Д 28

У примеру који см навели у руском језику инфинитив *протестовать* се налази у саставу личне реченице и има синтаксичку функцију субјекта. Његов еквивалент у српском језику јесте *да*-конструкција *да протестујем* са синтаксичком функцијом предиката и налази се у личној реченици. Такође треба нагласити на овај руски инфинитив на српски језик може бити преведен и инфинитивом *протестовати* са истом синтаксичком функцијом у реченици.

Надо быть слишком подло влюбленным в себя, чтобы **писать** без стыда о самом себе.

П 9

Човек треба да је сувише ниско заљубљен у себе *да би* без стида *писао* о себи.

Д 7

У наведеном примеру у руском језику инфинитив *писать* је у саставу зависно-сложене реченице, односно зависне адвербијалне реченице циља. Уколико ову реченицу посматрамо као просту, видећемо да се ради о инфинитивној реченици у којој овај инфинитив има функцију простог глаголског предиката. У српском језику његов еквивалент јесте глагол у кондиционалу *да би писао*, који је такође у саставу зависне реченице.

• *Самостални инфинитив у функцији субјекта:*

Погледаћемо примере руског самосталног инфинитива и његових српских еквивалената у функцији субјекта у личној и безличној реченици:

Разрушать, на основании помещичьего права, святость брака, хотя и своего дворового, *было бы* очень *заворно* перед самим собою.

П 16

Рушити светињу брака, на основу спахијског права, макар и свог слуге, *било би срамота* пред самим собом.

Д 14

Руски инфинитив *разрушать* у примеру који смо навели је у саставу личне реченице и има субјекатску функцију. Његов еквивалент у српском језику јесте инфинитив *рушити*, који има синтаксичку функцију субјекта и налази се у личној реченици.

Объясняться еще раз и **оправдываться** *было бы* для меня *унизительно* [...].

П 13

Да објашњавам још једном, и **правдам се**, за мене *би било понижавајуће* [...].

Д 11

У наведеном примеру имамо два инфинитива *объясняться* и *оправдываться* и они представљају два истоврсна субјекта у датој безличној реченици. Њихови еквиваленти у српском језику јесу *да*-конструкције *да објашњавам* и *правдам се*, са синтаксичком функцијом истоврсних субјеката, који се налазе у личној реченици.

• *Несамостални инфинитив у функцији дела предиката:*

Несамостални инфинитив у саставу безличне реченице може имати синтаксичку функцију простог глаголског предиката, дела сложеног глаголског предиката, што можемо видети и у следећим примерима безличне, личне и различитим типовима зависне реченице:

Впрочем, *нечего* чувства **описывать**.

П 62

Уосталом, *не треба* **описивати** осећања.

Д 59

У наведеном примеру у руском језику инфинитив *описывать* налази се у саставу безличне реченице и има синтаксичку функцију простог глаголског предиката. Његов еквивалент у српском језику јесте инфинитив *описивати*, који се такође налази у саставу безличне реченице и има синтаксичку функцију дела сложеног глаголског предиката.

Несамостални руски инфинитив који се налази у саставу личне реченице може бити у функцији дела сложеног глаголског или именског предиката, простог глаголског предиката и на српски језик може бити преведен такође инфинитивом или *да*-конструкцијом, што можемо видети у наредним примерима.

Я — не литератор, литератором
быть *не хочу* и тащить внутренность
души моей [...].

П 10

Ја књижевник нисам, књижевник *не*
желим да будем[...].

Д 8

Руски инфинитив *быть* у примеру који смо навели је глаголски део сложеног именског предиката, у функцији предикатива. У српском језику његов еквивалент јесте *да*-конструкција *да будем* са синтаксичком функцијом глаголског дела сложеног именског предиката.

Несамостални инфинитив у руском језику може бити у саставу зависне реченице, у нашем случају зависне адвербијалне и има синтаксичку функцију дела сложеног глаголског предиката.

Я и представить не мог, чтобы *можно*
было так **испугаться**, [...].

П 47

Нисам могао ни да замислим да *се*
човек *может* тако **уплашиться**, [...].

Д 44

У примеру који смо навели у руском језику инфинитив *испугаться* се налази у саставу адвербијалне реченице и има синтаксичку функцију дела сложеног глаголског предиката. Његов српски еквивалент јесте инфинитив *уплашити*, који се налази у саставу уопштено-личне реченице и има синтаксичку функцију дела сложеног глаголског предиката.

Несамостални инфинитив често се среће у зависној реченици и најчешће има предикатску функцију, што можемо видети у следећем примеру: у руском језику инфинитив *узнать* је у саставу зависне реченице и има функцију дела сложеног глаголског предиката. У српском језику руском инфинитиву одговара да-конструкција *да сазнам*, која има функцију дела сложеног глаголског предиката и налази се у личној реченици.

[...], что никогда не могу узнать [...].
П 13

[...], да никад нисам могао да сазнам [...].

Д 11

Временска реченица, као посебна врста зависне, садржи несамостални инфинитив као један од главних чланова реченице, предикат.

Впоследствии, когда я стал уже
очень сердиться, [...].

Касније, кад ми је већ сасвим
прекипело [...].

П 12

Д 10

У наведеном примеру руском инфинитиву *сердиться*, који се налази у зависној временској реченици и има синтаксичку функцију допуне фазног глагола *стать*. На српски језик овај инфинитив је преведен безличним глаголом у трећем лицу једнине у перфекту *је прекипело*.

Неодређено-лична реченица у свом саставу може садржати несамостални инфинитив, и то у синтаксичкој функцији предиката, што можемо видети у следећем примеру:

Если же захотят узнать, [...].

Ако неко буде желео да сазна, [...].

П 38

Д 35

У примеру који смо навели инфинитив *узнать* налази се у саставу неодређено-личне реченице и има синтаксичку функцију дела допуне модалног глагола *хотеть*. Његов еквивалент у српском језику јесте презент са везником *да сазна*, који се такође налази у саставу неодређено-личне реченице и има функцију објекатске допуне.

- Несамостални инфинитив у функцији објекта и глаголске допуне:

Једна од синтаксичких функција несамосталног инфинитива у руском и српском језику јесте и објекатска. У следећим примерима уочићемо сличности

и разлике у синтаксичким функцијама руског и српског инфинитива. У синтаксичкој функцији објекта руски инфинитив и његове српске еквиваленте срећемо у безличној и личној реченици, што можемо видети у следећим примерима.

Несамостални инфинитив у функцији објекта у руском језику може бити у саставу безличне реченице. Његови српски еквиваленти дати су у облику инфинитива или *да*-конструкције, што можемо видети у следећа два примера:

<p>[...] , вам <i>есть</i> чем гордиться; [...].</p> <p style="text-align: center;">П 12</p>	<p><i>Имате</i> чиме да се поносите [...].</p> <p style="text-align: right;">Д 10</p>
---	--

У наведеном примеру руски инфинитив *гордиться* налази се у безличној реченици и има функцију објекта. У српском језику овом инфинитиву одговара *да*-конструкција *да се поносите*, која је, за разлику од руског, у саставу личне реченице, међутим, има исту синтаксичку функцију као и у руском, тј. функцију објекта.

Несамостални инфинитив у руском језику може бити у саставу личне реченице са синтаксичком функцијом објекта у српском језику има еквиваленте инфинитиве или *да*-конструкције са синтаксичком функцијом објекта или, у неким случајевима, предиката или глаголске допуне.

Погледајмо примере личних реченица у којима руски инфинитив и његови српски еквиваленти имају објекатску функцију и функцију глаголске допуне:

<p>[...] <i>редко</i> кто <i>мог</i> столько вызлиться на своју фамилију, [...].</p> <p style="text-align: center;">П 12</p>	<p>[...] <i>мало</i> ко се <i>могао</i> љутити због свога презимена [...].</p> <p style="text-align: right;">Д 10</p>
---	--

У наведеном примеру инфинитив *вызлиться* налази се у личној реченици и има функцију објекта. Његов еквивалент у српском језику јесте инфинитив *љутити*, који је у саставу личне реченице и има синтаксичку функцију глаголске допуне.

<p>Долгорукий <i>вдруг</i> <i>обнаружил</i> намерение на ней жениться.</p> <p style="text-align: center;">П 19</p>	<p>Долгоруки <i>је</i> <i>изненада</i> <i>показао</i> намеру да се њоме ожени.</p> <p style="text-align: right;">Д 16</p>
---	---

У примеру који смо навели у руском језику инфинитив *жениться* је у саставу личне реченице и има функцију допуне. У српском језику руском инфинитиву одговара *да*-конструкција *да се ожени*, која има функцију допуне и налази се у личној реченици.

• *Поредбена анализа синтаксичких функција инфинитива у српском и руском језику:*

У српском језику инфинитив може имати различите синтаксичке функције: предикаата, граматичког субјекта, објекта, атрибута, глаголске допуне и може се налазити у саставу свих типова просте реченице. У анализи следећих примера, ексцерпираних из романа *Сеобе* М. Црњанског и његовог превода на руски језик утврдићемо везу између српског и руског инфинитива и њихове синтаксичке функције.

Српски инфинитив (самостални и несамостални) се може наћи у *безличној реченици* и то у функцији предиката, о чему ће нам посведочити следећи примери:

Прости мја, Секула, у мојему недоумениу, што **чинити!**

С 27

Прости мя, Секуля, в недоумении моем, что **делать!**

Пер 46

У примеру који смо навели инфинитиву *чинити*, који има функцију предиката у руском језику и налази се у безличној, инфинитивној реченици одговара инфинитив *делать*, који такође има функцију предиката у датој безличној реченици.

Било му је досадно да мисли, [...].

С 30

, но скоро ему *наскучило думать, [...].*

П 51

У српском језику у наведеном примеру *да-конструкцији да мисли* у српском језику, која је у саставу безличне реченице и има функцију предиката у руском језику одговара инфинитив *думать*, који се налази у безличној реченици и има функцију предиката.

Што се тиче српског самосталног и несамосталног инфинитива у *личној реченици*, он може имати синтаксичку функцију граматичког субјекта, неконгруентног атрибута, допуне, предиката, дела сложеног глаголског предиката и објекта.

У српском језику *да-конструкција да опреми* има синтаксичку функцију субјекта, дакле, налази се у личној реченици. У руском језику субјекат је такође изражен инфинитивом, у овом случају инфинитивом *снарядить* и део је личне реченице, као што можемо видети у следећем примеру:

Да опреми триста бираних војника *беше немогуће.*

С 8

Снарядить триста отбирных солдат на войну *было невозможно.*

Пер 25

Русија му се чињаше као једна велика, непрегледна, зелена пољана, по којој *ће јахати*.

С 23

Россия представлялась ему огромной, неоглядной зеленой поляной, по которой он *будет скакать* на коне.

Пер 41

У наведеном примеру у српском језику инфинитив *јахати* у саставу је личне реченице и има синтаксичку функцију дела сложеног глаголског предиката. У руском језику као еквивалент овом инфинитиву јавља се инфинитив *скакать* са синтаксичком функцијом дела сложеног глаголског предиката у да тој личној реченици.

[...], пре неки дан, кад *је почео да скупља* делове пука, [...].

С 7

Несколько дней назад, когда он *начал собирать* полк, [...].

Пер 23

У примеру који смо навели у српском језику *да*-конструкција *да скупља*, која има функцију предиката у личној, двочланој реченици у руском језику одговара инфинитив *собирать* са синтаксичком функцијом предиката.

[...], *морао је да проводи* вечери са писцима, [...].

С 9

[...], а вечера *просаживал* с писарями, [...].

Пер 25

У наведеном примеру *да*-конструкција *да проводи* у српском језику има синтаксичку функцију глаголске допуне, у овом случају глагола *морати* и у саставу је личне, двочлане реченице. Његов еквивалент у руском језику јесте глагол у прошлом времену, мушког рода у једнини *просаживал*.

Вратио се да се и он *опреми*.

С 11

Пора было и ему *готовиться* в дорогу.

Пер 28

У примеру који смо навели у српском језику *да*-конструкција *да се опреми* у саставу је личне реченице и има синтаксичку функцију објекта. Њен еквивалент у руском језику јесте инфинитив *гото-виться* и у саставу је безличне реченице. Овај руски инфинитив има синтаксичку функцију предиката.

[...], *молила га је да се* тамо *не жени*, *да се* тамо *не истиче*, *да* и њу после *позо-ве* тамо, *да* тамо *не погине*.

С 12

[...], она *умољала* его *не жениться* там, *не лезть* на рожон, *вызвать* ее потом к себе и, главное, *не погибнуть*.

П 30

У наведеном примеру у српском језику у датом примеру *да*-конструкције *да се жени*, *да се не истиче*, *да позове*, *да не погине* у личној реченици имају

функцију истоврсних објеката и њихови еквиваленти у руском језику *не жени- ться, не лезть, вызвать, не погибнут*, у саставу су личне, двочлане реченице и имају функцију истоврсних објеката у реченици.

Закључак

Основни циљ овог рада био је анализа синтаксичких функција инфинитива у руском и српском језику и подударност, односно, неподударност руског инфинитива са конструкцијом *да + презент*.

Анализа ових појединости показала је да се, на основу посматраног кор- пуса, може закључити да:

1. Инфинитив у руском језику и његов српски еквивалент могу имати исту синтаксичку функцију, о чему ће посведочити следећи примери:

Женити се том женом, *било је немогуће*.

С 37

Жениться на этой женщине *было*

невозможно.

Пер 58

У примеру који смо навели у српском језику инфинитиву *женити се*, који има функцију граматичког субјекта у датој двочланој реченици у руском језику одговара инфинитив *жениться*, који се налази у двочланој реченици и има синтаксичку функцију граматичког субјекта.

2. Инфинитив у руском језику и његов српски еквивалент могу имати различите синтаксичке функције, што можемо видети у следећим примерима:

[...] *редко* *кто* *мог* *столько* **вызлиться** *на* *свою* *фамилию*, [...].

П 12

[...] *мало* *ко* *се* *могао* **љутити** *због* *свога* *презимена* [...].

Д 10

Руски инфинитив *вызлиться* налази се у двочланој реченици и има функцију дела сложеног глаголског предиката. Његов еквивалент у српском језику јесте инфинитив *љутити*, који је у саставу двочлане реченице и има синтаксичку функцију допуне глаголу *моћи*.

3. Инфинитив у руском језику може имати у српском језику еквивалент *да--*конструкцију, именицу, глагол у личном облику или синтагму; руски инфинитив и његов српски еквивалент имају исту синтаксичку функцију, о чему ће нам посведочити следећи примери:

Надо *быть* *слишком* *подло* *влюбленным* *в* *себя*, *чтобы* **писать** *без* *стыда* *о* *самом* *себе*.

П 9

Човек *треба* *да* *је* *сувише* *ниско* *заљубљен* *у* *себе* *да* *би* *без* *стида* *писао* *о* *себи*.

Д 7

У примеру који смо навели руски инфинитив *писать* је у саставу зависно-сложене реченице, односно зависне адвербијалне реченице циља. Уколико ову реченицу посматрамо као просту, видећемо да се ради о инфинитивној реченици у којој овај инфинитив има функцију простог глаголског предиката. У српском језику његов еквивалент јесте глагол у кондиционалу трећег лица једине, средњег рода *би писао*, који је такође у саставу зависне реченице.

Било је време да иду.

Пора в путь.

С 8

Пер 24

У наведеном примеру у српском језику *да*-конструкција *да иду* је у саставу безличне реченице и има синтаксичку функцију предиката. Њен еквивалент у руском језику јесте безлична реченица *пора в путь*.

[...], *морао је да проводи* вечери са писцима, [...].

[...], а вечера *просаживал* с писарями, [...].

С 9

Пер 25

У наведеном примеру *да*-конструкција *да проводи* у српском језику има синтаксичку функцију допуне глаголу *морати* и у саставу је двочлане реченице. Његов еквивалент у руском језику јесте глагол у прошлом времену, мушког рода у једнини *просаживал*.

Киша је престајала да пада.

Дождь перестал.

С 10

Пер 27

У примеру који смо навели *да*-конструкција *да пада* у српском језику са синтаксичком функцијом дела предиката и налази се у двочланој реченици. Ова конструкција на руски језик преведена је глаголом у прошлом времену, мушког рода једине *перестал*.

[...], он је као *настављао да спава*.

[...], все это *казалось продолжением сна*.

С 13

Пер 32

У наведеном примеру у српском језику *да*-конструкција *да спава* у саставу је двочлане реченице и има синтаксичку функцију допуне фазном глаголу *настављати*. У руском језику еквивалент овој конструкцији јесте именица *сон* у генитиву једине.

Рекао им је да иду и да се туже Богу.

Сказал только: идите Богу *жалуйтесь*.

С 24

Пер 43

У наведеном примеру у српском језику *да*-конструкцији *да иду* са синтаксичком функцијом објекта у личној реченици у руском језику одговара императив глагола ићи другог лица множине – *идите*.

Извори

- Д: **Фјодор Достојевски**, *Дечко*, књига I, превели Милена и Радмило Маројевић, Радуга, Москва, 1992.
- П: **Федор Михайлович Достоевский**, *Подросток*, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1955.
- С: **Милош Црњански**, *Сеобе*, ЗУНС, Београд, 2002.
- Пер: **Милош Црњански**, *Переселение*, књига I, перевод И. Дорбы, Художественная литература, Москва, 1978.
- Пер: **Милош Црњански**, *Переселение*, књига II, перевод И. Дорбы, Художественная литература, Москва, 1978.

Речници

- Кондаков 1971: **Кондаков, Н. И.** *Лексический словарь*, „Наука“, Москва, 1971.
- Ожегов/ Шведова 2003: **Ожегов, С. И./Шведова, Н. Ю.** *Толковый словарь русского языка*, РАН, Москва, 2003.

Референце

- Бабајцева 2015: **В. В. Бабајцева.** *Синтаксис русского языка*, Наука, Москва, 2015.
- Белић 1949: **Александар Белић.** *Савремени српскохрватски језик*. Београд, 1949.
- Белић 2002: **Бојан Белић.** *Infinitive is difficult to lose*, University of Washington, Seattle, 2002.
- Белошопкова 1981: **Белошопкова, В. А.** *Современный русский язык*, Москва, 1981.
- Вельковић 2017: **М. Вельковић.** *Руски одрични заменички прилози у функцији предиката и њихови српски еквиваленти*, у: Наука и савремени универзитет 7, Књига резимеа: Ниш, Филозофски факултет. 176-177.
- Виноградов 2001: **Виноградов, В. В.** *Русский язык*, Москва, „Русский язык“, 2001.
- Драгић 2007: **Драгић, Љ.** *Проблем инфинитива у неглаголској фрази*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2007.
- Иванов 2007: **В. В. Иванов.** *Историческая грамматика русского языка*. Наука, Москва, 2007.
- Клајн, Пипер 2013: **Иван Клајн, Предраг Пипер.** *Нормативна граматика српског језика*, Матица Српска, Нови Сад, 2013.
- Маројевић 2000: **Радмило Маројевић.** *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2002: **Радмило Маројевић.** *Грамматика, руског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.
- Мароевич 2001: **Радмило Мароевич.** *Русская грамматика, Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*, том II, Синтаксис, Москва – Белград, 2001.

- Чупашева 2004: **О. П. Чупашева**. *Трудности синтаксического анализа*, Русский язык медиа, Москва, 2004.
- Пипер 2005: **Пипер, Предраг**: *Синтакса савременога српског језика*, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад, 2005.
- РГ 2: *Русская грамматика*, т. II, Академия наук СССР, Институт русского языка, Издательство „Наука“, Москва, 1982.
- Станојчић 2010: **Живојин С. Станојчић**. *Грамматика српског књижевног језика*, Креативни центар, Београд, 2010.
- Фекете 2002: **Е. Фекете**, *Слово о српском језику*, Београдска књига, Београд, 2002.

Милица Миловановић¹
 Филолошки факултет
 Универзитет у Београду
 Ментор: Радојка Вукчевић

УДК 821.11(73).09-2 Хенсбери Л.

НЕШТО СТАРО, НЕШТО НОВО И НЕШТО ИЗМЕЂУ: КАРАКТЕРИЗАЦИЈА ЖЕНСКИХ ЛИКОВА У КОМАДУ СУВО ГРОЖЂЕ НА СУНЦУ ЛОРЕЈН ХЕНСБЕРИ

Када би постојало такмичење за најинтригантнију фигуру у области америчке драмске уметности 20. века, најљући ривали за поменути позицију би несумњиво били Тенеси Вилијамс и Лорејн Хенсбери. Поменута драматуршкиња афроамеричког порекла ауторка је дирљивог комада *Суво грождје на сунцу* (*A Raisin in the Sun*) чије би универзалне поруке о људскости, према речима критичара, данас требало да одјекују више него икад. Комад се заснива на свакодневици породице Јангер из Чикага, која жељно ишчекује приспеће чека од десет хиљада долара. Њене чланове немаштина приморава да бурно реагују једни на друге иако је у основи свих њихових поступака љубав према ближњем.

Циљ овог рада је да, након представљања културних прилика, те социјалних и политичких превирања у овом периоду, која су порицала лепоту афроамеричке расе, изврши анализу протагонисткиња у овом комаду, у светлу истих и покаже у којој мери се (не)уклапају у окружење.

Кључне речи: *Лорејн Хенсбери, Суво грождје на сунцу, Афроамериканци, феминизам, Покрет црних уметника.*

Драматуршкиња афроамеричког порекла Лорејн Хенсбери (Lorraine Hansberry) бивала је, током свог кратког, а ипак плодносног живота, врло често на мети, како позоришних критичара тако и других организација² и заједнице у којој је живела. Ипак, суд, какав уметница њеног калибра и нивоа друштвене освешћености свакако заслужује, донела је Маргарет Вилкерсон (Margaret Wilkerson, 1995) у свом предавању под називом *Лорејн Хенсбери: Стварање драматуршкиње* (*Lorraine Hansberry: The making of a woman of the theatre*), описавши је као савесну драматуршкињу која је веровала да проблеми најобичнијих људи заслужују да буду детаљно приказани на сцени, било да је реч о јеврејском или афричком интелектуалцу, обичној домаћици или жени из

¹ milicam589@gmail.com

² Хенсберијеву је често пратио ФБИ због брака са Робертом Немировим, јеврејским публицистом и политичким активистом, и његових јаких веза са Комунистичком партијом.

радничке класе која покушава да пронађе излаз из лавиринта мушко-женских односа.

Говорећи о њој као о „жени са јасном визијом о потенцијалу људске расе”, жени која „истински припада позоришту” Вилкерсонова (1995) је на неки начин исправила неправду која је Хенсберијеву пратила још од раног детињства, након што ју је, као осмогодишњакињу, замало усмртила цигла, коју је бела руља бацила у знак протеста због пресељења породице у белачки крај.³ О друштвеном активизму Хенсберијеве и њеној свести о друштвенополитичким приликама у њеном окружењу најбоље говори њена изјава да је „видела разорне последице урођених болести које још нисмо излечили јер своје време и генијалност траћимо на много бесмисленије ратове” (Хенсбери у Bloom, 2009). У чланку под називом *Inventing a fishbowl: White supremacy and the critical reception of Lorraine Hansberry's A Raisin in the Sun* аутор Робин Бернштајн⁴ (Robin Bernstein, 1999) тврди да разлог што је овај комад ипак толико популаран међу белцима лежи у чињеници да је „објединио „црначко искуство” у већ познатом, прихватљивом и безбедном облику позоришног реализма”, а пошто их је такав облик приказивања учинио разумљивим и „сварљивим” за белачку публику, истовремено је постало могуће сакупити та искуства на једно место. Исти аутор наводи да је, тиме што је ФБИ окарактерисао овај комад као „непропагандни”, Хенсберијевој ускраћена прилика да говори о било чему другом осим о себи самој, те да га стога посматрају као специфичног само за црначку културу, занемарујући његове политичке поруке, чиме је између белачке публике и црначких аутора овог комада створио стаклену баријеру, постављајући тиме белце у положај опуномоћеног.

Ипак, један од свакако најважнијих закључака које овај есеј нуди је чињеница да Хенсберијева својим комадом дестабилизује парадокс о универзалности и специфичности одређених категорија (нпр. „сакупљач” и „сакупљени”) на којима почива стабилност белачке супериорности у односу на Афроамериканце, јер ни њих (њихова искуства, прецизније речено) саме по себи није могуће сакупити до краја, баш као што ни белци нису у потпуности имуни на сакупљање.

Делом заснован на личном искуству комад *Суво грожђе на сунцу* (*A Raisin in the Sun*), према речима Кристофера Бигзбија (Christopher Bigsby, 2004), „представља прославу. Он слави не само издржљивост, голи опстанак већ и могућност”. Патрис Ранкин (Patrice Rankine) у приручнику *Аристотел и црначка драма: позориште грађанске непослушности* (*Aristotle and Black drama: The Theatre of Civil Disobedience*, 2013) каже да је *Суво грожђе на сунцу* у складу са многим конзервативним аспектима модерне драме, али и да истовремено преиспитује њене основне постулате, између осталог кроз присуство црначких тела на сцени, као и кроз музику. У складу с тим, на даскама се ретко налази више од три глумца, осим у сцени када је Травис ту заједно са одраслим глумцима, наводи се у овом есеју.

³ Поменути инцидент описан је у Блумовом Водичу за Хенсберијеву.

⁴ Транскрипциони речник Твртка Прћића нуди још један облик – Бернстин.

У приручнику под називом *Западњачка драма кроз векове* (*Western Drama Through the Ages*, King, 2007) описује се културна клима тог периода и објашњава да је са појавом *Покрета за људска права* оживела и афроамеричка драма, основани су центри који ће производити политички оријентисане комаде, уједно приказујући богатство афроамеричког духа. Поменути приручник тврди да су у овом периоду писци подстицани да одбијају преовлађујућу културну идеологију која је порицала лепоту афроамеричке расе, а Хенсберијева је, поред Адријен Рич (*Adrienne Rich*), била најзначајнија представница контрапокрета названог *Покрет црних уметника* (*The Black Artists' Movement*) основаног управо у ову сврху. Бигзбијев (*Christopher Bigsby*, 2004) приручник о *Модерној америчкој драми* даје детаљнији увид у културне прилике тога доба, наводећи да се за Афроамериканце историја одвијала успорено, да су непрестано угрожавана њихова права на економску независност, једнакост у образовању и индивидуалну аутономију, да је приступ позоришту био најпре озбиљно ограничен, а потом и забрањен, те да потребе црначких писаца нису, сходно томе, биле истоветне белачким. Слично размишља и Маргарет Вилкерсон (*Margaret Wilkerson*, 1995), која тврди да је *Суво грожђе на сунцу* „овековечило тренутак у времену – можда свевременски тренутак када је *Покрет за људска права* почињао да доспева на насловне стране, када су Афроамериканци жудели да на сцени створе слику о себи самима, а многи бели Американци покушавали да схвате око чега се диже толика прашина”.

У причу о породици Јангер из Чикага (коју чине помало војнички строга, архетипска фигура Мама, њена својеглава ћерка Бинида, карактером слаб син Волтер, који покушава да измакне будном оку тирански настројене мајке и супруге Рут, која због присуства тако јаке матријархалне фигуре каква је Лена не успева да дође до изражаја), а која сваког тренутка треба да добије с муком стечени чек од десет хиљада долара који им је завештала некадашња глава породице, сада покојни Велики Волтер, Хенсберијева је уткала безброј универзалних, свевременских тема. Породица живи у некада укусно намештеном, а сада оронулом стану, и славних времена из њихове заједничке прошлости сећа се једино још мама Лена, док остале чланове породице муче садашњи тежак положај, неимаштина и лична висока стремљења, производећи јед и нервозу који гуше племенита осећања која су некада постојала међу њима или још увек постоје, али их је умањила тежина колотечине. Њихову позицију најбоље осликава Волтерова изјава да су „сви они повезани са расом која не ради ништа друго осим што кука, моли се и прави бебе” (*Hansberry*, 2011).

Суво грожђе на сунцу је пример „неуспешне и деградирајуће интеграционистичке политике” (*Wilkerson*, 2001), а „прича о породици Јангер шаље важну поруку да свако – како мушкарци тако и жене и деца – тежи прихватању, љубави и срећи.” (*King*, 2007). Такође, наводи се да Хенсберијева показује да „црнци могу докучити амерички сан, али да се они, да би га остварили, често морају суочити не само са институционализованим расизмом него и са унутрашњим расистичким идејама и да их превазиђу” (*King*, 2007). Бигзби (*Bigsby*, 2004) га

такође доживљава као кључног јер се, између осталог, ради о првом комаду играном на Бродвеју чији је аутор жена, комаду који је двадесет и пет година држао место најигранијег црначког комада на истој тој сцени.

У уводном делу овог есеја речено је да постоје и неколико негативних виђења овог комада. Једно од таквих изнео је Џејмс Болдвин (James Baldwin, 2011) рекавши да овај комад „није ни изблиза толико квалитетан колико би био да није толико пун беса. Међутим, ово последње није случај. То је комад препун беса”. Према речима Харолда Блума (Harold Bloom, 2009), овај комад истражује борбу за стицање идентитета и важност коју имају породица, дом и слобода. Драма се, по њему, бави и питањима асимилације, феминизма, расизма, африканизма, мужевности и друштвеног положаја. У једном од каснијих есеја из исте збирке наводи се да теме у овом комаду укључују још и самопоштовање, опседнутост буржоаским вредностима, очинске и брачне односе, расну свест и понос, као и однос између родитеља и деце. Више аутора, међу којима је и Блум (Bloom, 2009), као полазну тачку за анализу овог комада узимају чињеницу да његов епиграф потиче из песме припадника харлемске ренесансе Ленгстона Хјуза (Langston Hughes) у којој се полемише о томе шта се догађа са сном који се не оствари, односно да ли се људи једноставно помире са околностима када њихова стремљења пропадну и могу ли ти снови да се појаве у другачијем, непредвидивом облику. Поменути аутори истичу да је из исте песме узет и наслов комада.

„What happens to a dream deferred?
Does it dry up
like a raisin in the sun?”

У већ навођеном *Приручнику за модерну драму*, Бигзби (Biggsby, 2004) тврди да је Хенсберијева овим комадом понудила и трећу опцију – лични опоравак кроз друштвено деловање.

Женски ликови у комаду *Суво грожђе на сунцу*

У овом делу есеја бавићемо се његовом централном темом – приказом женских протагониста у комаду *Суво грожђе на сунцу*. На самом почетку ваља истаћи да Џејмс Болдвин (James Baldwin, 2011) с правом примећује да овај комад покреће питање улоге мајке у животима Афроамериканаца и опасне, ужасне проблеме са којима се припаднице негроидне расе суочавају, те да се ова тема провлачи кроз цели комад иако ни у једном тренутку није посебно истакнута. Исти аутор даље наводи да се свака од жена у комаду суочава са проблемом стварања сигурне луке за Волтера. То је, према Болдвину, и разлог због кога мајка има тако доминантну улогу у животима свих њих. У Блумовој колекцији есеја о овом комаду наводи се да он *слави црначке жене* тако што се радња одвија искључиво уз помоћ црначких ликова, а ипак, универзалношћу тих истих ликова прелази границе расе и пола.

Лена Јангер – Мами

Већ цитирани есеј Маргарет Вилкерсон *Political Radicalism and Artistic Innovation in the Works of Lorraine Hansberry* (2001) је есеј у коме се поближе дефинише Мами, као „позната фигура која припада књижевном и драмском америчком канону: тамнопута, седокоса, конзервативна Мами из „старих, добрих дана”, која је поштовала свог господара, трудила се да опонаша његов начин живота и мучила се да своју децу држи под контролом”.

У есеју *On the Play's Portrayal of Women*, који такође представља део Блумове (Bloom, 2009) колекције, Мери Луиз Андерсон (Mary Louise Anderson) набраја основне, доминантне карактеристике црначке матријархалне фигуре, а то су:

1. Чињеница да црначког мушкарца посматра као зависног и врло често је заслужна за његову немужевност;
2. Често је врло религиозна;
3. Мајчинство сматра једном од најважнијих ствари у свом животу;
4. Покушава да заштити своју децу од предрасуда белачког становништва и да их припреми за њихово прихватање.

У истом есеју наводи се да је Мама (Лена Јангер) потпуно предана својој породици, што је типично за матријархални стереотип, а да се у Волтеровој супрузи Рут виде први трагови таквог менталног склопа јер се често слаже са Мами и дели њено неповерење у Волтера, сумња у његову моћ расуђивања, баш као и Мами, одузима му мушкост и онемогућава му да се устоличи као заштитник породице. Мами сада тражи од њега да се понаша као мушкарац, али нема доказа да му је претходно дозвољавала да то чини, наводи се у Блумовом есеју, (Bloom, 2009), а аргументација се проширује тврдњом да он јесте испунио основне обавезе сваког мушкарца – оженио се и добио дете, али да је већи део те родитељске одговорности Мами преузела на себе. Један од аспеката који додатно отежава Мамин положај је то што је она по природи усамљеник, наводи се у даљем току есеја и објашњава да је хијерархија моћи у породици таква да не постоји нико под милим богом коме би могла да се обрати и консултује га око одлука које доноси, чак и када би желела. Као непобитна глава породице мама Лена нема свог пандана. „На крају крајева они не могу да игноришу њен родитељски утицај јер исти осликава одређено место и временски период (...) Њихова култура им налаже да поштују мама Лену упркос њеној тиранији” (Harris у Bloom, 2009).

У Блумовој колекцији есеја (Bloom, 2009), на другим местима наводи се да Мами, уједно и брижна и заповеднички настројена, жели да доведе свачији живот у ред и да сачува контролу. Она је реалиста, у потпуности схвата оштре друштвене поделе класе и расе, границе које је многим немогуће прећи. Брига о биљци коју Мами негује, у овим есејима служи као персонификација за њену породицу јер она жели да им помогне, баш као што тој закржљалој биљци пружа довољно светла и воде како би преживела у условима који ни изблиза нису

идеални, а колико далеко сеже њена брига најбоље се види из изјаве: „Благи Боже, ако ова сирота стара биљчица не добије мало више сунца него што је до сада био случај, никада више неће угледати пролеће” (Hansberry, 2011). Уколико одиста схватимо ову биљку као већ поменути персонификацију положаја породице Јангер, долазимо до тога да Мамаи заправо мисли како ће породица, уколико се ускоро не пресели на неко лепше и сунчаније место, dospети у крајње тежак положај.

Лизандра Гомез (Lizandra Gomes) у раду *The Visions of Lena Younger created by Lorraine Hansberry in A Raisin in the Sun* (2010) објашњава да је лик Лене Јангер настао као резултат неколико визија протагонисткиња створених током педесетих година двадесетог века како би се борио против стереотипа белачких, али и афроамеричких драматурга о афроамеричким женама као „неморалним, промискуитетним, незајажљивим, фригидним, доминантним или патетично беспомоћним” (Brown-Guillory у Gomez, 2010). Гомезова нуди интересантну анализу Лениног лика кроз груписање одређених мотива попут контроле/доминације, амбиција/нада/снава, успомена/присећања итд. На основу мотива контроле/доминације и религије/моралности долазимо, тврди ауторка, до жене која живи у прошлости и свој, односно живот своје породице кроји према правилима хришћанства, жене која мисли и говори у складу са језиком своје генерације, што јој онемогућава разумевање нових, надолazeћих. Ипак, она је с друге стране брижна и одлучна у намери да своју породицу избави из сиромаштва у коме се нашла. Гомезова је у даљој анализи описује као особу која све догађаје у свом животу прихвата са позитивним ставом, чак и оне најтеже. Потом се наводи да Мамаи у односу са Волтером функционише на основу модела злостављача и злостављаног, са Бинидом доминирајућег и доминираниог, док се у релацији Рут–Лена уочава модел неговатеља и негованог, односно модел наставник–ученик. Гомезова објашњава да, на основу Лениних поступака, закључујемо да се ради о жени која сопствене вредности ставља изнад оних које заступа њена породица, чак и ако то значи да ће поступити противно њиховој вољи и да је главна тактика коју Лена користи у овом комаду тактика „преузимања одговорности, доминације и напада.” Једна од ствари са којима мама Лена никако не може да се помири јесте чињеница да су се чланови њене породице променили из корена „Нисте задовољни нити поносни ни на шта што смо постигли (...) Ви сте моја деца, али ох, како сте само другачији постали” (Hansberry, 2011).

У есеју чија је тема приказивање јаким црначких жена Трудијер Харис (Harris у Bloom, 2009) истиче да се слаже са мишљењем критичарке Сели Ен Фергусон (Sally Ann Ferguson) да је према њиховој традицији жени која је глава породице дозвољено да се понаша насилно. Управо та улога „Мамаи” даје јој за право да ошамари Биниду, а њену физичку и моралну моћ мајке не треба доводити у питање. Даље се наводи да је Мамина биолошка тиранија најочигледнија у ситуацијама када покушава да утиче на однос Волтера и Рут, а према њему се понаша као према детету и позива га на одговорност, баш као тинејџера који је

избацио лоптицу за бејзбол кроз прозор. Биологија и њихова породична прича не дозвољавају Мамаи да размотри могућност да би њени поступци могли нашкодити њеном сину и снахи. У њеним размишљањима, тврди се у истом есеју, не постоји „сива зона”, увек се примењује „или-или” формула која доводи до јасног разграничења добрих и лоших избора. Нешто раније напомиње се и да мама Лена доводи у питање Рутине родитељске способности у ситуацији када Рут прави доручак Травису, те да ће Ленине опаске утицати на касније оброке које му Рут буде спремала, без обзира на то да ли ће их у том тренутку прихватити или не. Лена не види границу где почиње Рутин мајчински ауторитет у односу на Рут и одбија да попусти иако је Рут љута, увређена и осрамоћена. „То је Мамин простор, њена кућа и Рут је ту подједнако гост колико и снаха, односно заова” (Harris у Bloom, 2009). Из поменутих разлога, она никада не може постати главна женска фигура у домаћинству, те је стога скрајнута на периферну позицију, наводи се у истом есеју, који се завршава опаском да Хенсберијева додељује главну улогу Мамаи и самом чињеницом да не приказује у толикој мери Рутину реакцију на драму која јој обликује живот, већ о том великом проблему сазнајемо кроз маму Лену. Главна брига мама Лене је да купи лепу кућу за своју породицу и не сели се зато што жели да се уклопи у белачки крај већ да би добила најбоље за вредност свог новца. Мама верује да је породици неопходан лични простор како би била срећна; веровање да власништво и поседовање могу произвести осећај среће било је преовлађујуће америчко веровање у периоду након Другог светског рата (Bloom, 2009). У Блумовој колекцији есеја наводи се да је чињеница да Мамаи уједно доноси и економске одлуке у име своје породице дословно осликана у сцени када Мамаи држи чек. Можда најпотреснији моменат у целом комаду, у коме Мамаи има главну улогу, јесте онај са краја другог чина, након што човек по имену Бобо саопшти Волтеру да су обојица преварена и да је њихов пословни партнер Вили побегао с новцем који је заједно требало да уложи у продавницу алкохолних пића. Чувши да је сав труд њеног измученог, покојног супруга попут дима нестао у једном дану, Мамаи ће очајно завапити: „Ох, Господе... Погледај надоле – и дај ми снаге. Снаге... Снаге!” (Hansberry, 2011).

Слажући се са критичарком Ози Дејвис (Ozzie Davis) да је свима и сама чињеница да је тако упечатљив женски црначки лик доспео на сцену и више него довољна, Блум (Bloom, 2009) наводи да је лик маме Лене, упркос њеној тиранији, послужио као извор утехе обема групама (како црнцима тако и белцима).

Бинида Јангер

Према речима Рејчел Голд (Gold у Bloom, 2009), Бинида је саосећајна, а ипак склона осудама, лик који поставља старо и ново једно поред другог, а компликована је због своје парадоксалне природе. Иста ауторка наводи да је Бинида Јангер (иако се реч феминисткиња не употребљава у комаду) управо

то – рана феминисткиња, јака и енергична жена. Хенсберијева је о њој рекла да „са двадесет година Бинида представља нови тип жене, која планира да постане докторка, одлагаће брак све док не заврши факултет, сумња у Бога и друштвене институције и поиграва се са различитим облицима самоизражавања” (Hansberry у Gold у Bloom, 2009). Даље се наводи да Бинида није обесхрабрена, упркос погледима које друштво има на црну расу и жене, иако је крајем педесетих година прошлог века било незамисливо да жена, још мање жена црначког порекла, буде докторка. Голдова (Gold у Bloom, 2009) је сматра „комплексном и харизматичном (...) допадљивом, фрустрирајућом, неважном, а ипак кључном”. Такође, наводи се да је Бинидин лик препун противречности – добро је обавештена и паметна, али и мрзовољна, дрска и свађалачки настројена. Та противречност преноси се и на друге области живота – осећа јаку повезаност са афричком културом, а истовремено упражњава активности типичне за средњу класу, укључујући јахање и часове глуме. „Бинида жели да искуси хобије карактеристичне за средње и више друштвене сталеже, који се често сматрају „белачким”, али такође жели да живи изван доминантне белачке културе. Ипак, за разлику од њених многобројних пролазних хобија, њен сан да постане докторка је несебичан и дубоко укореван. Она се размеће својим образовањем, носи га попут круне, користи марксистичке термине и француске речи које је научила на факултету.” Оно што Голдова тврди у вези са Бинидиним разметањем сопственим образовањем, свакако је најочљивије у Бинидином односу са братом, који јој константно поставља једно те исто питање о коначности одлуке о њеном будућем занимању и подсмева се њеним академским напорима желећи да зна како школа напредује, на шта му она цинично одговара:

„Одлично, одлично. Знаш, биологија ми најбоље иде од руке. Јуче сам сцирала нешто што је изгледало баш попут тебе” (Hansberry, 2011).

Голдова наводи да Бинида користи своје знање да вређа чланове своје породице уместо да им помогне, да започне свађу пре него да гради мостове разумевања. Иста ауторка наводи да Бинида користи два начина да се одвоји од своје породице – исказује своја уверења, не тражећи да их они прихвате, а с друге стране издиже своје принципе у односу на њихове. Колико нетрпељивости Бинида показује у односима са осталим члановима своје породице, она сама најбоље је илустровала питањем: „Како сам успела само својим уласком у собу да се замерим свима вама?” (Hansberry, 2011).

Још једна битна карактеристика Бинидине личности је њена љубав према афричким коренима. У већ помињаном есеју Маргарет Вилкерсон *Политички радикализам и уметничке иновације у делима Лорејн Хенсбери* (2001) наводи се да је Бинидин лик настао на основу карактера Хенсберијеве у младости и да осликава романтичарске представе какве су црнци приказивали у својим ранијим делима, а уједно и будућност у којој ће бити изражен осећај за лични идентитет, који подразумева и тачније представе о афричкој прошлости. Хенсберијева на овај начин исмејава своје некадашње пориве. Биниди се не допада Џорџ Муркинсон, младић који јој се удвара јер су принципи на којима

заснивају своје животе дијаметрално супротни и јер су „једини људи надменији од богатих белаца – богати црнци” (Hansberry, 2011). Стога, Бинида његове покушаје да јој се допадне не узима за озбиљно, што у једном тренутку и наглас изговара. Чак ни младић по имену Асагаи, који је цело претходно лето провео у Канади, а чији су сензибилитет и начин размишљања много ближи њеном, није у потпуности по њеним мерилима јер се не слажу око природе и комплексности осећања између мушкарца и жене. Он сматра да осећања врло брзо постану очигледна, а она тврдоглаво остаје при ставу да су те емоције много дубље него што се то чини на први поглед. Она жели нешто трајније од бурне, пролазне везе. Пред сам крај комада, у трећем чину, Бинида је стављена на дотад најтежи испит. Након што је чула шта је Волтер учинио са новцем добијеним од осигурања, одједном јој се учинило да ништа више нема смисла, чак ни њена потреба да лечи људе јер се „не чини довољно важним (...) јер ће на власт доћи обични идиоти да краду и пљачкају, баш као и раније, само што ће сада бити тамнопути и чинити то у име Независности” (Hansberry, 2011).

Да су све њене илузије пољуљане из темеља потврђује и чињеница да брата сматра обичним безубим пацовом, у чијем карактеру није остало ништа што би се могло волети. Ипак, остаје нада да ће је Мамина изјава да „увек постоји нешто да се воли. А ако то ниси научила, ниси научила ништа” (Hansberry, 2011), као и чињеница да се из мемљивог, оронулог стана ипак селе на нову адресу и да је Волтер истеривањем агента за некретнине Карла Линднера ипак успео да сачува лични интегритет, вратити Биниди ентузијазам за будуће подухвате као и веру у људе и живот уопште.

Закључак

На крају, можда би се суштина Хенсберијеве и њених комада, односно порука коју исти носе, како је то већ помињана Маргарет Вилкерсон (Margaret Wilkerson, 1995) лепо приметила, могла најбоље описати речима једног од ауторкиних протагониста из другог комада Сиднија Брустајна о ономе што би требало да покреће свет: „Стало ми је. Стало ми је до свега тога (...) Зашто смо ми овде је загонетка за адолесценте; како представља оно чиме би морали да се руководе живи”.

Бинида и мама Лена функционишу као две различите половине једног целог, иако на први поглед не делује тако. Као представнице двеју различитих генерација, обе су потребне оној другој из одређених разлога – Бинида је потребна мама Лени како би се уклопила у надолazeћи период и разумела нове нараштаје, а мама Лена је Биниди неопходна да би јој пренела мудрост која долази са искуством и спречила губљење ентузијазма и рушење свих идеала које је ова својглава, а ипак мудра девојка некада стављала на пиједестал. Стога овај комад служи као доказ да људи из сваког искуства, ма колико негативно се чинило, али и од сваке особе са којом дођу у додир, могу извући позитивне

поуке, уколико одлуче да посматрају ствари са ведрије тачке гледишта уместо да их доживљавају трагично.

Референце

- Baldwin, J. (2011). *The cross of redemption: Uncollected writings*. Vintage.
- Bernstein, R. (1999). Inventing a fishbowl: white supremacy and the critical reception of Lorraine Hansberry's *A Raisin in the Sun*. *Modern Drama*, 42(1), 16-27.
- Bigsby, C. W. E. (2004). *Modern American Drama, 1945-2000*. Cambridge University Press.
- Bloom, H. (Ed.). (2009). *Lorraine Hansberry's A Raisin in the Sun*. Chelsea House.
- Gomes, L. (2010). The Visions of Lena Younger created by Lorraine Hansberry in *A Raisin in the Sun*. *Undergraduate Review*, 6(1), 87-92.
- Hansberry, L. (2011). *A Raisin in the Sun*. Vintage.
- King, K. (Ed.). (2007). *Western Drama through the Ages: A student reference guide* (Vol.1). Greenwood Publishing Group.
- Rankine, P. D. (2013). *Aristotle and black drama: a theater of civil disobedience*. Baylor University Press.
- Wilkerson, M. B. (2001). Political radicalism and artistic innovation in the works of Lorraine Hansberry. *African American Performance and Theater History: A Critical Reader*, 40-55.
- Wilkerson, Margaret B. (1995). *Lorraine Hansberry: The Making of A Woman of the Theatre. Fellows' Address delivered at the John F. Kennedy Center for the Performing Arts, Washington, D. C.* Retrived November 15, 2018 from the World Wide Web. <https://www.thecollegeoffellows.org/wp-content/uploads/2015/12/WilkersonMargaret-Lorraine-Hansberry-1995.pdf>

SOMETHING OLD, SOMETHING NEW AND SOMETHING HALF-THROUGH: THE CHARACTERISATION OF THE FEMALE PROTAGONISTS IN LORRAINE HANSBERRY'S *PLAYA RAISIN IN THE SUN*

Abstract

If one organised a contest for the most intriguing figure of the 20th century American drama, Tennessee Williams and Lorraine Hansberry would undoubtedly be the biggest rivals for the post. The abovementioned playwright of African-American descent is the authoress of a moving play, *A Raisin in the Sun*, whose universal ideas about humanity should be spoken, nowadays louder than ever. The play focuses on the Younger family based in Chicago, living in a once cosy but now ruined flat, waiting for a sum of 10, 000 dollars, a bequest of the family's late patriarch, Big Walter. The good old days exist only in Mammy Lena's mind, while the other members of the family are plagued by their

current problems, causing exasperation and nervousness which diminish the noble feelings they used to feel for each other or still do, but are unable to express them due to the fact that they are constantly stuck in a rut.

This paper aims to deliver an analysis of female protagonists in the play, Mammy Lena Younger and her daughter Beneatha in terms of the cultural and social conditions of the epoch, as well as the political turmoil, all of which denied the beauty to the African-American race, and show to what degree (if at all) they fit into the surroundings.

Key words: *Lorraine Hansberry, A Raisin in the Sun, African Americans, Feminism, Black Artists' Movement.*

Aleksandra Vukelić¹
 Filološki fakultet
 Univerzitet u Beogradu
 Mentor: dr Radojka Vukčević

UDK 821.111(73).09-31 Morrison T.
 821.111(73).09-31 Atwood M.

ZLOČINKE U ROMANIMA TONI MORISON I MARGARET ATVUD: VOLJENA I ALIJAS GREJS

Ovaj rad predstavlja uporedni pogled na dva proslavljena dela zasnovana na istinitim zločinima koje su počinile žene u 19. veku: romane *Voljena* Toni Morison i *Alijas Grejs* Margaret Atvud. Smeštajući oba dela u okvire postmodernizma, rad pristupa analizi zajedničkih motiva, tema i karakteristika romana. Najpre se ispituje pristup istorijskoj građi i odnos prema prošlosti. Potom su kroz analizu uloga žene u prikazanim društvima sagledane junakinje romana, njihov položaj i identitet. Konačno, u obzir su uzete implikacije višestrukih tumačenja romana. Ova komparativna analiza ima za cilj da rasvetli način na koji autorke prilaze navedenim temama, kao i tačke u kojima se njihovi pristupi susreću i razilaze. Rezultati otkrivaju niz paralela među delima, ali i brojne razlike u sagledavanju istorije, fikcije, zločinki i zločina. Zaključuje se, međutim, da oba romana od istinitih, nasilnih i traumatičnih događaja stvaraju fikciju koja rasvetljava kutke do kojih istorija nije doprla.

Ključne reči: *Morison, Atvud, postmodernizam, istorija, identitet.*

I

Krajem 20. veka, u periodu kraćem od jedne decenije, dve velike savremene autorke zavirile su u preko stotinu godina stare priče slavnih zločinki i pretvorile ih u građu svojih romana. Najpre je 1987. godine objavljena *Voljena* Toni Morison, roman zasnovan na slučaju odbegle robinje Margaret Garner koja je ubila sopstveno dete opirući se povratku u ropstvo. Sasvim drugačijem zločinu okrenula se 1996. godine Kanađanka Margaret Atvud u romanu *Alijas Grejs*, rekonstruišući čuveni skandal o šesnaestogodišnjoj sluškinji Grejs Marks, optuženoj da je u saučesništvu sa drugim slugom, Džejsom Mekdermotom, ubila svog gazdu i njegovu domaćicu.

Zločin Grejs Marks isprva se čini drastično različitim od onoga koji je počinila Margaret Garner, i to ne samo zato što je jedan podstaknut majčinskom ljubavlju i žudnjom za slobodom, a drugi, kako se spekulisalo, pohlepom i ljubomorom. Dok sumnje da je Margaret Garner zaista počinila ubistvo deteta nikada nije bilo, Grejsina krivica ostala je zamagljena kontradiktornim informacijama i protivrečnim svedočenjima, te različitim presudama koje su je od prvobitno izrečene smrtne kazne dovele do pomilovanja. Ove dve žene iz 19. veka – jedna robinja, a druga siromašna

¹ aleksandra_vukelic@yahoo.com

služavka i irska imigrantkinja – povezane su, međutim, svojim marginalizovanim društvenim položajem i posledičnom fascinacijom javnosti buntom podređenih slojeva. Pri tome, obe senzacionalizovane priče preplele su se sa onovremenim društvenim previranjima i tako prerasle u oruđe korišćeno u političkim raspravama i obračunima.

Više od veka kasnije dve zločinke još jednom su povezane time što su glas dobile u proslavljenim romanima postmodernizma. Upečatljiva je razlika u tretmanu koji su kao istorijske ličnosti u njima zadobile: dok je Grejs Margaret Atvud pokušaj da se prizove prava Grejs Marks, ma ko da je ona bila, Seta koju stvara Toni Morison nije Margaret Garner. Ipak, romane čvrsto povezuje njihov fragmentarni narativ, tema rekonstruisanja istorije, sećanja, ženskog identiteta, pa čak i nagoveštaj natprirodnog i uporna otvorenost teksta koja podržava višestruka tumačenja.

II

Premda svoje postojanje duguju istorijskim događajima, *Alijas Grejs i Voljena* romani su u kojima je istorija neuhvatljiva, mnogo više hrpa nasumičnih isečaka, utisaka i uspomena nego stabilno činjenično utvrđenje. Upravo tu neuhvatljivost istorije u prvi plan smeštaju postmodernističke rasprave koje odriču autoritet velikih, sveobuhvatnih narativa (Vevaina, 2006). Premda ne dovode u pitanje postojanje objektivne prošlosti kao niza realnih događaja, ove teorije problematizuju mogućnost saznanja takve istorije. Jer, ne samo da je svaki istorijski narativ puka rekonstrukcija preostalih fragmenata prošlosti koji su sadašnjosti dostupni – prošlost, kako ističe Linda Hačion (Hutcheon, 1988), možemo saznati samo iz njenih tekstova – već su i sami ti fragmenti često subjektivni i protivrečni. A potom, izgradnja narativa od postojećih fragmenata neizbežno podrazumeva njihovu interpretaciju, uslovljenu perspektivom istoričara kao pojedinca.

Ako je istorijski narativ tako neminovno odraz pojedinačne subjektivnosti, jasno je da ne postoji samo jedno, neprikosnoveno viđenje prošlosti: podriivanje tradicionalnog autoriteta zvanične istorije dovelo je, stoga, do zaokreta od posmatranja makroistorije do proučavanja mikroistorija, glasova pojedinaca koji donose marginalizovane i izostavljane verzije zvaničnih događaja (Vevaina, 2006). Sagledavajući zvaničnu istoriju kao narativ moćnih, koji su uspeali da nametnu svoja tumačenja prošlosti, postmodernizam pokreće pitanja o tome kome je dozvoljeno da interpretira prošlost, a čiji su glasovi bivali učutkani. Gubitak vere u zvanične narative istovremeno je, sa druge strane, zamaglio granicu između istorijskih ili novinskih spisa i fikcije (Geyh et al., 1998). Gledište prema kome je fikcija subjektivni proizvod mašte, dok novinarstvo i historiografija objektivno beleže realne događaje, izgubilo je uporište i ustupilo mesto poređenju istorije i fikcije kao jezičkih konstrukata koji iznose subjektivne interpretacije realnosti (Hutcheon, 1988); za postmodernizam, dakle, istorija nije nužno istinitija od fikcije.

Nepouzdanost istorijskih narativa značajna je tema kako za Toni Morison tako i za Margaret Atvud. Obe su se u procesu pisanja svojih romana suočile sa

protivrečnošću, nedorečenošću ili očiglednom pristrasnošću istorije. Za Margaret Atvud prvi kontakt sa pričom o Grejs Marks desio se posredstvom zapisa Suzane Mudi, koja u delu *Život na čistinama* iznosi priču o Grejs, predstavljajući je kao podstrekačicu zločina koja je manipulisala lakovernim Mekdermotom. Pri kasnijem susretu sa Grejs u duševnoj bolnici u Torontu promenila je mišljenje i predstavila je kao jednu od sirotih razularenih ludaka koji sumanuto vrište, nagoveštavajući da njene zločine možemo pripisati počecima duševne bolesti – iako je Grejs samo godinu dana kasnije puštena iz bolnice kao dovoljno prisebna. Atvudova kaže da je isprva uzimala svedočenja Suzane Mudi zdravo za gotovo (Veivana, 2006), te da je tek godinama kasnije, započinjući detaljno istraživanje o Grejsinoj sudbini, u njima pronašla kako činjenične greške tako i melodramatične maštarije: „(S)ečenje Nensinog tela na četiri dela ne samo da je puka izmišljotina već i plagijat Harisona Ajnsvorta. Uticaj Dikensovog 'Olivera Tvista' – omiljene knjige Suzane Mudi – vidljiv je u priči o krvavim očima koje navodno proganjaju Grejs Marks” (Atwood, 2006: 444). Problem otkrivanja istine o Grejs Marks ne bi bio tako kompleksan da, međutim, verodostojnost ostalih svedočenja nije jednako upitna. Sama Grejs iznela je tri različite verzije zločina, a njen navodni saučesnik Mekdermot još dve; što se tiče mišljenja javnosti, čini se da ih je bilo onoliko koliko i ljudi koji su se njenim slučajem bavili.

Posmatrajući mnogostruke poglede na Grejs, ne treba izgubiti iz vida specifičnost društveno-istorijskog konteksta u kome su sagledavani ona i njen zločin. Sa jedne strane bile su političke prilike: istražujući građu za roman, Atvudova se susrela sa ulogom koju su posledice republikanskog ustanka protiv torijevaca iz 1837. imale u suđenju Grejs (Wynne-Davies, 2010). O politizaciji suđenja raspravlja se i u romanu:

„Ako ste čitali tadašnje novine, sigurno ste primetili da su o Grejs lepo govorili samo oni koji su podržavali Mekenzija i njegovu pobunu. Svi ostali su hteli da je obese, kao i Vilijema Lajona Mekenzija i sve ostale koje su smatrali republikancima. . . Gospodin Kinir je bio torijevac, a Vilijem Lajon Mekenzi je stao na stranu siromašnih Škota i Iraca, i doseljenika uopšte. Sve su ih trpali u isti koš.” (Atwood, 2006: 358)

Mekdermotov i Grejsin status irskih imigranata imao je, dakle, za posledicu to da su ih, prema rečima velečasnog Veringera, „povezali sa irskim pitanjem” (Atwood, 2006: 85), te je u presudi Grejs politika igrala jednako važnu ulogu kao i pravda (Wynne-Davies, 2010). Sa druge strane, kako u predavanju *U potrazi za Grejs Marks* ističe Atvudova, interpretacije Grejsinog života bile su u velikoj meri uslovljene i viktorijanskim stavovima o ludilu, zločinu, i možda najviše dvostrukim stavom o prirodi žene (Atwood, 1998). U magli pristrasnosti i prećutkivanja, te različitih perspektiva i suprotstavljenih motivacija pripovedača, izvesno je samo da celovita i dosledna istina ostaje neuhvatljiva.

A kada je o prećutanim istinama i istorijama reč, teško je zamisliti zahtevniji teren za istraživanje od onog koji se tiče ropstva. Odgovarajući na prazninu koja u američkom sećanju stoji umesto istorije potlačenih, roman *Voljena* najpre se suočava sa preispitivanjem narativa gospodara: „(M)ada ne možete kriviti osvajača što piše

istoriju na svoj način, svakako možete o njoj raspravljati. Mnogo je toga zamagljeno, iskrivljeno i izbrisano, tako da su prisustvo i puls crnog naroda sistematski iskorenjeni na mnogo, mnogo načina i naš je posao da ih povratimo” (Kodat, 1997: 192).

U isto vreme, težnja da „šezdeset miliona i više” dobije prozni glas morala je podrazumevati i reviziju i rekonstrukciju narativa robova. U 19. veku ispovesti robova postale su popularan književni žanr – prema rečima Toni Morison, „(n)ijedno ropsko društvo u svetskoj istoriji nije više – ni promišljenije – pisalo o sopstvenom porobljavanju” (Plasa, 1988: 45). Pružajući potlačenima šansu da ispričaju svoje priče, ove su ispovesti, ipak, istovremeno imale jasnu političku svrhu u aktivnostima abolicionističkih pokreta koji su se razvijali uoči Građanskog rata. Zadatak narativa robova bio je da budu poučni i moralni, predstavljajući kroz pojedinačne primere čitavu rasu kao plemenitu i dostojnu slobode, te da tako ohrabre ukidanje ropstva. Taj zadatak značio je da su ispovesti koje su doprinosile oslobađanju u isto vreme nametale nove stege: iako je podrška abolicionističkom pokretu rasla sa otkrivanjem patnji kroz koje su robovi prolazili, konvencije su nalagale da se užasi ropstva nikada ne prikažu u potpunosti. Sa jedne strane, izreći necenzurisano istinu o ropstvu značilo je antagonizovati i otuđiti upravo one koji su imali političku moć da utiču na ukidanje ropstva; sa druge, iskustva žrtvi bila su toliko nezamislivo potresna da su mogla biti odbačena kao lažna i preterana – poput Grejs Marks pred sudom, i robovi su morali da iskroje narativ u koji je bilo moguće poverovati. Često nalik na sentimentalne romane, ispovesti robova bile su, dakle, oblikovane sistemom, konvencijama i očekivanjima njihovih gospodara; da bi mogle da ispune svoju političku sliku u spoljnom svetu, iz njih je uklonjen unutarnji život potlačenih (Plasa, 1998).

Šokantni slučaj Margaret Garner bio je, međutim, ispovest u jednom činu iz koga se ekstremna patnja i ekstremno nasilje nisu mogli cenzurisati. Njime su se stoga služili i abolicionisti da bi upozorili na nehumanost robovlasništva i izborili se za ukidanje zakona o odbeglim robovima, ali i novine u potrazi za senzacionalizmom. Kakvom god motivacijom iskrivljena – abolicionističkom, ili onom koja počiva na verovanju da je sve to „govorilo šta se dešava kad se malo takozvane slobode da ljudima kojima je preko potrebno vođstvo i staranje da se ne bi vratili ljudožderskom životu” (Morrison, 2013: 193) – nesporno je da su svedočanstva o Margaret Garner nepouzdana; međutim, činjenica da istorija ne nudi doslednu verziju priče o Margaret Garner nije predstavljala prepreku za Toni Morison jer, kao što je već rečeno, njena Seta nije Margaret. Morisonova u intervjuima objašnjava da *Voljena* nije roman koji teži da rekonstruiše istorijske događaje, već da je njima samo inspirisan (Kodat, 1998). Naglašava, pritom, da joj je bila potrebna sloboda da izmisli svoju junakinju: „Ličnost prave Margaret Garner fascinantna je, ali pisca ograničava. Premalo je tu prostora za maštu za moje potrebe. Stoga ću izmisliti njene misli i utkati ih u podtekst koji je u suštini istorijski tačan ali ne i činjeničan” (Morrison, 2013: 11). Metod kojim je Morisonova pristupila prošlosti odraz je njenog verovanja da se istina, više nego u istorijskim činjenicama, otkriva u umetnosti: „(K)ao umetnici, mi stvaramo, ponekad, iluziju kako bismo očuvali veću istinu” (Bunym: 5).

Iscrpni istraživački pristup kojim je Atvudova zaronila u život Grejs Marks samo se na prvi pogled kosi sa metodom Toni Morison. U slučaju Grejs Marks sa

jedne strane stoje istorijski zapisi koji, kao kod Suzane Mudi, mnogo elemenata duguju literarnoj inspiraciji, a sa druge je fikcija Margaret Atvud, koja istorijsku Grejs osvetljava iz više pouzdanih perspektiva nego ijedno istorijsko svedočanstvo. Tako *Alijas Grejs* iz drugog ugla, ali sa sličnim ishodom, demonstrira snagu fikcije i fluidnost granica između istorijskog i književnog teksta. Bilo da narativ pletu oko činjenica, ili ih podređuju imaginaciji, autorke pokazuju da one nisu dovoljne da bi se istorija razumela – u oba romana rasute niti istorije najbolje se integrišu u umetnost. Grejs zaključuje svoju priču dok šarom koju stvara na jorganu sakuplja fragmente svoje razbijene prošlosti; za isceljenje junaka Toni Morison neophodno je pričanje priče, koja prerasta u spomenik patnji čitavog naroda. Ne činjenična već umetnički oblikovana istorija jedina je, dakle, koja nagoveštava mirenje sa prošlošću.

III

U jednom od svojih eseja Elen Siksu najavljuje da će sva istorija i sve priče morati iznova da se ispričaju kada jednom shvatimo kako su jezik, misao i kultura kroz istoriju bivali oblikovani rodnom (Geyh et al., 1999). Ako u skladu sa tim romane *Alijas Grejs* i *Voljena* posmatramo kao priče o istorijskim zločinima iznete iz ženske perspektive, da bismo razumeli situacije i ličnosti Grejs i Sete, neophodno je razumeti njihov identitet kao žena u društvu svog vremena. Potrebno je, sa druge strane, imati na umu i shvatanje samog identiteta u postmodernizmu: ne kao stabilne strukture već kao preseka subjektivnih pozicija u društvu, kulturi i jeziku, koji se i sami menjaju kroz istoriju. Kao što je slučaj i sa mnogim drugim konceptima u postmodernizmu, sigurnost i definisanost onoga što se nekada smatralo jedinstvenim fenomenom zamenjuju skepticizam i potraga za višeznačnim, otvorenim objašnjenjima.

Za Toni Morison interesovanje za istoriju crnih žena u Americi proisteklo je, čini se, iz povezanosti koju je u njihovom položaju uočila sa ovakvom situacijom sopstvenog vremena: „Iz ženske perspektive, kada je u pitanju suočavanje sa problemom trenutnog položaja sveta, crne žene su morale da se nose sa 'postmodernim' problemima u devetnaestom veku i ranije” (Raynaud, 2007: 45); stoga je njen cilj bio da poveže Setinu priču sa „savremenim pitanjima odgovornosti, slobode i mesta žena” (Morrison, 2013: 11). U predgovoru *Voljenoj* Morisonova objašnjava: „Te su me misli neizbežno odvele drugačijoj istoriji crnih žena u ovoj zemlji – istoriji u kojoj brak nije bio podržavan, ili je bio nemoguć, ili zabranjen zakonom; u kojoj je bilo obavezno rađati decu, ali 'imati' ih, starati se o njima – drugim rečima biti roditelj – nije, kao ni sloboda, dolazilo u obzir” (Morrison, 2013: 11).

Ne voleti, ili bar ne voleti previše, decu koja nisu njihova da ih vole, ne vezivati se za one koji će biti otrgnuti i premešteni poput šahovskih figura potresan je savet ponavljan majkama kojima je oduzimano pravo da upoznaju svoju decu. Tragedija porobljenih žena, međutim, istovremeno podrazumeva da im nije dozvoljeno ni da upoznaju same sebe, te da im je sa ulogom majke oduzeta i uloga supruge, prijateljice, kćerke – ukratko, čitav ljudski identitet:

„I ma koliko da je tugovala jer nije znala da li su joj deca pokopana ili živa, opet je o njima znala više nego o sebi jer nikad nije imala mapu da pronade sebe i otkrije kakva je zapravo. Zna li da peva? (Je li je lepo čuti kad zapeva?) Je li lepa? Je li dobar prijatelj? Da li bi bila dobra majka? Verna žena? Imam li sestru i da li sam joj miljenica? Da me majka poznaje, da li bih joj se dopala?“ (Morrison, 2013: 181)

Dok su ženama Toni Morrison zabranjeni svi položaji kroz koje bi mogle upoznati sebe, Grejs Marks nailazi na teškoće kada treba da se uklopi u neki od onih koje su joj na raspolaganju. Već je pominjano da je njena priča oblikovana konfliktnim viktorijanskim narativima o ulozi i prirodi žene: onaj koji je isticao žensku zavodljivu prirodu proizveo je viđenje Grejs kao manipulativnog ženskog demona koji je naterao Mekdermota na zločin; njemu suprotstavljeni narativ, predstavljajući ženu kao uzvišenu ali slabu i insistirajući na višem moralu slabijeg pola, inspirisao je prikaz Grejs kao nedužne Mekdermotove žrtve koju treba zaštititi.

Rascep ličnosti iz koje progovaraju kako primerna Grejs tako i nasilna i provokativna Meri otelotvorenje je pomenutih suprotstavljenih doživljaja. Ipak, okolina uporno pokušava da okupi fragmente njenog identiteta i uklopi ih u jedan od ova dva narativa. Težnja da se drugi pogled održi i očuva strogi viktorijanski moral nesumnjivo je mogla dovesti i do prećutkivanja i izostavljanja delova njene priče; možda tu pretpostavku najupečatljivije ističe doktor Džordan kada kaže da „on nema nikakvih iluzija o prefinjenosti ženske prirode, ali to je samo razlog više da se sačuva čistota onih koje su još uvek čiste. Takav cilj svakako opravdava licemerje: moramo ono što bi trebalo da bude istinito predstaviti kao da i jeste“ (Atwood, 2006: 93). U takvoj inhibiranosti viktorijanskim moralom može se tražiti odgovor na praznine koje roman ostavlja u Grejsinoj ispovesti – poput one kada izbegava odgovor na doktorovo pitanje o eventualnom „slobodnom ponašanju“ njenog gazde Kinira. „Grejs se često ponaša preterano smerno“ (Atwood, 2006: 97), zaključuje doktor – moguće je, sa druge strane, da ona smernim ponašanjem samo ispunjava njegova očekivanja, te da je ista taktika dovela i istorijsku Grejs Marks do pomilovanja.

Da li je Grejs Marks bila žrtva viktorijanskih stavova o ženi, ili su joj, naprotiv, oni poslužili kao maska iza koje je sakrila krivicu? Premda na ovo pitanje nema konačnog odgovora, ono svakako upućuje na zavisnost njene sudbine – pa i identiteta – od uklapanja u društveno prihvaćene uloge. Kada to situacija od nje zahteva, Grejs ume da bude priglupa služavka koja se tupim pogledom brani od suvišnih pitanja, ili uzorna zatvorenica pokajničkog držanja. Dozvoljava, isto tako, da je uklope u viziju opasne zločinke i histerične pacijentkinje. A kada stigne odluka o njenom oslobađanju, mora da se prilagodi i ulozi nevine žene kojoj je učinjena nepravda: „Tako je, pomislih, spasena sam, i sada treba tako da se ponašam. [...] To zahteva drugačiji izraz lica; ali pretpostavljam da će vremenom i to doći samo od sebe“ (Atwood, 2006: 425).

U novom životnom poglavlju Grejs je slobodna i njen svet se menja; i dalje je, međutim, primorana da se uklapa u narative okoline. Džejmi Volš, nekadašnji prijatelj iz mladosti, a sada muž, uživa da posmatra Grejs kao mučenicu, a sebe kao ključnu figuru u njenom životu: nekada krivca za sve patnje, a sada izbavitelja. Grejs,

dakle, može da pronade mir samo kada se uklopi u uloge koje za nju piše okolina. Moglo bi se zaključiti – a u to i ona sama veruje – da kazna koju joj je društvo namenilo nije toliko posledica svireposti njenog eventualnog zločina ili sažaljenja prema žrtvama, već toga što njen prestup označava iskorak iz tako ispisanog ideala smerne ženstvenosti. Stoga je njena navodna veza sa Mekdermotom za javnost jednako važno – ako ne i važnije – pitanje od ubistva:

„To ih najviše zanima – i gospodu i dame. Nije im važno jesam li nekoga ubila, mogla sam prekinuti desetine vratova, zbog toga se vojnicima u ratu dive, zbog toga ne bi ni trepnuli. Ne: zanima ih samo jesam li mu zaista bila ljubavnica, mada ni sami ne znaju žele li zapravo da odgovor bude da ili ne.” (Atwood, 2006: 37)

Dok je Grejs tako posrnula žena, Seta je posrnula majka: kada ne može da odbrani dete od opasnosti, ona svoj napad usmerava protiv njega. Štampa i sentimentalna literatura 19. veka predstavljale su Margaret Garner kao majku heroja vođenu idealizovanom ljubavlju i željom da zaštiti dete po svaku cenu; u romanu *Voljena* Setin postupak je kompleksniji i pokreće osudu zajednice: „Nemam ja prijatelje koji na rođenu decu idu pilom” (Morrison, 2013: 237). Pokreće, takođe, i pitanja o ljubavi kao posedovanju i granicama prava koje roditelji polažu na decu: „Voljena, to mi je ćerka. Moja je.” (Morrison, 2013: 253), govori Seta i jezikom kojim govori o svojoj ljubavi pokazuje i osećaj vlasništva nad detetom.

„Ja sam ih rodila, ja sam ih izvukla odande i to nije bilo slučajno. Ja sam to uradila. Jesam imala pomoć, naravno, i to veliku, ali sam ipak ja to uradila; ja sam kazala 'Idemo' i 'Sad'. Ja sam morala da osmatram. Ja sam mislila svojom glavom. Ali nije bilo samo to. Bila je to i nekakva sebičnost za kakvu nisam ni znala da postoji.” (Morrison, 2013: 206)

Kroz bekstvo i borbu za slobodu Seta prvi put doživljava sebe kao ličnost, i to sposobnu i snažnu; decu koju je uspela da izbavi, u isto vreme, vidi kao najbolje delove sebe – ali ne i kao zasebne ličnosti. Način na koji Seta govori o deci evocira diskurs robovlasnika i pokazuje kako odbacivanje drugog kao subjekta, i pripajanje drugog sopstvenim željama, vodi nasilju. Ubistvo deteta tako je ekstreman gest demonstracije vlasništva nad njime. Seta, čija deca nisu bila njena da ih voli, pokazuje da joj sada pripadaju toliko da može da odlučuje o njihovom životu i smrti. Prikazujući takvu internalizaciju robovlasničkih odnosa, Morrisonova odbacuje mogućnost sentimentalne identifikacije Sete sa idealom požrtvovanog majčinstva. Naprotiv, kroz čitav roman, od iskustava Bejbi Sags i Setine majke pa do čina čedomorstva, ona demonstrira kako logika ropstva koja pretvara ljude u objekte čini idealizovanu majčinsku ulogu neodrživom. Setina priča stoga nije narativ moralnog roba koji neokaljanom plemenitošću dokazuje svoju ljudskost, već složena slika ljudske svesti u sistemu koji „ne samo da te tlači, ubije ili osakati već te uprlja” (Morrison, 2013: 314).

Premda veoma različite ličnosti u različitim okolnostima, junakinje dva romana uspevaju da umaknu, kao što je pokazano, jednoznačnom pogledu na ljudskost, identitet i mesto žene. Grejs izmiče shvatanju u preobražajima koji osciliraju između

manipulacije i samoodbrane; na drugoj strani Seta nameće svoju individualnost zahtevajući od čitaoca da preispita narative u kojima rob mora igrati idealizovanu verziju društvenih uloga da bi zavredeo pravo na ljudskost. Razorena ropstvom i dostojna slobode, ujedno majka puna ljubavi i ubica svoga deteta, jednako snažno kao nedokučiva, Grejs ilustruje postmodernističku obuzetost kontradikcijom i insistiranje na tome, kako navodi Plaza (Plasa, 1988), da je moguće biti više stvari istovremeno.

IV

Nalik na svoje junakinje koje istovremeno zauzimaju splet različitih uloga, *Voljena* i *Alijas Grejs* su tekstovi otvoreni za višestruka tumačenja. Uvodeći čitaoca u lavirint opsena, magije, fragmentisanih svesti, traumatičnih rascepa, nepouzdanih naratora i nedorečenih sećanja, romani omogućavaju nepregledne nizove suprotstavljenih čitanja.

Istovremeno istorijski roman i priča o duhovima, *Voljena* gradi i ostavlja nerazrešenom tenziju između natprirodnog i realističnog. Od prvih redova posednut prisustvom ubijenog deteta, roman podriiva tradicionalne koncepte realnosti i autentičnosti kao delo magijskog realizma, koje u uverljivo prikazan okvir unosi elemente čudesnog i nestvarnog. Magijsko lice *Voljene*, međutim, samo je jedno od njenih obličja: dok je *Voljena* kao simbol svakako neiscrpan izvor interpretacija, njen identitet na elementarnom, narativnom nivou – kao utvare ili devojke od krvi i mesa – takođe je predmet diskusija. Isprva roman navodi čitaoca da posmatra *Voljenu* kao duha, odnosno inkarnaciju Setine mrtve kćerke. Tumačenja prema kojima je *Voljena* nedvosmisleno natprirodno biće bila su zastupljena, kako navodi Plaza (Plasa, 1988), već u najranijim kritičkim odgovorima na delo. Situacije u kojima se čini da *Voljena* o Seti zna više nego što bi obična osoba mogla otkriti tokom kratkog boravka u broju 124 – postavljanje pitanja o mindušama koje nikada nije videla, ili pevušenje pesmice koje je Seta pevala deci – argumenti su kojim tekst snažno podržava ovakva natprirodna čitanja.

Jednako je razloga, sa druge strane, i da se *Voljena* interpretira kao obična devojka – i to upravo ona o kojoj govori Žig Plaćeno – pobegla iz zatočeništva u kojem ju je od detinjstva držao jedan belac. Traumatizovana *Voljena* u takvom tumačenju zamenjuje Setu sopstvenom izgubljenom majkom, dok potreba Sete i Denver za ubijenom kćerkom, odnosno sestrom, boji njihovu percepciju *Voljene* i čini ih nepouzdanim tumačima njene prirode; obostrano ih, dakle, vezuju usamljenost i čežnja za porodicom koja bi kompenzovala prošle gubitke, a ne magična inkarnacija detinjeg duha. Posebno je zanimljivo kako poglavlje čiji je narator sama *Voljena* legitimizuje oba navedena čitanja. Tok svesti kojim opisuje svoja iskustva može se jednako ubedljivo interpretirati kao prelazak okeana tokom trgovine robljem, ili kao natprirodno iskustvo zagrobnog života; višeznačnost njen izraz duguje, kako navodi Morisonova, jednakosti između jezika porobljenosti i smrti (Plasa, 1988).

Odlučiti se za samo jednu hipotezu značilo bi osiromašiti tekst kome otvorenost, umesto da stvara konflikt između tačnog i pogrešnog odgovora, omogućava neprestanu

oscilaciju između nespojivih alternativa. Braneci tako nedokučivost *Voljene*, roman ne samo da poziva čitaoca na aktivno učešće u interpretaciji već njenim nedorečenim identitetom omogućava niz simboličkih čitanja: realna ili natprirodna, mnogostruka *Voljena* priziva u sećanje ne samo Setinu kćerku nego i njenu bezimenu afričku majku dovedenu brodovima trgovaca robljem, pa i sve ostale porobljene Afrikance. Istovremeno je, u svojoj natprirodnoj formi, manifestacija Setine svesti i ogledalo trauma ostalih ženskih likova, ali i realna ličnost čija je psiha jednako osakaćena sopstvenim traumama – ona je, dakle, iskustvo ropstva sažeto u jednu ličnost.

Ako je otvorenost *Voljene* način da se u jednoj figuri objedini rasuta istorija ropstva, otvorenost *Alijas Grejs* proizvod je upravo takve rasute prošlosti. Margaret Atvud nije u fikciji pružila konačno razrešenje nijednoj nedoumici koju je istorija ostavila otvorenom – budući da pogled u istoriju ne odgovara na pitanje krivice Grejs Marks, tog odgovora ne može biti ni u romanu. Umesto da takav odgovor traži, roman se upušta u neraskidivo preplitanje pitanja krivice sa pitanjem identiteta Grejs, problematizujući u tom procesu prirodu identiteta, ludila i krivice.

Kao što monolog *Voljene* daje argumente oprečnim tumačenjima događaja u romanu, iz scene Grejsine hipnoze račvaju se suprotstavljene interpretacije njene ličnosti. Glas Meri Vitni, koji progovara iz Grejs, uvodi i u ovaj roman motiv natprirodne posednutosti. Premda duh ovde nije poprimio zasebno obličje, već deli Grejsino telo, natprirodno – ili ono što se kao natprirodno može shvatiti – u oba romana nastaje kao posledica traume: ovde je to nasilna smrt osramoćene Meri Vitni. Meri se, u interpretaciji onovremenih pristalica spiritizma, vraća kao duh; još dalje u prošlosti, kako primećuje velečasni Verindžer, „ovo bi bio očigledan slučaj opsednutosti” (Atwood, 2006: 388) Sa druge strane, prema viđenju nauke Meri bi morala biti posledica Grejsinog neurološkog oboljenja. Moguće je, kako zapaža Sajmon, „da i sam Sotona zapravo predstavlja izopačenost uma” (Atwood, 2006: 86) – ono što se označava kao onozemaljsko iz jedne perspektive sasvim je objašnjivo iz druge. Roman tako preispituje koncept natprirodnog na čiju nestabilnost, premda iz druge perspektive, ukazuje i *Voljena*. Koegzistencija realnog i magičnog u prozi Toni Morison može se sagledati i u svetlu objašnjenja da je ono što zapad naziva sujeverjem ili magijom za afroameričku tradiciju iz koje ona piše samo drugačiji put do saznanja realnosti: „Neke od tih stvari bile su diskreditovano znanje. . . diskreditovano samo zato što su crnci bili diskreditovani” (Plasa, 1988: 57). Kako pokazuju ovi romani, granica između prirodnog i natprirodnog određena je, dakle, kulturom, mestom i vremenom, a sa koje strane te granice se nalazi odnos Grejs i Meri ostaje još jedno od otvorenih pitanja. *Alijas Grejs* iznosi dokaze i saslušava svedoke, ali ako se od romana očekuje da bude suđenje Grejs Marks, on ta očekivanja izneverava; time ne samo da naglašava ideju da se, prema rečima Margaret Atvud, istina ponekad ne može saznati već postavlja čitaoca u ulogu sudije i koautora priče koju treba sklopiti. Tako se ispostavlja da je za nastanak svake priče potreban tumač, te da interpretacija istine ima onoliko koliko i interpretatora.

Dok *Grejs* tako odstupa od konvencija suđenja, *Voljena*, kao što je pominjano, odstupa od konvencija sentimentalnog narativa o dostojanstvenoj patnji robova i svemoćnoj majčinskoj ljubavi. Takav bi narativ, kako navodi Loren Berlant (Berlant,

2008), imao za cilj imaginarno poistovećenje sa patnjom junaka; omogućavajući čitaocu da taj cilj ostvari, pružio bi mu ujedno i osećaj da je čitanje uspešno završeno, te da zatvarajući knjigu može da ostavi priču za sobom. A kako se poistovetiti sa Setinim nasilnim činom nije lako ni njenoj okolini ni čitaocu, nepotpuno razumevanje i neverovatna silina *Voljene* stoga čitaoca primoravaju da aktivno traga za značenjem priče i proživljava je na nivou ličnijem od pukog sažaljenja. *Voljena* i *Alijas Grejs* tako postaju romani koji insistiraju na čitalačkom odgovoru – bili njihovi duhovi stvarnost ili opsena, ne može se dovesti u pitanje snaga kojom čitaoca opsedaju.

V

Da je u tragedije ponekad ipak neophodno zaviriti, romani *Alijas Grejs* i *Voljena* dokazuju na različite načine. Dok je jedno delo roman – spomenik za „šezdeset miliona i više”, drugo je roman – istraga, ili subverzija istrage; dok jedno insistira na odgovornosti za pronalaženje prošlosti, drugo pokazuje kako se u prošlosti možemo izgubiti. Jedno je narativ fasciniran misterijom zločinke, a drugo magičnom žrtvom; jedno je priča o borbi za pravo na ulogu u društvu, a drugo o sputanosti društvenim ulogama.

Oba romana, međutim, od istinitih nasilnih i traumatičnih događaja stvaraju fikciju koja pokušava da rasvetli ono do čega istorija nije doprla: kutke unutrašnjeg života sa svim njegovim protivrečnostima, koji se opiru uklapanjima u jednoznačne i nedvosmislene narative. Kao žrtve u oba tragična događaja Margaret Atvud i Toni Morrison identifikuju i izgubljene priče i ućutkane aspekte marginalizovanih ličnosti, a potom ih vraćaju u život. Jer, bilo da je prošlost ikada moguće zaista spoznati ili ne, dotaći je i sa njom se izmiriti za obe autorke moguće je samo kroz pričanje priča – makar one spadale u, kako pokazuju, često arbitrarne kategorije istorije ili fikcije.

Reference

- Atwood, M. (1998). In Search of Alias Grace: On Writing Canadian Historical Fiction, *The American Historical Review*, 103(5), 1503-1516.
- Atvud, M. (2006). *Alijas Grejs*. Beograd: Laguna.
- Berlant, L. (2008). *The Female Complaint: The Unfinished Business of Sentimentality in American Literature*. Durham: Duke University Press.
- Bunym, L. *Toni Morrison and the Translation of History in Margaret Garner*. Retrieved 6 July, 2018 from the World Wide Web http://webs2002.uab.es/doletiana/3Documents/leon_james_bunym-margared_garner.pdf.
- Geyh, P. et al. (eds.). (1998). *Postmodern American Fiction: A Norton Anthology*. New York: W.W. Norton and Company.
- Harris, T. (1999). Beloved: Woman, Thy Name Is Demon. In Andrews, W. L. and McKay, N. Y. (eds.). *Toni Morrison's Beloved (127-156)*. Oxford: Oxford University Press.

- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism*. London: Routledge,
- Kodat, C. G. (1997). A Postmodern Absalom, Absalom!, a Modern Beloved. In Kolmerten, C. A. (ed.). *Unflinching Gaze: Morrison and Faulkner re-envisioned (181-198)*, University of Mississippi Press.
- Krumholz, L. (1999). The Ghosts of Slavery. In Andrews, W. L. and McKay, N. Y. (eds.). *Toni Morrison's Beloved (107-125)*. Oxford: Oxford University Press.
- Morison, T. (2013). *Voljena*. Beograd: Laguna.
- Plasa, C. (ed.). (1988). *Toni Morison: Beloved*. Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Raynaud, C. (2007). Beloved or the shifting shapes of memory. In Tally, J. (ed). *The Cambridge Companion to Toni Morrison (43-58)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vevaina, C. S. (2006). Margaret Atwood and history. In Howells, C. A. (ed.). *The Cambridge Companion to Margaret Atwood (86-99)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wynne-Davies, M. (2010). *Margaret Atwood*. Horndon: Northcote.

TONI MORRISON AND MARGARET ATWOOD'S MURDERESSES: *BELOVED* AND *ALIAS GRACE*

Abstract

This paper provides a comparative overview of two celebrated novels based on true crimes committed by women in the 19th century: *Beloved* by Toni Morrison and *Alias Grace* by Margaret Atwood. Placing both works within the frame of postmodernism, the paper delves into a comparative analysis of their shared themes, motives and characteristics. The authors' approach to historical facts and their treatment of the past is examined first. Next, the heroines, their position and identity are analysed in terms of typical female roles of the era. Finally, the paper considers the implications of the novels' open-endedness. The analysis aims to shed light on the way the authors approach the abovementioned themes and show how their approaches meet and diverge. Many parallels between the works are revealed, as well as numerous differences in the treatment of crime, murderesses, history and fiction. It can be concluded, however, that both novels use true, gruesome and traumatic events to create fiction that illuminates the corners history cannot reach.

Key words: *Atwood, Morrison, postmodernism, history, identity.*

Darko Ilin¹
 Filološki fakultet
 Univerzitet u Beogradu
 Mentor: dr Maja Đukanović

UDK 821.163.6.09-2 Vilčnik R.

METATEATRALNI ELEMENTI U DRAMI NARODNI DEMOKRATSKI CIRKUS SAKESVILI ROKA VILČNIKA

U ovom radu biće analiziran način na koji drama *Narodni demokratski cirkus Sakešvili* (Ljudski demokratski cirkus Sakešvili) prevazilazi tradicionalnu dramsku formu i samim tim komunicira sa stvarnošću i ostvaruje interaktivan odnos sa gledaocima. Kao teorijski okvir za ovu temu biće korišćeni radovi Zorana Milutinovića i Barbare Orel koji se tiču metateatralnosti. Cilj ovoga rada je da prikaže kojim sredstvima se ova drama služi kako bi izašla iz tradicionalnih okvira, kao i način na koji se metateatralni aspekti ove drame povezuju sa sadržinskim. Zaključci ovog rada tiču se značaja metateatralnih elemenata za dramu, a posebno načina na koji metateatralni elementi podupiru semantička jezgra drame i ističu njen kritički karakter.

Ključne reči: *metateatralnost, dramska forma, Rok Vilčnik, interaktivnost, društvena kritika.*

Multimedijalni umetnik Rok Vilčnik, koji je za sebe izabrao pseudonim *rokgre*, jedan je od najznamenitijih slovenačkih savremenih dramskih pisaca i kulturnih radnika uopšte. Bavio se likovnom umetnošću, objavio tri zbirke poezije, tri romana, više od 35 dramskih tekstova i učestvovao je u radu mnogih slovenačkih pozorišta. Za dramu *Narodni demokratski cirkus Sakešvili* dobio je Grumovu nagradu (svoju treću po redu), koju je pre toga dobio 2000. i 2008. godine. Stručnjaci ocenjuju njegovo dramsko stvaralaštvo kao inovativno i nekoherentno; sa jedne strane izdvajaju se dramski tekstovi pisani posve svakodnevnim i grubim jezikom koji ističe realističnost dramske radnje, dok je drugi deo njegovih drama napisan poetski intoniranim jezikom koji je zgusnut, metaforičan i asocijativan, što njegovo dramsko stvaralaštvo približava lirskoj drami.

U obrazloženju žirija za Grumovu nagradu 2016. godine stoji da je drama *Narodni demokratski cirkus Sakešvili* „drama apsurdna u svojoj ludističkoj varijanti“, te da je to drama koja se „neprekidno poigrava sa čitaočevom/gledaočevom recepcijom i neprestano obrće situaciju koju stvaraju četiri lica čiji se identitet neprestano menja“. Na početku samog teksta, čitalac može uočiti jedan izrazito neobičan element – u afiši je, naime, navedeno pet lica od kojih se četiri zovu istim imenom, Sakešvili, a peto je imenovano samo kao „još neko“ (Vilčnik, 2016: 2). Ova drama u celosti predstavlja nastup Narodnog demokratskog cirkusa Sakešvili i to prvi nastup nakon

¹ darko.ilin@yandex.com

smrti njihovog doživotnog predsednika koji nosi ime istovetno imenu svih drugih lica – Sakešvili. Ni vreme ni mesto dramske radnje nisu naznačeni, što se može tumačiti na različite načine: kao marker koji je upotrebljen kako bi se dramska radnja univerzalizovala i uopštila ili kao sredstvo konkretizacije dramske radnje na određeni čas izvedbe, odnosno na dramsko „sada“. Ova drama ponikla je na osnovama tradicije drame apsurdna, što je lako uočiti iz mnoštva naizgled nepovezanih scena kao i iz prisustva apsurdnog humora vezanog za delanje ovih lica. Međutim, ovu dramu odlikuje i veoma izražen kritički aspekt. Naime, drama je kritika na stanje u totalitarnim sistemima koji ograničavaju pojedinca i vrše kontrolu nad njm. Jedan od najsnažnijih kritičkih aspekata ove drame jeste način na koji je posredno predstavljen odnos totalitarnog sistema i individualnosti pojedinca koji u njemu živi na šta, između ostalog, aludira i imenovanje lica. Uz pomoć scenske komike, koja se ostvaruje kroz apsurdne situacije, predstavljena je oštra kritika vlasti i podređenih koji u totalitarnom sistemu žive jedan apsurdan i cirkuzantski život.

Postoji mnoštvo načina na kojima bi drama mogla izlaziti iz tradicionalnih okvira. Središte ovog razmatranja predstavljaju tri jedna drugom bliska koncepta koja se tiču ideje da bi drama mogla u sebe uneti drugačije idejne elemente. Drugim rečima, mogućnost da se udalji od tradicionalne podele drame na glumce kao nosioce fiktivne dramske radnje i na gledaoce isključivo kao recipijente onoga što glumci na sceni prezentuju. Ideja drame kao samosvesnog književnog konstrukta je osobina drame dvadesetog veka, iako se začeci takvog obrasca mogu pratiti i mnogo ranije u prošlosti. Tri koncepta ove vrste, koje Barbara Orel pominje, su: drama u drami, teatar sveta i metateatar (Orel, 2001: 110). Metateatralnost predstavlja poseban tip samosvesti drame i prva je kao takva bila pomenuta u zbirci eseja Lajonela Ejbla *Metatheatre: A New View of Dramatic Form* iz 1963., koji je tim terminom označio svako pozorišno delo koje tematizuje teatralizovane oblike života, odnosno život kojem je teatralnost imanentna, što znači da je drama koja je svesna svog života na sceni takva da može biti označena barem kao drama sa metateatralnim elementima. Dva najvažnija signala samosvesti drame su: postojanje lika rascepljenog na deo lika koji ostaje unutar dramskog sveta i na deo koji iz njega izlazi, kako bi gledaocu skrenuo pažnju na ono što gleda i na teatralizovane osobine drame; druga stvar je drama u drami. Iako su ova dva sredstva metateatra zapravo osnovna i temeljna, postoji još mnogo metateatralnih elemenata koji nisu toliko očigledni, pa njima treba posvetiti više pažnje, smatra Zoran Milutinović (1994: 9–11).

U drami *Narodni demokratski cirkus Sakešvili* očigledno je da sama drama, odnosno dramska radnja, izlazi iz tradicionalnih okvira i da su u velikoj meri prisutni elementi dramske samosvesti. Naime, kao najveći i najrasprostranjeniji oblik samosvesti ove drame je činjenica da je taj Narodni demokratski cirkus Sakešvili unutar istoimene drame zapravo cirkus i da gledaoci drame istovremeno gledaju i nastup toga cirkusa:

SAKEŠVILI: Drage dame i draga gospodo, ovom prilikom bih želeo da Vam se izvinim, zbog toga što ćemo današnju predstavu izvesti u donekle posebnim uslovima. Kao što sam pomenuo, naš je (...) rekviriziter skrenuo. Inače sa sobom uvek nosimo mnoštvo

kostima i rekvizita, a sada ništa od toga nije slobodno. Skrenuo je i to ne malo. Danas, kada smo smo saznali za smrt našeg doživotnog predsednika Sakešvilija.²

(Vilčnik, 2016: 4)

Imajući u vidu da se ambivalentnost ove drame ispoljava za vreme njenog trajanja, to rezultira posebnom vrstom dramskog efekta. Na taj način se cela drama može shvatiti kao drama u drami i stoga su metateatralni elementi u ovoj drami utemeljeni kao njena ključna osobina. Samim tim, na samom začetku izbrisana je granica između pozorišta i života, te je autor stvorio dramu koja je svesna sebe – metadramu.

Pri pokušaju da se osvetle metateatralni elementi u ovoj drami, značajno je imati u vidu istraživanja Barbare Orel u njenom radu o strukturi komada u komadu kao jednom od činilaca samosvesti drame. Orel, naime, navodi pojmove koji čine konstitutivne elemente komada u komadu kao dramskog sredstva:

1. primarna, matična odnosno okvirna drama, to je dramski tekst, u koji je integrisan komad u komadu, 2. komad u komadu, odnosno pozorište u pozorištu, to je komad koji je umetnut u primarnu dramu i u odnosu na ostalu dramsku radnju koja istovremeno teče, prikazana je kao pozorišna predstava, 3. fiktivna publika su osobe koje u vreme igranja komada u komadu imaju ulogu njegovog gledaoca, 4. realna publika su oni posetioci koji gledaju predstavu u koju je umetnut komad u komadu. Definicija pozorišta u pozorištu uspostavlja se sa njihove tačke gledišta (Orel, 2001: 102)

Imajući ovo u vidu, može se izvesti zaključak da su u drami *Narodni demokratski cirkus Sakešvili* primarna, odnosno, okvirna drama i komad u komadu sjedinjeni, kao što je realna publika sjedinjena sa fiktivnom publikom. Takva situacija otvara intrigantno pitanje o samoj prirodi komada u komadu i metadrame. Oba sredstva odlikuju se time da se dramska radnja sastoji iz barem dva sloja dramske radnje i dva modusa performativnosti. Jedan od njih bi morao biti onaj koji združuje lica u drami u jednu kompaktnu celinu, dok bi drugi bio svojevrsno istupanje iz okvira primarne drame i, u slučaju komada u komadu, unutar primarne drame postavlja se još jedna, po pravilu manja drama, koju će lica na sceni uprizoriti. U slučaju metadrame, to bi bilo istupanje iz okvira primarne drame i svesti lica da se u nalaze u komadu ili neka vrsta interakcije sa publikom koja bi pokazala da je komad svestan toga da biva igran u pozorištu. Ova drama se ne može striktno označiti ni kao samo metadrama niti kao komad u komadu, već se sastoji iz elemenata obaju sredstava. Vilčnikov *Cirkus* ne sadrži sve konstitutivne elemente komada u komadu, kao ni metadrame, ali ih istovremeno svojom celokupnošću na neki način i nadilazi.

Narodni demokratski cirkus Sakešvili često tokom drame izlazi iz okvira scene i ostvaruje direktnu interakciju sa publikom, što je primetno iz didaskalija koje se odnose na situaciju odbeglog škorpiona³: „Sakešvili odlazi u publiku da traži Sakešvilije. Provlači se kroz sedišta i gleda u pod, posebno kod gospođa koje imaju suknje.

² Svi navodi iz drame predstavljaju prevod autora rada, koji je urađen isključivo za ovu svrhu.

³ Važno je napomenuti da se u ovoj drami pokreće komički, ali i izrazito kritički nastrojen, mehanizam hiperekstencije imena Sakešvili na sva bića i predmete koji se nalaze u Narodnoj demokratskoj republici Sakešvili. Ovaj komički mehanizam će doživeti svoj vrhunac u poslednjim scenama, kada se najintenzivnije problematizuje koncept identiteta i individualizma u represivnom društvenom sistemu.

Sakešvili ga napeto posmatra sa scene (...) Sakešvili se skloni, probunari rukama blizu poda i ispod nogu jedne od gospođica izvuče škorpiona“ (Vilčnik, 2016: 8). Sličan mehanizam vidljiv je i u didaskalijama koje opisuju pevanje Sakešvilijevske državne himne: „Usprave se, isprse i polože ruku na srce. I zapevaju. Zbog toga što je to državna himna, ljudi ustanu. Ako to ne učine, onda im se ukaže da tako treba“ (Vilčnik, 2016: 8). U prvom primeru prisutno je fizičko zalaženje u publiku, istovremeno fiktivnu i stvarnu, a u drugom se publika neposredno poziva da aktivno sudeluje u nastupu sakešvilijevskog cirkusa. Ovakav vid interaktivnosti doprinosi snažnom efektu saradnje između publike i predstave, jer se gledaoci mogu uživeti u dramu na potpuniji način ako ih drama uključi u sebe i postavi u položaj u kojem predstavljaju njen integralni deo. Kao što bi se u metadrami lik sa scene obraćao stvarnom gledaocu, te njega pozivao na interakciju, tako se i Sakešviliji obraćaju publici, međutim, suštinska razlika je u tome što se oni ne obraćaju direktno stvarnoj publici, već onoj implicitnoj koja je došla da pogleda nastup njihovog cirkusa i bude deo tog spektakla. Ovaj mehanizam veoma je važan zbog toga što će Sakešviliji u svojim (in)direktnim obraćanjem publici moći da gledaocu, kroz komičke mehanizme, poruče veoma snažne kritičke poruke, čime se naglašava i pojačava subverzivna priroda ove drame.

Jedna od ključnih scena za istraživanje metateatralnih elemenata u ovoj drami je i rasprava dvojice Sakešvilija o razlikama između društvenog i životnog sistema u njihovoj državi u odnosu na inostranstvo, u kojem trenutno kao putujući cirkus gostuju:

SAKEŠVILI: A cirkusi?

SAKEŠVILI: I cirkusi su takođe za publiku.

SAKEŠVILI: Pa i naši su.

SAKEŠVILI: Samo što je kod njih to odvojeno.

SAKEŠVILI: Šta?

SAKEŠVILI: Gledaoci i predstava.

SAKEŠVILI: Kako to misliš?

SAKEŠVILI: Kod nas je sve zajedno predstava, a kod njih ne.

Sakešvili se nad time tako začudi, udahne veoma duboko i zagleda se u publiku.

SAKEŠVILI: Nemoj mi reći! Hoćeš da kažeš da su svi ovi ovde ... (pogledom obuhvati svu puliku) došli svojom sopstvenom voljom. (Vilčnik, 2016: 20–21)

U toj sceni naglašene su neke od ključnih osobina kritičkog aspekta drame koje se tiču totalitarnih sistema. Naime, dvojica Sakešvilija razgovaraju o ključnim razlikama u ustrojstvu društva u njihovoj i u „našoj“ državi. Na taj način se publika aktualizuje, jer lica direktno govore o njoj, ali društvena kritika uz parodijski i ironijski odnos nije jedina značajna stvar ove scene. U njoj se nalazi izrazit metateatralni element koji se može tumačiti kao hermeneutički ključ za tumačenje opštih ideja ove drame. To bi u ovom slučaju bila replika da su u „našem svetu“ publika i predstava odvojeni, što nije slučaj u Narodnoj demokratskoj republici Sakešvili. Ako bi se sa stanovišta metateatralnosti i parodije ta izjava interpretirala, morale bi se uzeti u obzir različite informacije. Ukoliko se prihvati tumačenje da je realna publika u trenut-

ku izvedbe zaista deo predstave, što je postignuto brojnim sredstvima aktualizacije, i ako se prihvati su u Narodnoj demokratskoj republici Sakešvili gledaoci neodvojivi od predstave i uvek su njen deo, nameće se zaključak da se realna publika sada nalazi u republici Sakešvili. Drugim rečima, metateatralna sredstva koja brišu jasne granice između stvarnosti i fikcije kao aktivnog člana izvedbe predstave uključuju i publiku, koja se sada posmatra sa više referentnih tačaka. Takođe, realna publika postavlja se u poziciju publike koja prati sakešvilске cirkuske ludistične ludorije, ali istovremeno biva uvučena u sistem Sakešvilске republike, te joj je na kraju u potpunosti približen način funkcionisanja totalitarnog sistema. Na tom mestu se zgušnjavaju i sjedinjuju metateatralni i kritički aspekti, koji zajedno imaju za cilj da prvo razbiju pozorišnu iluziju, a potom da direktno i neposredno suoče gledaoce sa tim da ta totalitaristička republika Sakešvili nije toliko daleko koliko gledaoci misle da jeste, već je sasvim blizu. Time se, posredstvom metateatralnih elemenata, zaoštava kritička oštrica ove drame.

Tokom drame mnogo puta su pomenuti stvarni elementi pozorišne predstave kao što su: scenografija, rekviziti, rekviziter, režiser itd., što predstavlja još jedan metateatralni element ovog komada. Povrh toga, tokom izvedbe se pominju i upotrebljavaju prostori koji tradicionalno nisu deo pozorišne predstave već samog pozorišta kao realnog prostora:

SAKEŠVILI: Mislio sam da bismo počeli sa Sakešvilijima, jer nemamo kostime i rekvizite.

SAKEŠVILI: Znam, Sakešvili, znam. Samo - šta mi možemo. Ko bi mogao da predvidi da će Sakešvili iznenada da pukne. Još juče je izgledao tako zdrav.

SAKEŠVILI: Pokenjao se u foaje.

SAKEŠVILI: Znam. On svašta može. Veoma je sposoban.

SAKEŠVILI: No, barem nije na sceni.

SAKEŠVILI: A daj, nije on režiser. Majku mu sakešviljsku, moramo da izvedemo predstavu (nervozno prolazi rukom kroz kosu). (Vilčnik, 2016: 8)

Pomenuti foaje istovremeno predstavlja prostor unutar drame, ali i onaj foaje kroz koji će realni gledaoci otići kućama posle predstave. Na taj način, Rok Vilčnik upotrebljava prostore samog pozorišta kao rekvizite, brišući granice između dramske radnje i stvarnosti. Prostori realnog i fiktivnog u ovoj drami ukrštaju se na najrazličitije načine – od korišćenja publike do pozorišnih prostora, međutim, važno je pomenuti da se ovaj komad ne poigrava sa stvarnošću samo na teatarskoj i pozorišnoj ravni. Naime, ova predstava je bila osmišljena i kao svojevrsni umetnički projekat koji je imao svoju internet dimeziju. U vreme prve premijere predstave *Narodni demokratski cirkus Sakešvili*, bila je aktivna Fejsbuk stranica Peoples Democratic Circus Sakešvili⁴, koja je podražavala info stranicu na društvenoj mreži, čije su objave predstavljale mešavinu stvarnih i fiktivnih informacija koje su objavljivali predstavnici sakešviljevskog cirkusa. Poigravanje sa dodatnim čitanjem na internetu nije se završilo samo na najvećoj društvenoj mreži, već je uključivalo i najveću internetsku enciklopediju.

⁴ <https://www.facebook.com/sakesvili/>

Štaviše, Narodni demokratski cirkus Sakešvili ima i svoju stranicu na Vikipediji⁵, na kojoj čitalac može pronaći podatke o istoriji cirkusa, vredostima za koje se zalaže, kao i o ansamblu. Sve ove informacije povezane su sa svetom dela Roka Vilčnika i predstavljaju internet dodatak samom delu. Dakle, poigravanje sa istinom, fikcijom, zamišljenim i stvarnim u Vilčnikovom Cirkusu ostvareno je u većem broju ravni, te se ovo delo može shvatiti istovremeno kao drama u užem smislu, odnosno drama sa metateatralnim elementima, ali i kao celovit multimedijalni i interdisciplinarni umetnički projekat prožet snažnom kritičkom osvešćenošću.

Zoran Milutinović smatra da je pitanje društvenog identiteta pitanje stvarnosti i kada se sve što je promenljivo izuzme, elementi koji određuju ljudski identitet nalaze se u ličnim dokumentima kao što su: lična karta, pasoš i sl. To takođe na jedan poseban način određuje lica u drami, jer su ona u metateatru zapravo deo stvarnosti. U poslednjem segmentu drame *Narodni demokratski cirkus Sakešvili*, lica koja do tada imaju fluidne identitete, odnosno, identitete koji se tokom drame često menjaju te postaju Strumecki, Lebe i dr., sada dolaze u poziciju da utemelje svoje identitete, dobivši šansu da vide svoja dokumenta:

SAKEŠVILI: Ovde gledajte... Svako neka pročita za sebe. Pored slike piše...

Pokaže im i svako za sebe pročita...

SAKEŠVILI: Rekvizit.

SAKEŠVILI: Rekvizit.

SAKEŠVILI: Rekvizit.

SAKEŠVILI: Rekvizit. (Vilčnik, 2016: 57)

Na ovom mestu u komadu je najizrazitije predstavljena katarzična uloga metateatralnih elemenata i ovde dostiže svoj vrhunac. Štaviše, u jednom od delova drame gledalac je već bio suočen sa spoznanjem da je on zapravo deo drame i da je u nju uvučen, što je postignuto korišćenjem nekih od sredstava metateatralnosti, a nakon toga u jednom trenutku rekviziter Sakešvili čak i usmrti jednog od gledalaca, čime se ukazuje na to da su i gledaoci svojevrsni rekviziti ove predstave. Na ovakav način postiže se sadejstvo metateatralnih elemenata sa kritičkim elementima, te komad uspeva da, barem za vreme trajanja, izbriše ili bar zamagli granice između stvarnosti i fikcije prikazane u drami. U ovakvom slučaju, maglovitost linije između zbilje i mašte deluje moćnije i katarzičnije na gledaoca, te posredstvom komičnih efekata, a uz pomoć metateatralnih, gledalac može mnogo dublje internalizovati društvenu kritiku predstavljenu u drami. Drugim rečima, značenje ovih poslednjih replika u kojima se dramska lica određuju i konstituišu kao rekviziti se, uz pomoć brojnih metateatralnih elemenata, univerzalizuje i u sebe uključuje i publiku koja bi posredstvom katarzičnog efekta ove drame postala svesna da je ona sama rekvizit u ovoj predstavi koja je zapravo cirkus. Nakon toga, ako se ta predstava, koja je zapravo cirkus, interpretira kroz prizmu metateatralnosti i dođe se do uvida u to na koji način se brišu granice između dramske radnje i stvarnosti, publika bi tada mogla da postane svesna da je ona samo rekvizit u cirkusu koji je zapravo i stvarnost jednog društvenog i političkog sistema. Ona, zapravo, postaje deo komičnog i cirkuzantskog sistema koji, kao i onaj

⁵ https://sl.wikipedia.org/wiki/Ljudski_demokratični_cirkus_Sakešvili

iz Narodne demokratske republike Sakešvili, nije tako udaljen od gledalaca, kako se na prvi mah čini.

Reference

- Vilčnik, R. (2016) *Ljudski demokratični cirkus Sakešvili*. http://sigledal.org/w/images/9/95/Rokgre_Ljudski_demokrati%C4%8Dni_cirkus_Sake%C5%A1vili.pdf pristupljeno 28.02.2019.
- Milutinović, Z. (1994) *Metateatralnost*. Beograd: Studentski Izdavački Centar.
- Obrazloženje Grumove nagrade 2016. http://sigledal.org/w/images/6/61/Nagrada_Slavka_Gruma_2016.pdf pristupljeno 24.02.2019.
- Orel, B. (2001) Struktura gledališča v gledališču. *Primerjalna književnost*. Vol. 1, no. 24, 101–117.
- Ljudski demokratični cirkus Sakešvili*, https://sl.wikipedia.org/wiki/Ljudski_demokrati%C4%8Dni_cirkus_Sakešvili pristupljeno 26.02.2019.
- Peoples Democratic Circus Sakešvili*, <https://www.facebook.com/sakesvili/> pristupljeno 26.02.2019.

ELEMENTS OF METATHEATRE IN THE PLAY *PEOPLE'S DEMOCRATIC CIRCUS SAKESHVILI* BY ROK VILČNIK

Abstract

This paper will analyze the way in which the play *People's Democratic Circus Sakeshvili* (Ljudski demokratični cirkus Sakešvili) surpasses the traditional form of play and also how it communicates with reality and how it interacts with the spectators. Works of Zoran Milutinović and Barbara Orel that are related to the metatheatre will be used as a theoretical frame for this paper. The aim of this paper is to present the means of surpassing the play's traditional borders, as well as the way in which the aspects of metatheatre are connected with the contents of the play. The conclusions of this paper are concerned with the meaning of the play's aspects of metatheatre, especially the manner in which the elements of metatheatre support the semantic cores of the play thus pointing out its elements of criticism.

Key words: *metatheatre, form of play, Rok Vilčnik, social criticism, interactivity*

Милица Перић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: проф. др Горан Максимовић

УДК 821.163.41.09-32 Вукићевић И.

ЛИКОВИ У ПОГРАНИЧНИМ ПРИПОВЕТКАМА ИЛИЈЕ И. ВУКИЋЕВИЋА

Предмет рада јесу фигуре ликова у приповеткама из пограничног живота неоправдано скрајнутог писца епохе српског реализма Илије И. Вукићевића (1866–1899). Циљ истраживања јесте књижевнотеоријска анализа ликова осам приповедака, којима се приступа преко поставки теорије психоанализе аналитичко-интерпретативним методом. Граничарске приповетке представљају новину за епоху реализма, али и дотадашњу српску књижевност. Такође, сведоче о изузетном дару свога аутора и представљају једну од неколико његових брзих и плодотворних трансформација. Оно што Вукићевића удаљава од реалистичких писаца, а приближава писцима с почетка 20. столећа, јесте начин посматрања стварности. Фигуре мушких и ликова приповедача овде нису могле бити посматране другачије, до кроз њихове нагоне, унутрашње пориве, гестове, ћутњу. Да се Вукићевићевом делу раније приступило са више пажње, историјски развој српске књижевности би сигурно и у историјама књижевности, али важније, у свести проучавалаца и читалаца, био посве другачије постављен.

Кључне речи: *српски реализам, скрајнути писци, фигуре ликова, историја књижевности.*

На почетку

Епоси реализма, за чији се почетак узима 1860. година, а која траје и током прве деценије 20. века, могуће је приступити на два начина – позитивистички (први је такав приступ имао Јован Скерлић у својој *Историји нове српске књижевности* из 1914. године) или стилско-формацијски (приступ Јована Деретића и Душана Иванића у *Историји српске књижевности* из 1983, односно у *Српском реализму* објављеном 1996. године). Без обзира на приступ који се изабере, и поред сада већ јасно дефинисаних и издвојених фаза унутар ове епохе, она ће се показати као недовољно истражена. Разлог лежи у чињеници да је реалистичка епоха, иако ограничена углавном на прозни жанр, била врло разнолика – писали су се фикционални, документарни и фикционално-документарни текстови. Одликује се великим бројем писаца, разноврсним темама и њиховом специфичном обрадом.

¹ milica.peric991@gmail.com

Поменуте историје књижевности дају одређене смернице и путоказе приликом проучавања, међутим, дешава се да, као што је то случај са Скерилићевом *Историјом*, неки писци буду изостављени из ових прегледа, а да се касније покажу као веома значајни за одређену епоху или период. Један од неоправдано скрајнутих писаца епохе српског реализма јесте и Илија И. Вукићевић, чијем ће делу, то јест, једном сегменту његовог књижевног опуса – фигурама ликова – бити посвећен овај рад.

Повратак проучавању лика и дела Илије И. Вукићевића почиње текстом Драгише Живковића из 1978. године, у којем се Вукићевић представља као велики претеча Боре Станковића. Девет година након тога објављена су *Целокупна дела* Илије Вукићевића која је приредио Јеремија Живановић. Познавању овога аутора велики допринос дао је и Горан Максимовић својим радом у *Забрављеним и скрајнутим писцима*.

Циљ овог истраживања јесте књижевнотеоријска анализа ликова у приповеткама из пограничног живота Илије И. Вукићевића. Предмет је ограничен на анализу ликова којима је готово све у овим приповеткама подређено. Ликови ће бити истражени преко поставки теорије психоанализе аналитичко-интерпретативним методом. Један од циљева рада јесте и откривање и сагледавање елемената епохе реализма у овим делима, у домену ликова.

Резултати, до којих се долази путем ове анализе, требало би да допринесу бољем осветљавању лика и дела Илије И. Вукићевића.

Илија И. Вукићевић

Илија И. Вукићевић (1866–1899), значајан приповедач епохе реализма, написао је четрдесет жанровски веома разноврсних дела, у којима је обрадио мноштво тема и мотива и обухватио људе различитих подручја, које је представио универзално. Вукићевић је у најранијој фази свога стваралаштва потпадао под утицај како наших (Јанко Веселиновић – сеоска приповетка, Лаза Лазаревић – психолошка приповетка), тако и страних писаца (Тургењев – сеоска, Чехов – психолошка приповетка; приметан је и утицај француских симболиста). Приповедање Илије Вукићевића је специфично због сталне промене у начину изражавања – најпре пише сеоске приповетке, онда слике из пограничног живота, да би се на крају опробао и у писању бајки и иронијско-сатиричних приповедака. И, како у предговору књиге Илије Вукићевића *Прича о селу Врачима: приповетке* из 1987. године Бранко Јевић тачно запажа, ко зна куда би га та шаролика стаза, започета традиционалним, одвела, да га прерана смрт није омела у стварању. Овоме је блиско и мишљење професора Максимовића који сматра да је Вукићевић неоправдано скрајнут, а да је „имао тако потпуно, поетички и жанровски разноврсно, и богато приповедачко дјело, мада је живио сасвим кратко и није стигао да исказе истинске умјетничке потенцијале” (2013: 164).

Ослободивши се утицаја претходника, Вукићевић доноси новине у српску књижевност и крчи пут ка модернијој прози 20. века. Већина проучавалаца

његовог дела, међу којима и Драгиша Живковић, сматра да је овај писац остао непознат не само читаоцима већ и многим проучаваоцима српске књижевности, због чињенице да није ушао у *Историју нове српске књижевности* Јована Скерлића (Živković 1978).

Новине које са Вукићевићем долазе у српску књижевност, а којима је он извршио утицај пре свега на Бору Станковића, огледају се „у изграђивању једног стилског проседеа који је откривао неке дубље слојеве у човековој психи; у заснивању натуралистичко-психолошке варијанте у српској књижевности на прелазу два века” (Živković 1978: 39).

Приповетке из пограничног живота

Граничарске приповетке су нешто ново што у епоси реализма долази са Вукићевићем. За ове приповетке, антологијске, како их означава Драгиша Живковић, Вукићевић није имао много претходника (1978). Настајале су од 1890. до 1896. године, у периоду у којем је, према Живковићу, Вукићевић постао „приповедач изузетне вредности” (1978: 39). Остали (у овоме раду поменути) проучаваоци дела Илије Вукићевића такође се слажу да ове приповетке јесу његове најбоље и најлепше, као и приповетке у којима се коначно осамостаљује.

Вукићевић је добро познавао крај и људе о којима је писао, јер је у Врању радио као наставник од 1888. до 1890. године, а пре тога је ту проводио школске распусте. Такође, пошто се бавио ловом, додатно је упознао врањску околину и део према граници са Турском.

Ипак, „у темама које је и он у то вријеме обрађивао није више доминирала вањска стварност – оне се сада односе на човјекова осјећања, на подсвијест и вољу” (Sadžak 2012: 166) и управо ће томе бити посвећен наредни сегмент овог рада.

Ликови

Групу приповедака из пограничног живота Илије И. Вукићевића чине: *Граничари* (1891), *Неколико слика из живота једног „јунака”* (1891), *Шкрбо и Фејзула* (1892), *Мала погрешка* (1892), *На стражи* (1892), *Мишко Убојица* (1893), *Под сунцем* (1894) и *Љута рана* (1896)². Наведене приповетке, осим што су повезане темом коју обрађују и временским периодом у којем су настале, „рађене су истим стилским поступком и одликују се необичним ликовима, драматичним сукобима и убрзаном радњом” (Živković 1978: 41), чиме свом аутору „обезбеђују угледно место међу нашим приповедачима” (Živanović 1929: 21).

² Када је реч о навођењу приповедака из пограничног живота Илије И. Вукићевића, у литератури долази до извесног неподударања. За овај рад користи се предлог Горана Максимовића дат у књизи *Заборањени књижевници. Књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека*, те се истраживањем обухвата осам приповедака.

У пограничним приповеткама Илије Вукићевића нема много ликова – често читаву причу понесе само два јунака – приповедач и његов сапутник. Међутим, ликови су тако комплексно представљени и током изучавања могуће их је вишеструко премрежити. За потребе овога рада биће посматрани: лик/ови приповедача и мушки ликови којима управљају јаки нагони. Ово би на крају требало да покаже како се то Вукићевићеви јунаци „остварују не кроз радњу (која се све више укида), већ се прецизним језиком, детаљима и психолошким дијалозима продире у њихове унутрашњости, емоције и импресије” (Sadžak 2012: 166).

Приповедач(и)

Само се у трима приповеткама *пограничног циклуса*, и то оним насталим 1892. године, појављује екстрадијагетички приповедач. У осталим приповедач читаоца уводи у причу и одмах га упознаје са својим сапутником, којег, што у жељи да прекине досаду, што из радозналости, наводи да говори о себи.

У приповеткама: *Граничари*, *Под сунцем* и *Љута рана*, радознали приповедач има улогу покретача приче, која, будући да представља сведочанство приповедачевог саговорника о некој великој невољи из које се једва извукао, иницирана на такав начин делује уверљивије. Са друге стране, пажљиво одабрано питање приповедача, које на крају упућује своме саговорнику, не само да даје својеврстан оквир читавој радњи или поентира приповетку већ открива још неки важан детаљ о том јунаку, односно о самој теми.

Инсистирајући на труду приповедног ја да стигне до унутарње лепоте својих сапутника, аутор шаље поруку која се скоро у потпуности поклапа са ставом фројдовски оријентисаног психолога Вамика Д. Волкана да „у људској различитости лежи лепота, и већина људи ужива у тој разноликости, кад нису под притиском и кад их не муче проблеми у вези с очувањем свог шаторског платна” (Volkan 2018: 125).

Приповедачу у приповеткама: *Неколико слика из живота једног „јунака”* и *Мишко Убојица* дато је више простора, те он отворено говори о својим осећањима и утисцима које на њега остављају приче и понашања других јунака, чиме додатно објашњава те јунаке.

Узму ли се у обзир почеци приповедака, могло би се закључити да се приповедач овде налази у улози репортера – верно дочарава студен и мраз зимског, односно врелину летњег дана. Сви догађаји се одигравају близу границе, али нема топонима јер приповедном ја није стало до описа амбијента, колико до утисака које амбијент оставља на јунаке. Назнакама о временским приликама („Зима стегла и с брда и с долине!” (*Граничари*, *Целокупна дела I*); „Био је врео, несносан дан. [...] са средине сија сунце, пече као жива ватра и дави све живо доле” (*Под сунцем*, *Целокупна дела I*, 403)) ограничава се место радње, приповедање измешта из једне опште равни, и читав се догађај представља као на филмском платну.

Приповетке *Под сунцем* и *На стражи* одликују се затвореном композицијом. Опис летње жеге на почетку и на крају прве, односно опис страже на почетку и крају друге приповетке, доприноси томе да све што је представљено између – сећања граничара на муке са Арнаутима или разговори и ћутања двоје стараца – изгледа као једна брзо одиграна представа након које остају нејасне и снажне емоције.

Након специфичног одређивања места и времена радње, приповедач читаоца упознаје са својим сапутником представљајући његов физички портрет. Иако при овим описима остаје објективан, детаљи на које посебно обраћа пажњу код својих сапутника, са једне стране потребни су за давање праве слике о граничарима и горштацима онога времена, док са друге, упућују на страх приповедача. Тај страх јавља се као последица његове несигурности у херојство граничаро-сапутника. Из тог разлога, у више приповедака наилазимо на опис очију ових јунака: „Црне светлцуаве очи имаћаху нешто што личаше на сањалицу, тек цео израз бејаше пун неке оштрине.” (*Граничари, Целокупна дела I*, 380).

У приповеци *Љута рана* приповедач отворено проговара о своме страху, односно о сигурности коју осећа након сусрета са граничарем из Призрена:

„Кад сам га први пут видео, бејаше ми одмах мио и пријатан, јер је имао у себи нечега што је у овим крајевима потребно као хлеб и вода. Имаги вере и одати се сигурном човеку овде где иза свакога грма може да те закоље пушка, велика је ствар!” (*Целокупна дела II*, 263).

Једна од приповедака у којима је лик приповедача комплексније дат јесте приповетка *Мишко Убојица*. Осећање које, од тренутка када са својим пријатељем одлучује да преноћи код пријатељевог познаника необичног надимка, преплављује приповедача опет је страх. Приче које успут слуша о Мишку Убојици, али и сама прилика овога јунака, приповедача терају да све време држи очи широм отворене и чине га неспособним за размишљање о било чему другом што није у вези са овим загонетним човеком. Уплашен и опрезан, након уласка у Мишкову собу запажа да се ради о човеку који воли ред и који има укуса. Приче Мишка Убојице, његови „најбољи пријатељи” (оружје), Станија као велико изненађење у кући таквога човека, опседају приповедача до те мере да чак ни у сну не може бити миран. Након сцене коју посматра из дворишта у глуво доба ноћи, приповедач запажа да се у њему у односу на Мишка појављује и снажно осећање зависти и љубоморе. Ова осећања долазе отуд што Убојица нема потребу да икога везује за себе нити тежи да придобије симпатије других, а упркос томе их добија и увек је у центру пажње, чак и поред свих бруталности које чини.

У приповеци *Неколико слика из живота једног „јунака”* приповедач поново отворено проговара о својим осећањима. Ужива да проводи време у пријатним разговорима са чича-Марком, једрим старцем, што због самога Марка и његових прича, што због помешаних емоција које у њему буди помисао на Маркову унуку, као и сусрети са њом.

Чињеница је да свака приповетка Илије Вукићевића представља посебан свет са својим догађајима и ликовима. Ипак, при овој анализи, ликови припове-

дача посматрани су као један те исти лик, будући да се само у двома приповеткама показао другачијим него иначе. Као што је већ наглашено, он уводи у причу, има исти однос према сапутницима, за разлику од којих увек осећа умор од дугог пута и инсистира на паузама, а онда и на разговору, при којем увек радознано, али и опрезно и са саосећањем, боцка у „љуту” рану саговорника.

Лик приповедача, какав је дат у приповеткама и сликама из пограничног живота Илије Вукићевића, поседује особине лика рефлектора који, скривајући се иза других ликова и остављајући им простора да се сами изразе, доприноси њиховој бољој карактеризацији, а све то, како запажа Јеремија Живановић, онда даје „јасно изразито обележје; у првоме реду живот, истински живот, прост али етички чист” (1929: 21).

Нагоном вођени мушки ликови

Првих година свог списатељског рада Илија И. Вукићевић доследни је следбеник Лазе Лазаревића. У пограничним приповеткама ослобађа се тог утицаја, удаљава од класичне психолошке реалистичке приповетке и приближава високом реализму. Поступци његових јунака нису више јасно психолошки мотивисани, већ су последица снажних нагона, што изискује употребу натуралистичких описа и слика. Пишући о Вукићевићевим ликовима, Јеремија Живановић истиче да „многе личности јако одудару од своје средине и, у полуромантичној околини, чине се још чуднијим. Али су све успешно нађене и тако занимљиво изнесене, да је читалац као прикован за слику, из које му ликови остају дуго у сећању” (1929: 22).

Главни јунак једне од уопште најбољих приповедака Илије Вукићевића *Мишко Убојица* јесте граничарски старешина, чијим ликом и поступцима руководе снажни садистички нагони. На почетку приповетке Мишко се представља кроз визуру приповедачаевог пријатеља-сапутника, који говори о Мишковим пређашњим поступцима. Током средишњег дела Убојица је на сцени са осталим јунацима и добија главну улогу. Како се прича приближава крају, тако и Мишков лик постаје блеђи. Најзад, у потпуности нестаје из приповедног света; међутим, траг који оставља за собом одаје утисак као да је још увек ту. Оно што је Драгана Вукићевић приметила пишући о причи *О селу Врачица* (Vukićević 2011) приметно је и код ове приповетке. Наиме, представљање Мишка Убојице на основу препричавања његових злодела делује страшно, али и наивно. Сумња се у истинитост препричаних догађаја, међутим, када Мишко сâм ступи на сцену и почне да дела, у потпуности се увлачи у душе посматрача (читалаца) и делује веома застрашујуће.

Из разговора двају пријатеља на почетку, читалац сазнаје да је Мишко особа променљивог карактера са којим човек никада не може бити сигуран. Међутим, касније, на основу приказа неких ситуација или самог сведочења овог јунака, може се закључити да је Мишко жртва неке немерљиве силе, коју

само осећа, али коју не може разумети. Та се сила испољава у виду импулсивности и непромишљености, па се Убојица доживљава као човек без срца, са чијом појавом увек долази нешто злослутно.

Насупрот тој конфузној унутрашњости и импулсивности, Мишко је човек који воли ред и то приповедач примећује чим ступи у његову собу. Мишко има и укуса, а потврду за то приповедачев познаник налази у избору цигарета које Убојица пуши. Трећа ствар која упућује на отменост Убојичиног укуса јесте Станија – жена која је боравила у његовој кући и послужила госте кад су пристигли. Мишко Убојица није одједном и директно описан, његов се лик рефлектује са различитих страна, градацијски, и одмерено. И баш кад се стекне утисак да је коначно *уpoznат* и *ухваћен*, овај јунак изненада нестаје. Начин конституисања лика Мишка Убојице одлично илуструје тврдњу Младена Сацака, да код Вукићевића ни читалац „није више пасиван [...] – он сам почиње да истражује и да открива необични свијет универзалних мисли и необичних импресија” (2012: 166).

Упркос чињеници да својим бруталним поступцима Мишко доноси патњу свима који су у његовој близини, он нехотице потпуно хипнотише друге и везује их за себе. Пример за то јесте приповедачев сан, али и Станија која не жели да оде од Убојице, без обзира на то што сваког дана гледа његове одвратне *игре* са вранама. Ту је и пријатељство са хоћом, али и одлука буле да побегне са њим.

Како запажа Бранко Јевић, овакав се човек „могао очекивати у средини у којој су се свакодневно догађали свирепи обрачуни” (1987: 13). Међутим, писац се, као што Јевић даље истиче, овде не користи реалистичком мотивацијом „већ лик структурира и одређује као жртву мрачних и деструктивних ирационалних сила, које долазе из његове загонетне и застрашујуће личности” (1987: 13).

Објашњење за сва недела која Мишко Убојица чини ваљало би потражити у оживљу од сабље који је имао на врату, а о којем никоме ништа није говорио. Јер, као што ће се видети, у анализи ликова осталих приповедака, на пример Мијата пандура, оживљци и ране граничара врло су љуте и углавном упућују на неку велику трауму и значе прекретницу у њиховим животима.

Такође обележену снажним нагонима, имао је Мишко и другу, добру, страну. Иако то није желео да призна, Убојица је осећао љубав према Станији. Остаје неразјашњено да ли је Станију отерао зато што је добро познавао себе и своју чудну природу а није желео да јој нанесе бол, или је и ту посредни била његова импулсивност.

Вукићевић увек са симпатијом гледа на своје јунаке и увек има оправдања за њих. Тако, кроз уста приповедача, оправдава и Убојицу наглашавајући „да је човечје срце увек богато чистим изворима, које често муте недовршена природа или чудно разумевање свога достојанства” (*Мишко Убојица, Целокупна дела II*, 44).

Нагони који управљају јунацима осталих приповедака из пограничног живота Илије Вукићевића често су последица колективног несвесног и тичу се освете, части и херојства. На тешку судбину ових јунака указују њихове ране и оживљци, а они само храбро трпе и никада сами не почињу разговор о томе.

У приповеци *Под сунцем* Мијат пандур се не боји што ће погинути, већ се боји (натуралистички представљених) мука. Бесан је кад га муче јер му каљају образ и част, и тада се у њему јавља жеља за осветом. О херојству се говори и у приповеци *Граничари*, где се помиње чувени Марко буљубаша, који, не само да је био јунак, већ је и добру замену себи оставио.

Мотиву крвне освете посвећена је читава приповетка *Шкрбо и Фејзула*. После проливане крви, две породице са обе стране границе договориле су се да ће престати са осветом, али мати Фејзулина оставља аманет својим потомцима и круг се поново отвара. У приповеткама са овим мотивом Вукићевићеви јунаци, посебно они који са обе стране границе представљају глас народа, увек гласају за то да се прекине са крвном осветом, што је представљено и у приповеткама: *Граничари*, *Љута рана* и *Под сунцем*. Међутим, будући да се у приповеци *Шкрбо и Фејзула* ради о смрти недужног младића, Шкрбо није могао да издржи него је желео да се освети. У овој приповеци све је подређено психолошком стању јунака, који своју унутрашњу напетост испољавају покретима и гестовима. Шкрбо је растројен, а Станоје је, уз све напоре да остане прибран, нервозан, и то се види на његовом лицу: диже обрве, дланом глади косу. Такође, пред окршај, Станоје трља чело, чиме открива своју nelaгоду. У часу највеће напетости и самих јунака, али и читалаца, долази до ретардације радње – детаљно се описује Фејзулин први пуцањ, нервоза Јусуфова, Станоје који дрхти. Радња се затим опет убрзава, да би се још једном смрћу завршила ова напета прича, којом доминира осећање страха.

Илија И. Вукићевић доста пажње посвећује и женским ликовима. Њихова анализа могла би бити предмет једног посебног рада у којем би се, на пример, могли посматрати женски ликови: а) који су у функцији карактеризације других ликова; б) који су иницијатори зла; в) који воле; г) који имају улогу осветника.

Ваља истаћи да су код Вукићевића женски ликови или неразвијени, дати само у обрисима, са мало детаља, или толико развијени да изгледа као да наткриљују све остало у приповеци. Ипак, без обзира на то колико им је простора дато, готово увек су главни носиоци радње. Посебни су и због тога што су, баш као и мушки ликови, задојени идејом о части и херојству, осим тога, изгледа да се мушким ликовима приближавају и по томе што њихове реакције, осим снажним емоцијама које осећају као мајке, сестре или супруге, често буду вођене нагонима. Иако углавном нису директно укључене у радњу дела, остају упечатљиве и њихове речи се не заборављају.

На крају

Анализираних осам приповедака насталих у периоду од шест година сведоче о изузетном дару свога аутора и представљају једну од неколико његових

брзих и плодотворних трансформација, о чему детаљније пише Бранко Јевић у предговору књиге *Прича о селу Врачима*. Према мишљењу Љубомира Јовановића, ове приповетке могле би се посматрати и „као оне студије које сликари раде, да у њима ухвате и прикују грађу коју ће доцније употребити при изради својих великих композиција” (1901: 27). Јовановићева тврдња у овоме раду доказана је приликом представљања лика приповедача.

Оно што Вукићевића удаљава од реалистичких писаца, а приближава писцима с почетка 20. столећа, јесте његов начин посматрања стварности. Како Јовановић добро примећује, Вукићевић је на стварност и друштвени живот гледао као на какву љуску, а суштину видео и препознавао само у души човековој. Зато фигуре ликова овде нису могле бити посматране другачије, до кроз њихове нагоне, унутрашње пориве, гестове, ћутњу.

Иако писац највише пажње поклања психологији појединца, у представљању неких ликова, попут Мишка Убојице, одлази даље, у поље ирационалног, па јунаке приказује пре као објекте немерљивих сила неголи као свесне субјекте. Метафоричка карактеризација, опис оружја, рана и ожиљака, такође је у функцији карактеризације јунака.

Специфичност Вукићевићевог представљања ликова огледа се и у томе што док их слика „не одваја их од себе, својих осећања и своје душе, и тако им даје више тоpline. Он их износи с наклоношћу, нарочито невољне, а без ‘эле воље’ је и према онима који нису скуп врлина” (Živanović 1929: 22). Сличног става је и Јовановић: „Оно што се на први поглед чини да је смешно или за осуду, ако се дубље посматра, покаже се обично да је нека прикривена невоља. А Илија је умео и осетити и видети оно што се у животу скрива иза шарене спољашности.” (1901: 19). Јер „Вукићевић је умео да запази те необичне људе, да их у својој обради учини још необичнијим и занимљивијим и да у приказивању тих ликова постигне ефекат новине, импресивности и сугестивности.” (Živković 1978: 39). Због тога се натурализам испољава сваки пут кад се зли нагони јунака желе верније приказати.

Ваља истаћи и то да је у сликању женских ликова, којима у овом раду није посвећено много пажње, Илија Вукићевић показао да границе, вероисповест, боја коже, језик, пол, не би требало да деле људе и да је дужност сваког човека да се према другома односи никако другачије до као према човеку.

Велики је недостатак за српску књижевност што је Вукићевићево дело овако дуго ћутало, јер да му се раније приступило са више пажње, историјски развој српске књижевности би сигурно и у историјама књижевности, али важније, у свести проучавалаца и читалаца, био посве другачије постављен.

Ипак, како запажају теоретичари рецепције – публика није увек спремна за оно што јој се пласира, па је потребно да прође извесно време, да се помери хоризонт очекивања публике да би дело неког ранијег периода било препознато као естетски вредно. Вукићевићево дело је, може се рећи увек било изван хоризонта очекивања ондашње публике. Приповетке из прве фазе његова стваралаштва биле су епигонске, дакле испод очекиваног, док оне које настају након 1890. године у великој мери пробијају хоризонт очекивања читалаца.

На крају, поставља се питање: Је ли се закаснило са проучавањем лика и дела Илије Вукићевића? Сигурно да није, будући да дело не зависи од аутора, већ увек иде својом посебном путањом. Хоће ли то пореметити концепт историје српске књижевности? Опет не, јер потреба за (ре)систематизацијом сваке, па тако и српске књижевности увек је актуелна и требало би је спроводити чешће него што је то до сада била пракса код нас.

Референце

I

- Vukićević I. (1929). *Celokupna dela*. priredio Jeremija Živanović. knjiga prva. Beograd: Izdavačko preduzeće „Narodna prosveta”.
- Vukićević I. (1929). *Celokupna dela*. priredio Jeremija Živanović. knjiga druga. Beograd: Izdavačko preduzeće „Narodna prosveta”.

II

- Deretić J. (1983). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Nolit.
- Ivanić D. (1996). *Srpski realizam*. Novi Sad: Matica srpska.
- Skerilić J. (2006). *Istorija nove srpske književnosti*. Priredio Jovan Pejčić. Beograd: Zvod za udžbenike.
- Volkan V. (2018). *Imigranti i izbeglice. Traume, dugotrajno žalovanje, predrasude i psihologija granice*. Prevela s engleskog Indira Funduk. Beograd: Clio

III

- Jević B. (1987). Složenost djela Ilije Vukićevića. U: *Ilija Vukićević Priča o selu Vračima: pripovetke* (5–24). Novi Sad: IRO Bratstvo – pobratimstvo.
- Jovanović Lj. (1901). Ilija I. Vukićević. U: *Ljudsko srce. Pripovetke i slike Ilije I. Vukićevića* (III–XLIII). Sveska prva. Beograd: Srpska književna zadruga, Beograd.
- Maksimović G. (2013). Vještina pripovijedanja. Ilija I. Vukićević. U: *Zaboravljeni književnici. Književnoistorijski ogledi o skrajnutim piscima srpskog 19. vijeka* (164–167). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosveta”.
- Sadžak M. (2012). Ilija I. Vukićević – misli i impresije. *Filologija i univerzitet*. Zbornik radova, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 155–166.
- Vukićević D. (2011). *Bog koji odustaje* (Ilija Vukićević Priča o selu Vračima i Simi Stupici i Radoje Domanović Kraljević Marko po drugi put među Srbima). *Srpski jezik, književnost i umetnost: zbornik radova sa 6. Međunarodnog naučnog skupa*. Knj. 2, Bog, Kragujevac, 225–233.
- Živanović J. (1929). Ilija I. Vukićević. Život i rad. U: Vukićević I. *Celokupna dela* (9–29). Knjiga druga. Beograd: Izdavačko preduzeće „Narodna prosveta”, Beograd.
- Živković D. (1978). Jedan vranjski preteča pripovedačkog dela Bore Stankovića (Ilija I. Vukićević). U: *Delo Bore Stankovića u svome i današnjem vremenu* (37–44). Beograd: Međunarodni slavistički centar.

ПЕРСОНАЖИ В ПОГРАНИЧНЫХ РАССКАЗОВ ИЛИИ И. ВУКИЧЕВИЧА

Абстрактный

Предметом работы являются фигуры персонажей из пограничной жизни необоснованно усохшего писателя эпохи сербского реализма Илии И. Вукичевича (1866-1899). Целью исследования является литературный и теоретический анализ характеров восьми рассказов, к которым обращаются через положениях теории психоанализа с аналитически-интерпретирующим методом. Проанализированные рассказы свидетельствуют о невероятном таланте автора и представляют собой одно из его быстрых и плодотворных преобразований. Отход Вукичевича от реалистических писателей и приближающихся писателей с начала 20-го века – это его способ наблюдения за действительностью. Поэтому фигуры героев здесь не может быть иначе наблюдается, чтобы через их инстинкты, внутренние импульсы, жесты, молчание. Для сербской литературы есть большой недостаток то, что работа Вукичевича так долго молчала. Что раньше мы приходили к его опусу с большим вниманием, историческое развитие сербской литературы, несомненно, было бы иначе установлено в истории литературы, но что более важно, в умах исследователей и читателей.

Ключевые слова: сербский реализм, забытые писатели, фигуры персонажей, история литературы.

Ања Глишовић¹
 Филозофски факултет у Новом Саду
 Универзитет у Новом Саду
 Ментор: доц. др Драгољуб Перић

УДК 821.163.41.09-32 Настасијевић М.

МЕТАФИКЦИЈА О ВАМПИРСКОМ НАСЛЕЂУ И ТРАДИЦИОНАЛНИ ПОДТЕКСТ ПРЕДСТАВА О ВАМПИРУ У ПРИПОВЕЦИ РОДОСЛОВ ЛОЗЕ ВАМПИРА МОМЧИЛА НАСТАСИЈЕВИЋА

Предмет рада су метафикцијски поступци и традиционалне представе о вампиру у приповеци *Родослов лозе Вампира* Момчила Настасијевића. Основни циљ интерпретације је објашњење метафикцијских поступака и модификовање традиционалног подтекста, тј. фолклорних представа о вампиру. Секундарни циљеви су разматрање питања идентитета, односно трагања главног лика за сопственим ја, посматрано из угла хомодијегетског наратора. Представе о вампиру биће тумачене посредством: демонског хронотопа, фолклорног подтекста приче о лози Вампира, еротизма лозе Вампира, као и трансформација традиционалног лика вампировића. Резултати истраживања указују на широк распон у приказивању лика вампировића – од фолклорног до модерног – где овај мотив добија симболичку интерпретацију и представља трагање за сопственим идентитетом кроз борбу људског и демонског (сенке), белега наслеђа, у главном лику. Стога, закључак је да код Настасијевића Вампир није само митско биће, већ и носилац модерног нестабилног идентитета.

Кључне речи: *Вампир, подтекст, метафикција, демон, традиционална веровања.*

1. Увод

Мотив вампира дубоко је укорееен у разним културама, а извор вампирзма налазимо у миту. У усменој традицији мотив вампира имао је превасходно негативне конотације. О вампирима постоје бројна веровања и још бројнија тумачења, која их, углавном, повезују са култом мртвих, односно ритуалима који припадају овом култу, а кршење његових табу-прописа доводи до повампирења. Вампир је представљен као демон који после смрти долази међу живе и убија их сисањем крви, а некада и дављењем. У сличним тумачењима наводи се да вампир после упокојења ноћу излази из гроба и уходи живе, узнемирава их, а своју удовицу, неретко, сексуално напаствује. Приче о вампирима постале су врло примамљиве широј читалачкој публици и временом се ствара стабилан мотив вампира у књижевности. Вампирска тематика доживљава посебну

¹ anja.glisovic@hotmail.com

популарност крајем 20. и почетком 21. века. Мотив вампира преузет је из фолклорног наслеђа и обрађен у књижевности различитих култура на различите начине – понекад и значајно различите од традиционалних. Представе о вампирима временом су се мењале, надограђивале и добијале на ширини, али и на могућности различитих контекстуализација и интерпретација у различитим литерарним обрадама. Вампир се доживљава као негативни денотат, биће из мрачних дубина које бивствује у хтонском простору. Вампира одликује неколико типских особина као што су: нераспадање тела после укопа, велике црвене очи, оштри зуби, могућност мењања облика и димензија тела. Од културног појма, вампир се преображава у литерарни и кроз различите периоде богати се и добија нова значења.

У 20. веку се све своди на унутрашње конфликте бића, те научници на тај начин тумаче и отелотворење вампирског подтекста. Психоаналитичари мотив демона у сновима тумаче као потискивање мрачних делова људске душе. Најзанимљивије тумачење дао је Карл Густав Јунг, који човечју душу посматра као постепено одвајање свести од својих основних нагона. Његов појам *архетип* означава урођене обрасце мишљења и понашања и представља основни елемент *колективног несвесног*². Уз помоћ *архетипа сенке или двојника* предочава се мрачна страна појединца која се потискује. Човек мрачну страну своје личности не прихвата већ је одбацује, међутим она се временом развија и отежава напредак личности. Према Јунговим речима свако у себи носи *сенку*, а што је мање интегрисана у свесном животу, то је црња и гушћа (v. Jung, 1987: 57). Стога је разумљиво упориште писаца да у каснијим књижевним остварењима кроз мотиве демона, вампира и нечистих сила предочавају најдубље мрачне силе људске психе. Помоћу лика вампира исказује се архетипска тема о победи сопственог ја над страховима и тежњама које инхибирају.

Момчило Настасијевић се у свом стваралачком опусу ослања на народна предања, стварајући нови наратив, тако што старе фолклорне елементе доводи у нове односе и ресемантизује их. Настасијевић приповеда о мистичном, оностраном и натприродним бићима.

2. Метафикцијски оквир приповетке

Циљ рада огледа се у одгонетању чаробног света мотива који се јављају у приповеци *Родослов лозе Вампира* из друге збирке приповедака – *Хроника моје вароши*. Поред тога, основна тежња биће нам да кроз анализу приповетке објаснимо метафикцијске поступке и модификовање традиционалног подтекста, тј. фолклорних представа о вампиру. Приклонимо се обради кључних мотива и тако, поступком кружења, доћи до садржине текста и осветлити мотив вампира који нам је приоритет.

² Јунг колективно несвесно дефинише као најдубљи слој психе. Кроз колективно несвесно представља се наслеђено искуство претходних генерација.

Метафикција је поступак у књижевности и термин за обележавање најпре америчке књижевности шездесетих и седамдесетих година, а затим се шири на остала дела постмодерне прозе. Њена основна одлика јесте аутореференцијалност, односно упућивање текста на себе. Помоћу метафикције учествује се проблематика односа фикције и стварности. Теоретичари књижевности различито су дефинисали појам метафикције: „Prema Lindi Načion metafikcija je 'fikcija o fikciji – tj. fikcija koja u sebe uključuje komentar o svom narativnom i/ili lingvističkom identitetu'. Patriša Vo kaže kako se taj naziv daje 'fiktionalnom pisanju koje samosvjesno i sistematično skreće pažnju na svoj status kao artefakta da bi ostavio pitanje o odnosu između fikcije i stvarnosti’“ (Radonjić, 2016: 46). Mirela Bašić metafikciju definiše kao postupak koji unosi novinu u okviru romanesknog svijeta i ukazuje na poziciju likova, autora i čitalaca (v. Bašić, 2017: 96).

У приповеци *Родослов лозе Вампира* писац модификује традиционални лик вампира кроз проблематизован однос стварности и фикције. Фиктивном наративу припада целокупно казивање о вампировићу, последњем изданку своје лозе, међутим некада „читалац бива наведен, али само накратко, да приказане догађаје тумачи у реалистичком кључу. С друге стране, приповедач типичном жанровском стилизацијом сугерише и другу могућност, тачније немогућност рационалног објашњења описаних догађаја“ (Војовић, 2015).

Књижевни термин *подтекст* подразумева интертекстовну везу једног књижевног текста и његовог (старијег) литерарног предлошка. Прави и недокучени смисао подтекста често је „текст“ сакривен у одређеном тексту, чијим се пажљивим ишчитавањем називу прави одговори. Традиционални подтекст о вампиру у приповеци *Родослов лозе Вампира* почива на особинама и радњама које су карактеристичне за вампире у фолклору. У овом случају Настасијевић у традиционални наратив транспонује народна веровања о вампиру и свесно их модификује.

Представе о вампиру у Настасијевићевој приповеци биће праћене кроз демонски хронотоп, наратолошки аспект, порекло и породичну лозу Вампира, еротизам лозе Вампира и, на крају, биће размотрен след трансформације традиционалног лика вампира у лику последњег вампировића.

3. Традиционалне представе о вампиру у приповеци *Родослов лозе Вампира*

Момчило Настасијевић послужио се и на себи својствен начин поиграо фолклорним ликом вампира и тако саздао јединствену слику припадника лозе вампира у српској књижевности 20. века. У приповеци лексемом *вампир*³ дата је информација о пореклу главног лика: *Беше од рода Вампира* (Nastasijević 2003: 80). У складу са поетичким виђењем вампирске тематике књижевности

³ У оригиналном тексту лексема *вампир* писана је великим словом, као што смо рекли – означава презиме литерарног јунака, постајући уједно и идентитетска одредница.

20. века, у којој су све негативне вибрације људске душе предочене у приказу демонских сила, очекивало би се да се демонизам такве врсте везује и за главни лик ове приповетке. Међутим, Настасијевић у овој приповеци у битноме изневерава литерарну традицију.

Како бисмо што детаљније обухватили све садржинске нити приповетке, кренућемо од анализе наслова. У наслову је видљив занимљив спој две традиције – средњовековне и народне. Родослов као жанровска одредница везује се за средњовековну традицију, а према *Речнику књижевних термина* описан је као „историјски преглед каквог знаменитог рода, династије, односно владарске породице“ (Роровић, 2010: 620). Настасијевић прати читаву лозу, од Родоначелника, првог Вампира, преко Томе (који је, уистину, овде добио највише простора), све до Томиног сина, последњег вампировића, којим почиње и завршава ова ретроспективна нарација. Други денотат у наслову припада фолклору, а овде имплицира биће које трага за сопственим ја – сопственим идентитетом и елементима који одређују његово порекло, али и социјално прихватање као коначно признавање његове људскости (Марцанова апологија Томе; нараторов пријатељски однос и благодоклони став према Томином сину). Фантастичним приповедањем о вампирској лози испитује се основна структура наратива фикције.

3.1. Наратолошки аспект

Приповедач говори у првом лицу, причу износи субјективно, као и своја запажања приликом којих и осликава живот свог пријатеља из лозе Вампира, у извесној мери се чак и поистовећује са њим: *Живи још и боли где смо ја и он једно* (Nastasijević, 2003: 79). Приповедање започиње описом лозе Вампира: *Казују ми ово и оно, а ја сушту истину видим онамо из дрвета у дворишту – јесу ли закржљала или сеновито пала гранама по крову. И где попустише греде, живот се ту, знај, пре њих расточио, брале. Тако и Вампири разроко поставише себи прозоре. Морало је: под гнусним именом тек у разрок пође. Њима дадоше да се населе међу сепијама, где опанчари леше кожу, у смраду и на љутој земљи. Ни багрем се ту не хте примити; лук једва успео би за педаљ; кокоши липсавале; а они подношаху, брале* (Nastasijević, 2003: 79). Према речи *брале* запажамо да се приповедач обраћа неком невидљивом читаоцу – заправо слушаоцу његовог казивања⁴ и тако приповеда оно што њему други говоре (*казују ми ово и оно* (Nastasijević, 2003: 79)), као и оно чему је и сам посведочио. Настасијевић се користи техником сказа – „односно говорног исказа, чиме покушава да надомести недостатак прижељкиваног саговорника. Оријентација на усмени говор може се, дакле, схватити као компензаторни покушај да се надомести адекватан и аутентично заинтересован саговорник, достојан приче која се жели саопштити“ (Žižović, 2013: 223). Приповедач, с једне стране, казује своју причу на основу говорења околине, прихвата је и модификује, док, с друге стране, према

⁴ Међутим, на исти начин обраћа се и последњем вампировићу, робијашу и грешнику, речима: *Даж, брале, руку* (Nastasijević, 2003: 80).

њој заузима рационалну и емоционалну дистанцу. Овакав наративни поступак близак је усменој стилизацији предања у којима се инсистира на истинитости, односно уверљивости испричаног, различитим коментарима казивача, које и Настасијевић подражава и престилизује: *како тврђаху (...), очима кунући се да видеше (...), сами у своју проказу верујући (...)* (Nastasijević, 2003: 79–84) и сл.

3.2. Демонски хронотоп

Простор у књижевности важан је елемент који додатно карактерише ликове у делу на различите начине. Један од њих је и поступак метафоричке карактеризације. „Демонски хронотоп у усменом фолклору је времепростор у коме владају натприродне, демонске или демонизоване силе. Он има архетипска, општа својства одређена демонским ликовима и догађањима, и посебна својства настала у конкретној култури“ (Ајдачић, 2007). Уколико би се детаљније размотрили аспекти простора у овој приповеци, видело би се да родоначелници лозе Вампира обитавају у простору смрти, међу сепијама – јамама за штављење животињске коже или крзна, где сваки живот постепено нестаје. Станиште вампира увек је било удаљено од људи, а насељавали су места која ближе одговарају њиховој мрачној природи и која су обележена цркотинама, јаловином и задахом. Дању би боравили под земљом (гробље или усамљени гроб), а понекад би боравили у кланицама и бавили се месарским занатом. Место становања на периферији насеља одређује их као нечисте и опасне по друге. За њих је резервисан простор руба, лиминални простор периферије – простор јалове и мртве земље, која не рађа: *Ни багрем се ту не хте примити, лук једва успео би за педаљ; кокоши липсавале* (Nastasijević, 2003: 79). Дејан Ајдачић демонске хронотопе разматра са становишта типова добра и зла. Демонски хронотопи зла представљају места на којима се људска популација не насељава, попут гробља, густих шума, пећина, јама (Ајдачић, 2007). У приповеци је видљива опозиција демонског света наспрам људског, односно нечистог света наспрам чистог – свет обележен кожама и цркотинама насупрот мирном и идиличном градском животу. Реч је, заправо, о амбивалентном простору границе који у себе интегрише и спаја супротности. Миран живот, неукаљан путеношћу и грешношћу, односи се на хронотоп детињства – на догађаје и друговање приповедача и припадника лозе Вампира у раним годинама живота – на браће љубичица и ђурђевака⁵, ловљење птица и веселе дечје игре.

Симболика дрвећа и биља додатно семантизује, симболизује и спиритуализује лозу Вампира и лик најмлађег вампировића, а акценат у приповедању ставља се на изузетности те лозе која са собом носи друштвену обележеност, усуд и злу коб. Мотиви љубичице и ђурђевка нису случајно денотати Вампировог детињства, јер „љубичице имају већу магичну снагу него све друго цвеће; а ђурђевак се користи за плетење девојачких венаца“ (Ћајкановић, 1994: 233–245).

На почетку приповетке наилазимо на мотив закржљалог и сеновитог дрвета: *Јесу ли закржљала или сеновито пала гранама по крову* (Nastasijević, 2003:

⁵ Но, и овде су аспекти (буђења) телесности назначене и антиципиране осмехом девојчица као уздарјем на даровани им струк ђурђевка.

79), а дрво је један од симбола којим се представља лоза, што метафорички упућује на назадовање лозе Вампира. Традиционална култура различитим предзнацима тумачила је судбину и напредак породице – ако је дрво сеновито и крошњом надвисује или засењује кров (орак или бор) није добар предзнак, умреће домаћин. Упоређујући поимање сеновитог и закржљалог дрвећа са традиционалним предсказањима, јасно нам је да је несрећа пропратни елемент лозе Вампира. Несрећна судбина вампирске лозе оличена је сликом попуштања кровне греде, а у традицији кровна греда метафорично означава домаћина: *И где попустише греде, живот се ту, знај, пре њих расточио* (Nastasijević, 2003: 79). Са метафоричним описом попуштања кровне греде и описа дрвећа на почетку приповетке даје се увид у живот литерарних јунака.

Симболи флоре попут багрема и лука додатно појачавају мрачну ауру Вампира. Багрем је трновита биљка која се конотира као несрећа – људи су избегавали да саде багрем јер су сматрали да у кући неће бити порода. Багрем је биљка коју не треба држати близу куће, јер ће у кућу ударити гром, а његови синоними су: *багрена, египатско трње, нерод, капиника, крунчица* (v. Ђајкановић, 1994: 21). Истовремено, као и трновито дрво, има моћ да одврати вампира. Лук има разнолику симболику: још код Старих Египћана сматран је симболом вечности, а у фолклористици означава одбрану од нечастивих сила. „У народној медицини и врацбинама лук има највећи значај међу свим биљкама. То је најуниверзалнији антропојон у биљном царству и један од најјачих уопште“ (Ђајкановић, 1994/4: 23–28). Метафорика биљака веома је шаролика и ближе одређује демонски хронотоп.

Присуство ероса у тексту појачано је мотивом руже: *Мучки у башите увлачио се где су руже и девојке. Упаљене руке здрузавале су цвет по цвет* (Nastasijević, 2003: 80). Ружа је амбивалентне симболике – она је цвет љубави, али и цвет смрти. Хатица Диздаревић Крњевић описала је двојаку симболику руже, која према својим природним одликама означава љубав и лепоту, али и низове различитих моралних и психолошких одлика и емоција (чедност, стидљивост, еротску жељу), при чему одлучују и боја и мирис, а посебно фазе цветања и опадања. Ружа је истовремено и симбол смрти јер асоцира на русалије-задушнице које су се прослављале чином жртвовања ружа (v. Dizdarević-Krnjević, 1997: 136–137). Смрскане руже у тексту представљају одузету невиност (етимологија дефлорације).

3.3. Еротизам лозе Вампира

Хтонска бића позната су по свом еротском нагону, те је „и мотив о вампиру-љубавнику свакако оригиналан и стар“ (Ђајкановић, 1994/5: 210). Вечита борба ероса и танатоса провлачи се и кроз поимање вампирске тематике. „Научници тврде да управо спој секса, бруталности и смрти условљава привлачну снагу представе о вампиру“ (Radin, 1996: 133). Једна од карактеристика вампира након повампирења је сексуално општење са женама, као што је речено у овој приповеци. Мада је и то проблематизовано двама позицијама: удовица,

са једне стране, говори да *заче га с Господаревим у пролазу пандуром*, а са друге стране, *милије беше народу да вампир облежа жену* (Nastasijević, 2003: 80). Црни облак надвија се над судбином Родоначелника и лозе, оличен у њиховој пожудној природи због које и одлазе из вароши. Мушки припадници лозе Вампира ступају у бракове са веома лепим и младим девојкама и на тај начин се симболично укрштају чедност и пожуда, чиста и нечиста сила, лепота и грдоба: *Дивна нека сојем, умиљато пристајаше за њим. И макар гнусан он у лицу, а она као уписана, чудом крстећи се сви признадоше: никад се двоје прикладније не нашло* (Nastasijević, 2003: 81). Овде се Настасијевић интертекстовно поиграва и са интернационалним мотивом лепотице и звери. Из тог брака рођен је отац јунака ове приповетке – Тома, који је у лицу био мање модар у односу на свог оца. Модро лице знак је распознавања детета зачетог из везе смртне жене и вампира. Вампирски белег постепено се смањује са сваким новим представником лозе, али не ишчезава у потпуности него остаје, макар и као *модар печат, мајушан један, као младеж неки, изнад леве обрве* (Nastasijević, 2003: 83). Лози вампира дат је некакав еротски магнетизам који се огледа у њиховој фаталној привлачности, нарочито када је реч о лепотицама.

Обележени Тома у браку са лепотицом наставља потомство лозе Вампира, у коме се рађају кћери и син јединац. Женске припаднице лозе Вампира од рођења су обележене уклетошћу крви – изразито су привлачне, али истовремено и проклете, тако да *нико не усуди се своју крв с том крвљу помешати* (Nastasijević, 2003: 81). Носећи од рођења белег који им је околина утиснула, биле су принуђене да се подају скитницама и рабадијама. Иако су на маргини друштва, окарактерисане као нечисте, њихово тело било је једино средство којим постижу да, макар и на трен, буду пожељне. Настасијевић нигде експлицитно не наводи да припаднице лозе Вампира постају вампирице, али према одређеним сентенцама закључујемо да се у српску књижевност 20. века уводи и мотив фаталне вамп-жене: *Девојке се из другог паса Вампира зачедеше, и опет јединац син. Свакој рођење по модар печат утисну на врат* (Nastasijević, 2003: 81). Фатална жена у исти мах застрашује и фасцинира, а дефинише се као зла коб једног мушкарца (в. Радин, 1996: 134–135). У психоанализи, она представља негативне аспекте аниме, а овде угрожава заједницу демонијом еротског, неспутаном чулношћу: *Од похоте њине кафански ђумези знојили се, поцикивале арције* (Nastasijević, 2003: 81). Разлика у поимању традиционалне представе о вамп-жени оличена је у њиховом понашању – оне нису доминантне над мушком популацијом, већ су одбачене и обележене. Модар печат је њихов белег, конотиран у негативним опаскама околине. Женски потомци лозе Вампира разликују се од мушких јер оне нису успеле да се отргну еротском набоју и разбију окове који су им присилно стављени, док су мушки потомци предани свом еротском сензибилитету, против којег се не боре. Тај еротски набој потиче од мајке Родоначелног којој је грешни однос с пандуром пролазником од стране заједнице преиначен у причу о вампирском зачећу, а шири се и на остале припаднице лозе Вампира, које нестају из вароши након блудничења.

Традиционална слика вампира допуњена је и мотивом оцеубиства. И док у традицији вампировић постаје најспремнији, онај одабрани који ће се супротставити вампиру (неретко оцу), код Настасијевића је овај круг представа трансформисан у причу о убиству оца и преузимању статуса последњег мушког наследника лозе. Наративним поступком, којим се приповедач служи, постиже се убедљивост казивања. Приповедач наговештава да је и Тома убио свог оца и убрзо се оженио лепотицом. Наратор само дискретно наговештава у ком правцу би требало тражити правог кривца, тј. убицу: *На последњег Вампира, сина, не помисли се... а мени се чини, јер знам га, не би за њега даљине било ако збиља морађаше да сами себе Вампири докосуре* (Nastasijević, 2003: 82). У лози Вампира „негује“ се традиција у којој синови убијају очеве у тренутку када одлуче да ступе у брачну заједницу: *Не утврди се, рину ли јединац Тома у најдубљу сенију Родоначелног; или сам овај не пазећи оклизну се. Тек десило се исту ноћ, кад као и отац му негда, туњави син доведе лепотицу с јабане* (Nastasijević, 2003: 81). Оцеубиство дешава се онда када у кућу долази жена, односно снаја. У патријархату отац је фигура која улива страхопоштовање и доноси све важне одлуке. Настасијевић је изокренуо тај модел и показао чин стицања статуса главе породице и поистоветио га са чином синовљевог убиства оца. Отац као најважнија фигура породице постаје препрека из угла млађих чланова, те се круг затвара његовим убиством. Вишезначност Настасијевићеве прозе садржана је управо у различитим интерпретативним могућностима – довођење снаје може добити и психолошку мотивисаност и постати узрок породичне свађе која би могла бити разлог оцеубиства. Овај чин могао би се посматрати и у психоаналитичком осветљењу – као покушај убиства сопствене сенке: либидуозног и нагонског у појединцу. Отац постаје препрека „за остварење синовљеве мушкости, па се његов улазак у свет одраслих поред женидбе остварује и ритуалним убиством оца“ (Војовић, 2015).

3.4. Лоза Вампира и фолклорне представе о вампиру

Родоначелник лозе Вампира родио се као вампирско посмрче десет месеци после очеве смрти. Родоначелник ове лозе *рођен је модроцрвен у лицу* (Nastasijević, 2003: 80), а уколико се присетимо изгледа вампира према народним веровањима – „мислило се да је вампир у лицу црвен и надувен“ (Zečević, 2007: 112), закључујемо да се Настасијевић ослонио на фолклорну слику вампира. Према веровању, после повампирења, вампир општи са својом удовицом, али напада и друге жене, и из тог сусрета рађају се деца која углавном имају натприродну моћ да препознају и униште вампире, а обележена су модром бојом лица. Дете из лозе Вампира рођено је као вампирче, то је његов идентитет, оно се током целе нарације понаша као вампирче – иако бежи у самоћу, живи у јами, покопава цркотине, ипак је, премда на маргини, члан заједнице. У приповеци се наводи занимање Вампира: *Опанчарима у лешењу помагаху. Курјуке им давали да једу, оно дивљег мяса што на кожама остане* (Nastasijević, 2003: 81). Вампировићи постају стрводери, покопавају лешине умрлих живо-

тиња. Није случајно одабрано занимање које је повезано са смрћу, јер њихова професија постаје својеврсни вид друштвене маргинализације. По традиционалним наративима вампири се „дању баве различитим пословима уобичајеним међу људима, али су они најчешће замишљени као касапине или трговци, те су приказани како продају месо, ножеве, сабље и друга метална и оштра сежива“ (Radin, 1996: 39–40).

Оно што додатно жигоше Вампире јесу варошке приче и заблуде о поганој лози, које су одредиле њихову друштвену изолацију и окарактерисале њихову несрећну судбину: *Хуља, ко на блудници пљуне, познав у њој, за којом тајно негде уздисаше. Крив је он, чедношћу лажном погрну је на те стазе* (Nastasijević, 2003: 80). Осуда је прво била усмерена ка вампировој удовици и њеном грешном зачећу, да би касније обухватила цело потомство вампира. Околина је утиснула вампировићима тај модри белег грешног рођења својом лажном моралношћу и гурнула их на криве стазе. У овом поступку околине можемо уочити интертекстовну везу са јеванђељском причом о блудници ухваћеној у прељуби коју су осудили и хтели да каменују, а Исус Христос им је на то рекао: „Који је међу вама без гријеха нека први баци камен на њу“ (Јн 8, 7). Њихова лажна моралност само је параван за празнину коју носе у себи, јер је одувек било лакше судити (о) другима. У тој осуди крије се жеља за свим задовољствима које је удовица имала. Мотивом вампирског детета уводи се елемент садизма – приликом дојења дете вампир повређује своју мајку сишући јој и крв осим млека. Када је мајка умрла, остале варошанке долазиле би да доје дете како би осетиле вампирска задовољства о којима су чезнуле. Родоначелник лозе Вампира свесно носи сопствени крст страдања као физички знак судбинске и породичне уклетости. Родоначелник није могао да се одупре појуди у себи (*коју год би још за деранства погледао, с вриском би му познала оца из очију*) (Nastasijević, 2003: 80)), и због тога је отишао из вароши.

Традиционална представа о вампиру огледа се у особинама које су транспоноване у припаднике лозе Вампира: изгледу вампира након рођења, понашању, занимању, простору који насељавају, општењу са женама, еротском набоју, убијању оца од стране сина (вампириција)... Настасијевићеви вампири стапају се са својом обележеном и наметнутом судбином и поистовећују са представама о вампиру. Међутим, ако дубље заронимо у структуру саме приче, увидећемо да се метафикција о вампирском наслеђу прожима са реалистичном представом о зачећу мајке Родоначелног. Она се куне да је згрешила са Господаревим пандуром па се зато дете рађа после десет месеци: *Залуд, јадом до у смрт сатерана, тринут целива крст, и дрхташе јој истином глас; милије беше народу да вампир облежа жену...* (Nastasijević, 2003: 80). У овој равни текста, однос фикције и стварности појачан је троструким виђењем речи *вампир* – вампири као бића ниже митологије који су опасни по друге људе су у приповеци жигосани; вампир(овић)и – баштинци проклетства крви и грешног зачећа; вампири као метафора за грешан и преступнички живот појединца који је због таквог живота кажњен изопштавањем из средине, као што је случај са последњим вампировићем.

3.5. Трансформације традиционалних представа о вампиру

Последњи потомак лозе Вампира поседује моћ да препозна вампира, а према фолклорним наративима вампиров син (вампирија) може убити вампира. Вампировић у тој потрази одбацује своју хтонску природу и опредељује се за људску и тако постаје заштитник заједнице.

Настасијевић је креирао свет вампира ослањајући се на традиционалне особине вампира као што су: простор бивствовања (сепије), занимање (стрвотери), оцеубиство, општење са женама након смрти... У *Родослову лозе Вампира* кроз дијапазон особина изданка те лозе видљив је и унутрашњи конфликт, односно конфликт душе (ида и ега, сенке и подсвесног с рационалним делом бића). Трансформација традиционалног виђења вампирске лозе ствара трагичну галерију ликова. Последњи вампировић готово да је одбачен од стварног света; сходно своме пореклу присилно је изолован – затворен је и робија због нечега. Прихвата га и има емпатије за њега само наратор. Модификовање лика вампира отвара нове оквире и тумачења – последњи вампировић оставља утисак усамљеног човека који је свестан тежине своје мрачне стране, а који истовремено тежи за прихватањем, налазећи саосећање, на крају, само у сензибилном другу из детињства – наратору приче.

Као што смо већ истакли, у Настасијевићевој метафикцији стално се преплићу фикција и стварност о лози Вампира. Целокупно приповедање јесте могући измишљени свет о вампирима који, захваљујући метафикцији, постоји управо унутар романескног света. На тренутак нас пишчево поигравање истином и маштом увери да је у питању само измишљена прича доконе вароши, а затим, док тонемо све дубље и дубље у смисао текста, чини нам се да традиционалне представе о лози Вампира, које припадају фикцији, постају подразумевајуће и егзистирају и даље, трансформишући се и ресемантизујући.

Мит о вампиру као демону у приповеци преображава се у „средство за књижевно моделовање негативних аспеката човекове душе“ (Radin, 1996:128). Последњи вампировић остаје на маргини друштва, обележен својим пореклом и трагично одбачен. У Настасијевићевом слојевито концептуализованом лику вампировића садржано је мноштво значења, а, између осталог, семантизована је и титанска снага и победа сопственог ја над мрачном страном људске психе.

4. Закључак

Момчило Настасијевић је кренуо од фолклорног лика вампира, али га је свесно променио и проширио, сходно књижевно-културним дешавањима 20. века. Шаренило Настасијевићевог опуса, његова херметичност и добро познавање традиције захтевају од читаоца посебан метод интерпретације. Овим радом покушали смо да покажемо како је Момчило Настасијевић приказао метафикцијске поступке о вампирском наслеђу и на који начин је модификовао традиционалне представе о вампиру. Распон о виђењу вампира почиње од

фолклорног виђења вампира, које је било исто вековима, све до модерног доба када овај мотив добија симболичку функцију представљања људске психе, што срећемо и код Настасијевића. Вампир није само митско биће – овде је носилац идентитета и пројектује све слабости једног човека, а посредством двострукости природе припадника лозе вампира проблематизовано је питање идентитета.

Указали смо на то да су главне функције метафикције упућивање текста на себе као и проблематика односа стварности и фикције. Фиктивном наративу припада казивање о лози Вампира, док се одређени елементи (као што су варошке приче и мотив сагрешења мајке Родоначелног) могу читати у реалистичком кључу. Традиционални подтекст представа о вампирима читава се кроз дијапазон особина преузетих из фолклора и транспонованих у припаднике лозе Вампира. Представе о вампиру у приповеди тумачене су посредством: демонског хронотопа који карактерише лозу Вампира; метафорике биља (ружа, багрем, лук, љубичице, ђурђевак); наратолошког аспекта; фолклорне мреже у подтексту приче о лози Вампира – „демонском“ зачећу, рођењу Родоначелног, мотиву оцеубиства; еротизма лозе Вампира – нагон ероса присутан је код свих представника лозе; трансформације традиционалног лика последњег вампировића – кроз лик последњег вампировића предочени су страхови појединца, одбаченог од своје средине.

Приповетка *Родослов лозе Вампира*, својом слојевитошћу, указује и на пут трагања за сопственим ја, сопственим тежњама и нагонима, трагања за својим местом у космосу предоченим у лику последњег вампировића.

Извори

- Nastasijević, Momčilo (2003). *Hronika moje varoši*. Gornji Milanovac: Biblioteka „Braća Nastasijević“.
- Novi zavjet* (2012). Beograd: Biblijsko društvo Srbije.

Референце

- Aleksandra, B. (2015). *Nastasijevićevi vampiri*. Pristupljeno 1. 6. 2018, <http://www.avantartmagazin.com/nastasijevic-epi-vampiri/>.
- Bašić, Mirela (2017). „Postupak metafikcije u romanu Nedžada Ibrišimovića *El-Hidrova knjiga*“. *Zbornik radova VI međunarodnog naučno-stručnog skupa Jezik – književnost – kultura*. Zenica: Filozofski fakultet u Zenici.
- Čajkanović, Veselin (1994/4). *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: Srpska književna zadruga: BIGZ: Prosveta: Partenon.
- Čajkanović, Veselin (1994/5). *Stara srpska religija i mitologija*. Beograd: Srpska književna zadruga: BIGZ: Prosveta: Partenon.

- Dejan, A. (2007). *Demonski hronotopi u usmenoj književnosti*. Pristupljeno 1. 6. 2018, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/10038>.
- Dizdarević-Krnjević, Hatidža (1997). *Utva zlatokrila: delotvornost tradicije*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Jung, Karl Gustav (1987). *Čovjek i njegovi simboli*. Zagreb: Izdavačka djelatnost.
- Olivera, Ž. (2013). *Magija reči u pripoveci Momčila Nastasijevića Zapis o darovima moje rođake Marije*. Pristupljeno 1.6.2018, <https://www.scribd.com/doc/252823187/Zizovic-Olivera-pdf#scribd>.
- Popović, Tanja (2010). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Radin, Ana (1996). *Motiv vampire u mitu i književnosti*. Beograd: Prosveta.
- Radonjić, Goran (2016). *FIKCIJA, METAFIKCIJA, NEFIKCIJA: Modeli pripovijedanja u srpskom i američkom romanu šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zečević, Slobodan (2007). *Mitska bića srpskih predanja*. Beograd: Službeni glasnik.

METAFICTION OF VAMPIRE HERITAGE AND THE TRADITIONAL SUBTEXT OF VAMPIRE NOTION IN THE „FAMILY GENEALOGY “ BY MOMCILO NASTASIJEVIC

Abstract

The main topic of the paper is related to the metafictional act and the traditional notion of a vampire in *Family genealogy* by M. Nastasijevic. The main goal of the interpretation is to explain the metafictional acts, as well as the modification of the traditional subtext, ie. the folklore notions of the vampire. The secondary goals are related to the consideration of the identity question, especially the main character's search for his own identity 'me', observed by the homodiagetical narrator. The vampire notion will be perceived through: a demonic chronotop, a folklore subtext of the story of the Vampire genealogy, the eroticism of the Vampire genealogy, as well as the transformation of the traditional vampire character. The results of the research show us a wide range of the presentations of the vampire character – from folklore to modern – where this motif gets the symbolic interpretation and represents the search for its own identity through the battle between the human and demonic (shadow), furthermore, the inheritance mark in the main character. Therefore, the conclusion states that Nastasijevic presents the Vampire not as a mythological creature, but as the bearer of modern, unstable identity.

Key words: Vampire, subtext, metafiction, demon, traditional beliefs

Александар Н. Илић¹
 Универзитета у Београду
 Филолошког факултета
 Ментор: проф. др Драгана Вукићевић

УДК 821.163.41.09-21 Костић Л.
 821.163.41.09-21 Јакишић Ђ.

ЛАТИНИ У МАКСИМУ ЦРНОЈЕВИЋУ ЛАЗЕ КОСТИЋА И У ЈЕЛИСАВЕТИ, КЊЕГИЊИ ЦРНОГОРСКОЈ ЂУРЕ ЈАКШИЋА

У овом раду анализираће се слика другог народа у српској романтичарској књижевности, на примеру две најзначајније трагедије тог периода. Рад има пет делова. У уводном делу приказаше се слика Латина у усменој и писаној књижевности, дефинисаше се појам имагологије и стереотипа и применити на неколико репрезентативних примера из дела српске књижевности. У другом делу рада кроз анализу главних јунака трагедије *Максим Црнојевић* приказаше се различити утицаји (хеленски, шекспировски и утицаји из народне књижевности) на обликовање ликова странаца. У трећем делу рада циљ је приказати лик Латинке опијене љубављу, док је у четвртном делу циљ осликати Латинку која се у туђини бори да сачува свој национални идентитет. У завршном делу рада имаголошком методом приказаше се начин којим су Костић и Јакишић обликовали своје јунаке.

Кључне речи: *имагологија, стереотипи, Латини, идентитет, трагедија.*

Слика другог

Још од најстаријих времена у књижевности је присутно приказивање другог народа, друге цивилизације, културе. У античкој грчкој књижевности то је вешто чинио Хомер у својим спевовима *Илијада* и *Одисеја*. Ова тематика посебно је присутна у другом спеву, у коме се приказује сусретање јунака са необичним народима и културама. У националној књижевности слика другог развија се са појавом ренесансе, развојем трговине и путовањима. Описи другог народа често су присутни у дубровачкој књижевности. Дубровник, због свог изванредног географског положаја, био је центар у који су долазили многи светски путници. Дубровчани су се бавили трговином, копном и морем, те тако упознавали своје суседе. Њихови суседи били су Которани и Млечани, који су називани Латинима. У српској књижевности Латинима су сматрани становници Млетачке републике, која је била велика сила на Западу. У дубровачкој књижевности Латини су веома лоше окарактерисани. Осуде тог света врло су оштре. Пореде се са црвима који разарају све пред собом. Велича се храброст и неустрашивост дубровачких морнара, као контраст латинским, које карактеришу страх и слабост.

¹ aleksandar.ilic.996@gmail.com

„Имагологија подразумева да је национални карактер оно што је различито од других националних карактера” (Milanović, 2012). Бави се књижевним проучавањем представа о страним народима, али и о својој земљи и свом народу. Њена функција јесте развијање критичке свести о властитој култури и властитом народу, менталитету, али и усвајање друге културе.

Латини у српској усменој и писаној књижевности. Стереотипи о Латинима.

„Стереотипи се често поистовећују са предрасудама, тј. са судовима који постоје и пре личног искуства са одређеном групом и које појединац преузима без провере. Предрасуде настају тек интеракцијом афективних ставова и превасходно когнитивних стереотипа” (Rot, 2000). Када говоримо о стереотипима који се везују за Латине онда говоримо о идеолошким стереотипима. Они су најзаступљенији у књижевности, усменој и писаној.

Интересантно је да наша епика Латине представља као варалице. Јунак који се супротставља Латинима мора бити лукав и вешт. Такав је Милош Војиновић из *Женидбе Душанове*. У овој песми латински невестин род искушава младожењу и он мора показати снагу, али и лукавство. Латини се цару обраћају са тврђаве и на тај начин показују своју надмоћ.

Израз „Латини су старе варалице” представља сложенији облик вербалног стереотипа. Језички је добро утврђен, исто као пословица или изрека. Својом сажетошћу и језгровитошћу даје метафоричну слику Латина. „Вербално се стереотипне представе изражавају у читавом низу углавном кратких језичких форми. Користе се спонтано у свакодневној комуникацији, али се с друге стране интегришу у традиционалне жанрове народног предања, а они су неретко и веома дугочечни, па тако могу да преносе стереотипе преко дугих временских периода у друге епохе” (Rot, 2000).

И у српској писаној књижевности Латини су негативно окарактерисани. Веома занимљиву слику Латина дао је Петар Петровић Његош у *Горском вијенцу*, у епизоди у којој војвода Драшко прича о свом путовању у Млетке. У том свету има богатих, али је њихово богатство створено експлоатацијом и пљачком. Војвода Драшко каже да је то богатство стечено муком и знојем наших људи, који су као сужњи на бродовима довлачили благо да би богаташи могли раскошно живети. Представник тога света је и млетачки дужд, који се на власти одржава не памећу и поштењем, него насиљем. Он управља земљом коју бране други народи, а не познаје те народе. Млеци су представници изопачења свих моралних и људских вредности, односно оних изворних вредности које су се задржале само у патријархално-племенској заједници какав је црногорски колектив. Њихово понашање је дволично, видно је одсуство људског достојанства и људске слободе, нехумани су према другим народима, а богатство и новац им је једини идеал. На тај начин представљају контраст хуманом

и сложном црногорском колективу. Латини су неискрени саговорници, склони лажима јер немају никаквих моралних закона.

У периоду романтизма књижевност је у служби стварања нације. Означава преврат, има популистичку ноту. То је књижевност која слави борбу, слободу, хероизам, а оштро напада друге народе који су тирани и поробљивачи. Тако су представљени Латини у две најзначајније трагедије српског романтизма, у *Максиму Црнојевићу* Лазе Костића и у *Јелисавети, књегини црногорској* Ђуре Јакшића.

Латински свет у трагедији *Максим Црнојевић*

У српској драми 19. века јунак је потпуно подређен радњи. Са продором романтичарске поетике карактер јунака и његови поступци стављају се у други план. Знатно више пажње посвећено је сликању догађаја који ће проузроковати трагичку кривицу у самим јунацима.

Трагедију *Максим Црнојевић* Лаза Костић написао је 1863. године у 22. години живота. Дело није плод стваралачке зрелости песникове, што ће се одразити у извесној психолошкој недоследности којом гради заплет и драмске ликове, тако да ово дело не спада у сам врх песничког дела Лазе Костића.

Трагедија има пет чинова, према класичном античком обрасцу, мада се утицај европског романтизма одражава у негирању закона о јединству места и времена.

Радња првог чина одвија се у Млецима, на дуждевом двору, другог у кући Ивиној, трећег и четвртог на дуждевом двору, петог у Црној Гори, а временски распон је недефинисан, али из следа догађаја проистиче да се радња драме одвија у неколико недеља. „Редукција времена у драми, с друге стране имплицира убрзавање психолошког развоја јунака, брже сазревање његових одлука и повлачење поступака” (Nestorović, 2007).

Основни мотив песник је позајмио из народне песме *Женидба Максима Црнојевића*, што је, заправо, класичан гест романтичарских песника. Опевати догађаје из националне прошлости, позајмљивати мотиве из народне епике израз је духа романтичарске епохе. У овом случају објашњење је у мисли Теофила Готјеа: „Бол је први елемент епике”, како је и читава романтичарска епоха у знаку „велтшмерца” тј. светског бола, ево и нашег песника у теми о људском болу, о трагедији јунака које је живот или зла коб довела до трагичких сукоба и исхода.

Ово Костићево дело представља синкретизам народне епске песме, хеленства и шекспировске трагедије. То му је и највећи недостатак, јер су ови елементи по много чему неспојиви.

Драма почиње дијалогом између Филете, чијег је мужа Марка Максим Црнојевић несрећним стицајем околности убио, као и Анђелије, сестре Маркове и љубави Максимове.

Но, за разлику од Шекспирове трагедије *Ромео и Јулија*, у којој је управо Ромеово убиство Тибалда трагичка кривица главног јунака, која ће посредним путем проузроковати трагедију, у Костићевој трагедији мотив убиства брата вољене Латинке није развијен до драматичних размера. Напротив, неуверљиво, чак површно делује Анђелијино образложење:

„У брату ми је Максим погинуо
а у Максиму је жив још брат”.

Али, лепота уводног дела трагедије дугује стиховима антологијске вредности:

„Еј, пусто море! Еј, пусти вали!
Поносни бељци, срдачни ждрали!
Ви ми сву радост моју пренесте,
и опет зато уморни несте” (Kostić, 1964).

Поетска метафорика ових слика сугестивне лепоте и импресије издваја се из читавог поетског текста трагедије и представља самостални лирски торзо, у коме је љубавна чежња Латинке изражена доживљено, аутентично. Песник Лаза Костић бујни је лирски темперамент пре свега. Отуда су и најуспелији лирски пасажии, а драмски јунаци најпотпуније насликани управо у тренуцима изражавања осећања, почев од осећања љубави и страсти, те све до родољубивог осећања.

Смрт дуждевог сина није у функцији драмске напетости или трагичке кривице главног јунака, какав је случај у Шекспировој трагедији, већ је помоћни мотив којим нас песник уводи у свет Латина. Дужд је практичан, лукав и користољубив. Синовљеву смрт наплатиће црногорском крвљу, крвљу Црногораца које ће послати на бојиште са Немцима. Овим мотивом који није строго функционалан као покретач драмске радње, песник као да плаћа дуг буђењу националне свести српског народа који је пречесто у историји бивао „топовска храна” Угарима, Аустрији или Млецима.

„У експозицији је свакако најважнија сцена између Дужда, Иве Црнојевића и Дуждевића. У њој се коначно успоставља веза између света шекспировске трагедије и света народне песме и на формалном и на тематском плану” (Frajnd, 1987). Овај дијалог идентичан је са народном песмом само у делу у коме се говори о Максимовој лепоти. „Ивино хвалисање је хвалисање човека који хоће да се покаже као бољи, лепши, надмоћнији од Латина и за то користи аргумент који ће га иронично довести до несреће” (Frajnd, 1987). Иво је веома неопрезан и несмотрен, целу своју породицу доводи у трагичну ситуацију. Примитиван је јер је синовљева болест за њега велика срамота. Костић ипак није желео да баци негативно светло на овог јунака, јер би на тај начин одступио од народне песме и довео у питање исправност поступака вође црногорског колектива. У народној песми нема говора о уговору о 5000 војника који ће ударити на немачког ћесара. У песми ће задата реч о лепоти синовљевој бити покретач даљег епског тока. У Костићевој драми задата реч је, такође, од судбинског значаја за животе и реаговања главних драмских јунака. Костић је за разлику

од упрошћеног сукоба у народној песми, у чијем је средишту несугласица око дарова, увео у драмски ток мотиве сукоба далеко сложеније структуре, а у исто време, мотиве богатије људскошћу. Мотив двојништва је типични романтичарски мотив удвајања јунака. Са овим мотивом прожима се мотив завере. Иво Црнојевић, да би склопио савез са Венецијом, уместо Максима шаље Милоша за Анђелијиног мужа. У средишту драмске радње је мотив трагичке кривице. За разлику од већине трагедија у којима је често носилац трагичке кривице само главни јунак, у Костићевом делу трагичка кривица обухвата готово све ликове, чије је разрешење могуће једино смрћу.

Тема лепоте као извора трагике утицај је хеленске књижевности. Мотив калокагатије је антички идеал лепоте, који подразумева спој духовне и физичке лепоте и присутан је у Костићевој трагедији. Максима *Лепота је кобна* главна је тема трагедије. Максим је приказан као јунак који својом лепотом надмашује богове. Својом посебношћу приближава се бесмртницима.

Максимова трагичка кривица је у одрицању од себе, у пристајању на очев план, али и неповерење према побратиму коме неће поверити тајну о Анђелији. Остаје неодређено зашто Иво спречава Максима да свом побратиму саопшти истину о себи и Анђелији. Опет један психолошко недефинисан чин да су Максим и Анђелија везани љубављу и љубавним испуњењем.

Први део Максимове трагичке кривице оправдан је људскошћу. Максиму се ругају присутне војводе, тачније његовом изгледу. Тешко оптерећен својом ругобом и љубавним болом због неизвесног исхода просидбе, Максим се покорава очевој жељи. Максим не дела ни у једном тренутку као личност снажне природе и духовности. Он је спреман на алегоријски прекор упућун Милошу. Милоша ће убити не саслушавши га, мучки. Једини тренутак сјајне људскости испољиће се у поклањању Анђелије Милошу, али се чини да ни то није учинио пуним срцем, већ као извесну замку Милошу, као проверу побратимске верности.

Латинка опијена љубављу

Анђелијина трагичка кривица налази се у одговору на Максимову алегоријску поруку, коју казује Надан:

„Голубица је свему крива том,
испод перја што није познала
незагашен остатак милости,
непрежаљену љубав” (Kostić, 1964).

Анђелија је несвесна своје трагичке кривице. Трагичка кривица у њеном лику најслабијег је интезитета, она није исход свесног опредељења јунака на делање, упркос сазнању о жртви. Отуда се поставља питање да ли је кривица „голубице” уистину и трагичка кривица? Лик Анђелије није до краја психолошки дограђен. Наиме, песник не слика Анђелијину психолошку реакцију у

тренутку када Иво тражи од Милоша да му преда снаху и одржи задату реч. Она ће се само на почетку петог чина обратити Иви:

„Ни речи више, стари злогуче,
ни речи више не верујем ја!” (Kostić, 1964).

Песник избегава и сцену саопштавања истине од стране Милоша и тиме осиромашује Анђелијин лик одсуством њеног реаговања. Народни песник осећа да је Анђелијино реаговање у том тренутку веома значајно, док у Костићевом делу остаје само Ивина молба:

„Иво: Учини дужност, сине Милоше, учини дужност, обавести је!
Милош: Речено је, обавештена је!
Анђелија: Зар и ти већ? Ох, доста, доста, знам.” (Kostić, 1964).

Остаје неизвесно, драмски неразрешено да ли је Анђелија у Милошу волела Максима или њега самог? Јер, после њеног: *Ох, доста, доста, знам*, наста вља се дијалог између Милоша и Иве све до тренутка смртног рањавања Милоша. Анђелија ће се огласити тек на Максимово признање да је побратиму доиста поклатио Анђелију. Називајући Максима „отпадниче црни”, а Милоша „анђелом” Анђелија се донекле одређује у новом односу према Максиму и у извесном смислу открива и свој емоционални однос према Милошу:

„Нек знаде шта је мене поклањат,
Одрицати се срца, лика мог!” (Kostić, 1964).

Последње речи Анђелијине: „мртваце мрзим, живе презирем” нису кључ за разрешење емоционалног света Анђелијиног, чији је лик грађен најпре тоновима егзалтације, опијености љубавним осећањем, због кога превиђа и братовљеву смрт, а затим доведен до потпуне отуђености, хладне и готово бездушне жене. Ове речи као да не припадају истој Анђелији, оном истом лику коме је на почетку драме песник поклатио прелепу љубавну тужалку што је растављена од драгог. Оне припадају далекој, хладној Латинки, оној Латинки из народне песме која Максима није ни познавала, ни волела.

Видно је да је народни песник снажније и дубље осликао лик лепе Латинке. Старац Милија, српски Шекспир, осетио је да је веома важно приказати Анђелијино реаговање у одлучујућим ситуацијама, јер на тај начин приказује сву гордост, хладноћу и надменост Латина. Латински свет у Костићевој драми приказан је као суров поробљивачки свет коме је на првом месту освајање и ратовање. У народној песми доминира топос пута, што је етнолошки врло значајно, јер се приказују предели, тј. места кроз која сватови пролазе док не дођу до латинске земље. У драми се не приказује путовање сватова, јер за разградњу топоса у трагедији нема места, битне су сцене у којима ће се приказати психологија јунака.

Латинка у борби за очување властитог идентитета

Јелисавета, књегиња црногорска типична је романтичарска, лирска, национална и политичка драма, у којој су у првом плану драмског сукоба политичке размирице, иза којих као зла судбина стоји једна жена, кћи млетачког дужда, удата за Ђурђа Црнојевића, кнеза Црне Горе. Јелисавета баца семе раздора међу Црногорце, јер је проклета туђинка латинског порекла. Изазива сукобе у средини у коју долази и доводи је до потпуног слома и потпуне пропасти.

Драмски сукоб грађен је на класичном драмском троуглу који чине Ђурађ Црнојевић, његова прелепа књегиња Јелисавета и црногорски сердар Радош Орловић. Латини траже од поводљивог црногорског кнеза да им пошаље знатну војничку помоћ за одбрану од Турака. Ђурађ одлучује да испуни закон тазбине у чему га подстиче његова надмена и лепа књегиња. Тој одлуци жестоко се супротставља стари сердар Радош Орловић кога Ђурађ осуђује на прогонство. Тако се сукоб преноси претежно у сфере политичке природе. На једној је страни самовољни кнез, слаб и неодлучан према лепој туђинки, а на другој велики део црногорске властеле.

Јакшић је могао да устроји и други драмски сукоб, љубавни, јер се у необично лепу Латинку несрећно заљубљује и црногорски капетан Ђурашко, чиме би се драмска радња знатно обогатила. Неочекивано за драмске сукобе ове врсте, заљубљени Ђурашко ће стати уз кнеза и открити му заверу коју је црногорска властела сковала против њега.

Лик младе и лепе Латинке, Јелисавете, веома је сложен и у суштини контрадикторан. Домовина била је према њој немилосрдна, жртвовали су је удајом за црногорског кнеза, да би као кнегиња имала да служи интересима Млетачке републике. Таквој својој отаџбини она је одана до краја и због тога је трагичка личност, упркос чињеници да је својим притворством умела да почини низ недела. Она је врло хладна, лицемерна заводница која сплеткари и свесно гони људе у смрт. Сурова је, без унутрашње етичке суптилности. У суштини, ипак је у себи подељена између моралних осећања добра и зла. Под теретом трагичких последица на крају губи разум. На самом почетку драме, у дужем монологу, јунакиња предвиђа своју трагичку судбину:

„А Венеција ?...Ах !...
 Та плавог мора хладна богиња
 Беше ли мајка или маћеха?
 Или госпођа, сјајна, ласкава?
 Што ме отури, што ме издаде,
 Што ме удаде, што ме продаде?
 Ах, Венецијо!...” (Jakšić, 2000).

Јелисавета вешто држи конце политичке интриге на црногорском двору имајући стално пред очима циљеве своје домовине. Она није могла да заволи капетана Ђурашка, заљубљеног у њу, али је спретно користила ту љубав да би остварила свој циљ. У жеку трагичног крвопролића међу Црногорцима, она

шаље Ђурашка у бој, свесна да чини грех, као што је грех све што је до сад чинила користећи дражи своје женске лепоте:

„Хајде иди! Иди!
Мој љубавниче, сине дививи...” (Jakšić, 2000).

Цветан Тодоров када говори о портретима путника издваја неколико категорија путника: асимилатор, профитер, туриста, импресиониста, асимилорвани, егзот, изгнаник, алегориста, разочарани и филозоф. Јелисавета се уклапа у лик изгнаника. „Изгнаник се настањује у земљи која није његова, али, попут другог избегава асимилацију. Не интересује се посебно за народ у чијој средини живи” (Todorov, 1994). Изгнаника интересује властити живот и властити народ. Он схвата да је његова жртва да живи у туђини корисна за његов народ и зато свесно пристаје на њу. И Јелисавета је веома свесна да је њена жртва потребна Венецији. У њеном погледу мржња се судара са црногорским кршем и указује на њену сукобљеност са средином, али и на њену надмоћ:

„Не, то није моја Венеција,
Невеста сјајна мора зеленог,
А то што гледам, тамо далеко –
Те горостасне црне авети –
Што, као претећ небу, поносно
По пустој земљи сенке пружају:
То нису они чили валови
Што их је моја младост гледала
Са прозорија хладног гранита
Величанствених оних палача,
Одакле мора власници седи
Свемоћи своје вољу челичну
Јављаху земљам’ и владарима...” (Jakšić, 2000).

Млетачки дужд продаје своју кћер Ђурђу Црнојевићу и то на индиректан, манипулаторски начин тражи Ђурђу црногорску војску која ће Млецима помоћи у борби против Турака. Јелисавета до сазнања да ју је отац продао долази тек на крају драме. Тај тренутак када она сазнаје истину представља трагичко сазнање које је води у лудило. Њено лудило изазвано је сазнањем да је продана роба и да не припада више нигде.

Јелисавета се бори да сачува свој национални идентитет. У овој драми ствара се троугао између Венеције, Јелисавете и дужда млетачког који формира питање шта Јелисавета представља Венецији. Јелисавета схвата да ће Венеција бити срећна само ако она буде несрећна. Тада настаје гранична ситуација у јунакињи, коју она разрешава утопијском визијом Венеције. За њу би била велика срамота да се бори за интересе Венеције која ју је јефтино продала. Док постоји утопијска Венеција постоји и Јелисаветина жеља да се бори. Зарад личне среће и среће свог латинског рода шаље црногорске јунаке у смрт. Ова јунакиња чувајући срећу Венеције уништила је личну срећу црногорске кнегиње.

Јелисаветина лепота везује се за њено демонско латинско порекло. Овај лик грађен је на прожимању фолклорне традиције и европског романтизма. Демонско се везује за традицију, фолклор, а фатална лепота за европски романтизам. Јелисавета је *femme fatale*, истовремено и привлачи и одбија. Својом лепотом која је демонска, која са собом носи непојмљиво зло, нагони Ђурђа да се понаша као њен пијун. Јелисавета осваја свет око себе својом сексуалношћу и чулношћу, а то је повезано са исконским злом које је карактеристично за свет Латина. Она је класичан тип латинског лицемера, манипулатора, који успева да заведе и мужа и љубавника. Али, фатална жена никада не побеђује, она је несрећница. Као симбол Јелисаветиног лудила појављује се бела боја, а она се манифестује у скривању у мрачним, прљавим и влажним ходницима двора. То је њен крај, крај горде Латинке, која је у потпуности разорила некада чврст и слојан колектив.

Закључак

Имаголошким посматрањем ове две јунакиње приказали смо доминантне обрасце описивања другог (хетероимаж) кроз рефлектовање сопственог идентитета (аутоимаж). Посматрајући лик изолованог појединца уочавају се све одлике националне заједнице којој тај лик припада.

Странац у књижевности обично отеловљује неког ко трансформише или угрожава заједницу у коју је дошао. То чини Јелисавета. Одвојена од урбане средине у којој је расла и спознавала свет, ова јунакиња сусреће се са потпуно супротном средином, кршевитом и касаблијском, дубоко патријархалном. Та средина њој причињава незадовољство, тугу, бол и доноси исфрустрираност.

Стереотипни лик Латинке у овим делима даје слику жене која је борбена и изразито сексуална и телесна. Анђелија је спремна да се бори за властите интересе, за љубав мушкарца који ју је лишио брата. Спремна је и то да превиди само да би она лично била срећна и испуњена. Њена срећа ипак неће победити, јер је њена љубав према Максиму само телесна. Јелисавета поврх спознаје о издаји спремна је да се бори за националне интересе земље из које потиче. На овај начин Костић и Јакшић су на трагу представа о Латинима у српској књижевности 19. века, али су дали и камен темељац слике која ће се кроз читав 19. век понављати и код других писаца.

И Костић и Јакшић као да прате одредницу Цветана Тодорова „да упознавање других није само један од начина упознавања себе, он је и једини” (Todorov, 1994). Странци у овим романтичарским трагедијама типски су представљени и епски обојени туђинци на Балкану.

Референце

- Frajnd, M. (1987). Drame Laze Kostića. Beograd: Nolit
- Jakšić, Đ. (2000). Jelisaveta, kneginja crnogorska. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Kostić, L. (1964). Maksim Crnojević. Beograd: Savremena administracija
- Milanović, Ž. (2012). Dva pisca i drugi. Beograd: Službeni glasnik
- Nestorović, Z. (2007). Bogovi, carevi i ljudi: Tragički junak u srpskoj drami devetnaestog veka. Beograd: Čigoja štampa
- Rot, K. (2000). Slike u glavama, Beograd: Čigoja štampa
- Todorov, C. (1994). Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti. Beograd: Slovoğraf

LATINS IN *MAKSIM CRNOJEVIĆ* BY LAZA KOSTIĆ
AND *JELISAVETA, THE DUCHHSS OF MONTENEGRO*
BY ĐURA JAKŠIĆ

Abstract

In this paper a picture of another population in Serbian romanticism literature will be analysed on an example of two most important tragedies of that time. The paper consists of five parts. The introduction shows a picture of Latins in oral and written literature, the term of stereotypes will be defined and applied on several representative examples in Serbian literature. Second part of the paper shows different influences (helenic influence, shakespearean influence and influences of traditional literature) of shaping strangers' characters through the analysis of the main characters in the tragedy „Maksim Crnojević”. The goal of the third part is to show the character of Latin woman drunk in love, while the goal in the fourth part is to paint a picture of a Latin woman who is fighting for her national integrity in a foreign country. In the conclusion, the ways in which Đura Jakšić and Laza Kostić have shaped their characters by imagological method are shown.

Key words: *imagology, stereotypes, Latins, identity, tragedy.*

Адријана Ранковић¹
 Филолошки факултет
 Универзитет у Београду
 Ментор: др Драгана Вукићевић

УДК 821.163.41.09-3 Сремац С.

ХРАНА – ЈЕДАН ОД КЉУЧНИХ „САСТОЈАКА” СРЕМЧЕВОГ РОМАНА ПОП ЂИРА И ПОП СПИРА

Храна игра битну улогу у Сремчевом роману *Поп Ђира и поп Спира*. Говорећи о њој можемо се дотаћи готово свих важних аспеката овог дела. Проблемом хране код Сремца бавили су се аутори попут: Иване Иконић, Горана Лазичића, Љиљане Петровачки и Љиљане Недељков. Ипак, сматрамо да ова тема оставља још простора за истраживање. У овом раду смо је сагледали подједнако из угла књижевности и из угла етнологије. Аутори на које се позивамо приликом тумачења овог Сремчевог романа су антрополози и етнологи који су се бавили друштвеним значајем хране, као што су: Гордана Ђерић, Драгана Радојичић и Мирјана Дворнић Протић. Поменута проучавња представљају подлогу која нам помаже да боље разумемо Сремчев роман и да темељније сагледамо његове естетске домете. Показали смо колико нам омиљена јела Сремчевих јунака говоре о њиховом идентитету и у каквој је вези храна са уметношћу и модом.

Кључне речи: *Сремац, храна, идентитет, језик, мода.*

Увод

Говорећи о значају чаролије кувања Гордана Ђерић у свом тексту *Храна – прича нашег живота* каже како „кулинарије одавно нису далека рођака ни науке ни уметности, егзотични зачин без кога би јело и онако успело” (Ђерић, 2013: 54). И у свету Сремчевог романа *Поп Ђира и поп Спира* оне су добиле место које им припада. Питање хране свакако је једно од главних „састојака” овог дела. Писац је приказао средину у којој се време посвећено припремању хране и уживању у њој не штеди. Ту нико не једе „на брзину”, нити успут. Јунаке је дефинисао јелима која воле, начином на који једу и прибором који користе. На тај начин успоставио је њихов идентитет, а управо говорећи о храни приказао је и односе међу њима. На пример, сукоб попадија прво се јавља из потребе да покажу да су добре куварице, да би се касније проширио и на друге области. Преко хране шаљу се и поруке, а ако обратимо пажњу на говор јунака, уочићемо честа поређења с њом, као и изреке у чијем је она центру.

У овом раду биће говора и о омиљеном „кохбуку” јунакиња – *Српском кувару* Јеротеја Драгановића, који је представљао оличење тадашње кулинарске

¹ adrijana.rankovic@gmail.com

моде. Бавићемо се и проблемом именована нових јела. Приказаћемо и ставове Катарине Поповић Мицине, ауторке *Великог српског куvara са сликама: за употребу српских домаћица*, по овом питању. Показаћемо и како Сремац специфичним одабиром лексике и оне која се тиче кулинарства и уопште, приказује средину између села и града. Размотрићемо и различите функције хране које препознајемо у делу, као и њен однос с љубављу и еротским, тугом и уметношћу.

На материјалну културу Срба у прошлости утицали су пре свега Османско царство и нарочито после Велике сеобе, Аустроугарска монархија, тј. немачко културно подручје. Ове културе дале су печат нашим обичајима, навикама, литератури, језику, моди, начину живљења, али и исхрани. Након Велике сеобе, пресудни су били импулси који су допирали из Аустроугарске. Срби у прекодунавским областима уклопили су се на тај начин у европске културне токове. Одразе ових контаката видимо и у Сремчевом делу *Поп Ђира и поп Спира*.

Преузимањем нових јела, начина припремања и сервирања настаје и потреба за новим речима и изразима. Тако се код нас срећу називи потекли из немачког, француског, италијанског и оријенталних језика. Катарина Поповић Мицина, ауторка *Великог српског куvara са сликама: за употребу српских домаћица* из 1878, говорећи управо о проблему именована, износи став да је каткад оправдано задржати страном име јела, али наглашава потребу да се сачувају називи које смо наследили од предака. Она се односи критички према прихватању нових израза и попут аутора првог српског куvara Јеротеја Драгановића, труди се, с више или мање успеха, да понуди домаћи назив када је то могуће.

Јеротеј Драгановић у предговору свог куvara наглашава да његово дело садржи 302 рецепта за јела која су веома укусна, а пре свега здрава и са мало масти. Банаћанима приказаним у овом Сремчевом делу, очигледно је била важнија прва њихова особина. *Српски кувар*, у време када се појавио привукао је заиста велику пажњу. То не чуди ако знамо да он садржи и рецепте за нека необична јела, као што су чорбе од пива и чоколаде или пилићи у поморанжин сосу, који привлаче пажњу и данашњих читалаца. Ауторова опаска о томе како су ови рецепти веома економични, те ће домаћицама помоћи да уштеде није у потпуности остварена у пракси, те се овај кувар употребљавао пре свега у имућнијим домаћинствима, као што и видимо у Сремчевом делу.

Међу сланим јелима нашли су се рецепти из разних држава Европе. На пример: француски резанци, талијански сос, енглески бут, шпанска торта и слично. Новија јела обично су означена домаћим именима, док се страни израз налази у загради, а понекад је и обрнуто. Међу слаткишима, које аутор назива цукербакерима, страна имена су чешћа и ретко се преводје. Ту су рецепти управо за оне колаче које тако често помињу домаћице у *Поп Ђири и поп Спири*. Одатле сазнајемо како се праве чувене шприц-крофне или прскане крофне како их још аутор назива, које поп Ђира толико воли. Осим тога, ту су и куглоф, пишкоте, као и десетак рецепата за слатке и слане кохове.

Иако се многи од термина које су употребљавали ова аутори више не користе и мада правила која су себи поставили, што под утицајем моде, што услед недостатка знања, каткад нису у потпуности поштовали, направили су значајан корак ка успостављању српске куварске терминологије. Сремац пак приказује ликове мање свесне значаја очувања свог језика. Овај писац познат је по дару да изванредно прикаже говор краја који описује. Као у *Зони Замфировој, Ивковој слави* и другим делима, то је дошло до изражаја и у роману *Поп Ђира и поп Спира*. Језик јунака овог дела богат је дијалектизмима и туђицама. Самим тим, срећемо их и у називима јела. Тако на пример попадија Перса позива госте на *јаузн*, њена мама била је посебно талентована у спремању *мелишајза*, домаћице спремају према чувеним рецептима из *кохбуха* Јеротеја Драгановића, попадија Сиди пита Перу воли ли *покенс*, а када сазнаје да је гост одговорио да радије ужива у гужвари са сиром, попадија Перса злобно каже: „*пишкоте* му и неће спремити!” (подвукла А. Р.). На овај начин Сремац је приказао моду прихватања немачких речи у средини у којој је срамота говорити другачије уколико сте *ноблес*.

Говорећи о трендовима, како у кулинарству, тако и уопште, Драгана Радојичић тврди да они „постоје јер задовољавају потребу људи да формирају и покажу свој друштвени идентитет; они су такође израз потребе да се осмисли начин живота” (Радојичић, 2012: 22). Убеђујући Меланију, која је почела да се интересује за француски, да не запоставља немачки, попадија Перса каже: „да је француски језик баш *тако* nobл-језик, зар га не би говорила и гђа биргермајстерка Еулалија, као једна велика госпођа, у чијој се кући по три-четири пута дневно пије чоколада, а купује хлеб с кимом умешен“ (Sremac, 1960: 300). Перса одређује Еулалију као велику госпођу управо на основу њеног одабира хране. На основу онога што је на менију често се одређује (не)припадање некој заједници, одређеном народу, друштвеном слоју и сл. Тако, проверавајући да ли је њен муж позвао Перу на ручак, попадија Сиди говори: „Ваљда код оног Швабе да руча што му је куварица Чифутка, како кажу! Што баш у нашу недељу да тамо руча, да једе ’леб с кимом и друга чифуцка јела?” (Sremac, 1960: 64), а за попу Спиру се каже да „није марио за поковано пилеће; као Србин и православне цркве син мрзео је на то швапско печење, и чекао је гужвару, омиљено своје јело” (Sremac, 1960: 83). Из ових примера видимо да постоје одређени стереотипи који се тичу одабира хране, понекад и уз дозу ниподаштавања према ономе што се допада неком другом. Разлике у исхрани могу се посматрати и у односу на друштвени статус појединих породица. Извештавајући о дешавањима код поп-Спириних, Ержа напомиње Перси да је Сиди питала Перу воли ли *покенс*. На то ће, у жељи да унизи Сиду, Перса прокоментарисати: „О, паоруша једна! И она зна шта је *покенес*!” (Sremac, 1960: 72).

Разлика се не прави само у томе шта се једе или пије, већ и како, каквим прибором, где и с ким. У петој глави овако је описана биртија у којој је одсео Пера:

„Све је ту мирно, фино и пулгерски, а и како би друкчије било кад ту нико и не пије из бокала или холбе, него из оног геџавог и жебрачког сатљика. Донесу пред госте сатљик вина и холбу воде, па онај меша вино с водом, фртаљ чаше вина а

три фртаља воде, па мало пијуцне а мало чита новине, пијуцне опет па опет чита даље новине. Док прочита новине и попије тако сатљик вина и холбу воде, прође по два сахата, а затим се дигне, плати и поклони се кафеџији, и овај њему, и изиђе из кафане трезан као што је и ушао” (Sremac, 1960: 51).

Иако разлике у исхрани указују на класне, етничке и статусне разлике, сам чин храњења јесте чин који укида сваку разлику. Љубав према добром залагају својствена је целој заједници. Писац такав утисак постиже употребом општих заменица. Описујући јесен у сваком банатском домаћинству, Сремац пише: „Поваздан стоји крај ватре лонац с кукурузом који се, онако окруњен, у зрну, кува, и шакама га једу укућани целога дана, али зато и изгледа све по кући задовољно и округло и дебело, само што не грокће од дебљине.” (Sremac, 1960: 191). Шаца, као и сваки Банаћанин највише воли савијачу с маком, није чудно што сваки поп воли крофне, а Нића као сви његови печене кожурице. И поједини јунаци имају своја омиљена јела. Фрау Габријела, позната по томе да никада не руча код куће, лети се највише обрадује цвечкен-кнедлама, док је зими то случај са грубин-нудлама. Познато је да поп Ђира воли Сидине путеркрофне, док се поп Спира увек обрадује саћу од зоље од квасца које припрема попадија Перса. Ипак, његово омиљено јело је гужвара, посебно када је спреми Јула. Поп Ђира радо једе и шунку коју припремају поп-Спирини. Сетимо се како попадија Сиде саветује свога мужа пред полазак на суђење: „Кад га је спремала на пут, метла му је, као и увек, шунке и сира у кола, и посаветовала га да буде умерен, да се лепо и питомо опходи с оним, да га понуди шунком, јер – споменула му је госпођа Сиде – ’он воли шунке и увек је фалио наше шунке’, па извесно неће моћи одбити.” (Sremac, 1960: 250).

Ипак, једно јело поп Ђира, познат по свом апетиту, одбија. Када се враћају са суђења, код попа Олује се служи кајгана. Ђира то тумачи овако: „Знам те, знам, стари курјаче, и зашто си ту лулу запалио, и зашто си ме баш кајганом послужио! Ово је баш оно што кажу: ’Кошта га к’о светог Петра кајгана.’ *Ја сам платио и ту стиву лулу и ту кајгану.* Сад тек видим кол’ко су паметни били наши стари кад су рекли: ’Чувај се попа’; а *ја сам* им’о посла с *два* попа и једним *црквењаком!*” (Sremac, 1960: 246).

Из овога видимо да храна може имати улогу и у преношењу порука. Схвативши шта му домаћин поручује, поп Ђира не пренагљује. Он остаје пријатан према домаћину, али смишља одговарајућ изговор како би прескочио оброк. На то га наводи повређен понос. Јунак ову границу не може да пређе иако је познат по томе да тешко одолева добром залагају.

Насупрот поменутом, потиштеност никад није разлог за ускраћивање уживања у храни. Оба попа и када их муче проблеми не одбијају добар залагај. Већ смо видели да поп Спира, мада му није било ни до чега када је полазио у Темишвар, ипак није одбио специјалитете које му је спаковала попадија Сиде. Његов колега парох, надмудрен и разочаран по повратку са путовања, тражи од својих укућана да му скувају ајнпренсупу. Ни Јула, попут свог тате, у тешким ситуацијама није толико утучена да не може да једе. Њену тугу писац је прика-

зао шаљиво. Овај опис прате несразмера, несклад и унижавање, који изазивају комични ефекат:

„После тога је госпођа Сида никако није саму остављала. Једнако је или ишла к њој или је дозивала к себи, тек да јој је увек на очима, и да је разговара и разгали. Али је то слабо помогло; Јула је туговала, не смем рећи венула, јер, као за пакост, мада је била заљубљена, остала је једнако, противно свима правилима поетике, онако исто пуначка и округла као и негда кад још није знала за ту, такорећи, паклену али ипак тако слатку страст.” (Sremac, 1960: 183).

Драгана Радојичић каже како:

„храна често представља повод и за својеврсни дијалог са самим собом – наш однос према храни говори нешто и о нашем унутрашњем свету, јер може бити начин попуњавања душевних празнина (за оне који у храни, баш као и у пићу траже заборав или надоместак сигурности, задовољства, љубави) или пак начин манифестације здраве и позитивне личности (има здрав апетит, вола би могао појести – обично се са позитивном конотацијом говори о људима који воле добар залагај, јер се та особина у нашој култури доводи у везу са здрављем, снагом, веселим карактером, и хедонистичким односом према животу)” (Radojčić, 2012: 16).

Писац је представио управо свет у којем владају ставови које Драгана Радојичић помиње у овом одломку. Сремчев приповедач често се подсмева оваквом виталистичком доживљају света. Ипак, то није злонамеран смех, то је смех пун разумевања за несавршености таквог човека. Овакав однос видимо и при опису сахране у селу:

„А господин попа чешће и не долази кући, него с гробља право кући *усопичега* на даћу. Ту су скупљене ожалошћене комшије и неутешени рођаци, и они што су задовољни с тестаментом, а и они други што се спремају да дигну процес и да га оборе и на тај начин спасу душу милога покојника од једног тако тешког греха као што је неправедан тестамент. Господин-попи опет најугледније место. Седе сви и једу. Нико ништа не говори, него ћуте и једу и пију погружено, како правој тузи и жалости и приличи. Пију за покој душе.” (Sremac, 1960: 33).

Видели смо какао туга утиче на однос према храни. Јунаци овог дела често су успевали да је превладају и препусте се својој љубави – храни. Она не само да представља страст ликова, већ функционише и као симбол љубави, еротике, телесних страсти, али и њихово извориште (Radojčić, 2012: 152). Чак су и неки од древних словенских обреда представљали спој уживања у јелу и у еротском, попут оних који се односе на обред приношења жртве светом дрвету (Leže, 1984: 72).

Однос хране и еротског у Сремчевом делу *Поп Ђира и поп Спира* приказан је кроз сан Ниће боктера. Он сања Савку како спрема за њега разна јела од теста. Овај јунак не ужива само у ишчекивању да храна буде готова, већ и посматрајући жену док ради:

„А Савка, садашња његова баба, као меси у наћвама хлеб, па му окренула леђа. Мало-мало па се тек окрене на њ, па га лепо погледа, а једнако меси живо и жус-

тро, а све се на њој тресе, а Нића је задовољно гледа како је вредна. А она се као окренула, па га онако лепо гледа и пита: 'Оћеш ли, снаго, да ти Савка направи лепиње?' А он јој вели: 'Та баш нисам с раскида, само је онако подебело намажи с машћом; метни на њу двапут онолико масти колико мећеш у жижак.'" (Sremac, 1960: 145).

Тумачећи значење чина мешења, Драгана Радојичић пише:

„Додиривати храну рукама приликом спремања посебно је интиман чин – чин који безобличној материји даје облик, а припреманој храни посебан смисао, који се у народној свести може изједначити са љубавним чином. Због тога се као посебна кулинарска вештина цени припремање разних врста теста, која могу да буду мека као душа или, баш као образ, тврда као ђон.” (Radojčić, 2012: 41).

Попадија Перса хвали се управо својом вештином у припремању разних мелшпајза. Овај дар наследила је од своје маме, којој је Јеротеј Драгановић желео да посвети свој кохбук. У поменутом кувару, поред већ поменутих рецепата за разна теста, нашла су се и упутства за пржење и припрему кафе. Аутор наглашава да је овај напиток добро припремљен када је бистар и без пене. Како би се ово постигло, потребна је посебна кашичица са три рупе, којом се пена уклања током кувања, а кафу је потребно на крају и процедити. Овај критеријум није испунила кафа код поп Спириних, али верујемо приповедачу и Пери да је ипак била добра:

„После неког времена Јула унесе кафу и послужи их све. Кафа је била таман колико треба врућа и црна и учитељ је пио и хвалио, пљуцкајући ону крупније самлевену која је пливала по површини.” (Sremac, 1964: 86).

Мада је једни сматрају штетном, а други лековитом, кафа је данас пиће које се највише пије, поред, наравно, воде. Ова супротстављена мишљења о њој заступају поп Спира и учитељ Пера. На учитељево питање пије ли кафу, Јуца одговара: „Тата каже да узбуњује крв и не да спавати” (Sremac, 1960: 86). И попадија Сида несаницу наводи као разлог за избегавање овог напитка.

С појавом кафе код нас, стигао је и специјални прибор за њено припремање. Ипак, млин за кафу појавио се тек у 19. веку. Управо жрналица задала је муке поп-Спиринима, јер су је ретко користили, те је није било лако пронаћи. Код поп-Ђириних, прибор за кафу је одабран са укусом – Ержа на послужавнику доноси порцуланске ибрике, шоље и сребрне кашичице.

У 19. веку на значају добија и лепо постављен сто, фино посуђе, декорација и одговарајуће сервирање. Већ смо навели какав је прибор био на јаузну код поп-Ђириних. Код поп-Спириних у специјалним приликама употребљава се есцајг „старога шлога, добро очуван, али давнашњи”. Сам наратор и на тај начин подвлачи разлику у укусу и начину на који је уређена кућа.

Неки од јунака имају и посебне навике када је прибор у питању. Тако поп Спира уместо ножа користи свој федермесер. Тако му је слађе. Немају само људи склоност ка одређеном посуђу, већ и фрау Габријелин пас. Префињен као његова газдарица, њен пинч једе само из белог порцуланског тањира.

Сремац је приказао и правила којих се треба придржавати приликом обеда. Тако госпођа Сида када је Пера нуди да прва сипа супу каже како „госту

припада велика кашика”, док се поп Спира придржава оног златног Доситејевог правила: „Кад једеш, једи, а не разговарај ни с ким.” (Sremac, 1960: 84). И народна веровања каткад уобличавају понашање за време обеда. Сипајући храну госту у тањир, Сида изговара: „Ево вам и ноге, да вас воли пуница, што кажу.” (Sremac, 1960: 83).

Говорећи о кафи, поменули смо још једну важну улогу хране и пића. Поред функције да засити, она се користи и као лек. Тако госпођа Сида пије теј од мекиња против кашља, а лек Ниће боктера за ову исту бољку је, наравно, печена сланина, док Пера пије шљивовицу искључиво да предупреди грозницу.

Имајући у виду љубав јунака овог дела према јелу, није ни чудо што оно обилује поређењима, метафорама, пословицама и изразима који у свом средшту имају храну или процес њене припреме. Писац их вешто употребљава и тако доприноси портретисању јунака. Описујући какви су односи у поповским кућама наратор каже: „Као вино из подрума поп-Спирина, или ракија из подрума поп-Ђирина, што старија све боља, – тако и пажња и љубав супружанска била је све солиднија.” (Sremac, 1960: 35). Радосна јер је њен специјалитет успео, Перса примећује да је Сидина штрудла од претходне недеље била „спљоштена к’о слепачка погач” и „к’о да је спрам месечине печена” (Sremac, 1960: 39). Када се поп Ђирина глава појави из бунде она се пуши „к’о обарена шунка кад је извадиш из великог лонца” (Sremac, 1960: 231). Једна од мудрости које је Персина мама поделила са својом ћерком је и да је покварено пријатељство „ко подгријан цушпајз од кромпира”. Перса мотивише Перину одлуку да одабере Меланију тиме што „младић има очи и своју науку, па види и разликује: шта је поморанца, а шта цвекла” (Sremac, 1960: 151). Она ће и на другим местима Јулу злобно поредити са цвеклом, док Меланију представља као нешто ретко, егзотично и префињено. Пера пак Јуцу види другачије. Њени образи за њега су румени као брескве дуранцлије. Када говори о фрау Габријелиној одлуци да пређе на страну поп-Спириних, приповедач каже како је била „и кувана и печена” код поп-Спириних. Када Перса одлучи да посетом непријатно изненади Сиду, она се служи метонимијом и каже: „А ми, богме, нисмо ’тели да чекамо лимун, него се кренули сами.” (Sremac, 1960: 88).

Рад ћемо завршити разматрањем односа кулинарства и уметности. Једно од најдуховитијих места у делу је оно с краја прве главе, где попадаја Сида описује Јулину свеску с рецептима:

„Има једну књигу пуну исписану. Лепе корице и пише на њима *Poesie*, што јој је купио за спомен на презент господин Шандор, јурат из Кикинде, а нема ништа труковано, него све празни листови. А она, слатко дете моје, села па записала у њу све сосове, цушпајзе и мелшпајзе како се правиду. Све излењирала и исписала, слатко дете моје. Пише к’о концелариста какав; исти њен отац! Ко је узме, слатка, тај ће бар знати да има једну добру виртшафтерку.” (Sremac, 1960: 41).

Ипак, ако се запитамо има ли некакве поезије у припремању хране, доћи ћемо до закључка да се и кроз кување човек може итекако креативно испољити. Гордана Ђерић ову вештину одређује као једину уметност и науку којој није по-

требно доказивати смисао. Она наглашава да кулинарство има особине многих уметности сажетих у једно – оно је и слика, и представа, и идеја (Ђегић, 2013: 41). И Драгана Радојичић сматра да је кулинарска креативност често повезана са другим видовима уметности и умећа. Она наглашава како не треба занемарити умеће писања и говорења када је реч о кувању. Наводи примере познатих куvara као што су Џејми Оливер и Оливер Млакар, којима је поред кулинарске вештине, славу донео необавезни, духовити, а понекад и провокативни стил изражавања и писања (Радојичић, 2012: 146).

Закључак

У Сремчевом делу *Поп Ђира и поп Спира* верно је представљен живот у банатском селу. Из овог дела сазнајемо о моди, навикама и говору у једном војвођанском месту у 19. веку, а притом централно место заузима храна. Писац није посветио пуно пажње описима њеног припремања или самих јела. Он пре свега приказује њено дејство на људе и начин на који она одређује њихове односе. На основу хране коју јунаци воле да једу и коју радо припремају он их дефинише као припаднике одређене културе, заједнице или сталежа. Поред тога, важан је и начин на који једу, друштво и место које притом бирају, као и прибор који користе. На тај начин изграђен је и идентитет јунака. Ипак, постоји нешто што је заједничко и посетиоцима пулгерске кафане у којој одседа Пера и Нићи боктеру, који је принуђен да једе негде успут док чува улице свог села – то је љубав према добром залагају. И у тренуцима туге и у тренуцима радости, храна је ту да употпуни животе људи. Ову њихову страст, приповедач каткад исмева, притом не кријући симпатије према ликовима. Читајући овај роман или прелиставајући омиљени кувар пададија – *Српски кувар* Јеротеја Драгановића, можемо посматрати и како се мода када је реч о храни мења, како јела мењају своје називе или како их замењују друга. Ипак, улога коју храна има у човековом животу остаје непромењена. Поред своје основне функције да заштити, она нам даје прилику да се креативно испољимо и говори доста о нама.

Овај рад је књижевно-етнолошка студија у којој ћемо показати како на основу говора о храни у Сремчевом роману *Поп Ђира и поп Спира* откривамо о моди, навикама и говору војвођанског села у 19. веку, притом незанемарујући естетску функцију овог дела.

Сремац је приказао средину у којој се време посвећено припремању хране и уживању не штеди. Он није посветио пуно пажње описима самих јела или њиховог припремања. Пре свега приказује њено дејство на људе и начин на који одређује њихове односе. Уз помоћ говора о храни изграђен је идентитет јунака. Она их дефинише као припаднике одређене културе, заједнице или сталежа. Преко ње се шаљу и поруке, а ако обратимо пажњу на говор јунака, уочићемо честа поређења, као и изреке у чијем је она центру. Размотрили смо и различите функције хране које препознајемо у делу, као и њен однос с љуба-

вљу и еротским, тугом и уметношћу. Способна да пружи задовољство попут уметничког дела, храна је у Сремчевом роману с пуним правом добила улогу главног „састојка”.

This paper is a literary-ethnological study in which we have shown how based on food talk in Sremac's novel *Pop Ćira i Pop Spira* we learn about fashion, habits and language in a 19th century Vojvodinian village, while not neglecting its aesthetic function.

Sremac presented an environment in which the time dedicated to the preparation of food and indulging in it is not spared. He did not devote much attention to describing the very meals or their preparation. He primarily showed its effect on people and the way in which it determined their relationship. By means of talking about food, the character's identity has been formed. The food defines them as members of a certain culture, community or class. Through food messages are also conveyed, and if we pay attention to the character's language, we will notice frequent comparisons, as well as phrases which are centered around food. We have also considered different functions of food which we recognize in the novel, as well as its relation to love and eroticism, sorrow and art. Being capable of bringing pleasure like a piece of artwork, food in Sremac's novel has every right to take the role of „main ingredient”.

Референце

- Draganović, J. (1855). *Srbskij kuvar*. Novi Sad.
- Dvornić Protić, M. (2004). Kulturni i društveni značaj hrane tradicionalne srpske kulture, *Kultura*, 109/112, 315–339.
- Derić, G. (2013). Hrana – priča našeg života: prilog studijama hrane i antropologiji ukusa, *Etnografski problemi*, 8 (1), 41–59.
- Leže, L. (1984). *Slovenska mitologija*. Beograd: Grafos.
- Popović Midžina, K. (1878). Veliki srpski kuvar sa slikama: za upotrebu srpskih domaćica. Novi Sad: Srpska knjižara braće M. Popovića.
- Radojičić, D. (2012). *Dijalozi za trpezom*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rasel, G. i Rasel S. (2009). Evropska kulinarska terminologija u srpskoj kulturi 19. veka, *MSC Naučni sastanak slavista u Vukove dane Jezik i kultura*, sveska 39/1, 203–214.
- Sremac, S. (1960). *Pop Ćira i pop Spira*. Novi Sad: Matica srpska.

FOOD – ONE OF THE KEY “INGREDIENTS” OF SREMAC’S “POP ĆIRA“ AND „POP SPIRA“

Abstract

Speaking of food in Sremac's novel *Pop Ćira i Pop Spira* we are able to touch upon almost all the important aspects of this piece of work. Authors such as Ivana Ikonić, Goran Lazičić, Ljiljana Petrovački and Ljiljana Nedeljkov dealt with the problem of

food in Sremac's work. Nevertheless, we believe that this topic leaves room for further research. In this paper we have looked at it both from the point of view of literature and ethnology. The authors whom we reference while interpreting Sremac's work *Pop Ćira i Pop Spira* are anthropologists and ethnologists who dealt with the social impact of food, such as Gordana Đerić, Dragana Radojičić and Mirjana Dvornić Protić. The mentioned research represents the base which helps us understand this novel better and look at its aesthetic range more thoroughly. We have shown how much the favorite meals of Sremac's characters speak of their identity and how food relates to art and fashion.

Key words: *Sremac, food, identity, language, fashion.*

Анђела Ђорђевић¹
 Универзитет у Приштини са привременим
 седиштем у Косовској Митровици
 Филозофски факултет
 Ментор:

УДК 316.344.23:336.76

ДА ЛИ ГЛОБАЛНО ТРЖИШТЕ УТИЧЕ НА РАСТУЋУ СОЦИЈАЛНУ НЕЈЕДНАКОСТ У СВЕТУ?

Статистички подаци указују на све већу неједнакост у свету, како на глобалном, тако и на локалном нивоу. Циљ истраживања је утврдити да ли глобално тржиште утиче на све израженије неједнакости. Полазна претпоставка у истраживању јесте да је економски аспект глобализације, односно глобално слободно тржиште, богате учинио још богаијима, а сиромашне још сиромашнијима (изузmemo ли чињеницу да је мали број држава, углавном скандинавских и азијских, остварило значајан раст у доба глобализације), првенствено због тога што неразвијене и слабо развијене државе не могу да се изборе са тржишном конкуренцијом коју представља мали број најбогаијих држава, услед чега њихова већ слаба економија додатно слаби. Проучавајући научну литературу долазимо до закључка да је хипотеза потврђена и да је све већи јаз између богатах и сиромашних у највећој мери последица неједнаког учешћа у глобалним економским токовима, што је, пак, последица тежње светских сила да, јачајући своју економију, а самим тим и моћ у сваком смислу, константно контролишу дешавања у свету и тиме себи обезбеде потпуну хегемонију.

Кључне речи: *глобализација, глобално тржиште, економија, промене, неједнакост.*

Увод

Термин *глобализација* почео се употребљавати у стручној литератури 80-их година прошлог века (Robertson, 2003) и од тада се о овом феномену све чешће говорило. Данас не постоји готово ниједна научна дебата у оквиру које нема речи о глобализацији, било да се о њој говори директно или индиректно. Поред тога, глобализација је феномен око којег постоји пуно спорења: да ли је он процес или пројекат; када је настао; на које сфере друштвене стварности се односи; да ли има позитивне или негативне последице итд. Из тог разлога, ни дефинисање глобалног тржишта (као „производа“ глобализације) није лак посао, а посебно је захтевно, али и веома значајно, утврдити какве последице на глобалном нивоу изазива тренутно функционисање глобалног тржишта.

¹ djordjevicandjela1995@gmail.com

Много раније него што се термин *глобализација* почео употребљавати у научној литератури, о овом феномену говорио је наш академик Радомир Лукић (1959; 1995). Истина, он не користи поменути термин, већ говори о „уједињавању човечанства“, те истиче да „прво што пада у очи несумњиво је уједињавање човечанства, привредно, техничко, саобраћајно, културно, па у извесној мери и политичко, које је нужна последица свих ових других врта уједињавања“ (1995: 582). Без обзира на термилошке разлике, свакако се ради о истом феномену. Многи аутори (Поров, 1999; Marković, 2008; Marković, Golenkova i Šuvaković, 2009) су касније давали своја виђења глобализације која се могу објединити у једној дефиницији, коју је дао Шуваковић, а која гласи: „Глобализација јесте друштвени процес међусобног повезивања људи (значи: појединаца, група, организација, предузећа, компанија, тржишта, друштава) на планетарном нивоу, који је омогућен пре свега, огромним научним и техничко-технолошким прогресом који је остварен у савременом свету“ (2004: 53). Ова дефиниција указује на мултидимензионалност процеса глобализације и њене димензије (демографску, медицинску, политичку, економску, технолошко-комуникацијску, војну, културну и др.), а самим тим и на немогућност да се глобализација, како је то покушао Сорос (2003), сведе само на њену економску димензију: на развој глобалних финансијских тржишта, раст транснационалних корпорација и њихову све већу доминацију над националним економијама. Међутим, ваља се запитати: зашто постоји тенденција да се процес глобализације поистовећује са својом економском димензијом? Један од разлога је то што многи као главни покретач глобализације виде капитал и профит (Atlagić, Масура, 2013), односно, сматрају да она држава која је економски моћна може себи да приушти и хегемонију у свакој другој области друштвеног живота (политичкој, културној, војној, научно-техничкој и др.). Управо због тога што економска моћ једној држави обезбеђује и доминацију у свим другим друштвеним аспектима, ауторка је желела испитати:

1. Да ли глобално тржиште, као такво, заиста постоји?
2. Да ли су правила игре на тој позорници једнака за све?
3. Да ли глобално тржиште утиче на све израженију социјалну неједнакост у свету?
4. Да ли, ако постоје државе које имају доминантну улогу на глобалном тржишту, оне, захвљајући томе, остварују апсолутну хегемонију у свету?
5. Да ли је могуће нешто променити на боље?

Противречности глобализације

Пре свега, веома је важно направити разлику између *глобализације* као објективног и неминовног историјског процеса, који је почео пре више хиљада година, односно, оног тренутка када су људи почели да упознају нове пределе и људе који су ту живели (Šuvaković, Baljošević i Obradović, 2014) и *глобали-*

зма, који подразумева ширење неолибералне идеологије и стварање *слободног светског тржишта* којим се потискује политичко деловање многих држава (Бек, 1999). Неолиберализам је, као идеологија тржишног фундаментализма, настала 80-их година прошлог века у САД-у, након чега је прво примењена у Чилеу за време Пиночеа, да би се након тога, преко политичке подршке Регана и Маргарет Тачер, проширила на читав свет (Mitrović, 2017). Митровић сматра да „*снаге глобализма* данас формирају специфичну шарену коалицију актера у својој неоимперијалној експанзији... како би се обезбедила промоција интереса снага мегакапитала у борби за ресурсе, реколонизацију и ново поробљавање света“ (2013: 47). Истичемо да је глобализација процес који се не може зауставити и који се одвија паралелно са развојем људског друштва, али и да се глобализацијом може управљати (Šuvaković i dr., 2014), те из те чињенице и прозилази глобализам као феномен. Коначно, закључујемо да се може управљати и економским процесима, односно, активностима на глобалном тржишту, што се постиже деловањем многих актера – од међународних организација до приватних компанија, што значи да тржиште не делује потпуно аутономно (Stojić, 2017).

Економска димензија глобализације, односно, у ужем смислу дефинисано, глобално слободно тржиште, подразумева „процес раста међународних токова роба, услуга, капитала и људи (и са њима неизбежно и технологије), а данас, још и процес глобализације тржишне привреде, тј. ширења капитализма на оне сфере и оне земље у којима још увијек није доминантан систем“ (Natić, 2002). Развој слободног светског тржишта, али и самог процеса глобализације уопште, који је посебно дошао до изражаја крајем двадесетог века, од када живимо у периоду турбоглобализације (Реџулић, 2005), довео је до настанка транснационалних компанија које су постале својеврсни заштитни знак економске димензије глобализације. О значају ових компанија говори податак да поједине остварују приход већи од бруто националног дохотка многих земаља, чак и великих држава као што су Шпанија и Бразил (Vuletić, 2006). Бек (2003) истиче да основе толике моћи транснационалних компанија почива на четири темеља: прво, оне су у могућности да извозе послове у делове света где је цена радне снаге најнижа и обавезе везане за радно место најмање; друго, научно-технолошка револуција и стално усавршавање комуникационе технологије омогућава им да се разврстају и раштркају робу и услуге, производећи их путем поделе рада у разним деловима света; треће, они су у позицији да „окрећу“ земље једне против других у процесу глобалне трговине и да чак „кажњавају“ оне које се покажу као сувише скупе или ненаклоњене инвестирању и четврто, челни људи транснационалних корпорација могу сами да одлуче о месту улагања, производње, опорезивања и пребивалишта, што доводи до тога да највећи моћници могу да живе тамо где је најлепше за живот, а да плаћају порез тамо где је најјефтиније. Управо из наведених разлога, постоје аутори (Senet, 2007; Marković, 2014) који сматрају да, откако су транснационалне компаније добиле много слободе и изгубиле тесну везу са државном политиком,

нације губе своју економску вредност и моћ. У прилог томе говоре и подаци о све израженијој социјалној неједнакости у свету која више не подразумева неједнакост у контексту богатог Севера (чији су сви грађани мање-више задовољни животним стандардом) и сиромашног Југа (чији су сви грађани изузетно незадовољни животним стандардом). Данас говоримо о томе да су људи у читавом свету све незадовољнији животним стандардом, што значи да и грађани најбогатијих држава постају све сиромашнији. Но, да ли то значи да овај свет уопштено постаје све сиромашнији, односно, да ли можемо говорити о генералном смањењу богатства (у било ком облику) у свету?

Одговор на ово питање је НЕ, а као потврду довољно је навести податак да је Форбс на своју листу најбогатијих људи на свету 1987. године уврстио 145 милијардера чије се укупно богатство процењивало на 450 милијарди долара, док је 2013. године објавио листу од 1 426 милијардера, чије је богатство процењено на 5,4 трилиона долара (Milanović, 2016). У исто време, реални светски БДП се увећао 2,25 пута, што је знатно мање од пораста богатства супер-богатих људи, који чине стоти део стотог дела глобалног једног процента на врху (Milanović, 2016). Пратимо ли развој социјалне неједнакости у свету, долазимо до следећих података: 1750. године неједнакост између богатих и сиромашних држава била је у односу 2:1, са тенденцијом сталног раста; 1820. године тај однос износио је 3:1; године 1913. однос између дохотка најбогатијих и најсиромашнијих земаља (САД-а и Кине) био је око 10:1, да би се уочи Велике депресије повећао на 12:1; 1950. године разлика између најбогатијих и најсиромашнијих држава била је у односу 35:1; у периоду између 1988. године и 2005. године однос између 10% најбогатијих и 10% најсиромашнијих износио је 1:80, док је однос између 5% најбогатијих и 5% најсиромашнијих износио 1:200 (Kovačević, 2017). На основу наведеног закључујемо да богатства има, али да се оно све неравномерније расподељује, и то у корист 1% најбогатијих становника у свету. Истина је да постоје истраживања која показују да је глобална неједнакост у паду, међутим, веома је важно имати у виду који се концепт глобалне неједнакости примењује приликом рачунања, те да најпоузданије информације даје концепт међуљудске неједнакости у целокупној светској популацији², који показује пораст глобалне неједнакости.

Оно што додатно ствара утисак све израженије социјалне неједнакости, али и социјалне несигурности широм света, јесте и постојање нове стратификационе групе, коју су научници назвали *прекаријат* (Burdije, 1999; Standing, 2011; Golenkova, Goliusova, 2014), а дефинише се као група „појединаца који, независно од висине прихода, образовања, самоидентификације и других особености, нису трајно запослени, тј. таква група нема стабилан положај на тржишту рада, нема загарантован посао“ (Golenkova, Goliusova, 2014: 144–145). Чланови ове стратификационе групе данас могу имати посао, али већ сутра могу остати без њега, у случају да послодавцу не буду потребни. Бурдије (1999) примењује да је прекаритет данас свуда: у приватном и јавном сектору, индус-

² О овоме детаљније видети у Milanović, 2007

тријским предузећима, институцијама за културну производњу, просвети, новинарству, медијима и др. Осим тога, Миладиновић (2017) истиче и постојање *маргиналне класе*, чије припаднике, за разлику од прекаријата, карактерише дугорочна искљученост из процеса рада, из које нужно следи и њихово сиромаштво.

Ко је крив?

Објашњавајући зашто капитализам сматра крајем историје, Фукујама (2002) наводи како постоје одређени разлози због којих су поједине државе богате, а друге сиромашне. Међутим, по његовом мишљењу, капитализам сам по себи не спада у те разлоге. Он истиче како један од разлога представљају друштвена структура, навике, обичаји и религија, те да се то најбоље може видети на примеру Латинске Америке. Водимо ли се тим становиштем, можемо направити разлику између протестантизма, који је доминантна религија у Сједињеним Америчким Државама и државама западне Европе (које су најбогатије државе света) и хиндуизма, који је доминантна религија у Индији и другим азијским државама, те тако уочити на који начин, евентуално, поменути религије утичу на економску активност у државама. Протестантизам своје вернике учи да је стицање овоземаљског богатства пожељно и неопходно, јер ће на тај начин верници себи обезбедити вечни живот након смрти. Припадници ове религије верују у предестинацију, односно, верују да још за живота могу знати да ли ће након смрти отићи у рај или пакао, а као главни показатељ сматра се богатство које стичу. Наиме, они који су успешни у свом послу и самим тим богати – одабрани су и отићи ће у рај, а оне који то нису, чека пакао. Такође, аскетизам је још једна карактеристика протестаната, који своје богатство не троше узалудно, већ улажу у нове послове, како би се оно стално увећавало. Уосталом, Вебер (2011) је протестантизам означио као главног „кривца“ за успех капитализма на Западу и богатство које те државе имају. Са друге стране, хиндуизам представља потпуну супротност протестантизму. Хиндуси уопште не маре за овоземљаски живот, јер верују да је прави живот оно што долази након смрти, па се у складу са таквим уверењима не базирају на прикупљање овоземаљског блага, верујући да им оно уопште није потребно. Они су чак веома обазриви према свим живим бићима и самој земљи, зато што верују да сва жива бића имају право на живот и да човеку није дозвољено да их убија. Према земљи се опходе са великим поштовањем, јер њу доживљавају као мајчину утробу која рађа нови живот, па је зато, према њиховом веровању, грех обрађивати земљу, јер се на тај начин она повређује.³ Све наведено наводи нас на закључак да протестантизам „помаже“ економску политику држава у којима је доминантан, а да хиндуизам то не чини, већ да у великој мери представља препреку реформама и економском развоју. На први поглед, чини се да је овакво објашњење (не)

³ О хиндуизму детаљније видети у „Хиндуизам: светске религије“, 2002

успеха једне државе потпуно оправдано. Међутим, како онда објаснити невероватан економски успех Индије, државе у којој је доминантна религија хиндуизам? Како објаснити економски успех НР Кине и Јапана? Индија је постала средиште за производњу услуга, центри високе технологије ничу не само око највећих, већ и око мањих градских области, док добро организовани универзитети и институти постају све учесталија пракса у овој држави (Gidens, 2009). Оружане снаге и војна индустрија Индије и Кине спадају међу најмоћнијим на свету – Индија је трећи светски увозник оружја, док је Кина на првом месту (Ralston Sol, 2011). Шта се, заправо, догодило?

О противречностима глобализације писао је Стиглиц у неколико својих монографија. Најпре је посматрао неједнакост између богатих и сиромашних држава (2002), да би потом истакао постојање нове врсте неједнакости, све израженије неједнакости између појединаца (2018). Дакле, више не говоримо о постојању неједнакости између држава, већ о томе да постоји разлика између малог броја изузетно богатих појединаца и великог броја сиромашних људи и да је ова неједнакост заступљена свуда, како у богатим тако и у сиромашним државама. Као један од најважнијих разлога растуће социјалне неједнакости многи аутори (Bek, 2003; Senet, 2007; Marković, 2014) наводе мултинационалне компаније супериндустријализованих земаља, које се даље обједињују у „глобалне алијансе“, као што су: Дајмлер-Крајслер, Фолксваген-Тојота, Рено-Нисан и др. (Natibović, 2002), које су зарад својих интереса и доминације на тржишту уништиле велики број малих и средњих предузетника у скоро свим државама, чиме су допринеле повећању броја сиромашних и социјално угрожених људи, али и економском слабљењу многих националних држава.

Стиглиц (2018) сматра да се интереси мултинационалних компанија поклапају са интересима најразвијенијих држава, поготово САД-а, те да „глобализација какву смо добили, која шкоди радницима и помаже мултинационалним корпорацијама, јесте она глобализација какву су корпорације желеле. То није било случајно. И то не би требало да буде изненађење, једном када се схвати ко је био за столом када су писана правила, а ко није“ (2018: 111). Стиглиц сматра да правила нису била писана у корист обичних грађана, не само неразвијених, него и развијених земаља, већ у корист великих корпорација и финансијских интереса. Штета која је учињена радницима није била само колатерална штета, већ део плана оног једног процента најбогатијих, чиме је дошло до слабљења преговарачке моћи радника који су били принуђени да прихватају неповољне услове рада и ниске наднице. О овоме је економиста Небојша Катић говорио у емисији „Око“ на Радио Телевизији Србије (11.07.2013. године), када је рекао да људи на водећим позицијама у мултинационалним компанијама радницима дају плату од 150–200 евра (мислећи првенствено на Србију), а на било какав покушај радника да добију већу плату од које ће моћи барем да преживе, они одговарају како у „Нигерији има неко ко хоће да ради и за 120“. Тиме им јасно стављају до знања да ако не желе да прихвате услове рада који су им понуђени, увек има оних који би пристали да раде чак и у лошијим условима, што

раднике доводи у незавидан положај, који им не дозвољава да ураде било шта по питању своје егзистенције. У контексту тога, Гиденс наводи да „радници у текстилним фабрикама на Филипинима, на пример, траже ниже наднице и бенефиције од оних које захтевају радници у Британији или САД. Као последица тога, радна места се „шаљу преко океана“, јер корпорације део свог процеса производње усмеравају на међународна тржишта рада“ (2007: 322).

Као главни „чувари“ интереса мултинационалних компанија показују се међународне институције, међу првима Међународни монетарни фонд (у даљем тексту ММФ) и Светска банка. О њиховој вези и сарадњи Стиглиц каже:

У основи проблема ММФ-а и других међународних економских институција је проблем управљања: ко одлучује шта оне раде. Тим институцијама не доминирају само најбогатије индустријске земље већ и комерцијални и финансијски интереси тих земаља, а политика институција, сасвим природно, то и одражава. Избор челника тих институција симболише њихов проблем и пречесто је доприносио њиховој нефункционалности. Иако се скоро све активности ММФ-а и Светске банке данас одвијају у земљама у развоју (свакако све позајмице), воде их представници индустријализованих земаља. (2018: 179)

Да ММФ и Светска банка у пракси не функционишу у складу са циљеви-ма због којих су и створени, Бжежински (1999) је говорио пре више од двадесет година, те је посебно истакао да су они под јаком америчком доминацијом. Без обзира на то што Фукујама (2007) сматра да је Вашингтонски консензус неоправдано „немилосрдно нападан почетком 21. века“ те да он „нема озбиљнијих недостатака“ јер је представљао значајну помоћ државним секторима земаља у развоју који су били препреке економском расту, на основу писања многих научника и истраживача, међу првима оних који су радили у овим институцијама и самим тим успели да директно виде како оне функционишу, као што су Џозеф Стиглиц и Бранко Милановић, ипак долазимо до другачијих закључака.

Сада долазимо до суштине функционисања глобалног тржишта и његовог утицаја на растућу социјалну неједнакост: није проблем глобализација сама по себи, а самим тим ни глобално тржиште, већ начин на који се њима управља. С обзиром на то да је доказано како је глобализација процес којим се може управљати (Šuvaković i dr, 2014), потпуно је јасно да се може управљати и функционисањем глобалног тржишта. Због своје изузетно велике економске, а потом и политичке, културне и војне моћи, западне земље, а првенствено САД, наметнуле су своја правила глобалном тржишту, те тако држе монопол који им обезбеђује енормну финансијску добит, док земље у развоју и неразвијене земље све теже успевају да се такмиче у тој игри и уједно постају све зависније од помоћи западних земаља. Лицемерност западних земаља огледа се и у томе што су оне принудиле сиромашне земље да уклоне своје трговинске баријере, задржавајући сопствене, чиме су спречиле земље у развоју да извозе пољопривредне производе и тако их лишиле очајнички потребних извозних прихода. Осим тога, задржале су своје квоте на многе производе, од текстила до шећера, наставиле да субвенционису пољопривреду, док су истовремено захтевале од

земаља у развоју да елиминишу своје субвенције за индустријску робу (Stiglic, 2018). Пропадање сиромашних земаља се све брже одвија из још једног разлога: мултинационалне компаније послују и у неразвијеним земљама, међутим, оне се за пословање у тим државама не одлучују из хуманих разлога, ради њиховог опоравка и напретка, већ због повољних радних услова и занемарљивих обавеза које имају према земљи „домаћину“. Како каже економиста Небојша Катић (емисија Око на РТС-у), страни инвеститори неће развијати неку земљу, јер то није њихов посао; њихов посао је остваривање што већег профита и изношење тог профита из земље, што је права економска катастрофа за ту државу. Поред тога, „када стране компаније дођу, често униште локалну конкуренцију, распршујући амбиције ситних бизнисмена који су се надали да ће развити домаћу индустрију“ (Stiglic, 2018). Примера ради: један локални фармер је потпуно немоћан у „борби“ са неком великом фирмом (са више хиљада радника) која се бави узгојем животиња и прерадом меса, а која држи монопол на тржишту и у могућности је да своје производе продаје по нижим ценама. Локални фармер је због тога принуђен да оконча свој приватни бизнис и да, највероватније, посао потражи код власника те велике фирме за надницу која једва да је довољна за пуко преживљавање.⁴ Узмемо ли у обзир да се конкурентност неке земље на тржишту директно оаслања на продуктивност предузећа која чине њену привреду, односно, да се под националном конкурентском предношћу подразумева способност одређене државе да производи и комерцијално валоризује добра на светском тржишту на начин који за резултат има растући животни стандард становништва (Jovović, Jovović, 2017), онда је на основу претходно изнетих података потпуно јасно зашто земље у развоју и неразвијене земље не могу да се боре у тржишној утакмици и зашто су све сиромашније. Конкретно, то се веома добро види на примеру земаља Западног Балкана, које су у периоду од 2001. до 2016. године углавном назадовале на листи глобалног индекса конкурентности земаља Западног Балкана: Србија је 2003. године заузимала 77. место, а 2016. године 90. место; Словенија је 2001. године била на 31. месту, да би се 2016. године нашла на 56. месту, итд. (Jovović, Jovović, 2017)

Враћамо се на питање како је Индија, као некада веома сиромашна земља, у којој је доминантна религија хиндуизам (религију наглашавамо зато што ју је Фукујама видео као један од разлога за сиромаштво појединих држава), успела да постане тренутно једна од најјачих светских економија. Стиглиц (2018) наводи да је главни разлог тај што није послушала савете стручњака из ММФ-а и Светске банке, који су имали задатак да сиромашне земље, уједно и Индију, „изведу на прави пут“. То је била веома ризична одлука, с обзиром на то да је „непослушним“ државама следила казна у виду многих санкција. Међутим, оне државе чији су представници били најхрабрији и које, на своју срећу, нису имале своје компрадоре⁵, успеле су да се одупру западном утицају, направе сопствени економски план који је био у потпуности у складу са њиховим на-

⁴ О вези између глобалног сиромаштва и глобализма видети у Vidojević, 2005. (стр. 84–90)

⁵ О овоме детаљније видети код Antoniћ, 2015.

ционалним интересима и тако постигну невероватне економске резултате. На тај начин су себе поштеделе дужничког ропства у које су упале све државе које су се водиле политиком ММФ-а и Светске банке, а своју државу попеле на сам економски врх. Дакле, Индија је веома добар доказ да Фукујамино становиште није у потпуности применљиво. Да Индија није само случајни изузетак, говоре нам примери Пољске и Кине, јер је Пољска најуспешнија од источноевропских земаља, док је Кина имала највећу стопу раста од свих већих привреда у последњих двадесет година (Stiglic, 2018). Ралстон Сол (2011) истиче да су Кина и Индија чак и у временима кризе, као што је азијска криза из 1997. године, напредовале и изнад просека зато што су држале под контролом капитал и разна друга ограничења његовог кретања и улагања. Важно је нагласити да оне никада нису „бежале“ од економске модернизације, баш напротив, али се нису увек придржавале економских начела глобализације. Суштина је у томе да они модернизацију посматрају са националног становишта, па у одређеној мери управљају развојем (на пример, кинеска Влада контролише половину индустрије у земљи, док индијска Влада чини мање, али је свакако укључена).

Поред тога што су поједине земље успеле да се економски уздигну, неједнакост међу људима широм света расте, како у сиромашним, тако и у богатим државама, у корист малог броја људи „на врху“. Ова пракса важи и у САД-у (као традиционално јакој економији) и у Кини (као економији у успону). Наравно, поменуте државе узете су као најбољи пример за илустрацију неједнакости, а никако као једини. Као главне разлоге за повећану неједнакост у Кини, поред њеног изузетног економског раста, Милановић (2016) наводи корупцију и политички систем који је генерише, при чему локалне власти прибегавају најбруталнијим облицима експлоатације, конфискацији пољопривредног земљишта од сељака по номиналним ценама и приморавању радника да раде под неподношљивим условима. Посебно су угрожени људи који живе у селима. Са друге стране, као главне разлоге неједнакости у САД-у, Милановић (2016) наводи то што је доходак од капитала и даље високо концентрисан, што за резултат има висок ниво интерперсоналне доходовне неједнакости; високи приходи од рада и од капитала су све чешће концентрисани у рукама истих људи; особе са високим квалификацијама и највишим зарадама од рада углавном ступају у бракове између себе, итд.

Закључујемо да је економски препород, уз добру економску и национално оријентисану политику ипак могућ, чак и у оним земљама које су многи „отписали“ и којима су прогнозиране године или деценије сиромаштва и неуспеха, попут прогноза које је добитник Нобелове награде за економију, Гунар Мирдал, дао азијским државама (Milanović, 2016). Међутим, такође видимо да је, и поред тога, све већи број људи широм света све незадовољнији животним стандардом и да су сиромаштво и социјална несигурност све израженији. То значи да ипак није довољно да држава само економски ојача, већ и да је веома важно да у процесу економских реформи води рачуна и о својим грађанима. На примеру САД-а, Индије, Кине и др., видимо да економски јака држава не значи уједно и социјално благостање великог броја њених грађана.

Сам Фукујама је демантовао сопствену тврдњу да капитализам, а самим тим и глобално тржиште, нису одговорни за глобалну неједнакост, рекавши: „Постоје, такође, облици неједнакости који су директно последица функционисања капиталистичког тржишта: подела рада унутар економије и немилосрдно функционисање самих тржишта. Ови облици неједнакости нису „природнији“ од самог капитализма, али су нужно имплицирани избором капиталистичког економског система. Продуктивност модерне економије не може да се постигне без рационалне поделе рада и стварања добитника и губитника док се капитал премешта из једне индустрије, области или земље у другу“ (2002: 303).

Најзад, веома је важно истаћи да глобализација као објективан, историјски процес, није „кривац“ за глобалну неједнакост, нити она то може бити, с обзиром на многе добробити које је човечанство, захваљујући овом процесу, остварило. Глобална неједнакост је у одређеној мери проузрокована *начином на који се процесом глобализације управљало* од стране моћних држава, које су, захваљујући својој економској, а потом и политичкој, војној, културној моћи (које су у великој мери стекле у периоду када су биле колонијалне силе), биле у позицији да пишу правила игре у своју корист (а све то зарад одржавања апсолутне хегемоније у свету).

Закључак

Глобализација је незаустављив, објективан и противречан историјски процес који се одвија паралелно са развојем људског друштва. Према томе, сви аспекти глобализације су такође неминовни објективни процеси. Међутим, процесом глобализације (и свим његовим аспектима) се у великој мери може управљати – некада више, а некада мање успешно. Јасно је да глобализацијом могу управљати само оне државе које су економски, политички и војно моћне, јер им то даје могућност да остатку света намећу своју вољу зарад остваривања сопствених интереса и постизања што веће хегемоније помоћу које задржавају статус светских моћника, а самим тим и „судија“, тј. доносиоца најважнијих одлука и уопште актера свих светских дешавања. Такав статус у свету, у највећој мери, тренутно имају Сједињене Америчке Државе и државе западне Европе, док се последњих година као веома битни „играчи“ издвајају и Русија, Индија, Кина, Јапан и др.

Без обзира на то што се често чини да глобално тржиште као такво заправо и не постоји, те да пре можемо говорити о регионализацији него о глобализацији када је економија у питању (с обзиром на то да се активна економска сарадња у највећој мери одвија само између појединих земаља), ипак није тако. Све државе овог света су, на неки начин и у одређеној мери, укључене у светске економске токове. Макар то било и у најмањој мери, данас не постоји држава која може да опстане сама. Можемо говорити о томе да нека држава на глобалном тржишту учествује у већој мери (и притом остварује боље економске резултате), а нека држава у мањој, али свака је са глобалним тржиштем повезана и од њега не може да „побегне“.

Можда и најсложеније питање, када говоримо о овој теми, јесте: да ли су правила игре на глобалном тржишту једнака за све? Постоје докази, о којима је претходно било речи, који указују на то да правила нису једнака за све и да су их писале моћне државе у своју корист. Све и да није тако, моћне државе, захваљујући својој хегемонији, имају веће шансе да се такмиче у тој игри, односно, развијене и неразвијене државе немају исте стартне позиције. Само захваљујући иновацијама и бољој технологији (у свим друштвеним сферама), развијене државе су у далекој предности у односу на неразвијене. У многим случајевима та предност је незамисливо велика, тако да је сулудо и говорити о било каквом тржишном такмичењу. На евентуалну реплику да су неразвијене државе саме криве за своје сиромаштво и лошу позицију на тржишту зато што не умеју да искористе погодности које носи глобализација и зато што немају адекватан државни кадар који би све то искористио у корист своје државе, можемо се одмах сетити колонијалног периода и експлоатације многих држава од стране данашњих светских моћника. Несумњиво је да у појединим државама постоје људи који се налазе на одговорним државним позицијама, а који нису национално орјентисани и не воде рачуна о интересима сопственог народа. Међутим, не може се оспорити чињеница да је у току колонијалног периода у великој мери уништена национална економија многих држава, исцрпљени њихови природни ресурси и на дуге стазе уништена могућност опоравка за коју је потребно много више од пар стручњака који одлично раде посао за који су се школовали. Након званичног краја колонијализма, на делу имамо дужничко ропство многих држава, које су поједини аутори оценили као „реколонијацију“, а које предствља још једну у низу кочница напретку и прогресу, не само економском, већ и сваком другом.

С обзиром на то да смо утврдили да постоје државе које имају доминантну улогу на глобалном тржишту (и о којим је државама реч), можемо са сигурношћу рећи да им та доминација обезбеђује и остале облике супрематије. Да политичка, војна, културна и остали облици доминације долазе паралелно са економским јачањем, говоре нам примери нових „економских чуда“: Кине, Индије, Русије... Ове, али и многе друге државе су, својим економским јачањем, постале важни актери у готово свим светским дешавањима и незаобилазне су када се доносе важне политичке одлуке на светском нивоу.

Коначно, не морамо бити потпуно песимистични када је у питању расподела добара на глобалном тржишту. Видели смо да је економско јачање могуће, свакако, уз велике напоре, залагања и национално орјентисану политику. Међутим, прогнозе по питању глобалне социјалне неједнакости су мало суморније, јер економско јачање неке државе не значи аутоматски и бољи животни стандард грађана. Услед тренутне изузетно лоше преговарачке позиције радника, државних политика које су више усмерене на економско јачање зарад остваривања војне доминације, али и многих других фактора, смањење јаза између богатих и сиромашних мораће да сачека нека друга времена.

Референце

- Antonić, S. (2015). Kulturni rat kao rat za identitet. U A. Petrović, M. Knežević (prir. i ur.), *Politika, identitet, tradicija*, (str. 23–44). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Atlagić, M, Macura M. (2013). Uticaj globalizacije na poslovnu filozofiju moderne nacionalne države – ekonomski aspekti. U V. Vuletić, J. Ćirić, U. Šuvaković (prir. i ur.), *Globalizacija i desuverenizacija*, (str. 53–72). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Bangu, M, B. (2002). *Hinduizam: svetske religije*. Beograd: Ćigoja štampa
- Bek, U. (1999). Što je globalizacija?. U A. Milardović (prir. i ur.), *Globalizacija*, (str. 31–57). Zagreb: Pan liber
- Bek, U. (2003). Virtuelni poreski obveznici. U V. Vuletić (prir. i ur.), *Globalizacija – mit ili stvarnost*, (str. 129–142). Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva
- Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva
- Bžežinski, Z. (1999). *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID
- Vuletić, V. (2006). *Globalizacija: aktuelne debate*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“
- Veber, M. (2011). *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Vidojević, Z. (2005). *Kuda vodi globalizacija*. Beograd: „Filip Višnjić“
- Gidens, E. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet
- Golenkova, Z, Goliusova, J. (2014). Prekarijat kao nova društvena grupa u globalnom društvu. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* 44 (1), str. 143–155, doi:10.5937/ZRFFP44-6006
- Jovović, M, D, Jovović, D. (2017). Konkurentnost zemalja Zapadnog Balkana u uslovima globalizacije. U U. Šuvaković, V. Čolović, O. Marković Savić (prir. i ur.), *Globalizacija i globalizacija*, (str. 350–363). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Kovačević, I. (2017). Glokalizacija socijalnih nejednakosti. U U. Šuvaković, V. Čolović, O. Marković Savić (prir. i ur.), *Globalizacija i glokalizacija*, (str. 393–401). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Lukić, R. (1959). *Osnovi sociologije*. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije
- Lukić, R. (1995). *Sociologija morala*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva
- Marković, D, Ž. (2008). *Globalizacija i visokoškolsko obrazovanje*. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu
- Marković, D, Ž. (2014). *Ljudska prava i globalizacija*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Marković, D, Ž, Golenkova, Z, Šuvaković, U. (2009). *Sociologija*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Milanović, B. (2007). *Dva lica globalizacije*. Beograd: Arhipelag

- Milanović, B. (2016). *Globalna nejednakost*. Novi Sad: Akademska knjiga
- Miladinović, S. (2017). Radikalizacija globalnih nejednakosti – otvoreno pitanje. U U. Šuvaković, V. Čolović, O. Marković Savić (prir. i ur.), *Globalizacija i globalizacija*, (str. 483–496). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Mitrović, Lj. (2013). *Sociološki ogledi*. Niš: Centar za balkanske studije
- Mitrović, Lj. (2017). *U raljama tranzicije: između sunovrata i alternative (pledoaje za tranziciju tranzicije i alternativno društvo)*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu
- Pečujlić, M. (2005). *Globalizacija: dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergova galaksija
- Popov, Č. (1999). Ujedinjavanje sveta – demokratski ili nasilno. U S. Terzić (prir. i ur.), *Evropa na raskršću: novi zidovi ili ujedinjena Evropa*, (str. 39–41). Beograd: Istorijski institut SANU
- Robertson, R. (2003). Globalizacija kao problem. U V. Vuletić (prir. i ur.), *Globalizacija – mit ili stvarnost*, (str. 182–213). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Ralston Sol, Dž. (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*. Beograd: Arhipelag
- Senet, R. (2007). *Kultura novog kapitalizma*. Beograd: Arhipelag
- Soros, Dž. (2003). *O globalizaciji*. Beograd: Samizdat B92
- Standing, G. (2011). *The Precariat. The new Dangerous Class*. London: Bloomsbury Publishing Plc
- Stojić, G. (2017). Internacionalizacija ekonomije i mogućnosti upravljanja ekonomskim procesima. U U. Šuvaković, V. Čolović, O. Marković Savić (prir. i ur.), *Globalizacija i globalizacija*, (str. 816–832). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
- Stiglic, Dž. (2002). *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: Standard 2
- Stiglic, Dž. (2018). *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri*. Beograd: Miba Books
- Fukujama, F. (2002). *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID
- Fukujama, F. (2007). *Gradjenje države: upravljanje i svetski poredak u dvadesetprvom veku*. Beograd: „Filip Višnjić“
- Hatibović, Dž. (2002). O globalizaciji još jednom. *Međunarodni problemi* LIV (1–2), 28–47
- Šuvaković, U. (2004). *Političke partije i globalni društveni ciljevi*. Beograd: Treći milenijum
- Šuvaković, U, Baljošević, S, Obradović, Ž. (2014). Smallpox and globalization or the first achieved planetary goal. *Vojnosanitetski pregled* 71 (3), 301–306, doi:10.2298/VSP1403301S

DOES THE GLOBAL MARKET AFFECT THE GROWING SOCIAL INEQUALITY IN THE WORLD?

Abstract

Statistics show that there is a growing inequality in the world, globally, as well as on the local level. The aim of this research is to determine the causes which lead to that. The presumption of the research is that the economic aspect of globalization or the global

free market, has made the rich even richer and the poor even poorer (do we exclude the fact that a small number of countries, mostly Scandinavian and Asian, achieved significant growth in the era of globalization), mainly because underdeveloped and developing countries cannot compete with market competition represented by a small number of the richest countries, which weakens their already weak economy. By studying scientific resources we can conclude that the hypothesis is confirmed, and that the growing gap between the rich and the poor is mainly the consequence of unequal participation in global economy, which, in return, is the consequence of the world powers striving to constantly control what happens in the world by strengthening their economy and power, and thus provide absolute supremacy.

Key words: globalization, global market, economy, changes, inequality

Dana Mitrovska¹
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Mentor: prof. dr Dragan Todorović

UDK 316.774:28(497.11)

Katarina Živković²
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Mentor: prof. dr Dragan Todorović

MEDIJSKA SLIKA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U SVETSKIM I SRPSKIM MEDIJIMA

Predmet ovog rada je analiza medijske slike islamske zajednice u svetskim i srpskim medijima. Cilj istraživanja je da se ustanovi kakve poruke šalju mediji o ovoj kulturno-religijskoj zajednici: pozitivne, negativne ili vrednosno neutralne, utičući tako na formiranje javnog mnjenja. U radu je analiziran sadržaj tekstova i priloga o islamskoj zajednici u onlajn izdanjima poznatih zapadnih, srpskih i medija iz zemalja sa dominantno muslimanskom populacijom. Takođe je analiziran sadržaj stručnih tekstova koji se bave islamskom zajednicom i pojavom terorizma u njenom okrilju. Rezultati istraživanja potvrđuju osnovnu hipotezu da je medijska slika o islamskoj zajednici generalno negativna, u tekstovima preovlađuju stavovi nastali pod uticajem predrasuda i stereotipa, a islamska verska učenja najčešće su prikazana u kontekstu džihada kao poziva na rat i terorizam. Izuzetak predstavlja pisanje o islamu u vreme verskih praznika poput Ramazana, kada mediji uglavnom izveštavaju vrednosno neutralno ili pozitivno.

Ključne reči: *islamska zajednica, medijska slika, stavovi, predrasude, stereotipi.*

Uvod

Islam je jedna od najvećih svetskih religija i posvećena je poštovanju božanskog bića. Od svojih vernika zahteva život prema strogim verskim propisima, pridržavanje preciznih verskih dužnosti, ali i usvajanje brojnih religijskih vrednosti.

Uz islamsku zajednicu vezuju se mnoge predrasude, povezuje se sa terorističkim grupama i napadima u svetu. Za to su delimično zaslužni zapadni mediji koji pružaju negativnu sliku o islamskoj zajednici, a muslimanima pridodaju epitet ubica i terorista. Mediji su za islamsku veru vezali krvoproliće i krvoločnost, pišući samo o ekstremima koji su zaslužni za neredu proteklih godina.

Islamska zajednica traži novi način oglašavanja koji ne uključuje medije u koji-

¹ danamitrovska@gmail.com

² zivkovic_k@ymail.com

ma su već obojeni krvlju. Prinuđena je da poseže za novim načinima oglašavanja kao što su društveni mediji.

Mediji grade mišljenje i utiču na stavove javnog mnjenja, zato je slika u mediji- ma veoma bitna, ona može da nas informiše, ali može postati i poluga kontrole i obli- kovanja svesti, kao što je slučaj sa slikom islamske zajednice. Mediji su tokom godina svojim izveštavanjem i nametanjem određenih ideja, promenili globalnu percepciju o pripadnicima islamske veroispovesti. Povezivanjem islama i islamista sa teroristič- kim napadima, krvoprolićima i drugim negativnim zbivanjima i imenima, dovelo je do toga da celokupna javnost na pripadnike islama gleda kao na zločince.

Teorijsko određenje islama

Islam (arap. Islam – predanost Bogu) je monoteistička religija sa velikim bro- jem vernika, koja vodi poreklo od otkrovenja proroka Muhameda iz VII veka.

Muhamed ima tri osnovne funkcije za muslimane: on predstavlja osnivača nove religije, on je vođa njihove rane islamske zajednice koji primenjuje božanski objavljeni zakon (šerijat). Muhamed je tumač duhovnog značenja te objave, te tako širi njihova učenja.

Islam predstavlja jednu od najzastupljenijih religija u svetu.

„Izvedeno iz korena s-l-m, što prvenstveno znači *mir*, ali u sporednom smislu znači *predanje* i njegovo je puno značenje *mir koji dolazi kad se čovekov život preda Bogu.*” (Smith, 1958: 237)

U Knjizi Postanka piše: „U početku stvori Bog...”, sa čim se slaže i Kur’an, ali razlika je što se koristi reč Alah (Allah), tako da islam ne počinje sa Muhamedom nego sa Bogom.

Reč je nastala spajanjem određenog člana *al* sa *Ilahom* što znači Bog, te je doslovno značenje reči Alah *Bog*, ali se ne tumači tako jer postoji samo jedan Bog. Iako kad se hebrejskoj reči za Boga *Elohim* ukloni nastavak *-im* za množinu muškoga roda, ove dve reči zvuče slično. (Ibidem)

„Islam (salama) odanost, predanost Bogu, ovim imenom je Muhamed nazi- vao religiju koju je osnovao i čiji se najstariji dokumenti nalaze u Kur’anu i Habitu.” (Vujaklija, 1976: 375)

Stubovi islama

Muslimani veruju da ih njihova religija uči da hodaju pravim putem. Tome ih uči prva sura Kur’ana, koju često ponavljaju u pet dnevnih molitvi.

Pet stubova islama su:

1. potvrđivanje vere (šehada) – „Nema boga osim Boga, a Muhamed je Božji poslanik”;
2. molitva (salat ili namaz) - pet obaveznih dnevnih molitvi;

3. godišnji zakonski porez (zekat);
4. ramazanski post (saum);
5. hodočašće u Meku (hadž).

„Pet stubova islama sastoje se od stvari koje muslimani rade kako bi očuvali islamsku veru. Ali, pored toga postoje i stvari koje ne bi trebalo raditi, a neke od njih su: kockanje, krađa, laganje, konzumiranje svinjskog mesa, konzumiranje alkohola i seksualni promiskuitet.” (Smith, 1958: 263)

Ogranci islama

Sunizam i šiizam su dva glavna ogranka islamske religije, glavne razlike tiču se običaja i prakse.

Sunizam je glavni, matični pravac u islamu, koji prihvata sunu, praktičnu tradiciju, zapisanu kao izvor vere tek u IX veku u formi zbirki. Suniti smatraju da je Muhamedovo učenje definitivno završeno za njegovog života, te da ga treba samo iskreno slediti i tumačiti. Sunitskom učenju pripadaju i muslimani na Balkanu.

Šiizam je nastao u VII veku na temelju kulta četvrtog halife, Alija (Muhamedovog zeta), koga oni smatraju jedinim njegovim pravim naslednikom. Šiiti veruju u 12 imama, od kojih je poslednji živio i nestao u IX veku, a ponovo će se javiti uoči strašnog suda. Najviše sledbenika ima u Iranu, Iraku, Libanu, Siriji, Jemenu i Južnoj Aziji.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je ispitivanje medijske slike islamske zajednice u elektronskim izdanjima štampanih zapadnih, srpskih i muslimanskih medija, kao i poređenje u izveštavanju.

Uzorak

Elektronska izdanja štampanih medija: *Politike*, *Blica*, *Informera*, *Al Jazeera-e*, *New York Times-a*, *The Sun-a* - u periodu od 1. do 28. februara i od 1. do 30. juna 2018. godine.

Ciljevi istraživanja

1. Utvrditi kako zapadni mediji izveštavaju o islamskoj zajednici.
2. Utvrditi kako srpski mediji izveštavaju o islamskoj zajednici.
3. Utvrditi kako muslimanski mediji izveštavaju o islamskoj zajednici.
4. Utvrditi u kakvom je kontekstu predstavljena islamska zajednica u zapadnim i srpskim medijima.
5. Utvrditi razliku između medijske slike islamske zajednice u zapadnim i srpskim medijima.

6. Utvrditi razliku u izveštavanju srpskih i zapadnih medija o islamskoj zajednici u periodu Ramazana i u periodu kada nije praznik.

Hipoteze istraživanja

1. Zapadni mediji pružaju negativnu sliku o islamskoj zajednici.
2. Zapadni mediji šire predrasude da su svi pripadnici islamske zajednice ubice i teroristi.
3. Srpski tabloidi pružaju negativnu sliku o islamskoj zajednici.
4. Srpski informativni mediji neutralno izveštavaju o islamskoj zajednici.
5. Srpski tabloidi šire predrasude o netoleranciji i mržnji islamske zajednice.
6. Muslimanski mediji izveštavaju o uzornim pripadnicima islamske vere.
7. Muslimanski mediji služe za propagiranje ideja islamske zajednice.
8. Zapadni i srpski mediji vezuju islamsku zajednicu sa pojmom terorizma.
9. Islamska zajednica najčešće je predstavljena u zapadnim medijima kao teroristička organizacija.

Metodologija istraživanja

U radu su korišćene sledeće metode i tehnike naučno-istraživačkog rada:

1. Analiza sadržaja o islamskoj zajednici u elektoniskim izdanjima stampanih medija: *Politike, Blica, Informera, Al Jazeera-e, New York Times-a*, ali i *The Sun-a*;
2. Analiza stručnih tekstova koji se bave islamskom zajednicom i terorizmom.

Analiza sadržaja o islamskoj zajednici u medijima i literaturi

Mediji zadovoljavaju ljudsku potrebu za informacijama i predstavljaju najmoćnije sredstvo za pružanje istih. Nažalost, mediji često pružaju informacije samo kako bi postigli neki senzacionalizam, povećali broj čitalaca, slušalaca, odnosno gledalaca. U želji za brzim infomacijama i većim profitom donose nam nepotpune, ali i neistinite informacije.

Goldberger smatra da novine tematski izražavaju politizaciju islama, kao i njegov širi društveno-politički kontekst. (Goldberger, 2006: 91)

Mnogi stručnjaci poput: Edvarda Saida (Edward Saida), Elizabet Pul (Elizabeth Poole), Kaje Hafeza (Kaia Hafeza), Mili Vilijamson (Milly Williamson), Karima Karima (Karima Karima), Tanje Van Dijk (Tania Van Dijk), Kimeberlija Povala (Kimberlyja Powella) i Dina Ibrahima (Dina Ibrahima) radili su istraživanja o izveštavanju zapadnih medija o islamu. Prema rezultatima muslimani se prikazuju kao nasilni,

zaostali fundamentalisti, oni koji predstavljaju pretnju za čitav svet. Islam se u medijima spominje samo kako bi se doveo u vezu sa nekim zločinom. (Al Jazeera, 2015)

Niko ne može zabraniti medijima da izveštavaju o islamu i muslimanima, ali treba tražiti pravednije prikazivanje.

Mediji prikazuju paralelnu sliku stvarnosti, mada nije uvek tako, često je slika koju nam donose iskrivljena i prikazuje nam samo ono što pojedinci žele videti. U muslimanskim zemljama postoje određeni islamski programi, ali nijedan program nije Da'Ve (poziv u Alahovu veru). Različite islamske organizacije bore se da bi dobile Da'Ve programe. Rad na tom polju danas se mnogo razlikuje od ranijih vremena. Danas postoji potreba za korišćenjem novih tehnologija, koje nam nude veliki spektar mogućnosti, ali sa sobom povlače i potrebu za stalnim usavršavanjem i istraživanjem kako realnog, tako i virtuelnog sveta, te je slanje poruka islamske zajednice danas veoma složen zadatak. (Mesihat, 2015)

Suočeni smo sa velikim problemom nekorektnog informisanja o islamu. Zato muslimani moraju da se bore da sve potrebne informacije dostave i prenesu javnosti. To je dužnost na koju ih je obavezao Alah (Allah). U Kur'anu po Alahu (Allah) propisano je da se čovečanstvu dostave poruke islama: „I tako smo od vas stvorili pravednu zajednicu da budete svedoci protiv ostalih ljudi, da Poslanik bude protiv vas svedok . . . Poziv u islam predstavlja rešenje problema neznanja. (Mesihat, 2015)

Mediji koji su analizirani u svrhu ovog rada jesu: elektronska izdanja štampanih zapadnih medija *Njujork Tajmsa* (*The New York Times*), *Sana* (*The Sun*), elektronska izdanja štampanih srpskih medija: *Politika*, *Blic* i *Informer*, kao i elektronsko izdanje *Al Džazire* (*Al Jazeera*) u periodu od 1. do 28. februara 2018. i od 1. do 30. juna 2018. godine. Kriterijum za podelu tekstova u praćenim medijima je na pozitivne, negativne i neutralne, u odnosu na stav koji zauzimaju prema islamskoj zajednici. Rezultati istraživanja doveli su nas do podataka koji slede.

U ozbiljnim novinama, kao što je *Njujork Tajms* (*The New York Times*) u periodu od 1. do 28. februara objavljeno je 27 tekstova. Najmanje ima neutralnih tekstova, svega dva. Zatim slede pozitivni tekstovi, njih osam. Poražavajuća činjenica je da najviše tekstova ima u negativnom kontekstu, 17. Iz ovoga zaključuje se da čak i ozbiljne novine poput *Njujork Tajmsa* (*The New York Times*), islam i islamsku zajednicu predstavljaju u negativnom kontekstu i povezuju ih sa negativnim dešavanjima.

Od 1. do 30. juna, kada je i period najvećeg islamskog praznika Ramazana, u *Njujork Tajmsu* (*The New York Times*) objavljeno je 29 tekstova. Najmanje ima negativnih i neutralnih tekstova, svega devet. Najviše tekstova ima u pozitivnom kontekstu, 11. Iz ovoga se zaključuje da u periodu najvećeg islamskog praznika, Ramazana, mediji izveštavaju o islamu i muslimanima u pozitivnom kontekstu i povezuju ih sa pozitivnim stvarima, za razliku od onih preostalih dana u godini kada nije veliki praznik.

U polutabloidu, kao što je *San* (*The Sun*), u periodu od 1. do 28. februara objavljeno je 10 tekstova. Najmanje ima neutralnih tekstova, svega jedan. Zatim slede pozitivni tekstovi, svega dva teksta. Najviše ima negativnih tekstova, sedam. Iz ovoga se zaključuje da *San* (*The Sun*) o islamu i pripadnicima islamske zajednice u praćenom periodu piše u negativnom kontekstu i povezuje ih sa negativnim okolnostima.

U periodu od 1. do 30. juna u *Sanu* (*The Sun*) objavljeno je 13 tekstova vezanih za islam. Najmanje ima pozitivnih tekstova, svega dva, negativnih tekstova je pet, a najviše ima neutralnih tekstova, šest. Možemo zaključiti da su za vreme praznika Ramazana, tekstovi u *Sanu* (*The Sun*) o islamskoj zajednici u neutralnom kontekstu.

U daljem tekstu slede rezultati u srpskim medijima.

U *Politici* u periodu od 1. do 28. februara objavljen je samo jedan tekst, u neutralnom kontekstu, što pokazuje da se radi o čisto informativnim novinama koje zadržavaju objektivni stav prema islamskoj zajednici.

U periodu od 1. do 30. juna objavljena su četiri teksta, čiji je kontekst pozitivan ili neutralan. Iz ovoga se zaključuje da *Politika* o islamu i islamskoj zajednici piše uglavnom neutralno, prenosi informacije do kojih dolazi, ali uvek navodi izvor i ne komentariše. Tekstovi su informativni i objektivni, praćeni slikama aktera ili mestima događaja. Prema ostalim praćenim medijima *Politika* islamskoj zajednici posvećuje malo prostora i piše samo kada se dogodi nešto značajno.

U polutabloidu, kao što je *Blic*, u periodu od 1. do 28. februara objavljeno je 14 tekstova. Od toga, samo jedan tekst u pozitivnom kontekstu, šest negativnih i osam neutralnih tekstova. *Blic* piše o islamskoj zajednici uglavnom u neutralnom kontekstu, ali i tada služeći se rečima poput napad, ekstremisti, teroristi koje daju negativan prizvuk tekstovima. Naslovi su senzacionalistički kao i slike koje pored aktera i mesta događaja prikazuju tenkove, policiju ili ruševine.

U periodu od 1. do 30. juna objavljeno je devet tekstova. Pozitivnih tekstova nema, ima pet negativnih tekstova i četiri neutralna teksta. Kada je Ramazan *Blic* islam i islamsku zajednicu predstavlja u negativnom ili neutralnom kontekstu.

U tabloidu, kao što je *Informer*, u periodu od 1. do 28. februara objavljeno je 27 tekstova. Postoji samo jedan pozitivan tekst, ima pet neutralnih tekstova, a broj negativnih tekstova je 21. Iz ovoga zaključuje se da *Informer* posvećuje dosta prostora izveštavanju o islamu i islamskoj zajednici i najčešće ih predstavlja u negativnom kontekstu.

U periodu od 1. do 30. juna objavljeno je 27 tekstova. Od toga, pet tekstova je u pozitivnom, sedam u neutralnom, a 15 u negativnom kontekstu. Bez obzira na Ramazan *Informer* zauzima većinski neutralan ili negativan stav u izveštavanju o islamu. *Informerove* tekstove prate senzacionalističke slike vojnika, oružja i uplakanih lica, kao i slike političara kojima ukazuju na težinu društveno-političke i socijalne situacije islamske zajednice. Često se služe montažom i video-zapisima da dočaraju situaciju i dešavanja.

Neki od primera koji pokazuju kako gorenavedeni mediji izveštavaju o islamu i njegovim pripadnicima, odnosno primeri pozitivnog, neutralnog i negativnog stava u izveštavanju slede u daljem tekstu.

1. *San* (*The Sun*) (6. 2. 2018, rubrika: Ujedinjeno Kraljevstvo vesti), naslov teksta: „Ona se mora povinovati”. U tekstu je obrađena tema IMAM pravila kako žene treba da se ponašaju u braku. Reč je o tome kako biti dobra muslimanska žena i govori se o seksualnim odnosima sa partnerom. Naime, žene treba da stupe u seksualne odnose kad god i gde god to njihov muž želi. Za razliku od *Njujork Tajmsa* (*The New*

York Times), *San* (*The Sun*) je ovaj tekst obradio u negativnom kontekstu, zauzimajući stav kako se žene moraju povinovati svojim muževima i ispunjavati sve njihove želje.

2. *Al Džazira* (*Al Jazeera*) (15. 6. 2018, rubrika: Balkan), naslov teksta: „Muslimani obeležavaju prvi dan Ramazanskog posta”. U tekstu je obrađena tema Ramazanskog bajrama i tekst je praćen video-zapisima i fotografijama iz džamija gde je održana jutarnja molitva, Bajram namaz. Bajramsku svečanost predvodio je reisul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Husein efendija Kavazović, a održana je u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu. U daljem tekstu obrađeno je šta nalaže sam Alah (Allah), kao i to da treba sačuvati tuđu čast i obraz, ali i poštovati određene granice. Ne treba zaboraviti ni vernike u svim krajevima (Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj, Kosovu). Bilo je reči i o temi tri dana Bajrama, koja je praćena fotografijama. *Al Džazira* (*Al Jazeera*) je ovu temu obradila u pozitivnom kontekstu, ali su novinari objektivno, potpuno i istinito obradili temu, pokušavajući javnosti da prenesu duh Ramazana, najvećeg muslimanskog praznika.

3. *Blic* (28. 2. 2018, rubrika: Svet) naslov teksta: „Muškarac napao dva voza, krivio islamske militante”. Tekst je neutralan sa prizvukom negativnog zbog izbora navoda. Vest prati priču muškarca osumnjičenog da je izvršio dva napada na vozove u Češkoj, za šta je kasnije krivio islamske militante. Navodi se ime tužilaca i dati su detalji prekršaja, a sam navod tužioca da je motivacija bila podstaknuti strah od muslimana i terorističkih napada među Česima, delimično ruši neutralnost. Tekst iako je kratak, dotiče se teme terorizma i rata protiv terorizma kao i kriminala i devijantnosti.

Sagledavajući izveštavanje o islamskoj zajednici zaključujemo da su pripadnici islama predstavljeni u lošem svetlu, da su centralna tema izveštavanja uglavnom teroristički napadi, ubijanje i surovost i da su stereotipi i predrasude u prvom planu i pothranjeni užasnim kadrovima, krvavim detaljima i svakojakim teorijama.

Na spominjanje muslimanske žene, zaslugom zapadnih medija, publika odmah zamišlja siluete umotane u burku ili hijab, a kada se spomenu teroristi očekuju da vide bradate i ljute muškarce.

Mnogi stručnjaci smatraju da bi od velikog značaja bilo postojanje više islamskih satelitskih kanala, poput *Al Džazire* (*Al Jazeera*), koji su dostupni svima i emituju program u skladu sa islamom i predstavljaju vid propagiranja Alahove vere.

Naše istraživanje *Al Džazire* (*Al Jazeera*) i analiza objavljenih tekstova dovela je do rezultata koji slede.

U islamskim novinama, kao što je *Al Džazira* (*Al Jazeera*), u periodu od 1. do 28. februara objavljeno je svega sedam tekstova. Korišćeni kriterijum za podelu tekstova je na pozitivne, negativne i neutralne tekstove, u odnosu na stav koji zauzimaju prema islamskoj zajednici, kao i kod prethodnih medija. Na osnovu istraživanja utvrđeno je da negativnih tekstova nema, a da najviše ima neutralnih i pozitivnih tekstova, četiri neutralna, a tri pozitivna teksta.

U periodu od 1. do 30. juna, kada islamski svet slavi Ramazan, u *Al Džaziri* (*Al Jazeera*) objavljeno je 13 tekstova. Prećenjem izveštavanja utvrđeno je najmanje negativnih tekstova, svega dva teksta, tri pozitivna teksta, dok je najviše neutralnih

tekstova, osam. Iz ovoga se zaključuje da je islam predstavljen većinski u neutralnom i pozitivnom kontekstu.

Na osnovu dobijenih rezultata u praćenom periodu zaključuje se da mediji islam, islamsku zajednicu, islamsku državu i muslimane predstavljaju većinski u negativnom kontekstu i javnosti pružaju negativnu medijsku sliku, što je poražavajuća činjenica. Islam i islamska zajednica povezuju se sa terorizmom, krvoprolićima, seksualnim zločinima i sličnim negativnim dešavanjima i kontekstima. Vidi se jasna razlika u izveštavanju kada nije praznik i kada je veliki praznik (Ramazan). U periodu Ramazana, mediji se trude da islam i muslimane predstave u pozitivnom ili neutralnom kontekstu.

Dok zapadni mediji napadaju i kreiraju stereotipe i predrasude o islamskoj zajednici, mediji u Srbiji održavaju neutralan stav ili čak pišu pozitivno o islamu i muslimanima. U našim medijima tekstovi o islamskoj zajednici najčešće se javljaju u tabloidima i polutabloidima poput *Informera*, *Blica* i *Večernjih novosti*, ali se pojavljuju i u ozbiljnim novinama kao što je *Politika*.

Islamizam je politička ideologija koja islam ne smatra samo religijom već i političkim sistemom koji je zakonodavni osnov za društveno i državno uređenje zemlje.

Prema Kur'anu muslimani moraju da se bore na Božjem putu, dok džihad propagira da čovek treba da bude uzoran i dobar, da vodi borbu sa unutrašnjim zlom, borbu za moral i učestvuje u obnovi društva, za opšte dobro. Životne okolnosti vernika određuju značenje džihada, te on može značiti borbu protiv nepravde, ali i borbu za odbranu i širenje islamske religije na sve načine, čak i oružanom borbom. Radikalne pristalice islama, veruju i teže da se u društvu primenjuju tvrdnje Kur'ana i imaju za cilj da njihova ideološka gledišta budu nametnuta i drugima.

Interesantno je da je u američkoj predsedničkoj kampanji 2016. godine, sadašnji predsednik, Donald Trump, naveo optužbe o verovanjima porodice preminulog vojnika Zlatne zvezde i takođe sugerisao da možda muslimanima ne bi trebao biti dozvoljen ulaz u Sjedinjene Države. U stvari, jedna od prvih odluka predsednika Donalda Trampa izvršena posle stupanja na dužnost u januaru 2017. godine, bila je potpisivanje izvršnog naloga kojim se ograničava putovanje u Sjedinjene Države za sedam pretežno muslimanskih zemalja. (Pennington, 2018: 11) Ova Trampova odluka dovela je do protesta i sudskih presuda kojima je naređena njena delimična suspenzija.

„U isto vreme novinske strane su ispunjene pričama o zajednicama koje pokušavaju zaustaviti izgradnju džamija, kao da onemogućavanje izgradnje džamije nekako negira postojanje muslimana u Americi. Tokom prošle godine (odnosi se na period od 2016. do 2017. godine) došlo je i do porasta zločina iz mržnje počinjenih protiv muslimanske i jevrejske zajednice u Sjedinjenim Državama; ovo je postao takav problem da se redovno objavljuju vesti o detaljima kako se zajednice udružuju kako bi se suprotstavile takvoj mržnji.” (Pennington, 2018: 11)

„Temeljnijom analizom može se zaključiti da su SAD neposredno imale najveći uticaj na globalno širenje islamskog terorizma, gde su američki političari svojim političkim greškama direktno uticali da skrenu pažnju sa radikalnog islama na sebe.

Pojava bombaša samoubica u akcijama jeste jedna od osobnosti džihadističkog terorizma. Međutim, nijedna svetska religija, pa ni islam, ne propisuje i ne podržava nezakonito nasilje, pa dolazi do zloupotrebe islama i u terorističke svrhe.” (Simeunović, 2009: 80)

Kur’an dopušta kažnjavanje prestupnika u skladu s nanesenom povredom, a muslimani veruju da se tako ostvaruje pravda.

Profesor Simeunović definiše „savremeni terorizam kao više dimenzionalni politički fenomen može teorijski najopštije odrediti kao: složeni oblik organizovanog grupnog, i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja.” (Simeunović, 2009: 80)

Na međunarodnoj konferenciji održanoj 1996. godine prisustvovali su brojni državni rukovodioci uključujući predsednika Bila Klintonu (Bill Clinton), premijera Šajmona Pereza (Shimon Peres), predsednika Hosni Mubaraka i predsedavajućeg Jasera Arafata u egipatskom gradu-luci Sharm el-Sheikh, da bi raspravljali o „terorizmu” čiji su zadnji primeri bila tri samoubilačka napada na izraelske civile. U govoru koji je emitovan u čitavom svetu Peres nije ostavio ni najmanje sumnje, (kao i sama konferencija), da odgovornost za te napade snosi islam i Iranska islamska republika. (Said, 2003: 4)

Muhamed je ostavio brojna predanja o časnom vođenju rata. Sporazume treba poštovati, a izdaju izbegavati; ranjeni se ne smeju mučiti, a mrtvi unakaziti. Žene, decu i stare treba poštediti, kao i useve i svete objekte. U skladu s preovladavajućim tumačenjima Kur’ana, pravedni rat mora biti ili odbrambeni ili u svrhu ispravljanja nepravde. „Branite se od svojih neprijatelja, ali ne napadajte ih prvi: Bog mrzi agresore.” Ključni stihovi iz Kur’ana koji se odnose na preobraženje glase: „Neka ne bude prisile u veri”.

Muslimani ističu da je Muhamed u svoju Medinsku povelju uključio načelo religijske tolerancije. Taj dokument smatraju prvom poveljom slobode savesti u ljudskoj istoriji i autoritativnim modelom za sve buduće muslimanske države. Po povelji jevrejima i svim drugim verama omogućeno je slobodno praktikovanje religije, bez vređanja i sankcija i osvojenim narodima bila je omogućena sloboda veroispovesti uz plaćanje poreza. Od tad se svako ometanje njihove slobode vere smatralo ravnim kršenjem islamskoga zakona. (Smith, 1958: 272)

Svaku su religiju, pa i islam, u nekom trenutku, oni koji se proglašavaju njenim sledbenicima iskoristili kako bi zamaskirali agresiju. Zato muslimani negiraju da je zapadna istorija poštena prema islamu u svojim prikazima džihada. Slika razuzdanih fanatika koji su podstaknuti obećanjem odlaska u raj pokrenuli rat izjednačena je sa džihadom.

Džihad doslovno znači napor, iako se reč najčešće povezuje s ratom zato što rat iziskuje velike količine napora. Definicija svetog rata u islamu gotovo je identična definiciji pravednog rata u hrišćanstvu koji se takođe po nekim autorima naziva svetim ratom. Ubijene u verskim ratovima hrišćanstvo takođe smatra mučenicima i obećava im spasenje. Muhamedov hadis (kanonička izreka) stavlja borbu protiv zla unutar čovekovog srca iznad borbi protiv spoljnih neprijatelja. „Vratili smo se iz

manjeg džihada, rekao je Prorok nakon susreta s Mekancima, kako bismo se suočili s većim džihadom, bitkom s neprijateljem u nama.”

Muslimani negiraju da za mrlje iz njihove prošlosti treba optužiti njihovu religiju pozivajući se na njihov uobičajeni pozdrav as-salamu 'alaykum („mir s tobom”).

Danas se uz islamsku zajednicu gotovo automatski pripisuje termin *fundamentalizam*. Armstrong definiše fundamentalizam kao globalnu pojavu koja je prisutna u svakoj religiji kao rezultat modernih pretenzija. (Armstrong, 2008: 259)

Prema Armstongovoj, fundamentalizam se poslednji pojavio upravo u islamskoj religiji, prilikom prodiranja savremene kulture u islam. (Armstrong, 2008: 260)

Namerno stvorene asocijacije između islama i fundamentalizma osiguravaju da će prosečni čitalac poistovetiti islam i fundamentalizam kao jednu te istu stvar. U prvi plan se ističu pravila, stereotipi i generalizacije o veri, njenom osnivaču i čitavom islamskom narodu. Naglašavaju se negativne činjenice o islamu, potencira se da su nasilje i primitivizam odlike islama i sve to bez definisanja pojma *fundamentalizam*, bez tačnog određenja značenja *radikalizma* ili *ekstremizma*, bez stavljanja ovih fenomena u kontekst.

Dolazak zapadnih sila na područje Bliskog istoka otvorio je mnoga religijska pitanja, a islamski svet bio je sve više prožet zapadnjačkim uticajima što je na kraju podstaklo muslimane da razmišljaju o tome, odnosno da zapad proglaše za neprijatelja. (Armstrong, 2008: 240)

Zaključak

Medijska slika o islamu i islamskoj zajednici na globalnom nivou je negativna, što i dokazuju tekstovi kako u našim tako i u zapadnim medijima. Vidi se jasna razlika u prikazivanju islama, islamske zajednice, države i islamista u periodima kada je neki veliki praznik i kada nije. Sadržaj tekstova o islamskoj zajednici obojen je predrasudama i stereotipima, vera generalizovana, a učenja i misija islama stavljena u kontekst zla i ratovanja. Sadržaj tekstova kada je bio veliki praznik Ramazan, prikazuje islam i njegove pripadnike u pozitivnom ili neutralnom kontekstu, ne postoje teroristički napadi ili bilo kakva krvoprolića. Mediji imaju veliku moć u društvu, jer na osnovu svih medija stvaramo slike u glavi o određenim stvarima koje nam se pružaju. Da bi se po ovom pitanju nešto promenilo, mediji treba da promene način svog izveštavanja o ovoj veri i njenim pripadnicima. Kako bi se društvo razvijalo, ekonomski i kulturološki napredovalo, potrebno je razvijati vrednosti kod ljudi, poštovati različitost i ostaviti mogućnost izbora, razvijajući empatiju i težnju ka boljoj stvarnosti punoj ljubavi i prihvatanja, a ne zagušenoj predrasudama i stereotipima. Islam i muslimani su zbog svoje različitosti odbačeni i svetu predstavljeni kao najveći zločinci. Iz tog razloga postoji medij, kakav je *Al Jazeera*. Islamski medij koji pokušava da dokaže svetu da jedan zločin od strane jednog čoveka ne znači da su svi pripadnici te vere počinili isti taj zločin. *Al Jazeera* je medij koji pokušava da pruži drugačiju sliku javnosti. Sliku kako jedan narod pokušava da se izbori sa svim negativnim oko sebe onda kada ga najveće sile napadaju.

Stvorene su asocijacije između islama i terorizma, a vernici su predstavljeni kao razuzdani fanatici koji kreću u rat podstaknuti obećanjem odlaska u raj. Razvojem tehnologije i pojavom novih medijskih kanala, islamska zajednica uspela je da u sve većoj meri zaokupi pažnju svetske javnosti, nažalost i brutalni napadi koje su organizovale terorističke grupe preko sve veće medijske platforme prilepljeni su za islam jer su neki od članova terorističkih grupa islamske veroispovesti. To je samo još jedan dokaz da mediji više ne vrše svoju glavnu funkciju, da informišu javnost istinito, potpuno i tačno, već zauzimaju strane jačih sila i izveštavaju na senzacionalistički način kako bi što više profitirali.

Da bi jednog dana bila bolja situacija, ne treba menjati samo društvo, već i medije putem kojih predstavljamo ideje. Trebalo bi vratiti stare ideale, kako bi mediji izvršavali svoju informativnu funkciju i kako bi ljudi imali pravu medijsku sliku ne samo o islamu, islamistima, islamskoj zajednici i državi, već i o svim dešavanjima u svetu i kod nas.

Reference

- Armstrong, K. (2008) Islam, kratka povijest, Alfa, Zagreb
- Postanje ili Prva knjiga Mojsijeva - preveo s jevrejskog Aleksandar Birviš (2007) Biblijsko društvo u Srbiji – Ikonos, Beograd
- Pennington R., Kahn H. (2018) - On Islam - Muslims and the Media, Indiana University Press, USA
- Said, E. (2003) Krivotvorenje islama, Biblioteka Tridvajedan, V. B. Z., Zagreb
- Simeunović, D. (2009) Terorizam, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd
- Smith, H. (1958) - Svetske religije, Znanje d. d. Zagreb
- Vujaklija, M. (1976) Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd

Izvori

- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/muslimani-u-zapadnjackim-medijima-redovno-negativci> <https://mesihat.org/2015/03/17/mediji-i-muslimani-iii-dio/>
- <http://www.politika.rs>
- <https://www.blic.rs>
- <http://informer.rs>

MEDIA IMAGE OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN THE WORLD AND SERBIAN MEDIA

Abstract

The subject of this paper is the analysis of the media image of the Islamic community in the world and Serbian media. The aim of the research was to determine what types of messages are sent by the media about this cultural-religious community: positive, negative or value neutral, influencing the formation of public opinion. The paper analyzes the content of texts and articles on the Islamic community in online editions of well-known Western, Serbian and media from dominantly Muslim countries. It also analyzes the content of professional texts dealing with the Islamic community and the emergence of terrorism within it. The results of the research confirmed the basic hypothesis that the media image of the Islamic community is generally negative, influence of prejudices and stereotypes prevails in the texts, and Islamic religious teachings are most often shown in the context of jihad as a call to war and terrorism. An exception were writings about Islam at a time of religious holidays like Ramadan, when the media generally report a value neutral or positive.

Key words: *Islamic community, media image, attitudes, prejudices, stereotypes.*

Марио Цекић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу
 Ментор: проф. др Лела Милошевић Радуловић

УДК 316.6-053.9

**МИШЉЕЊЕ СТУДЕНАТА О ВОЛОНТИРАЊУ
 СТАРИЈИХ ЉУДИ КАО ВИДУ АКТИВНОГ СТАРЕЊА
 (ПРИЛОГ РАЗМАТРАЊУ УЛОГЕ ОБРАЗОВАЊА
 У ПРЕВАЗИЛАЖЕЊУ СТЕРЕОТИПА
 И ПРЕДРАСУДА О СТАРИЈИМ ЉУДИМА)**

Демографски подаци показују да је Република Србија дубоко закорачила у „демографску старост“ и да спада у земље са најстаријим становништвом у свету. Због тога је старење становништва постало једно од важнијих истраживачких питања и проблема, па се у циљу унапређивања квалитета живота старијих људи развијају бројне стратегије. Концепт активног старења је од посебног значаја за квалитет живота старијих људи. У фокусу овог рада је мишљење студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења, а рад представља прилог разматрању улоге образовања у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијима. Рад се заснива на резултатима емпиријског истраживања, које је реализовано јуна 2018. године на узорку од 120 студената факултета Универзитета у Нишу. Резултати истраживања показују да постоји разлика у мишљењу студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења у зависности од тога да ли студирају на факултетима друштвених или на факултетима природних наука. Мишљење студената друштвених наука је позитивније, што се делом може објаснити већом доступношћу наставних садржаја о старењу и старости. Овакви истраживачки налази потврђују да формално образовање може имати значајну улогу у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима међу студентском популацијом.

Кључне речи: *старији људи, активно старење, волонтирање, студенти, предрасуде и стереотипи, образовање.*

Увод

Старење становништва је постало једно од важнијих питања и проблема данашњице. О томе колико је овај демографски процес значајан говори чињеница да је све чешће главна тема светских конференција и да јој светски званичници посвећују посебну пажњу. На *Светској конференцији о старењу становништва* одржаној 2002. године, Кофи Анан, тадашњи главни секретар

¹ mariocekcic@hotmail.com

ОУН-а, рекао је да старење становништва представља „тиху револуцију која није само демографска, него има велики утицај на економски, социјални, културни, психолошки и духовни живот” (Puljiz 2015: 82). Због тога земље широм света развијају различите стратегије како би ублажиле и предупредиле последице високе стопе старења становништва.

Популација младог и радно способног становништва убрзано се смањује услед ниске стопе наталитета, нарочито у развијеним земљама. Са друге стране, стопа морталитета је такође у опадању, а очекивано трајање живота човека значајно се продужава захваљујући научним достигнућима у медицини и фармакологији, као и општем техничко-технолошком напретку. Према демографским пројекцијама, пад фертилитета ће се наставити и у будућем периоду, тако да се очекује скоро дупли број старијих људи у 2050. години, односно да 22% људи у свету има 60 и више година. Веома је значајан податак да ће се према демографским пројекцијама на глобалном нивоу број људи од 80 и више година утростручити до средине овога века (United Nations 2015). На основу оваквих пројекција може се закључити да је старење светске популације веома брзо и прогресивно. Број старијих људи² је у порасту на глобалном нивоу, а посебно у развијеним земљама јер се оне одликују развијеном економијом, бољим условима за живот и добрим здравственим системом.

Наше друштво такође карактерише интензивно старење становништва. Према последњем попису становништва из 2011. године у Србији живи 17.4% старијих људи (Републички завод за статистику 2012). Сви демографски подаци показују да је Република Србија дубоко закорачила у „демографску старост” и да спада у земље са најстаријим становништвом у свету. Како истиче С. Марковић Крстић „становништво Србије је у другој половини 20. века прешло пут од стадијума демографске зрелости до стадијума дубоке демографске старости у првој и другој деценији 21. века” (2014: 28).

Резултати постојећих пројекција о броју становника Србије упућују на даље старење популације. Према новијим пројекцијама становништва број особа са 65 и више година на подручју Србије био би у 2060. години знатно већи, а кретао би се у интервалу од 23.6% (варијанта високог фертилитета) и 31.8% (варијанта ниског фертилитета). Такође, резултати демографских пројекција указују на то да ће се нарочито интензивно одвијати старење старијих, тј. повећање удела особа од 80 и више година (опширније Ренеv 2013).

На демографско старење, поред продуженог животног века, утиче велики пад наталитета и фертилитета. Нови трендови последица су специфичног демографског развоја који се назива „друга демографска транзиција” или „посттранзициона етапа”. Ова етапа је наступила у другој половини 20. века и за њу је карактеристично: опадање броја склопљених бракова, одлагање склапања брака, ширење кохабитација и алтернативних партнерских унија, пораст

² У новије време користи се израз *старији*, а не *стари* људи да би се избегла негативна конотација. Реч је о дискурсивном помаку. Ова промена указује на то да се старење сада сматра релативним стањем, то јест, да особа није стара, него да је само старија од других (Milošević Radulović 2012: 25).

броја разведених бракова, одлагање рађања, одлука да се роди само једно дете или ниједно, либералан закон о абортусу и доступност средстава за контрацепцију, промена мушко – женских односа, ширење образовања, док се у први план истичу вредности индивидуализације, самоактуелизације и самореализације (Bobić 2007: 141).

Интензиван процес демографског старења у нашем друштву има значајне импликације у друштвеном и економском смислу, што захтева преиспитивање квалитета живота старијих особа. За квалитетан живот у старости потребно је усвојити и реализовати концепт активног старења. Активно старење подразумева „континуирано учешће старих у социјалним, економским, културним, духовним грађанским активностима друштва, а не само задржавање њихове радне способности и физичке покретљивости” (Rašević 2012: 59). Значај овог концепта огледа се у доприносу афирмацији и самосталности, као и достојанству старијих људи. Активно старење је концепт који представља полазни оквир социјалне политике према старијим људима и обухвата следеће аспекте: продужење радног века, односно повећани радни ангажман старијих људи, целоживотно образовање у циљу прилагођавања старијих људи на промене радних услова и животних околности, као и учествовање старијих у друштвеном и културном животу (Puljiz 2015: 93, 94).

Међутим, научна истраживања на нашим просторима показују да постоји велики број стереотипа и предрасуда о старијим људима (Komatina 2003; Milosavljević 2010; Milošević Radulović 2012). Једно од таквих је истраживање које је спровела Љ. Милосављевић 2010. године на тему „*Намњори*” из *комишлука: представљање старости у домаћој телевизијској реклами*. На основу анализе телевизијских реклама у којима учествују старији људи уочава се да су у њиховом креирању коришћени доминантни стереотипи о старијима. Старији људи су углавном приказани као неактивни и ограничени на кућу и простор око куће. Такође, у рекламама су старији приказани и као негативци или изгубљени у времену и простору. Л. Милошевић Радуловић у свом раду истиче да су медији моћни у обликовању јавне свести и дефинисању јавног дискурса када је реч о старости и старијим људима и да слика о старијим људима створена у медијима утиче на ставове према њима и на њихово интегрисање у заједницу. Маргинализација старијих људи у медијима појачава њихову „невидљивост” у друштву, а селективно извештавање о њима утиче на подстицање стереотипа и предрасуда (опширније 2012: 161–174).

Поставља се питање каква је улога образовања у формирању „слике” младих људи о старијима и да ли би образовање могло допринети превазилажењу или бар ублажавању стереотипа и предрасуда о старијима. Л. Милошевић Радуловић (2014: 219–233) указује на допринос образовања на подручју превазилажења предрасуда и стереотипа о старијим људима, односно на значај наставних садржаја у „борби” против стереотипа и предрасуда. Резултати истраживања су показали да су студенти након усвајања одговарајућих наставних садржаја постигли значајан напредак у сензибилности за старење, старост и старије људе. Потврђене су њене

полазне хипотезе „да већина студената поседује знања само о биолошким аспектима старости (и то оним негативним), док су им психолошки и социјални аспекти углавном непознати” и „да стицање основних знања о старости, старењу и старијим људима са биолошког, психолошког и социјалног аспекта доводи до ублажавања предрасуда и стереотипа о старијим људима и развијања солидарности са старијима” (Исто: 229). У складу с тим, предмет овог истраживања је мишљење студентске омладине о волонтирању старијих људи као виду активног старења, а резултати истраживања представљају прилог разматрању доприноса образовања превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијима.

Волонтирање као вид активног старења

Теорија активног старења полази од претпоставке да ће људи и даље бити корисни себи и свом друштву уколико остану друштвено активни. Друштвена активност старијих људи не подразумева да остану само радно активни, већ да наставе да обављају улоге које су имали и пре пензионисања, али и да преузму неке нове улоге. Обављајући дате улоге код њих се развија самопоштовање и другачија перцепција процеса старења.

Ниво активности старијих људи зависи од животног стила и социоекономских услова, а одржавање активности је главни критеријум за успешно старење. Људи који су били мање активни у својој младости и зрелости теже одржавају активност током старије животне доби, а такође теже проналазе нове социјалне улоге које ће испуњавати њихов живот. Према Л. Козарчанин-Јакич (2003: 32) период од 50 до 75 година представља прекретницу за старије људе јер управо у том периоду они проналазе нове социјалне улоге и баве се одређеним активностима или западају у неактивност и тешкоће.

Ј. Дрча (2012) истиче да велики број аутора заступа становиште да је активност у старости важно обележје живота. Према његовом мишљењу, бити активан значи водити смисаон и садржајан живот усклађен са психичким и физичким могућностима, а престати с активностима значи прихватити крај.

Један од важнијих видова активног старења је волонтирање. „Волонтирање је добровољна, непрофитна и неплаћена активност, којом појединци, доприносе добробити друштва пружајући помоћ другима, посебно људима у невољи.” (Stjepanović-Zaharijevski i Milošević, 2007: 32). Волонтирање се углавном везује за младе људе јер су они највидљивији и најбројнији учесници различитих волонтерских активности, будући да су ангажовани у бројним невладиним и хуманитарним организацијама. Они представљају незаменљив ресурс сваког друштва, али ресурс представљају и старији волонтери. Захваљујући дугогодишњем искуству већину волонтерских активности могу извршавати и старији волонтери. Њихов учинак такође може бити вишеструк, а активности које они могу да обављају су: дружење са децом, са младима, са болеснима и другим старијим и усамљеним особама.

Волонтирањем старији људи помажу не само особи којој је помоћ потребна већ и себи. Осим тога што волонтирање представља рад у корист других, волонтирање старијих људи доприноси побољшању квалитета њиховог живота јер кроз рад, бригу и учење они мењају и своје животе. Волонтирање старијих људи им помаже да се активно укључе у друштво, односно да се боре против социјалне искључености. Чињеница је да одласком у пензију старији људи добијају „вишак” слободног времена, што може утицати на самопоуздање и самопоштовање. Управо волонтирањем старији људи могу да поврате самопоуздање, самопоштовање и осећај вредности јер су корисни заједници. Научна истраживања (Stjepanović-Zaharijevski i Milošević, 2007) показују да се волонтерским радом постиже боља интеграција и партиципација старијих људи, квалитетнији живот у старости, задовољавање потреба које имају старији људи, достојанствено старење и ширење позитивне слике о старијим особама. Такође је установљено да је за старије људе главни мотив волонтирања првенствено пружање помоћи и преношење знања другима, али и продубљивање осећаја личне вредности и самопоштовања. Ово је, како наводе ауторке, веома важно из разлога што старији људи одласком у пензију губе свој дотадашњи социјални положај, а препуштањем социјалној изолацији стичу осећај мање вредности. Због тога бављење волонтерским радом старији људи виде као добар начин да ублаже такво осећање. То значи да је веома важно да се старије особе подстичу на овакву врсту ангажовања, како због других људи којима је помоћ потребна, тако и због њих самих.

Препреке за волонтирање старијих особа су стереотипи о њима да су они пасивни чланови друштва и да нису у могућности да се ангажују на тај начин, а то би се могло променити управо подизањем друштвене свести о старијим волонтерима и њиховом доприносу заједници.

Методолошки оквир истраживања

Предмет истраживања је мишљење студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења. Циљ је да се истражи и утврди да ли су млади људи (студенти) пре свега информисани о концепту активне старости и о значају активног старења, а посебно о волонтирању као виду активног старења, и шта мисле о томе – да ли су упознати са предностима активног старења или су оптерећени стереотипима и предрасудама када је реч о старењу и старости. Истраживање представља прилог разматрању улоге образовања у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима. Да би се постигао циљ истраживања, постављени су следећи задаци:

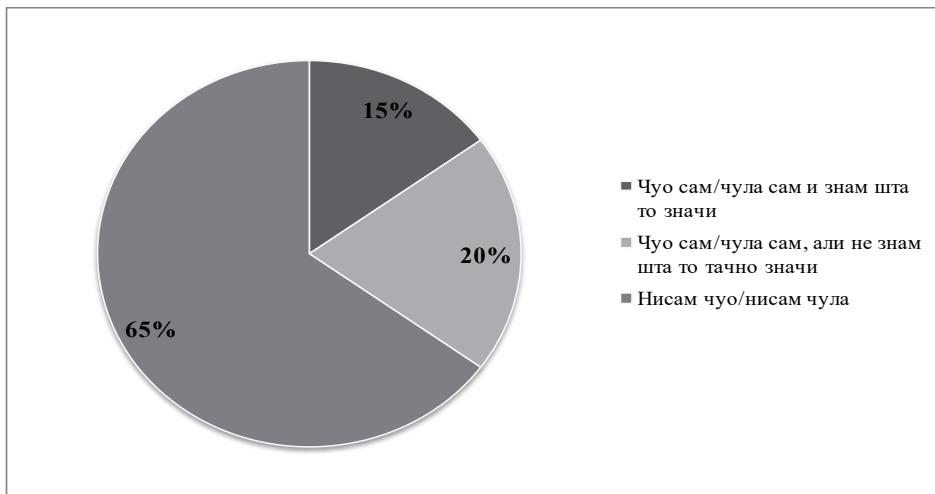
- < испитати да ли су студенти информисани о концепту активног старења и о његовом значају, а посебно о могућности волонтирања старијих људи као виду активног старења;
- < утврдити мишљење студената о корисности/значају волонтирања за старије људе, као и о мотивима и циљевима њихових волонтерских активности;

- < утврдити да ли постоје статистички значајне разлике у информисаности и мишљењу студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења у зависности од тога да ли студирају на факултетима друштвених или на факултетима природних наука и од тога да ли су им били доступни наставни садржаји о старењу и старости.

Узорком су обухваћени студенти завршних година основних академских студија осам факултета Универзитета у Нишу (Филозофски факултет, Правни факултет, Факултет уметности, Природно-математички факултет, Електронски факултет, Педагошки факултет, Машински факултет, Грађевинско-архитектонски факултет), а укупан број студената био је 120 (60 са факултета друштвених наука и 60 са факултета природних наука). Подаци су прикупљени помоћу упитника који је посебно конструисан за потребе овог истраживања, а садржао је питања отвореног и затвореног типа. Истраживање је обављено у периоду од 25. до 30. јуна 2018. године на свим наведеним факултетима Универзитета у Нишу. Анкетирање је обављено лично, а студенти су генерално били отворени за сарадњу, љубазни и заинтересовани за тему.

Информисаност студената о активном старењу

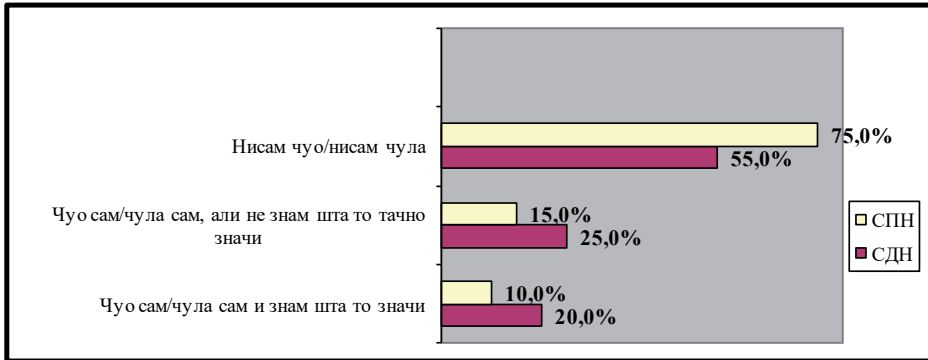
Студентима је постављено питање да ли су некада чули за концепт активног старења и уколико јесу да укратко објасне његово значење. И поред тога што се о концепту активног старења све више говори у свету и код нас, резултати истраживања су показали да већина студената није упозната с овим концептом (65% није чуло ништа о томе, а 20% је чуло, али не зна шта то тачно значи (Графикон 1)).

Графикон 1. Информисаност студената о концепту активног старења

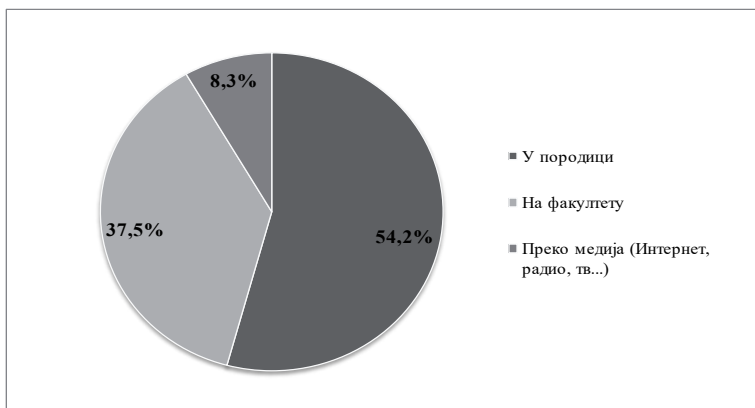
На основу резултата приказаних на Графикону 2 јасно се може уочити разлика када је реч о информисаности студената факултета друштвених наука и студената

факултета природних наука. Више од половине анкетираних студената факултета друштвених наука (55%) никада није чуло за концепт активног старења, док је тај број знатно већи када је реч о студентима факултета природних наука (75%). Свега 10% студената факултета природних наука и 20% студената факултета друштвених наука зна шта се подразумева под активним старењем (Графикон 2).

Графикон 2. Информисаност студената о концепту активног старења (упоредни графикон)
(СПН – студенти факултета природних наука, СДН – студенти факултета друштвених наука)

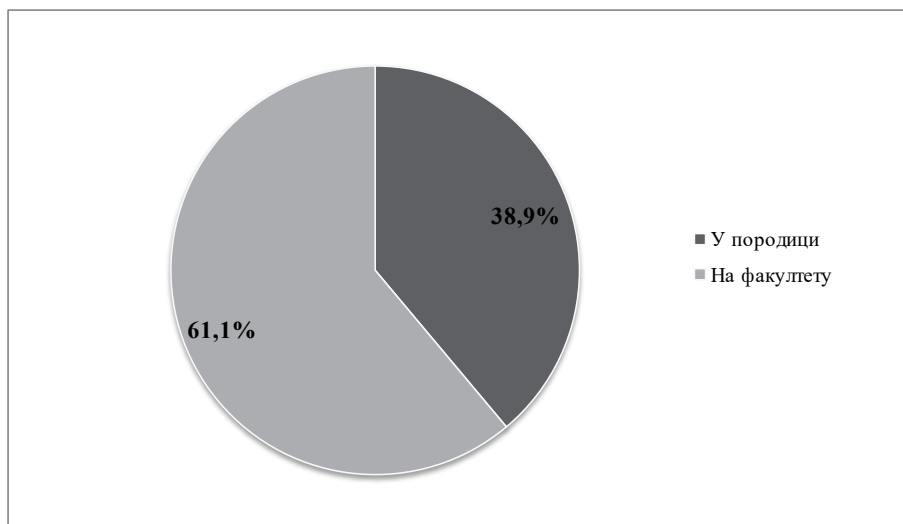
Поред резултата о томе да ли су студенти информисани о активном старењу значајно је сагледати и на који начин су сазнали за тај концепт – у породици, у школи, на факултету, путем медија или на неки други начин. Од укупног броја студената који су одговорили да су чули за концепт активног старења, али да не знају шта то тачно значи (20% анкетираних студената, Графикон 1), више од половине је чуло у породици (54.2%), а затим на факултету (37.5%). Најмањи број студената је о томе информисан путем медија (Графикон 3).

Графикон 3. Где су студенти сазнали за концепт активног старења уколико су чули за тај концепт, али не знају шта то значи?

Студенти факултета природних наука који су чули за овај концепт, али не знају шта значи (15%, Графикон 2) одговорили су да су углавном у породици чули о овоме (77.8%), а затим путем медија (22.2%). Ниједан студент са факултета природних наука није чуо за активно старење на факултету. За разлику од њих, студенти факултета друштвених наука, који су чули за концепт активног старења, али не знају шта значи (25%, Графикон 2), су о томе сазнали на факултету (60%), а затим у породици (40%).

Од укупног броја студената који су чули за концепт активног старења и који знају шта тачно значи (15% анкетираних студената, Графикон 1), највећи број је чуо у породици, а затим на факултету (38.9%, Графикон 4).

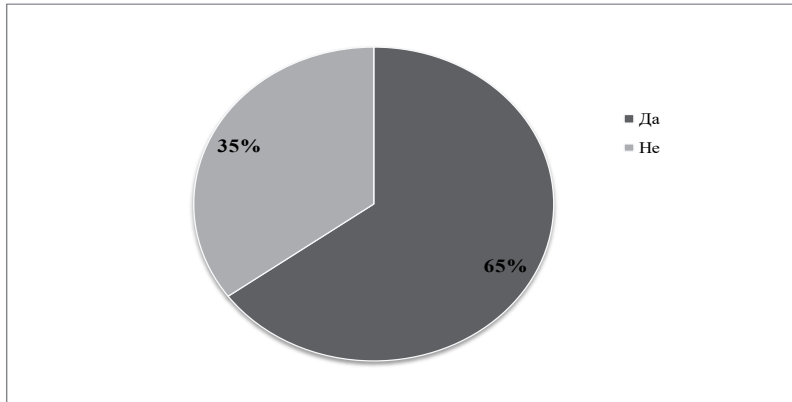

Графикон 4. Где су студенти сазнали за концепт активног старења уколико су чули за тај концепт и знају шта то значи?

Када је реч о студентима који знају шта се подразумева под концептом активног старења најпре се може уочити да је дупло више студената са факултета друштвених наука у односу на студенте са факултета природних наука (20% наспрам 10%, Графикон 2). Резултати истраживања показују да је од укупног броја оних студената са факултета друштвених наука који знају шта значи концепт активног старења, највећи број о активног старењу (нарочито на Филозофском факултету где се посебно изучавају наставни предмети посвећени проблему старења и старости) сазнао на факултету (чак 91.7%), а у породици 8.3%, док су студенти факултета природних наука та знања стекли само у породици.

Мишљење студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења

Истраживачки налази показују да студенти имају искуства када је реч о волонтирању јер је већина анкетираних студената учествовала у волонтерским активностима (65%, Графикон 5). Резултати су такође показали да су студенти факултета друштвених наука чешће били волонтери у односу на студенте факултета природних наука.

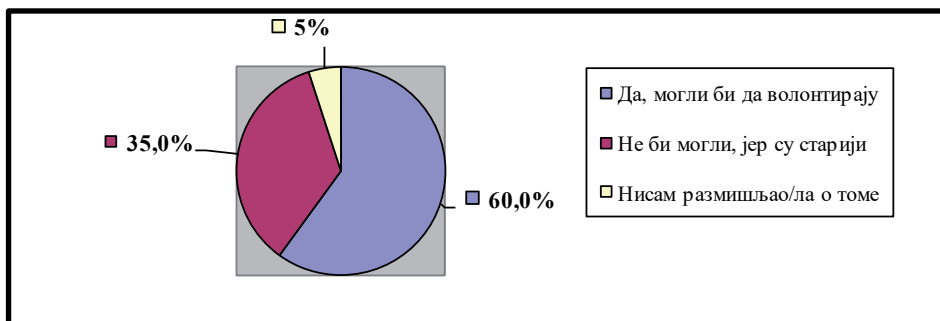
Графикон 5. Да ли су студенти некада били волонери?

Студентима је постављено питање шта мисле о волонтирању старијих људи и да ли сматрају да би и старији (они који имају 65 и више година) могли да буду волонтери. Највећи број студената сматра да би старији људи могли да волонтирају (47.5%), али скоро исти број студената сматра да они то не би могли због својих година (45%, Графикон 6).

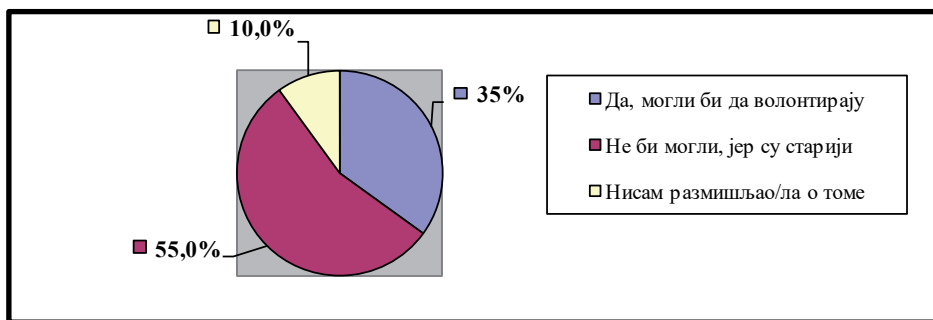
Графикон 6. Мишљење студената о томе да ли би старији људи могли да волонтирају

Добијени су одговори који показују различито мишљење о овом питању између студената друштвених и студената природних наука (Графикон 7 и Графикон 8).

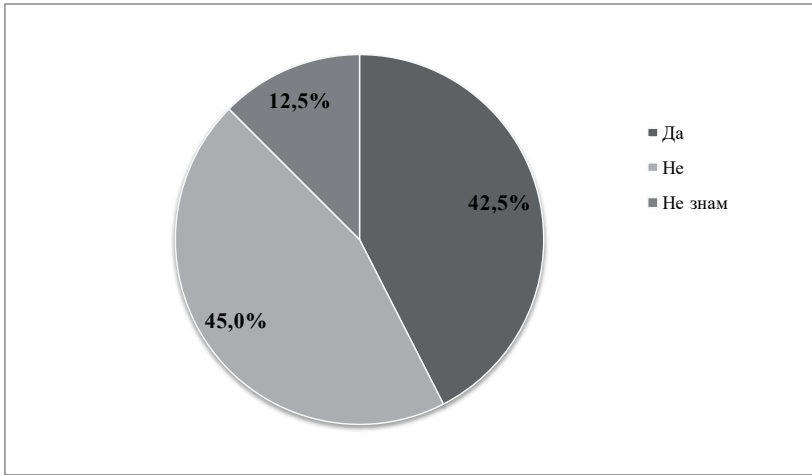
Графикон 7. Мишљење студената факултета друштвених наука о томе да ли би старији људи могли да волонтирају

Може се јасно уочити да постоје значајне разлике у мишљењу између студената друштвених и студената природних наука када је реч о волонтерским активностима старијих људи, будући да скоро дупло више студената друштвених наука (60%) у односу на студенте факултета природних наука (35%) сматра да старији људи могу да волонтирају. За разлику од студената факултета друштвених наука, више од половине анкетираних студената факултета природних наука сматра да старији људи не би могли да волонтирају због својих година старости (55%).

Графикон 8. Мишљење студената факултета природних наука о томе да ли би старији људи могли да волонтирају

Интересантни су и одговори студената добијени на питање да ли би волонтирали заједно са старијим људима. Највећи број студената је одговорио да не би волонтирао заједно са старијим људима (45%), док је нешто мањи број студената одговорио потврдно (42,5%, Графикон 9).

Графикон 9. Да ли би студенти волонтирали са старијим људима?

Међутим, занимљиви су резултати који показују да је већина студената факултета друштвених наука потврдно одговорила на ово питање (55%), док су се студенти факултета природних наука у још већем броју (60%) изјаснили супрутно, односно да не би волонтирали заједно са старијима (Табела 1).

Табела 1. Да ли би студенти волонтирали заједно са старијим људима? (%)

	Студенти факултета друштвених наука	Студенти факултета природних наука
Да	55.0	30.0
Не	30.0	60.0
Не знам	15.0	10.0
Укупно	100.0	100.0

Овакви резултати о томе да ли би старији људи могли да волонтирају и да ли би млади људи желели да волонтирају заједно са старијим волонтерима указују на потребу интензивирања образовног деловања у циљу формирања позитивних ставова младих према старости и старијима, и развијања међугенерациске солидарности и толеранције. Како наводи Р. Полић, осим што ће млади живети у свету брзих промена, данашње младе генерације биће људи који ће у таквом свету живети дуго. Због тога се не сме заборавити чињеница човекове дуговечности, а то пред креаторе школских програма поставља нове захтеве (2005: 98). „Стицање знања о биолошким, психолошким и социјалним аспектима старења и старости намеће се као нужност у циљу развијања позитивних ставова према старости и старијим људима.” (Milošević Radulović 2014: 228).

Студентима су понуђене и тврдње о волонтирању старијих људи, где су се студенти изјаснили о слагању или неслагању са сваком од њих појединачно

(слажем се, не слажем се, нисам сигуран). Уочава се да се већи број студената слаже са тим да би волонтирање старијих било корисно, како за њих, тако и за заједницу, али су веома значајне разлике које се могу видети у одговорима студената факултета друштвених наука и студената факултета природних наука (Табела 2).

Табела 2. Мишљење студената о укључивању старијих људи у волонтерске активности (%)

	Слажем се	Не слажем се	Нисам сигуран/ сигурна	Укупно
Тако нешто старијим људима уопште није потребно. Нема разлога да они волонтирају.	47.5	45.0	7.5	100.0
Старији људи нису у стању да помажу другима.	47.5	52.5	-	100.0
То би било веома корисно за старије људе јер би се на тај начин активирали и укључили у заједницу.	47.5	52.5	-	100.0
То би било веома корисно за друге људе којима је потребна нека врста помоћи.	50.0	50.0	-	100.0
Не постоје такве активности у којима би старији људи могли да учествују као волонтери.	55.0	45.0	-	100.0
Старији људи би на тај начин испунили своје слободно време.	60.0	35.0	5.0	100.0
Старији људи би на тај начин пренели своје знање и искуство младима.	62.5	37.5	-	100.0
Већина старијих људи је болесна и због тога не би могли да помажу другима.	47.5	52.5	-	100.0
Старији људи не желе да волонтирају.	62.5	37.5	-	100.0
Старији људи би на тај начин могли да стекну нове пријатеље и да се друже.	47.5	52.5	-	100.0
Старији људи би на тај начин осећали да су од користи заједници.	52.5	47.5	-	100.0
Волонтирање није за старије људе, требало би само да одмарају.	45.0	55.0	-	100.0

На основу резултата приказаних у Табели 3 уочава се да готово код свих тврдњи постоје разлике у одговорима између студената факултета друштвених и природних наука. Када је реч о првој тврдњи, која се односи на то да нема потребе да старији људи волонтирају, највећи број студената друштвених наука се није сложио са тим (60%), док се највећи број студената факултета природних наука слаже са датом тврдњом (60%). Са друге стране, да је волонтирање вео-

ма корисно за старије људе јер би се на тај начин активирали и укључили у заједницу, сматра 60% студената факултета друштвених наука, односно слаже се са овом тврђом, док се 65% студената факултета природних наука не слаже са датом тврђом. Значајно је и то да дупло више студената факултета природних наука сматра да би требало да старији људи само одмарају.

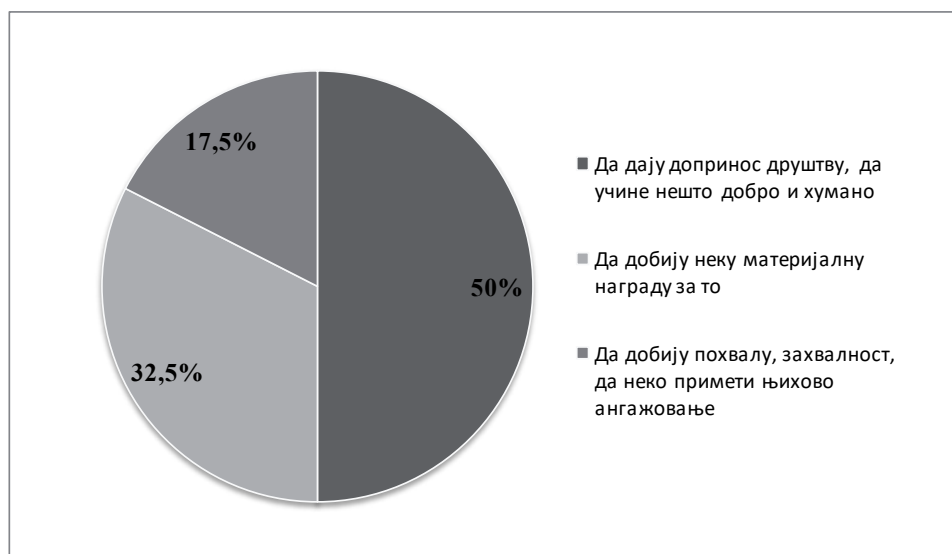
Сличност у одговорима између студената факултета друштвених и природних наука можемо приметити код тврђе да старији људи не желе да волонтирају. Иако су студенти друштвених наука показали позитивније мишљење према старијима и њиховом волонтирању, ипак већина сматра да сами старији људи нису заинтересовани за волонтерске активности (55% се слаже са датом тврђом). Такође се и већи број студената факултета природних наука слаже са овом тврђом (70%). Дакле, и једни и други сматрају да старији људи нису довољно заинтересовани за такве активности. Све ово позива на одговорност и акцију како појединаца, тако и читаве заједнице, али и отвара нова питања за нека будућа истраживања.

Табела 3. Мишљење студената о укључивању старијих људи у волонтерске активности (%) (ДП – друштвене науке; ПН – природне науке)

	Слажем се		Не слажем се		Нисам сигуран/ сигурна	
	ДН	ПН	ДН	ПН	ДН	ПН
Тако нешто старијим људима уопште није потребно. Нема разлога да они волонтирају.	35.0	60.0	60.0	30.0	5.0	10.0
Старији људи нису у стању да помажу другима.	30.0	65.0	70.0	35.0	-	-
То би било веома корисно за старије људе јер би се на тај начин активирали и укључили у заједницу.	60.0	35.0	40.0	65.0	-	-
То би било веома корисно за друге људе којима је потребна нека врста помоћи.	55.0	45.0	45.0	55.0	-	-
Не постоје такве активности у којима би старији људи могли да учествују као волонтери.	30.0	80.0	70.0	20.0	-	-
Старији људи би на тај начин испунили своје слободно време.	70.0	50.0	30.0	40.0	-	10.0
Старији људи би на тај начин пренели своје знање и искуство младима.	65.0	60.0	35.0	40.0	-	-
Већина старијих људи је болесна и због тога не би могла да помаже другима.	35.0	60.0	65.0	40.0	-	-
Старији људи не желе да волонтирају.	55.0	70.0	45.0	30.0	-	-

Старији људи би на тај начин могли да стекну нове пријатеље и да се друже.	55.0	40.0	45.0	60.0	-	-
Старији људи би на тај начин осећали да су од користи заједници.	60.0	45.0	40.0	55.0	-	-
Волонтирање није за старије људе, требало би само да одмарају.	30.0	60.0	70.0	40.0	-	-

Занимљиви су и одговори студената на питање о томе шта мисле због чега би старији људи желели да волонтирају, који би био њихов мотив уколико би волонтирали (Графикон 10). Највећи број студената сматра да је основни мотив старијих људи жеља да дају допринос друштву, да учине нешто добро и хумано (50%), а затим да добију неку материјалну награду за то (32.5%).

Графикон 10. Мишљење студената о мотивима волонтирања старијих људи

Када је реч о мишљењу студената факултета друштвених наука и студената факултета природних наука, може се уочити да највећи број сматра да би главни мотив волонтирања старијих људи био да дају допринос друштву, да учине нешто добро и хумано (55% студената факултета друштвених наука и 45% студената факултета природних наука), затим да добију неку материјалну награду за то (30% студената факултета друштвених наука и 35% студената факултета природних наука), док најмањи број сматра да би мотив волонтирања старијих људи био добијање похвале, захвалности, да неко примети њихово ангажовање (15% студената факултета друштвених наука и 20% студената факултета природних наука).

Занимљиво је поређење ових резултата са резултатима истраживања из 2007. године о интеграцији старијих људи кроз волонтерске активности где су

старији људи дали одговор на ово питање. Старији су као главни мотив њиховог волонтирања навели управо пружање помоћи другима, продубљивање осећаја личне вредности и самопоштовања, испуњавање слободног времена, нова познанства, а за пружање помоћи другима не очекују новчану награду, већ лепу реч, да им се неко захвали, да неко примети њихов труд (опширније Stjepanović-Zaharijevski i Milošević 2007). Све то потврђује значај волонтирања за старије људе, али и присуство неких предрасуда и стереотипа о старијима код млађих генерација.

Обрадом података, односно укрштањем варијабли и израчунавањем хи квадрата, утврђено је да не постоји статистички значајна веза између одговора студената и њихових социодемографских карактеристика (пол, успех на студијама, школска спрема њихових родитеља и типа породице у којој живе – вишегенерацијска или нуклеарна). Разлика у одговорима и статистички значајна повезаност се може уочити само у зависности од факултета (да ли су студенти факултета друштвених или природних наука).

Закључак

Истраживање мишљења студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења представља прилог разматрању улоге образовања у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима. Резултати истраживања показују да образовање путем одређених наставних садржаја може/или би могло да има значајну улогу у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима међу студентском популацијом. Најпре је утврђено да постоји разлика међу студентима факултета друштвених наука и природних наука када је реч њиховој информисаности о концепту активне стрости. Студенти факултета друштвених наука су више информисани од студената факултета природних наука. Већина студената факултета природних наука изразила је негативно мишљење о волонтирању старијих људи, за разлику од студената факултета друштвених наука. То би се делом могло довести у везу са наставним садржајима, будући да студенти факултета природних наука нису учили о старењу и старости, док су се студенти факултета друштвених наука сусрели са овим садржајима на факултету. На питање да ли су на факултету учили о старењу и старости у оквиру неког наставног предмета студенти факултета друштвених наука су одговорили да јесу (61.7%) у већој или мањој мери, што пре свега зависи од изборних предмета које су имали на студијама, а за разлику од њих ниједан анкетирани студент факултета природних наука није имао додира са темама о старењу и старости током студирања. Већина студената факултета друштвених наука сматра да би старији људи могли да волонтирају и радо би волонтирали заједно са њима. Такође сматрају да је волонтирање активност и за старије људе, а не само за младе. Са друге стране, већина студената факултета природних наука сматра да волонтирање није за старије људе, да је

већина старијих људи болесна, није у стању да помаже другима и не би волонтирали заједно са њима.

На основу предочених резултата истраживања, на узорку од 120 студената Универзитета у Нишу, свакако да није могуће доносити генералне закључке о овој теми. Међутим, чињеница је да је ово истраживање потврдило и надоградило неке налазе ранијих истраживања. Такође је отворило и нека нова питања на која је могуће добити одговоре новим истраживањима на већем узорку.

Референце

- Bobić, M. (2007). *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Drča, J. (2012). *Društvo i stari*. Novi Sad: Prometej.
- Komatina, S. (2003). *Dominantne predstave o starosti*. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2003/0038-982X0304147K.pdf> (приступ сајту: фебруар 2019).
- Kozarčanin-Jakić, L. (2003). *Starost između države i porodice*. Beograd: Službeni glasnik.
- Marković Krstić, S. (2014). Sociodemografska perspektiva starenja stanovništva Srbije. U: *Zbornik radova – Deveti međunarodni gerontološki kongres Kultura starenja i starosti između tradicionalnog i savremenog modela*. Beograd: Gerontološko društvo Srbije.
- Milosavljević, Lj. (2010). Namćori iz komšiluka: predstavljanje starosti u domaćoj televizijskoj reklami U: *Antropologija reklame*, knj. 6. Beograd: Filozofski fakultet.
- Milošević Radulović (2014). Doprinos obrazovanja prevazilaženju predrasuda i stereotipa o starijim ljudima i razvijanju kulture mira. U: *Tradicija, modernizacija, identiteti*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu i Centar za sociološka istraživanja.
- Milošević Radulović, L. (2012). Diskriminacija starijih ljudi kao posledica stereotipa i predrasuda o starenju i starosti. U: *Modernizacija, kulturni identiteti i prikazivanje raznolikosti*. Niš: Filozofski fakultet i Centar za sociološka istraživanja.
- Milošević Radulović, L. (2012). *Uloga škole u sticanju znanja o specifičnostima starosti i razvijanju solidarnosti sa starijim ljudima*. Doktorska disertacija. Niš: Filozofski fakultet.
- Penev, G. (2013). Projekcije stanovništva Srbije u period od 2010. godine do 2060. godine. U: *Razvitak stanovništva Srbije*. Beograd: Centar za demografska istraživanja.
- Polić, R. (2005). Odgoj za starost kao mogućnost emancipacije. *Metodički ogledi*. Vol. 12, No. 1, <http://hrcak.srce.hr/2397> (приступ сајту: октобар 2014).
- Petrušić, N. et al. (2012). *Nasilje nad starijim osobama: studija o nasilju u porodici*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Puljiz, V. (2015). *Starenje stanovništva – izazov socijalne politike*. Zagreb. <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/1281/1322> (приступ сајту: 25.02.2019).
- Rašević, M. (2012). O siromašnim starijim ljudima: posebnost istočne i jugoistočne Srbije. U: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, ur. Lj. Mitrović. Beograd/Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerziteta u Nišu i Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.

- RZS (2012). Starost i pol. *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji*. Knjiga 2. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Stjepanović-Zaharijević D. i L. Milošević (2007) Unapređivanje integracije starijih ljudi kroz volonterski rad, U: *Godišnjak za sociologiju*, III(3): 29–41. Niš: Filozofski fakultet.
- United Nations, World Population Prospects: The 2015 Revision. (2015) New York. https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf

STUDENTS' OPINION ON VOLUNTEERING OF OLDER PEOPLE AS A FORM OF ACTIVE AGEING (CONTRIBUTION TO THE CONSIDERATION OF THE ROLE OF EDUCATION IN OVERCOMING STEREOTYPES AND PREJUDICES ABOUT OLDER PEOPLE)

Demographic data show that the Republic of Serbia has deeply entered the „demographic old age” and falls under the countries with the oldest population in the world. Ageing has thus become one of the relevant research issues, and numerous strategies are developed aimed at improving life quality of the older people. The concept of active ageing is of particular importance for the quality of life of older people. The focus of this paper is students' opinion about volunteering of older people as a form of active ageing, and the paper presents a contribution to the consideration of the role of education in overcoming the stereotypes and prejudices about the older people. The paper is based on the results of the empirical research, carried out in June 2018 on a sample of 120 students at the University in Niš. The results of the research show that there is a difference in the opinion of students about volunteering of older people as a form of active ageing, depending on whether they study at the faculty of social sciences or at the faculty of natural sciences, where the opinion of the students of social sciences is more positive since they have had available educational material about ageing and old age. Such research findings confirm that formal education can play a significant role in overcoming stereotypes and prejudices about older people among the students population.

Key words: *older people, active ageing, volunteering, students, prejudices and stereotypes, education.*

Тамара С. Ивановић¹
архивист
Архив Југославије

УДК 94(497.1) "1942/1943"

ЈУГОСЛОВЕНСКИ КРАЉЕВСКИ ИНФОРМАЦИОНИ ЦЕНТАР У ЊУЈОРКУ (1942-1943): ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Краљевски југословенски информациони центар основан је одлуком Владе Краљевине Југославије и са оперативним радом почео је у марту 1942. године са циљем информисања југословенске емиграције у САД, али и целе америчке јавности, о ратним дешавањима на Балкану. Центар је издавао дневни билтен, као и низ информативних и пропагандних публикација. У оквиру Центра деловао је радио-одсек, који се бавио праћењем радио-емисија у окупираној Југославији, као и одсек за обнову земље, којим је руководио Сава Косановић. На челу Центра од оснивања до априла 1943. године налазио се незванично Богдан Радица, кога је наследио Стојан Гавриловић.

У раду ће бити представљен проблем истраживања ове теме са посебним освртом на њену слабу истраженост у историографији, непотпуност историјских извора и тешкоће везане за праћење процеса и кључних одлука које су коренито мењале политику Центра и временом га практично претвориле у средиште партизанске и комунистичке пропаганде.

Кључне речи: *Краљевски југословенски информациони центар, САД, емигрантска влада, пропаганда, комунизам.*

Увод

Истраживања питања везаних за деловање и рад југословенске емигрантске владе за време трајања Другог светског рата тема су многих стручних монографија објављених у другој половини 20. века. Овом проблематиком бавила се југословенска историографија како у земљи, тако у емиграцији, као и одређени број страних истраживача. Међутим, одређена питања нису обрађена у потпуности или су се истраживачи делимично бавили њима. За њих су давана опречна мишљења, најчешће настала из недовољне истражености или су само помињана без додатног појашњења. Разлоге за ове недостатке можемо потражити не само у објективним већ и у субјективним чинионица научног истраживања. На недовољну истраженост су свакако утицали расутост докумената и архивске грађе, међутим одређене пропусте у истраживању и доношењу

¹ tamara.ivanovic@ymail.com

црно-белих ставова у објављеној литератури до данашњег дана можемо објаснити субјективношћу и вредносним мерилима одређеним временом у коме су настали.

Упркос постојању бројних монографија које су се бавиле значајнијим питањима из теме Другог светског рата, као што су питање рада домаће управе у Србији и сарадње са окупатором, деловањем четника и партизана, друштвом и привредом за време окупације и сл, када је реч о раду југословенске емигрантске владе, а пре свега о њеном деловању у Америци није се довољно писало, а и оно што је написано често је настајало под идеолошким и политичким утицајем. Једна од готово потпуно запостављених тема била је и својеврсна историја институције, односно рад Југословенског информационог центра (надаље: Центра) у Њујорку. Интерес за ову тему био је подстакнут потребом да се ова установа, по много чему јединствена у периоду од 1941. до 1945. године подробније истражи и смести у одговарајући контекст. Оснивање и функција овог Центра били су првобитно уређени одредбама и у складу са званичном политиком и потребама југословенске владе у емиграцији. Упркос томе, са протоком времена и услед промена у међународној политици и стању на ратиштима, запослени и сарадници Центра врше престојавање и своју подршку од генерала Михаиловића и његовог покрета преусмеравају ка Титу и народно-ослободилачком покрету. Овим променама и рад Центра губи свој првобитни значај, а поједини његови протагонисти временом постају део југословенске комунистичке номенклатуре.

Оснивање Југословенског информационог центра и његов рад до промене политичке оријентације

По одласку у избеглиштво, влада Краљевине Југославије на челу са Душаном Симовићем наставила је са својом активношћу као највиши орган власти и упоредо са одлуком о наставку рата, отпочет је рад на формирању југословенских оружаних и пропагандних снага ван отаџбине. Услед одсуства из земље, своју политику водила је преко дипломатских представништава и информативних центара у савезничким и неутралним земљама, усмеравајући пропагандне активности и ка југословенској економској емиграцији у САД и Јужној Америци. Једна од таквих институција формираних у оквиру ове политике југословенске владе јесте Информациони центар. Решењем од 17. новембра 1941. године краљевска југословенска влада у избеглиштву донела је одлуку о установљењу Информационог центра који је деловао при владиној делегацији у САД са седиштем у Њујорку. Овим је практично целокупан новинарски одсек Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону², на чијем челу је био Бог-

² Дана 17. новембра 1941. године, решењем Краљевске владе (Министарства Финансија Пов. Бр.36 од 19. новембра 1941. године) донета је одлука да се Краљевски новинарски одсек при Краљевском посланству у Вашингтону премести у Југословенски информациони биро, који ће бити непосредно под члановима Краљевске југословенске владе у Њујорку. На основу тог

дан Радица, пребачен у Њујорк и стављен под надлештво делегације краљевске владе у САД коју су чинили Богољуб Јефтић, Сава Косановић, Франц Сној и бан Хрватске Иван Шубашић. Телеграмом од 16. јануара 1942. године, Константин Фотић обавештава да је по одлуци чланова Краљевске владе основана установа, како се наводи: Информациони центар, који са радом креће крајем марта 1942. године.

Циљ формирања Информационог центра краљевске југословенске делегације, како је био пун назив овог тела (у употреби најчешће био краћи израз Југословенски информациони центар, делом зато што су власти САД имале принципијелну примедбу на први назив) био је вршење пропагандне службе и обавештавање најшире америчке јавности, а посебно југословенског становништва у САД о догађајима у Југославији и на Балкану. Центар је почео да ради као посебна служба Посланства са циљем да унапређује рад министарске делегације, али је убрзо дошао у велики раскорак са политиком краљевског посланства. Како Веселин Ђуретић наводи „чвор контраверзних информација о стању у земљи, са којим се одмах сусрео, није могао да расплете, већ је напротив, и сам постао расадних нових контраверзи”. У ту сврху Центар је требао да сарађује са америчким информативним, публицистичким и пропагандним службама, као и сродним савезничким на тлу САД. Како би се ова функција извршавала ревносно, овај биро издавао је билтен, који је свакодневно излазио на српском језику и вероватно једном недељном штампан и на енглески језик.

Центар је имао и задатак да доставља и друге југословенске публикације, како јавности, тако и разним америчким установама. На челу Центра формално је стајао Богољуб Јевтић, министар без портфеља и српски политичар; пословима међу хрватском емиграцијом руководио је Иван Шубашић, а међу словеначком Франц Сној (Šerić, 1983: 25). Шеф одељења за штампу био је Богдан Радица. Осим новинарског одсека, постојао је и радио-сервис који се бавио праћењем радио-емисија из окупиране Југославије. У оквиру Центра деловао је један специфични орган, тзв. Одбор за планирање и обнову земље, којим је руководио Сава Косановић и који је водио послове међу српском емиграцијом и сарађивао са одговарајућим међусавезничким телима (Đuretić, 1983: 65; Tomašević, 1979: 248-249). Центар је имао делегате у сродним међусавезничким службама које су деловале у САД као што је United Nation Information Office. Крајем новембра и почетком децембра 1942. године долази до одређених политичких превирања, услед којих запослени у Центру, а последично и сам Центар

решења је организован Краљевски југословенски информациони центар у Њујорку, са седиштем на адреси Пете Авеније, број 812, у граду Њујорку, држави Њујорк, Сједињене Америчке Државе. Њихов премештај, укључујући и особље новинарског одсека који ће остати на дотадашњим функцијама (Богдана Радицу, Срђана Кризмана и Маријана Стопар-Бабшека) је требало да уследи 15. марта 1942. године. Са њиховим премештајем, донета је и целокупна архива тог одсека са свим пропагандним материјалом, писаћим машинама и свим техничким предметима. (У Телеграму Богољуба Јевтића упућеног Константину Фотићу, тада Краљевском амбасадору у Вашингтону, Архив Југославије, 371, Посланство Краљевине Југославије у Вашингтону, фасцикла 82)

мењају своју политику и престају да заступају званична становишта краљевске владе у емиграцији.

Промена политичке оријентације Центра, историјски тренутак у коме се она догађа и пуни историјски контекст ових дешавања до данас нису сасвим разјашњени у научној историографији.

Рад Центра од реорганизације до укидања

Током априла 1943. године дошло је до реорганизације Центра, пошто је владина делегација у САД укинута. За новог шефа постављен је Стојан Гавриловић који је био директно одговоран Министарском савету. Од првог маја те године, Центар је деловао под називом Краљевски југословенски информациони центар, али је колоквијално и даље коришћен назив југословенски информациони центар или краће југоцентар.

Делатност Центра остала је иста, с тим што је Стојан Гавриловић тражио да се из Центра издвоји Одбор за планирање и обнову земље. Почетком 1943. донета је одлука о постепеном гашењу Центра, а крајем августа о његовој хитној ликвидацији. Центар је престао са радом, а особље пребачено у Амбасаду у Вашингтону и Конзулат у Њујорку. Послови штампе и пропаганде враћени су у надлежност Амбасаде у Вашингтону, која се у периоду постојања Центра бавила тим послом.³ У завршним фазама рата и по ослобођењу земље, бројни виђенији посланици Центра отворено су прешли на страну Јосипа Броза Тита, узели учешћа у револуцији и послератном политичком животу земље.

Историографија о Центру: између личних импресија, идеолошких ставова и критичког сагледавања

Центар се у историографији и публицистици први пут јавља у мемоарским делима и публицистичким освртима његових протагониста. Из пера Бранка Чубриловића, Константина Фотића, Саве Косановића и Богдана Радиче настала су прва дела, у којима се Центар најчешће помиње као пропагандно тело кроз које су сви они, на различите начине и у различитом периоду, пропегирани своје идеје. Дело које је прво овако представљено јесте мемоарска монографија Бранка Чубриловића, *Записи из туђине*, објављена у Сарајеву 1946. године. У њему се по први пут и из речи учесника упознајемо са размишљањима о Другом светском рату, идеји Југославије и Србије, издаји и наивности, записаних да, како Чубриловић сам истиче, помогну као материјал за јасније и правилније посматрање великих политичких догађаја. За разлику од Чубриловића, који се вратио у Југославију и у њој наставио политички и друштвени рад,

³ Архив Југославије, 103, Фонд Емигрантска влада Краљевине Југославије (1941-1945), фасцикла 12

Богдан Радица објавио је у емиграцији дело *Хрватска 1945*, у Минхену-Барселони 1974. У њему писао и о судбоносним одлукама, о тренуцима када је са Лујем Адамичем узео учешћа у промени политике подршке Центра и припреме јавног мњења на новонасталу ситуацију у којој је улогу ослободиоца Југославије преузео Јосип Броз Тито, добивши и подршку Центра. Радица је такође писао и о повратку у Југославију 1945. и разочарењу које је убрзо након тога доживео. Осврћући се на ратне године, своје поступке из периода деловања у САД оправдава веровањем у интересе југословенских народа и федеративно уређење нове државе. Богдан Радица такође је објавио и две књиге под називом *Живјети недоживјети (Успомене хрватског интелектуалца кроз моралну и идеолошку кризу запада*, књига прва и *Успомене хрватског интелектуалца кроз апокалипсу Југославије*, књига друга), објављене у Минхену и Барселони 1982. и 1984. године; у овим обимним студијама говори о свом животу, породици, раду у САД, сукобу са Константином Фотићем и раду у Информационом Центру.

Своје виђење Центра Сава Косановић представио је кроз призму његовог живота и рада у САД током 1942. и 1943. године у књизи *Шта се могло видети из емиграције*, објављене у Београду 1945. године, у којој је издвојен и објављен један број телеграма и писама које је Сава Косановић упућивао и које је добијао у препискама са колегама и министрима, као и дело *Југославија била је осуђена на смрт. Смисао Московског споразума*, које је припремио за штампу и објавио Богдан Кризман у Загребу 1984. године. Богдан Кризман и Бранко Петрановић такође су приредили двотомно дело *Југословенске владе у избјеглиштву (1941-1943; 1943-1945)*, објављено у Београду 1981. године. Ови оригинални извори имају пресудни значај за стварање слике о кретању Владе у емиграцији, њиховог рада, међусобних сукоба и разилажења. Недуго затим и Веселин Ђуретић објављује своје најзначајније дело *Савезници и југословенска ратна драма I-II*, у Београду 1985. године. Он Центар помиње у контексту промене пропагандне политике окренуте ка подршци партизанском покрету и објављивању чланака против генерала Михаиловића.

Мемоари Константина Фотића: Рат који смо изгубили: трагедија Југославије и погрешка Запада објављени су у Београду 1995. године и говоре о Југословенском информационом центру који се, иако званична агенција југословенске владе у изгнанству, укључио у кампању против Михаиловића и пружању подршке Титу и партизанској војсци. Хрватски бан оптуживао је на неколико јавних скупова Михаиловића за сарадњу са непријатељем, док су званичници Центра, од друге половине децембра 1942. године отворено подржавали Тита у говорима на радију и новинским чланцима.

Милош Трифуновић у свом дневнику *Емигрантске успомене*, у Земуну 1998, посебан нагласак ставља на проблем српско-хрватског неслагања, политичког размимоилажења и финансијске махинације. Како до половине 1943. године немамо сачувану потпуну финансијску документацију везану за рад и финансирање Центра, информације које сазнајемо из овог дневника су драгоцене. Оне сведоче о новцу који су чланови владине делегације у Америци

редовно добијали за подмиривање свих трошкова, а после извесног времена, због сталних захтева за слањем додатног новца у Америку, од њих су тражени финансијски извештаји, који никада нису стигли на адресу Владе у Лондону.

О Центру су писали и аутори хрватског порекла, превасходно у контексту српско-хрватских односа у емиграцији. Тако је Јозо Томашевић објавио дело *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*, у Загребу 1979. године, у коме је о Центру говорио као „југословенској институцији, наспрот великосрпској, прочетничкој амбасади у Вашингтону”. Неколико година касније, Иван Чизмић објављује монографију *Хрвати у животу Сједињених америчких држава*, у Загребу 1982. године, у којој пише о оснивању Центра, запосленима и спољним сарадницима, али кроз коју провејава велика лична нетрпељивост аутора према раду Константина Фотића. Чизмић сматра да је „југословенски информативни центар у Њујорку организирао рад на сузбијању Фотићеве пропаганде и улагао напоре да упозна америчку јавност са стварним приликама у Југославији” (Čizmić, 1982: 311). Сличне идеје осуде рада Константина Фотића и беседовања из једног комунистичког угла могу се пронаћи у монографском делу Срђана Прице, под насловом *Америка (1937-1945)*, објављеног 1988/1989. године у Сарајеву. Иако сам већ на почетку уводним напоменама наводи да се многих детаља о којима пише са сигурношћу ни сам не сећа, истиче да је ова забелешка написана са много напора да буде што објективнија. Саву Косановића ословљава својим пријатељем, примером искрене борбе за јединство у југословенској емиграцији. Југословенски информативни центар помиње као тело које је било изложено нападима „Американског Србобрана” и „Српске народне одбране”, у циљу оспоравања борбе Саве Косановића и његовог сарадника Луја Адамича (Prca, 1988/1989: 80).⁴ За ово издање може се рећи да Југословенски информативни центар помиње у контекстима борбе, пропаганде и подршке комунистичком покрету, од момента када Сава Косановић почиње отворено да иступа у рушењу „мита” о Дражи Михаиловићу.

Бранко Петрановић у књизи *Револуција и контрареволуција у Југославији*, у Београду 1983. године, каже да је Југословенски информативни центар у Њујорку пропагирао четнички покрет док није неутрализован радом Саве Косановића, Ивана Шубашића, Богдана Радице и других који су се супротставили четничкој пропаганди. Веселин Ђуретић је у својој монографији *Влада на беспућу*, у Београду 1983. године, укратко представио структуру запослених у Центру, њихове међусобне сукобе и нејединство и проблематику односа Саве Косановића и Константина Фотића, до доласка владине делегације јединог званичног представника југословенске владе у Америци.

Једини аутор који је до данас објавио чланак у целини посвећен Центру био је словеначки историчар Матјаж Клеменчић: *Američki Slovenci in NOV v Jugoslaviji*, у Марибору 1987. године. Међутим и овај рад написан је са недос-

⁴ Луј Адамич био је и члан одбора Већа за америчко јединство до пред крај 1942/1943. године, чији је циљ био мобилизација нације за ратне напоре земље. Био је и уредник часописа те организације.

татком конзистентности и критичког апарата.⁵ Мирјана Стефановски објавила је монографију *Српска политичка емиграција о препуређењу Југославије 1941-1943*, у Београду 1989. године, у којој се дотиче актера сукоба идеја југословенства и самосталности српске државе. О промени односа савезника према четницима и партизанима у Другом светском рату, о чланку у коме је „генерал Михаиловић био оптужен не само да се не бори против окупатора него да и активно сарађује с италијанском окупационом армијом” пише Војислав Павловић (*Од монархије до републике. САД и Југославија 1941-1945*, у Београду 1998).

У монографији о Милану Гролу (*Милан Грол*, у Београду 2014. године) проф. Мира Радојевић, пишући о већ поменутој пропагандној делатности Саве Косановића, говори о Центру као о објекту погодном за протурање вести намењених југословенској емиграцији у САД и показивање правца подршке којом би се и они требало повести. Такође и у монографији *Научник и политика: политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)* објављеној у Београду 2007. године, она пише о доласку владине мисије у САД, разилажењу њених чланова по питању уређења југословенске државе, Константину Фотићу и његовом неслагању са радом делегације у Њујорку.

Архив Југославије издвојио је и за штампу приредио *Записнике са седница министарског савета Краљевине Југославије 1941-1945*, у Београду 2004. (приредили Комнен Пијевац и Душан Јончић), као и зборник изабраних докумената *Југословенско-амерички односи 1918-1945*, у Београду 2015. (приредили Предраг Крејић и Митар Тодоровић). У ове две књиге објављена су и нека од најзначајнијих докумената везаних за рад Центра, укључујући и званичне одлуке о његовом формирању и распуштању. Коста Николић сумирао је у монографији *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, у Београду 2018, досадашња истраживања о протагонистима ратне драме од 1941. до 1945. године означивши Југословенски информациони центар као установу пропаганде која је, посебно у другом периоду свог рада била злоупотребљавана и лоше вођена од стране комуниста.

Проблем потпуније контекстуализације Центра није у већој мери био предмет занимања стране историографије. Валтер Робертс (*Walter Roberts, Tito, Mihailović and the Allies: 1941-1945*, Duke University Press Books, 1973) писао је о разлозима због којих је Луј Адамич одлучио да промени страну и нагласио велики утицај партизанског покрета на рад Центра. Говорећи о југословенској емиграцији, Лорен Лис (*Lorraine M. Lees, Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, 2007) анализирао је проблем двојног идентитета људи који су делом и даље Американци, а делом и даље осећају припадност народима из којих су потекли. Посебну пажњу посвећује међуетничким сукобима запослених у Центру, које је она сагледавала као безбедносни проблем Сједињених Држава.

⁵ Чланак је писан на основу једине доступне грађе у том тренутку. (Архив Југославије, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941-1945 (103) и збирка Саве Косановића(83)). Касније су дати истраживачима на коришћење фондови који су помогли даље расветљавање рада Центра.

Целокупна анализа објављених радова који су, барем фрагментарно дотицали и рад Југословенског информационог центра доводи до закључка да се о овој установи и даље не зна довољно и да је неопходно да она буде предмет једног целовитијег истраживања заснованог пре свега на примарним историјским изворима. Иако је Центар у литератури повремено био означен чак и као институција од суштинског значења, када је у питању обавештавање југословенског становништва у Сједињеним Државама и целокупне америчке јавности, основни ставови о функционисању, доприносу и постигнућима нису образложени на одговарајућ начин. О томе се више можемо информисати увидом у оригиналну архивску грађу.

Највећи део необјављених архивских докумената која сведоче о раду похрањен је у Архиву Југославије. Фонд који је први био доступан истраживачима и који представља темељ за истраживање о југословенској емигрантској влади, раду министарства у избеглиштву и чиновничког апарата јесте фонд Емигрантске владе Краљевине Југославије од 1941. до 1945. који у Архив Југославије доспева 1973. године, а који се до тада налазио у Војно-историјском институту.⁶ Грађа овог фонда односи се на период Другог светског рата, рад емигрантске владе и слање владине мисије у Њујорк. Касније у Архив Југославије доспева фонд Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону. У њему су наредбе о оснивању и гашењу Центра, раду посланства Краљевине Југославије у Великој Британији и Сједињеним Државама. Готово две деценије касније, 1992. године, Архив Југославије примио је и фонд Југословенског информационог центра. Иако овај фонд треба да представља најкомпактнији корпус грађе за проучавање Центра то нажалост није случај. Фонд се састоји из свега три фасцикле, а грађа се нарочито односи на документа настала током друге половине 1942. године и 1943, тј. до реорганизације Центра. Грађа је непотпуна и ни на једном сачуваном документу не постоји сигнатура. Махом је реч о финансијској евиденцији коју је у том периоду Франц Сној водио и слао у Лондон, ради правдања трошкова.

Одређене значајне информације везане за рад Центра и његове запослене дају документи похрањени у другим фондовима и личним збиркама Архива Југославије: Генералних конзулата Краљевине Југославије у Њујорку и Чикагу и фондови посланстава Краљевине Југославије у Рио де Жанеиру, Каиру, Лондону, Отави, Техерану (садрже пропагандни материјали слат из других посланстава, новински исечци о борби Драже Михаиловића, извештаји исељеничке владе); збирке Саве Косановића, Војислава Јовановића Марамбоа. У Архиву Српске академије наука и уметности похрањена је лична заоставштина Бранка Чубриловића и део документације односи се на Југословенски информативни центар, његове билтене, преписке са другим члановима Владе и личним забелешкама о животу Бранка Чубриловића. Део грађе, међутим без суштински већег значаја за тематику налази се у Војном Архиву у Београду у фонду Еми-

⁶ На већем делу грађе остао је утиснут стари печат којим се документација овог фонда заводи као *грађа непријатељске владе*.

грантске владе КЈ и у Архиву Србије где се у појединим досијеима фонда Безбедносно-информативне агенције налазе досијеи личности које су сарађивале са одређеним запосленима Информационог Центра.

Закључак

Увидом у историјску грађу и релевантну литературу која се дотиче рада Информационог Центра и југословенске емигрантске владе могуће је представити континуитет рада Центра, односно са сигурношћу изнети основне материјалне чињенице у вези са радом, првобитним циљевима за његово оснивање и чињеницама да је после готово непуне две године угашен. Сходно недостатку информација и недовољно вођеној или сачуваној финансијској евиденцији рада Центра, није могуће знати колико је новца влада уложила непосредно у Центар, а посредно на спровођење свих претходно установљених циљева његовог рада: подршка четничком покрету, пропаганда у корист краља и емигрантске владе. Догађаји у Бихаћу и оснивање АВНОЈ-а, деловање Савезника и прерасподела интересних сфера већ од лета 1942. године „окрећу плочу” и већ крајем новембра 1942. подршка генералу Михаиловићу знатно слаби.

Велике промене настале у редовима југословенске емиграције у САД није могуће окарактерисати као једноставне и сасвим спонтане. Кључни нерешени проблем и приоритет у будућим истраживањима Центра везан је за утврђивање свих околности корените промене политике „запослених” у Центру и његових спољних сарадника. Ни научна историографија, ни мемоаристика, ни публицистика до данас нису понудили одговарајуће објашњење о томе који су били мотиви виђенијих протагониста Центра да направе потпуни политички заокрет и да једну установу која је основана као пропагандно тело Краљевине Југославије и центар промоције борбе генерала Михаиловића окрену у сасвим другом идеолошком правцу, постану њихови критичари и противници монархије. Његова различита одељења, у којима су радили Сава Косановић, Иван Шубашић, Франц Сној и Богдан Радица, деловали су као хрватска опозиција политици владе. Центар постаје „параван за левичарску пропаганду у САД”. О разлозима одступања Луја Адамича писано је, међутим, није јасно утврђено шта су били конкретни разлози осталих запослених да започну са прокомунистичком пропагандом. Ко је крив/заслужан за промене? Односи међу емиграцијом, односи унутар југословенске владе, као и међусобни односи свих великих сила нису у потпуности разјашњени и стављени у временски контекст, те стога није могуће у потпуности сасвим јасно одговорити на питања ко је покренуо питање промена. Са друге стране, Богдан Радица као један од првака у промени политике, недуго после рата истиче да Југославија и комунистичка партија коју је подржао нису оно што одговара стварном стању и да све води неком другом правцу. Појединци попут Васе Тривановића у почетку веома оштро говоре против комуниста да би им у одлучујућем моменту пружили подршку.

Представљујући проблем истраживања Информационог Центра, циљ ми је био да укажем на недовољно писање о овој теми и да истакнем значај овог питања за једно целокупније разумевање историје Југославије у периоду Другог светског рата. Иако је наизглед реч о једној малој теми која припада великом и сложеном опусу тема везаних за Други светски рат, југословенску емиграцију и револуцију, заправо, ради се о једној институцији која представља драгоцену студију случаја за проучавање и сагледавање сложених историјских процеса какви су били српско-хрватски односи или комунистичка револуција (1941-1945). Доступни историјски извори извесно пружају могућност да се у скорој будућности о Југословенском информационом центру напишу потпунији и објективнији историографски радови премда је једнако извесно да ће одређена питања везана за рад Центра и његове протагонисте остати неразјашњена још дуго низ година

Списак литературе

Архивска грађа

- Архив Југославије
 Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941-1945. (103)
 Југословенски информациони центар (448)
 Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон (371)

Објављени извори

- Југословенско-амерички односи 1918-1945*, Архив Југославије, Београд, 2015.
Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941-1945. Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2004.
 Krizman, B. (1981). *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*, Beograd – Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus.

Мемоарска грађа

- Čizmić, I. (1982). *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih država: dorpinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*, Zagreb: Globus.
 Čubrilović, B. (1946). *Zapisi iz tuđine*, Sarajevo: Državna štamparija.
 Fotić, K. (1995). *Rat koji smo izgubili: tragedija Jugoslavije i pogreška Zapada*, Beograd: Vajat.
 Kosanović, S. (1984). *Jugoslavija bila je osuđena na smrt. Smisao Moskovskog spoazuma*, Zagreb: Globus.
 Kosanović, S. (1945). *Šta se moglo videti iz emigracije : (nekoliko dokumenata)*, Beograd.
 Prica, S. (1988/1989). *Amerika : (1937-1945)*, Sarajevo: NIŠRO „Oslobođenje”.
 Radica, B. (1974). *Hrvatska 1945*, Minhen-Barselona: Knjižnica Hrvatske revije.

- Radica, B. (1982). *Živjeti nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, Minhen-Barselona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Radica, B. (1984). *Živjeti nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, Minhen-Barselona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Trifunović, M. (1998). *Emigrantske uspomene*, Zemun: ZIPS.

Референце

- Đuretić, V. (1983). *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti na političkoj pozornici Drugog svetskog rata*, Beograd: Narodna knjiga.
- Đuretić, V. (1985). *Saveznici i jugoslovenska ratna drama – Između nacionalnih i ideoloških izazova, I*, Beograd: Narodna knjiga.
- Klemenčić, M. (1987). *Američki Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Maribor: Založba Obzorja.
- Lees, M. L. (2007). *Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, Chicago: University of Illinois Press.
- Nikolić, K. (2018). *Saveznici, četnici i partizani u Drugom svetskom ratu*, Beograd: Catena mundi.
- Pavlović, V. (1998). *Od monarhije do republike. SAD i Jugoslavija (1941-1945)*, Beograd: Clio, Glas srpski.
- Petranović, B. (1983). *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, Beograd: Rad.
- Radojević, M. (2007). *Naučnik i politika : politička biografija Božidara V. Markovića (1874-1946)*, Beograd: Filozofski Fakultet.
- Radojević, M. (2014). *Milan Grol*, Beograd: Filip Višnjić.
- Roberts, R. W. (1973). *Tito, Mihailović and the aliens 1941-1945*, New Jersey: Rutgers University Press
- Stefanovski, M. (1988). *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941-1943*, Beograd: Narodna knjiga.
- Šepić, D. (1983). *Vlada Ivana Šubašića*, Ljubljana: Globus.
- Tomašević, J. (1979). *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb: SN Liber.

YUGOSLAV ROYAL INFO CENTER IN NEW YORK (1942-1943): RESEARCH CHALLENGE

Abstract

Yugoslav royal info center in New York has been founded by the Royal Government's decree and started operating in the March 1942 with the goal to inform Yugoslav immigrants in USA and general public about the war in the Balkans. Center published daily bulletin as like as propaganda and informative publications. A radio unit responsible for tracking of radio program in occupied Yugoslavia operated within

Center, likewise the unit for county reconstruction, headed by Sava Kosanovic. From the first days of operation until April 1943 the Center has been unofficially governed by Bogdan Radica, who was replaced by Stojan Gavrilovic.

This paper analyses challenges of research, with focus on low level of research in historiography, inconsistency of sources and difficulties in tracking of crucial historical processes and decisions which have transformed the Center into a stronghold of partisan and communist propaganda.

Key words: *Yugoslav royal info center, USA, government in emigration, propaganda, communism.*

Урош Д. Микетић¹
истраживач-приправник
Филозофски факултет
Универзитет у Приштини

УДК 94(497.11)''1915'':929(093.3) Костић Т.

Чарна Д. Булатовић²
мастер историчар
Филозофски факултет
Универзитет у Приштини

ДНЕВНИК ТАДИЈЕ КОСТИЋА 1915. ГОДИНЕ – ОД НИША ДО ПРОКУПЉА

Дневник Тадије Костића, писан 1915. године, употпуњава познату историографску представу о страдањима српског народа, посебно цркве, након војног пораза исте године. Ауторов рукопис, који је на појединим местима врло нечитак, био је најпре растумачен, а затим је критички анализиран опис избегличког пута групе од Ниша до Прокупља. Коначно, изворни текст приложен је у целини, како би се на највернији начин сачувало сведочанство о личној и колективној драми ових страдалника.

Кључне речи: *дневник, Тадија Костић, 1915. година, Ниш, Прокупље.*

Дневничке белешке као историјски извор квалитативно одликују недостаци и предности. Наиме, врло је могуће да је аутор унео одређену субјективност у текст, али и поред таквих ограничења оне представљају често прворазредна и(ли) једина сведочанства о историјским дешавањима (Deletić, 2012: 78–79).

Дневничка грађа из Првог светског рата српске провенијенције није историографска непознаница. Њен првенствени значај је у продубљивању постојећих историографских сазнања на националном или локалном плану, имајући, пре свега, у виду научну валоризацију теме о којој се говори.

Ко је, дакле, аутор мало познатог рукописа *Од Ниша до Никшића, утисци из бежанције?* Реч је о нишком проти Тадији Костићу (1863–1927). Аутор је рођен у ужичком крају, али се брзо преселио у Горњи Милановац који ће крајем XIX и почетком XX века постати прави мали привредни и културни центар. Овде се свештеник релативно успешно бавио и писањем, а године 1904. прелази у Ниш, где ће бити члан Духовног суда по препоруци нишког епископа Никанора. У Нишу ће бити до 1915, а ратне године проводи у за-

¹ urosmiketic@gmail.com

² cbulatovic92@gmail.com

робљеништву. Остатак живота био је у Београду, где је и умро помало заборављен (Čeliković, 2003: 5–7).

Нишки прота оставио је богат траг као писац у српској књижевности (Радовић, 1995: 143–154). Његов рад и деловање постали су познатији јавности крајем прошлог века. Чак ни модерна српска књижевна критика није дуго била упућена у његов живот и поред постојећих критика Јована Скерлића (Skerlić, 1955: 182–184). Можда је управо чињеница да га Скерлић није уврстио у *Историју нове српске књижевности* утицала да деценијама касније његов живот и рад буду заборављени (Radović, 2003: 40).

Историјски заборав живота и дела овог преданог националног радника, књижевника и уредника појединих листова – *Таково*, *Кића* и *Глас епархије нишке* (Radović, 1995: 129–140) велика је неправда. Овај писац закасног реализма остаје, пре свега, упамћен као врло плодан аутор (14 књига, 46 наслова у периодици, док се критика о њему до смрти изјашњавала 52 пута), али и по карактеристичним мотивима српског села који доминирају његовим радом (Tomić, 2004: 9–12).

Историографска вредност његовог дневника постала је, такође, предмет истраживања релативно скоро (Radović, 2014: 143–152). Прота је поједине делове из свог дневника парцијално објављивао и као радове (чланци) у књижевним часописима и новинама (Tomić, 2004: 213). Сматрамо, дакле, неопходним да се детаљније проучи и анализира садржај дневника. Реч је о тридесетак страна малог формата и нечитког рукописа са честим нејасноћама, прецртавањима и уметањима. Народна библиотека Србије у посебној збирци *Архива Тадије Костића* баштини овај дневник, а учинила га је доступним и у електронској форми (Дигитална библиотека *Велики рат*) у склопу пројекта *Еуропеана колекција 1914–1918*.

Шта је непосредно претходило времену које описује аутор у дневнику крајем 1915? Наиме, постајући свестан војног пораза, српски генералштаб имао је план о повлачењу линијом Ниш–Скопље–Солун, где би се придружио савезничким снагама. Пад Венизелосове владе у Грчкој и споро искрцавање савезника осујетили су успешну реализацију, што је имало кључног утицаја на положај избеглица (Bataković, 2016: 59). Српска војска и избеглице повлачили су се у три главна правца: Пећ–Скадар; Призрен–Љеш и Призрен–Елбасан (Radojević i Dimić, 2014: 185).

Управо ове судбоносне догађаје у српској историји описује нишки прота. Историографску и документарну вредност његовог рукописа (= *Dnevnik*) представљају описи догађаја пред саму ликвидацију српске власти, примери личних драма и, уопште, колективне трагедије српског народа. Како је аутор човек од пера, рукопис карактерише и одређена књижевна вредност.

Анализирани део дневника односи се на октобар 1915. Како је изгледао Ниш у драматичном времену које описује аутор? Само неколико месеци раније био је заплуснут таласом избеглица махом из Београда, а по ратној пропасти и из остатка земље. Град је прилично нарастао (по руском посланику Трубец-

ком до 147.000 људи), што је било превише за нормално функционисање (недостатак канализације, гужве, мањак смештаја). Шириле су се, притом, разне епидемије, против чега су се поред домаћих служби бориле руска и британска хуманитарна мисија у Нишу (Nešić i sar., 2014: 129, 159, 168).

Значајни догађаји смењивали су се великом брзином, а по речима сведока драме у српској ратној престоници Нишу 1915. „као на филмској траци” (Dinčić i Simović, 2015: 7). Најпре је Никола Пашић одржао последњу седницу Народне скупштине у Нишу 1. октобра. Већ након тога кренуло је повлачење – до 7. октобра поједине иностране мисије и изасланици напустили су град, а Влада 15. октобра објављује Наредбу о повлачењу небораца и млађих од 17 година са српском војском. Председник Народне скупштине Андра Николић и чиновници Владе са појединим страним посланицима одлазе 20. октобра, а уништава се и скупштинска архива. Сутрадан је Моравска војна болница са око 1.300 пацијената предата страномедицинској мисији, а ради ометања противника дигнута је у ваздух и електрична централа. Опште бежање уследиће 22. и 23. октобра, када се војска повлачила ка Прокупљу, а војни магацини отворени људству. Град су Бугарима предали амерички студент Даглас Мериведел Долд и нишки владика Доситеј, инсистирајући, притом, да се не врше злочини над народом (Petrović, 2014: 362–364).

Управо ове драматичне моменте описује нишки прота који је био врло уплашен могућношћу да град дође у руке Бугара. Ниш је, по речима аутора, био апатичан и ужурбан тих дана, а о актуелностима се сазнавало „на сокаку”, што је доносило много нереалног, фантастичног и ретко понеку тачну вест (*Dnevnik*: 1–5).

Прота, и сам склон да „на сокаку” чује какву новост, проналазио је и друге информаторе попут епископа Доситеја, коме су долазиле и друге Нишлије. Нарочито је интересантан део о разговору проте и владике о положају свештених лица пред долазак бугарских окупатора и репресалије. Незадовољство проте прераста у страх да ће га Бугари проскрибовати као свештеника и члана друштва *Народне одбране*, интернирати и, вероватно, физички елиминисати (*Dnevnik*: 1–5).

Прота је пресудио да треба ићи, те је оставио породици поруку да сакрије рукописе, књиге, хартије од вредности и тестамент (*Dnevnik*: 5–13). „Хаотично стање” у којем се нашао и које сам помиње је психолошка последица избеглиштва на шта указују доступна истраживања (Milosavljević i sar., 1997).

Аутор повремено уноси у дневник и нове ликове, а најчешће свештенике оптерећене сличним дилемама (Сотир Поповић, Јово Поповић, Лука Марјановић и др.). Поједине људе успео је и лично да убеди да му се придруже на путу из Ниша. Колебљивији, попут извесног попа Ђорђа који је чак оставио сина у избегличкој колони, кренули су назад ка Нишу. Своју решеност прота Тадија пратио је девизом: „једно кајање не гине” (*Dnevnik*: 3–21).

Путовање групе ка Прокупљу успоравао је стални долазак нових избеглица, ношење тешког пртљага, али и лош пут услед блата и кише (*Dnevnik*:

8–19). Скептицизам путника није изостао, јер су се поједини повратници из правца Прокупља жалили на тамошњи недостатак смештаја. Одлучан као и раније, прота Тадија преузео је улогу предводника:

„Терај!”

Група је у Прокупље стигла 22. октобра (*Dnevnik*: 15–22).

Прокупље је у српским ратним плановима, иначе, представљало успутну станицу у повлачењу од Ниша ка Косову и Метохији. Овде се октобра 1915. слила непрегледна избегличка маса на челу са остарелим Петром I. Домаће становништво одлазило је, такође, за главнином, па је Прокупље пред улазак Бугара 2. новембра било полупразна варош (Hadži-Manić i Borisavljević, 1995: 7; Spiridonović-Peleh i sar., 1930: 44–45).

Део протиног дневника у Прокупљу (22–24. октобар) приказује хаотично стање у малој топличкој вароши. Велики проблем била је поменута несташница стамбеног простора и резерви хране. Пишући о овоме, аутор спомиње и један хумани чин. Наиме, добротом једне старице из „прљаве” Черкеске махале прота Тадија удобно се сместио у њиховој кући. Храна је пак недостајала, јер су је уплашени људи куповали у великим количинама. Власти су и овде отвориле државни магацин за храну и ствари, које су потом продаване по багателним ценама како би маса приуштила најнеопходније. Појединци су постајали и мањи ратни профитери, јер су пре других дошли до веће количине ствари, а касније их продавали по далеко већим ценама. Група је пут из Прокупља наставила 25. октобра ка Куршумлији (*Dnevnik*: 15–30).

Протини страхови да ће Бугари бити немилосрдни према српском свештенству испоставили су се тачним. Бугарски окупатор настојао је да неутралише свештенство као чувара идентитета и националне свести, што је у пракси спровођено физичком елиминацијом и(ли) интернацијом (Rastović, 2016: 407). Само током рата страдало је укупно 1.056 српских свештеника (Slijepčević, 2002: 556), а у бугарској окупационој зони интернирано је већ почетком 1916. на десетине њих, чиме је српски народ препуштен страдању и бугаризацији (Spiridonović-Peleh i sar., 1930: 47–48).

У наставку рада прилажемо изворни текст без накнадних измена или преправки.

Дневник

21 октобар 1915 г., Ниш

Решио сам да се уклоним из Ниша; о томе више не може бити речи. Узео сам пасош за Крушевац, али нисам смео напустити дужност без нужде. Очекујем да се евакујишу власти па да кренем и ја.

Влада се одселила у Краљево, пресбиро не даје никаквих вести, новине не излазе, а на сокаку круже наразноврснији (...) гласови.

Јутрос сам био у Пантелеју и нашао се с неким мојим Рудничанима из муниционе колоне. Сместили су се ту, у црквеној порти. Сад је већ извесно да су Бугари заузели Сврљиг. На Грамади су јака утврђења и држим имаће посла док их освоје, те моћи ћемо се држати још за неки дан.

Иначе, у вароши страшна ужурбаност: исељавају се магацини, одсељавају чиновничке породице и имућне породице београдске (...). Надлештва се пакују и очекују наредбу да селе архиве. Чиновници добили плате до краја године и распуштају се - т. ј. да се јаве на дужност кад буду позвани. Рачунопологачи и благајници шаљу се у одређена им места. Фабрика железничка обуставила рад и њена пиштаљка умукла; бакар и гвожђе негде су одвукли, машине демонтирали. Никакве наде да ће се ситуација поправити.

По подне био сам код г. епископа Доситеја. Примео ме је, као увек, предусетљиво.

- Преосвештенство, пре седам дана јавио сам Вам да ћу као (...) свештеник, у случају евакуације, морати ићи са (...) штабом. Сад сам дошао да Вам јавим да сам од војне дужности разрешен, али сам ипак решен да идем.
- Можете, рече епископ одмах.
- Као што знате ја нисам Нишлија и Бугари, који полагају право на Ниш питаће ме: шта ћу ја, Шумадинац, у њиховом Нишу? А можда би се нашао неко и од Нишлија који би рекао: „Та ми смо Бугари од вајкада, а ови су дошли да нас одроде. Сем тога, ја сам у Народној Одбрани. И не треба ништа да ми чине већ само да ме интернирају, да ме по хрђавом времену гоне пешке по неколико сати дневно, па гора ми смрт, у овим годинама, не треба.
- Имате право, вели епископ.
- Гледајте, преосвећени, ако Вам буде у моћи, да се штогод од пре прихода даје мојој породици, јер им немам шта оставит.
- Хоћу, док будем у власти. Бојим се да Бугари не поставе своје свештенике.
- Врло лако могу интернирати и Вас?
- Да, може и то бит.

Распитивао ме је за поједине Нишлије како ће се држати у овим приликама (...). Нашли смо да ће се држати лепо. Али жалио се како још сад има неприлика од разузданих људи.

- Ето, јутрос дођоше некакви наши комити и траже да им дам новаца. Нису хтели да иду. Срећом деси се један капетан те их отера.

Причао сам му како ће и грађанство имати муку од разузданих комита чим се уклоне власти. Ено их по кафанама где пију и прете. Један је хтео у кафани код „Прилепа“ јутрос да баца бомбу.

Док сам се бавио код епископа, дошло их је неколицина по разним словима; међу њима и три чланице „Кола Српских Сестара“. Сви долазе да се увере: је ли збиља решен да остане и питају га за савет како ће у овој прилици поступити. По вароши, у махалама, већ се препричава како ће епископ са свештенством (...) пред Бугаре како ће им предати варош и умилоствити срца (...). Сви хвале овај корак владичин и разбирају хоће ли то тако (...) и бити. -„Нишлије неће бити“ - одговарао сам ја: - „а да ће се епископ жртвовати за своју паству, то је истина.“

У истини, схватит идеално своју службу пастви епископ показао је у овим судбоносним данима толико присебности, такта и пожртвовања, као ниједан од наших великодостојника. Да ли ће Бугари дозволити да један српски епископ буде стожер око кога, ће се тај свет кретати? Сумњам!

Дошао је са села поп Сотир Поповић, парох пуковачки. Решили смо се да идемо заједно: он ће у Сталаћ, где му је ћерка и зет поп, а ја до Крушевца (...).

Кад да се кренемо? Да ли сутра или прекосутра? Ко ће још од свештеника?

Пред ноћ нађосмо се у дому Јове (...) Поповића и Луке Марјановића, свештеника, који као пашенози живе у заједници. Читав сат претресали смо: да ли да се иде, или да останемо. Лука је нешто болестан, и решен је да остане. Јова се колеба. Жена га тера да иде и да води собом два мушкарца. Ја га уверавам да ће погрешити ако остане. Био је годину и по у Битољу и Бугари га неће оставити на миру, као ни једног просветног радника у Македонији. Али нисмо га могли убедити.

Прекратисмо бесплодан разговор тиме, (...) кренусмо да обиђемо дивизију и гарнизон, да видимо има ли каквог покрета, па ако нема да мирно спавамо (...). По чкиљавој електричној светлости и блатњавој калдрми прођосмо испред зграде Дух. Суда, где је било министарство (...), а сада стан Степине армије, прођосмо испред Дивизије и Гарнизона и не приметисмо ништа особито. (...) Стручно сређују архиву. На (...) стражи упитах једног стражара из „последње одбране“:

- А бре, ту ли су сви (...) из гарнизона?

- Туј! - одговори кратко (...) војник из нишке околине.б

Нађох се с неким Нишлијама што обилују вестима и они ме увераваху да се Бугари повлаче са заузетих позиција, да је дошло наређење шефу железничке станице у Белој Паланци да се врати на дужност, и шта им ја знам. Хтели би то да протумаче тиме како већ навиру руске трупе преко Бугарске и војска се повлачи да брани Софију.

Било ил не било, тек ваљда моћи ћемо сутра (...) у Нишу на миру - рекосмо ја и (...) и растадосмо се.

Од Ниша до Прокупља

22 октобар 1915

Пред зору (...) плаховита киша, по крову и калдрми чује се пљусак, олуци хуче. Хладна јесења киша! Устао сам, по свом обичају рано, у четири сата, и сео за писаћи сто. У редовним приликама читао би и писао, а сад ми се ништа не ради. Већ седам дана како не радим ништа озбиљније, сем што забележим понеку реч и догађај. Требао би да водим нарочити дневник и да пишем у продужењу како сам га почео, а ја то не чиним већ нервозно бележим што се деси на парчадима хартије и после их залепљујем и крпим један за другим. То сам и јутрос чинио.

Почео сам да сређујем рукопис од књижевних радова и издвојио сам их у фиоци од ормана; да их увијем у хартију и обележим, па дам жени да их где-год склони. Нешто би требао да радим и јутрос, али ми се не ради. Погледам у отворен ручни куфер у коме је смештено нешто од најпотребнијих ствари за пут, погледам у књижницу, у разбацане хартије у орману и по металу, у пуну кућу коју сам тек сад, под старост, заимао; гледам у забринуто чело женино, и дете, невинашце, у кревету како безбрижно спава не осећајући тежину ових дана какви досад нису долазили... Још који час, дан, два и морам се растајати са свима и свим што ми је најважније, и Бог, зна хоћу ли то више очима видети!

Киша пљушти непрестано, улицом чују се аутомобили и фијакери. „Нека је нек се излије данас, само нек буде лепо сутра“ - велим и приносим устима шољу вреле кафе.

Док се зачу лупа на капију и глас:

- Прото! Прото!

- Ко је? - истрчах за тренут. Полицијски писар (...) Поповић насрне се преко капије и задихан изусти:

- Ако мислиш ићи, време је да полазиш. Ноћас је наређена евакуација. Све власти крећу се овог часа.

- И гарнизон, и полиција?

- Сви.

- Хвала и збогом! - рекох и растадосмо се.

Нисам никад био у овом положају и тешко је описати душевно стање у коме сам се овог тренутка налазио. Нисам се плашио, нисам спазио панику у вароши, али сам на мах престао мислити о свему, сем о томе како треба ићи, неизоставно ићи, журно се спремити и кренути.

Ђутим и спремам се, „на двоје на троје“. У оваквим приликама кад треба остављати аманет као уочи смрти, мени не пада на ум ништа. Дадох жени тестамент који сам јуче написао и хартије од вредности, нека их сачува како зна. Рекох испрекидано, збуњено,.. да ми сачува штогод од рукописа и књига. Оно рукописа и часописа што раније нисам дао да дотакне ичија рука сем моја, показав прстом жени. „Ово све... како знаш, згрни и склони тамо негде, тамо где било... у дрва (...) да не би ко упропастио... За остало како вас Бог учи!“

Затим одох поп Сотиру. Улицама се осећа живост, промичу бегунци. Падају у очи војници занатлијске чете који су овде од почетка рата (...) промичу, застају, поздрављају се, без ларме, (...) без довикивања. Кола јуре, свет усплахирен, жене повирују на прозоре и извирују се на капије, са зебњом шта се то збива и одакле ће се опасност појавити.

Затекох Сотира у кући каквог старца (...) седи замишљен, пуши и гледа на улицу. Његови искупили се сви и у кујну, немо посматрају њега и мимопролазећи свет.

- Јеси ли чуо за наредбу о евакуацији? - ослових га чим се попех на доклат.

- Чуо сам још ноћас.

- Па... јеси ли спреман?

Он поћута, повуче дим и рече:

- Решио сам се да останем овде.

- Онда, збогом! - речох одлучно и стрчах низ степенице.

Кад бих до половине авлије, он викну:

- Чекај, и ја ћу!

И нареди да се спремају кола.

- Знаш ли где су то пробали те је ова изненадна наредба дошла? - упитах га ја.

- Ништа не знам.

- Да су на Грамади, чула би се борба... Значи да су та утврђења заобишли... Врло је могућно да су узели Соко Бању и дошли у Алексинац, да се дохвате пруге, и заобиђу Ниш - рекох ја.

Сагласисмо се да ће тако нешто бити и да је опасно кренути се пут Сталаћа.

- Па куда ћемо?

- Да идемо у Прокупље и да причекнемо тамо. Ако се ситуација поправи, вратићемо се у Ниш; у противном продужићемо пут за Приштину. Даље се, ваљда, неће бегати - рекосмо ми. (...)

Одох поп Јови. Ред је да му се јавим, неби ли га склонио да пође и он. (...) Чуо је за евакуацију, не видим спрему и ужурбаност у њиховој кући. Кад сазнаде да ја и Сотир полазимо кроз један час, он канда се поколеба. „Знаш шта, имаш ли кола да пошљемо по коња, Пантелеј, па да упрегнемо два и путујемо заједно? Пошљи кола за коња!“

- Немам кога да шаљем; не знам где ми је глава. Ако ћеш ићи спреми се и најбоље за један сат буди код Самуилове куће! - рекох и одох.

Он се извири на врата. Киша само лије. Извири се и поврати се у собу.

Свратих у цркву, само се прекрстих „Боже, буди ми на помоћи“ и одох кући да довршим спремање. Пола сата доцније био сам код (...), са оно мало пртљага што сам понео у руци.

Ту су стигли и нови сапутници наши: поп Јанко Јанковић и брат му поп Марко, ту је Ђорђе Јовановић свештеник из (...), који вози сина, матуранта. Сваки понешто метнемо у (...) таљиге, момак их потера, а ми, пешке, поред кола, право улицом прокупачком (...).

Излазимо на пут код рампе, а на пиротској прузи чујемо неку ларму. Неколико вагона беше на прузи, један отворен и ту се налепише жене и дрече као гуске. Угледасмо неке цакове како се отуд избацују, а овде прихваћају и о њих отимају.

- Раздаје се државно брашно сиротињи; отворени су сви магацини и носи шта ко може! - рече један мимопролазећи.

- Одосте ли! - Збогом... До виђења, сад ћемо и ми! - чујем глас иза нас.

- А шта ћемо ми? - отвори (...) жена капију и извири се.

- Не бој се, снао, породице неће нико дирати и продужисмо пут.

Друмом закрчила кола: мунициона колона, комора, кола с пртљагом, аутомобили, фијакери... Блато до члањака, вода пролокала насип, а свет ухватио

пут с обе стране, па граби... Без ларме, без довикивања измиче један по један, дигне се, проговори понеку реч, па ћути и пролази.

- Шта ово би? Где то провреше?

- Погле, горе куће! - рече један.

На североисточном крају, далеко више вароши, у једном селу горни неколико кућа.

- Запалили су га Бугари гранатама са Грамаде. Или су, наопако, стигли дотле?

- Дакле, они су већ на Грамади!

- На сваки начин (...).

На Мрамору, до ћуприје, укопавају се два наша велика топа до самога пута. Рекоше да је овај положај јако утврђен (...).

Пошто се нагазих блата и заморих, мој сапутник Сотир позва ме у кола. Киша мало попрестала, час по час прогреје и сунце, свет пристиже све више. Ту су регрути који су били на збирном месту у Нишу, ту младићи преко 15 година, који по наредби Врховне Команде, не треба да сачекају непријатеља, већином богаташки синови, па војници Последње Одбране који су били на служби при ђачким надлештвима,.. Ето (...) штаба, ето полиције, на колима и коњима...

Сотир се замислио, непрестано пуши и час по час, уздахне.

- Могу ли да погодим шта мислиш? - дирам га ја: - Наравно, мислиш о кући и својима, али, на другом месту о томе: да ли си паматно урадио што си се кренуо? Можда Бугари неће дирати ни једног свештеника, и они што су остали,, не само да ће бити сигурнији, већ и паметнији. Смејаће нам се шта чинимо.

Погодио си. Баш о томе и мислим - одговори он.

Ја понових какви су ме разлози руководили да се кренем, он изнесе своје и у том га запитах:

- А мислиш ли да се не би нашао и неки Нишлија и рекао за нас: „Ови нас одродише, ми смо Бугари и били!“

- Нашло би се. Да ти причам шта ми се десило јуче. Знаш Перу Кијанчиног? Оног старца, де.

- Знам.

- Превисмо се јуче и причам му да ћу да идем, и зашто то чиним. А он се чуди и вели ми отворено: „Од Бугара да се плашим? Па и ми што смо друго до Бугари. Не ли нас деда Цанков уписа пре четрдесет година у Бугаре. И данас смо ми сас златна слова записани у Егзархију...“

Па шта онда има да мислиш и да се кајеш. У осталом, знаш како ‘но веле: „једно кајање не гине“. Ми бар нисмо сас златна слова исписани у Егзархији!

Поп Јанко иде средином пута Хтео би да се јуначи, па покушава да пева црквену песму (...). Крекну мало, па заћута...

- Бре, шта га је света! Како ми је у Прокупљу? - рече неко.

Док у том угледасмо поп Стојана Стаменковића и зета му (...) Пешића из Гаџиног Хана. Иду нам у сусрет.

- Шта, зар се ви враћате? - застадосмо ми.

- Није вам ваљда што идете - вели поп Стојан: - света је толико у Прокупљу, да смо ноћас спавали у једној штали.

- Терај! – рекох Сотиру и продужисмо пут без речи.

- Поп Ђорђе ослони се о Стојанова кола (...). Мало затим седе у његова кола и врати се, с пола пута. у Ниш. Сина, матуранта, остави да продужи пут. Таква колебљивост код једног интелигентног човека зачуди нас.

У Прокупљу је било доиста много света још пре неколико дана, а сада и одвише. Стигли смо у варош у четири сата по подне. Брига нам је била да нађемо стан, зато смо почели распитивати чим смо ступили у вагон. У каљавој „черкеској махали“ са ниским прљавим кућицама, у којима станују пешаци и надничари, не би се, без велике нужде, ни настанили, зато прођосмо даље и кад ступисмо на калдрму ставимо хоћемо ли угледати кога познаника да нам се у овој прилици нађе. На тротоару, испред кућа изнето (...): пића, јела, воћа. Само се оскудева у хлебу. Једна жена добиваше вино.

- Снао, да ли би имали собе за издавање.

- Немам.

- Да ли би се где могла наћи.

- Не знам; распитајте можда би се и нашла.

Ми се одмакосмо, а она викну:

- Колико вас има? Како би било да (...) уступим моју собу... а ми би, за време, изашли у кујну... Шта велиш, мајка? – (...) ребну старицу: - Бегунци су, севап је.

Старица пристаде; шта више не хтеде означити ни цену, већ нас уведе у собу са два ћебета. Соба ниска и малена, половину закрчио разбој.

- Срећни смо! - рече Сотир и одахну. Старица и њена кћи Љубица, удова са своје деце (муж јој је погинуо у рату) примили су нас као сроднике. Те смо то крупно питање скинули с дневног реда.

23 октобар, Прокупље

Време се излешало, небо ведро и топло. Улице начичкане светом, који пролази непрестано. По пекарницама гушање за хлеб. Мука је и за ситнину, те се војници досећају купују за банку дувана или папира, па носе кроз варош те продају, да би дошли до ситних новаца. Већ свако почео осећати тежину ситуације па се довија на свој начин. Нама комшика београђанка која је била чиновник у Пресбируу, сада кува рахатлук и даје га сину, гимназисти, те продаје на улици.

Овде је II армија. Видесмо Степу где сам шета парко, иза окр. начелства. А топови грме са свих страна: око Крушевца Аустријанци; око Ниша и Лесковца Бугари!

Људи који долазе из Ниша причају да су наши комити јуче, пошто се евакујисала власт (...) по вароши: разлупали дућане, разграбили (...) и опљачкали шта су нашли. Бринемо да ли су поштедели домове.

Јуче, цео дан, државни магацини са храном и стварима, били су отворени

и носио је шта је ко хтео. Отуда данас овде пуно ствари и из магацина и дућана за багателу: ципеле за 10 динара, ћебе за три динара, вунени трик за 2 и 3 динара, 22 чарапе грош...

Куд се макнем, сусрећем се са познаницима. све мушкарци. Породице су остале у месту; ретко која да се кренула. Још сад видимо да смо паметно радили што нисмо фамилије кретали. То је владичина заслуга, јер свет се окуражио због њега и остао.

- „Куда ћеш? - „А ти?“ - питамо један другог и слежемо раменима. Слушамо разне верзије и лажи о ситуацији. Оптимисте се надају да ће се поправити, да ћемо кроз дан два имати лепих вести са Балкана; док људи причају друкчије: један благајник из Врховне Команде причао да војска нема хлеба више но за 12 дана. Ако то буде истина, онда смо угасили свећу сигурно!

Нађосмо се и пуно свештеника: (...) прота (...) из Пирота Недић, члан Дух. суда Цветко Богдановић и помагач му поп Милан Цветковић из Врање, Мих. Поповић из Београда, (...) прота Чемерићић из Нозрине. Рекоше и да су лесковачки свештеници долазили, па су их звали да се врате на дужност. Значи да су рано побегли. (...) Неко рече да је овде владика шабачки Сергије. Одсео је код проте Васе Урошевића.

- А, ето и Тасе! Маше руком и зове нас (...).

Прота Чемерићић, поп Сотир и ја и још неки остасмо с Тасом његовој кући. Породица му је у Блацу (...). Владика беше у соби, за столом. По соби пакети, читаве бале, путничког пртљага његовог. Кућу кренуо. беше у кратким чизмама (...), у јаким штрофаним панталонама (...) и кратком капућу, са шеширом на глави. Без мантије и неког знака свештеничког, сем оно косе и браде.

- Уцењена ми је глава и морао сам бежати - рече, кад му приметих да није требао да бега. (...)

Протурисмо понеку о ситуацији, колико да се нешто проговори. (...)

- Шта чекаш, што не идеш у то начелство да узмеш тај аутомобил!

- Сад ћу, ево овог часа! - (...)

- Ко му је то што се толико дере? - упитах Тасу при излазу из куће.

- Сестра од стрица - одговори Таса (...).

- А како си ми ти, чоче, код мене? Зар, тако ваља да прођеш к'о мимо турско гробље! - вели ми Секула, и с места ме ухвати под мишку.

Казах му да имам и друга, те он позва и Сотира. Проговорисмо две три и за час уговорисмо да и он иде с нама ако устреба куд даље, па, ако буде потребе, и у Црну Гору. Он, као Црногорац провешће нас најкраћим путем на најбезбедније место.

(...) Гозба као што може бити, а мене примора да две ноћи коначим код њега.

24 октобар, Прокупље.

Чује се да су бугарске патроле ушле у Ниш јуче пред подне, па кад су чуле шта су урадиле комите вратиле се, те је, претходно, некаква комисија од американске мисије утврђивала протоколарно да је то варварство извршила српска војска, па је бугарска војска тек по подне ушла у варош.

Наша војска повукла се на Мраморске положаје.

Око Прокупља, по пољани, пристигла коморџијска кола, по вароши војска и избеглице, црној земљи тешко.

Шта ћемо и куда ћемо? Неко ће да остане овде, већина ће да иду. Распитујемо за пут: колико има до Куршумлије, колико до Приштине, куда су још раније многи избегли. (...).

Референце

- Bataković, D. T. (2016). *Srbija i Balkan : Albanija, Bugarska, Grčka : 1914–1918*. Novi Sad: Prometej; Beograd: Radio-televizija Srbije.
- Čeliković, B. (2003). Reč o skupu. U: Čeliković, B. (ur.). *Život i delo Tadije P. Kostića, naučni skup povodom 140. godina od rođenja, 10. april 2003*. (5–7). Gornji Milanovac: Biblioteka „Braće Nastasijević“.
- Deletić, Z. M. (2012). *Ogledi o nastavi istorije*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Dinčić, A. & Simović, B. (2015). *Niš u ratnom dnevniku ministra vojnog devetsto petnaeste*. Niš: Niški kulturni centar.
- Hadzi-Manić, R. & Borisavljević, D. (1998). *Prokuplje : 6 vekova : 1395–1995*. Prokuplje: Skupština opštine Prokuplje.
- Kostić, T. (1915). *Od Niša do Nikšića, utisci iz bežanije*. Arhiva Tadije Kostića.
- Milosavljević, M. i sar. (1997). *Psihologija izbeglištva*, Beograd..
- Nešić, B. i sar.. (2014). *Niš ratna prestonica Srbije : 1914/1915*. Niš: Narodni muzej.
- Petrović, V. (2014). *Ratna prestonica Niš : 1914. i 1915*. Niš: Medivest KT : Savez civilne zaštite Srbije.
- Radojević, M. & Dimić, Lj. (2016). *Srbija u Velikom ratu 1914–1918 : kratka istorija*. Beograd: Beogradski forum za svet ravnopravnih.
- Radović, S. (1995). *Od oltara do parnasa : život i delo Tadije P. Kostića*. Gornji Milanovac: Dečje novine; Užice: Izdavački centar Kadinjača.
- Radović, S. (2003). Tadija P. Kostić. U: Čeliković, B. (ur.). *Život i delo Tadije P. Kostića, naučni skup povodom 140. godina od rođenja, 10. april 2003*. (31–40). Gornji Milanovac: Biblioteka „Braće Nastasijević“.
- Radović, S. (2014). Дневничко-путописни записи Тадије П. Костића о доживљајима у Великом рату, *Istorijska baština*, 23, 143–152.
- Rastović, A. (2016). Stradanje sveštenstva Niške eparhije u Velikom ratu. U: Rajić, S. (ur.). *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Aleksinac i okolina u prošlosti, 500 godina od prvog pisanog pomena 1516–2016., održanog 3. septembra 2016. godine u Aleksincu* (407–420).

Aleksinac: Zavičajni muzej.

Skerlić, J. (1955). *Писци и књиге*. 3.. Beograd: Prosveta.

Slijepčević, Đ. (2002). *Istorija srpske pravoslavne crkve. Knj. 2, Od početka XIX veka do kraja drugog svetskog rata*. Beograd: JRJ.

-
- Spiridonović-Peleh, M. i sar. (1930). *Letopis crkve Prokupačke i istorija varoši Prokuplja*. Niš : [b. i.].
- Tomić, B. (2004). *O Prozi Tadije P. Kostića*. Beograd: Prosveta.

DIARY OF TADIJA KOSTIĆ IN 1915 – FROM NIŠ TO PROKUPLJE

Abstract

The diary of Tadija Kostić, written in 1915, completes a well-known historiography picture of the Serbian people suffering, especially church, after a military defeat during the same year. The author's manuscript, which was very illegible in some places, was well read firstly, and then was critically analyzed the description of the refugee path of the group from Niš to Prokuplje. Finally, the original text is attached as a whole, in order to preserve the testimony of the personal and collective drama of these victims in the most reliable way.

Key words: *diary, Tadija Kostić, 1915, Niš, Prokuplje.*

Алекса М. Поповић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Нишу

УДК 271.22(497.11) “17”

СТРУКТУРЕ СРПСКЕ ЦРКВЕНОНАРОДНЕ АУТОНОМИЈЕ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 1690–1792 ГОДИНЕ

У раду се анализирају чиниоци српске црквенонародне аутономије на тлу Хабзбуршке Монархије током XVIII века. Полазећи од става да једна целина представља структуру где делују односи између њених делова, уз прихватање да је структура и сама скуп мањих структура, циљ рада је да прикаже на који начин и у којој мери су различити чиниоци утицали на развој и обликовање српске црквенонародне аутономије. Носилац српске црквенонародне аутономије у XVIII веку била је православна српска црква, а темељни документ њеног постојања у Хабзбуршкој Монархији – Српске привилегије из 1690–1695. Развојем модерних држава, предност над персоналном аутономијом (каква је била српска) имала је територијална државна организација, нарочито током изградње апсолутизма. На основу објављених извора и релевантне литературе, може се закључити да је српска црквенонародна аутономија у Хабзбуршкој Монархији одређена првенствено државним разлогом ове царевине, те је и степен аутономије био условљен државним интересима. Поштовање нормативних акта српске црквенонародне аутономије зависило је, пре свега, од интереса земаљских власти на чијој је територији живео део српског народа.

Кључне речи: *Српска црквенонародна аутономија, Хабзбуршка Монархија, структура, XVIII век, Карловачка Митрополија.*

При проучавању историје српског народа у периоду XVI–XVIII века мора се узети у обзир широк спектар фактора, неретко међусобно условљених. Истраживање повезаности, супротстављености или међусобне условљености османског, млетачког и хабзбуршког државног система, као и заоставштине и трансформације идеје српске државности у овом раздобљу (Медаковић, 2001: 51–59), захтевало би опширна системска истраживања. Велики бечки рат (1683–1699) и Велика сеоба Срба 1690. године су (до почетка Српске револуције 1804. године) духовно и политичко тежиште српског народа померили на територију Хабзбуршке Монархије. Живот у сложеној држави, каква је била Хабзбуршка Монархија, значио је и сложене системе и правне норме које утврђују положај појединих група њених поданика. Сложеност управног система и админи-

¹ Ментор: др Милош З. Ђорђевић, доцент
 aleksapop149@gmail.com

стративне поделе земље, препознатљиво је обележје Хабзбуршке Монархије.² Однос појединих властелинстава, насеља или групе становништва, могао је да буде посебно уређен са носиоцима, односно институцијама централне или земаљске власти. Поред различитих управних система, Хабзбуршка Монархија била је захваћена низом реформи којима је од времена Леополда I и кроз читав XVIII век феудална држава преобразена у централизовану апсолутистичку монархију. Централизација земље и изградња апсолутизма у Хабзбуршкој Монархији, управо због њене сложености, почела је касније, а трајала дуже од већине европских земаља. (Кркљуш, 2018: 32)

Подручја освојена током Великог бечког рата и касније, у Рату 1716–1718, уређена су под управом Комисије за Неоаквистику (основане 29. јула 1688. године), у коју су улазили представници Дворског ратног савета и Дворске коморе. (Hochedlinger, 2003: 228; Ingraо, 2014: 79–81; ИСН IV-1: 39) На свим новоосвојеним подручјима је уведено државно власништво над земљом, подељеном на коморска властелинства и војничка насеља. Коморска властелинства су временом продавана племству или богатим трговцима. Са власништвом над земљом (*dominium terrestialis*), таквим трговцима додељивано је и племство. Поред државних (коморских), овим начином обновљена су и племићка властелинства. (Гавриловић, С., 2006: 260–264).

Обновом жупанијског уређења, већ током Великог бечког рата (1683–1699) дошло је и до проширења надлежности угарских земаљских власти. Границу надлежности Дворског ратног савета, Дворске коморе или жупанијских власти, тј. где једна престаје а друга почиње, веома је тешко утврдити, нарочито до Пожаревачког мира 1718. године (Noradounghian, 1897: 208–220; Гавриловић, С., 1980: 111; Гавриловић, В., Нинковић, 2014: 70–71). Ово питање постаје још сложеније када се има у виду да се власт дикастерија могла простирати и над територијом, али и над становништвом, те је становништво једног насеља могло бити подложно различитим дикастеријама.³

Након Карловачког мира 1699. године, приступљено је уређењу нових граница дуж нове граничне линије са Османским Царством. (Гавриловић, С., 2006: 286–289, 321–325, 343–344)⁴ Старе границе проширене су следствено до

² Током XVIII века, она је била подељена на наследне и чешке земље, угарски провинцијал, Војну границу, посебне провинције попут Баната, Краљевства Србије, Ердеља, италијанских и низоземских провинција, ситнихседа на француској граници и др. Свака од ових целина, унутар себе је била подељена на безброј ситнијих подсистема., R. A. Kann, *A History of the Habsburg Empire*, Berkley 1974; С. Ingraо, *Habsburška Monarhija 1618–1815*, Novi Sad – Beograd 2014; М. Торђевић, *Краљевство Србија 1718–1739*, Ниш 2018.

³ Територија насеља није могла бити подељена између различитих дикастерија, али јесу поједине функције, нпр. трговинске, пореске, војне, судске. Војна власт је често задржавала судску јурисдикцију над становништвом насеља у Неоаквистици, иако је становништво било у статусу контрибуената – подложно Дворској комори. Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад – Београд 1998, 37, 45–47.

⁴ Формално постојање жупанија није престало ни за време османске власти. У Старим границама, посебно на „приватним“ племићким границама и у Банској крајини, присутна је тежња племства

нове граничне линије. Током XVIII века, постојање Границе и коморских поседа било је трн у оку угарских сталежа у чему су они видели кршење земаљског законодавства (...*contra expressas Leges Patriae*...) (ИСН III-1: 560; Гавриловић, С., 2006: 301–311)⁵. До регулације границе у периоду 1747–1769 године, војничка и цивилна насеља била су измешана. (Ивић, 1929: 341) Иако је настојање дворских власти од почетка било да се сва насеља уз граничну линију укључе у Војну границу, то није постигнуто до поменутог времена. Неслагање угарског племства са државном политиком довело је до Ракоцијевог устанка (1703–1711). У угушењу устанка су пресудну улогу имале управо граничарске јединице. До краја постојања Хабзбуршке Монархије, био је присутан више или мање видљив сукоб између угарских сталежа и органа централне власти. (Пал, 2004: 157–166; ИСН IV-1: 78–85; Дабић, 1977)

Српско становништво на простору Хабзбуршке Монархије било је подељено у више социјалних категорија: граничаре, контрибуенте на коморским или кметове на спахијским властелинствима, становништво слободних места. (Костић, 2010: 21–40; Стајић, 1940: 164–250) Племића је било мало – првенствено војничког племства или куријалиста. (Форишковић, 1984: 38–45) Њихов економски статус није се много разликовао од осталог становништва, али су имали личну слободу и имунит. Племићки статус је био услов за ступање у државну службу у Провинцијалу и за промоцију у генералске чинове. Племићке дипломе су морале да буду проглашене по жупанијама, тако да армалисти нису уживали статус племства у Провинцијалу. Српски епископи и митрополити, као и њихови најближи рођаци, могли су, такође, стећи племићку титулу (која је са собом носила и велику обавезу према двору). (Поповић, 1940: 111–137; Гавриловић, В., 2012, 18, 5762, 93)

Основ и оквир српске народноцрквене аутономије у Хабзбуршкој Монархији чиниле су српске привилегије Леополда I, донете 1690–1695, потом и њихове потврде 1706, 1713. и 1743. године⁶, које је двор издавао у тренуцима највеће своје потребе за српским граничарима. У време Карла VI, у више наврата су доношени рескрипти којима су привилегије *тумачене*, како је и наглашено у потврди привилегија 1713. године. У Краљевству, Србији и Темишварском

да оптерети граничаре и феудалним и војнограничарским обавезама, што је доводило до неспоразума граничара и племства (које је добијало официрске положаје), али и до побуна граничара. I. Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702.*, Osijek 2005; S. Gavrilović, *Prilozi istoriji seljačkih nemira u Hrvatskoj i Slavoniji 1778–1848*, Historijski zbornik 17/1964, 115–125.

⁵ Дијета која је заседала у Пожуну 1741. године, донела је законски чланак 18/1741, којим је захтевано развојачење Границе; Потиске и Поморишке границе у најкраћем могућем року, док је за остале речено да се њихово развојачење очекује кад то околности буду допустиле. Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2018, 87–88.

⁶ О привилегијама опширније, Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије 1690–1792*, Београд, 1954.; *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, (прир. Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин), Нови Сад 2007; А. Форишковић, *Привилегије Срба у Угарској 1740–1780*, ЗМСИ 22/1980, 7–16; С. Симеонић Чокић, *Српске привилегије*, Војводина, II, Од Велике сеобе (1690) до Темишварског сабора (1790), Нови Сад 1940, 48–86.

Банату је, након Пожаревачког мира 1718. године, заведена декретална управа, спровођена преко Неоаквистичке комисије. (Митровић, 1988; Ђорђевић, 2015: 132–141) Поред привилегија, у организовању српске црквенонародне аутономије значајну улогу имале су и народне институције наслеђене из османског периода, попут кнежине и породичне задруге. Утицај ових народних институција види се и у документима о организацији Војне границе током XVI и XVII века. (Гавриловић, С., 2006: 353–363) Однос уређења османских крајишта и верских организација, потом и кнежинске самоуправе са институцијама везаним за српски народ у Хабзбуршкој Монархији, морао би да буде тема озбиљних истраживања.

Два основна гледишта, која је у извештају 1752. године навео и председник Илирске дворске комисије, Карло Фердинанд гроф фон Кенигсег-Ерпс, била су та да је Двор српски народ сматрао за *Patrimonium Domus Austriacae*, а не за *provinciale et politicum Hungariae*, како су сматрале угарске земаљске власти, с обзиром на то да је земље од Османског Царства освојила царска војска и да над њима као таквима двор има апсолутну власт. (Швикер, 1998: 129; ИСН III-1: 553) Угарске земаљске власти нису имале слуха за Привилегије које су сматрале противзаконитим. Привилегије нису усвојене на угарском сабору – Дијети, већ су декретоване преко дворских дикастерија, те су их угарски сталежи сматрале незаконитим. Угарски сабори су више пута одбијали да инартикулишу Привилегије, сматрајући да се њима крше стечена права Угарске и њено земаљско законодавство. Законски чланак 46/1741 је потврдио одлуку хрватских сталежа да у Хрватској, Славонији и Далмацији власништво над земљом могу имати само римокатолици⁷. У овоме се огледа још једно питање територијалне организације Хабзбуршке Монархије. Након Сабора 1744. године, пошто су у Бечу одбијени саборски захтеви за образовањем једног српског магистрата, основана је посебна дикастерија која се бавила стварима *илирске нације* – Илирска дворска комисија (од 1747. године Илирска дворска депутација), преко које су (уз политику да се формално усвоје на Саборима) спроведене апсолутистичке реформе у Карловачкој митрополији. (Микавица, Гавриловић, В., 2013: 270)

Привилегије су гласиле на све Србе у Хабзбуршкој Монархији, (*...ubi de facto existunt...*) (Радонић, Костић: 92), што значи за староседеоце, новодосељене и оне који би се доселили, као и на оне које би у даљем претпостављеном ширењу *Монархија* обухватила. Како је већина Срба живела у Граница, која је била непосредно зависна од Двора, Дворски ратни савет инсистирао је на томе да буде питан у свим општесрпским стварима. У решавању српских ствари, двор је увек био вођен сопственим потребама и државним разлогом. Православна српска црква призната је за јавноправну институцију Хабзбуршке Монархије, а српски народ за нацију царства (*Natio Rasciana, Illyrische Nation*). (ИСН III-

⁷ Чланак 46/1741 је потврдио и оснажио сличне раније чланке (23/1687 и 86/1723) о томе да се у Славонији и Хрватској не може толерисати друга вера до римокатоличке. Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 99.

1, 561–563) Јурисдикцију коју је добила Привилегијама, српска црква у Хабзбуршкој Монархији је вршила на територији која је у политичком смислу била подељена на више административних система. Током XVIII века мењала се, са променом државне територије и територија Карловачке митрополије. Мењале су се, временом и унутрашње њене границе, са оснивањем српских општина у Бечу, Ријеци, Трсту или како су се службом кретали њени верници (најчешће граничари, трговци или ђаци) (Грујић, 1929: 53–65, 194–204, 365–379).

Једна од отежавајућих околности била је и та што су Срби признати за нацију царевине, а нису добили територију. Ова чињеница је често била гранична тачка између поштовања и непоштовања српске аутономије. Српска црква је призната за јавноправну институцију Хабзбуршке Монархије, а њен поглавар је добио и световну власт. Световна власт српске цркве у Хабзбуршкој Монархији је делом наслеђена из средњовековног периода, делом је прописана султанским актима (што је пренето и у Хабзбуршку Монархију), а делом је проистекла из новонасталих околности. Одредбе Привилегија се у доброј мери слажу са одредбама патријарашких берата (Шулетић, 2011: 101–104, Чолић, 1996: 47–52), али их у питању статуса патријарха као главе народа и превазилазе. Привилегијама није, међутим, до краја прецизирана световна власт српске цркве. У више наврата је карловачким митрополитима наглашавано да се не смеју мешати у световне ствари, (Нинковић, 2018: 83–84, 103, 119) док је, када је то било у интересу двора, од митрополита захтевано да интервенише у чисто световним питањима, попут смиривања буна или заустављања пресељења развојачених граничара у Русију. (Нинковић, 2018: 81; Гавриловић, С., 1972: 277–280) Питање световне власти српског првојерарха задирало је у сштину апсолутистичке власти монарха. У том погледу је већ Леополд I, трећом привилегијом 1695. године, где је потврдио ново устројство православне српске цркве у Хабзбуршкој Монархији, ограничио архиепископске прерогативе. Неколико пута је, пре доношења Деклараторије 1779. изричито наглашено да се митрополит не сме сматрати за *главу народну* (*caput nationis*).⁸

Важност Сабора у одређивању и вођењу управе Карловачке митрополије је посебно истицана. Управо је Сабор био место на коме су претресана привилегијална и друга питања која су се тичала српског народа, иако су привилегијама *свештени и световни сталежи* поменути једино у вези избора архиепископа. (*status Ecclesiasticus et Saecularis inter se Eliget*) (Радонић, Костић, 1954: 24). Јачање власти првојерарха било је неопходно у несигурним ратним околностима, што је пренето и на формална акта. У сређенијим приликама, након склапања мира, ова одредба није била прихватљива ни држави ни народним првацима, те је из тога произашла установа Црквенонародног сабора као врхунца политичког организовања Срба на хабзбуршком тлу. Наиме, ако

⁸ У Терезијиној резолуцији из 1779. године се наводи десет аката којима се митрополити опомињу да не смеју вршити световну власт (1727, 1725, 1734, 1743, 1750, 1751, 1756, 1759, 1770, 1774). Д. Руварац, *Резолуција царице Марије Терезије митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку, у којој се понављају пређашње резолуције, да се он не сме сматрати и држати за главу народну, и о конзисторијама*, Српски Сион 16/1906, 248–250.

се Привилегије схвате као извори српске црквенонародне аутономије, намеће се организовање сабора као општенонародне институције. Привилегијама предвиђени *народни сталежи* (свештени, војнички и световни), допуштали су, у ширем тумачењу, организовање Сабора, као што је то био случај и са другим деловима Хабзбуршке Монархије. Овде долази до изражаја персонални карактер српске црквенонародне аутономије, јер су остали делови Хабзбуршке Монархије имали земаљске сталеже.

Избори посланика (*депоутирати*) за Сабор су вршени по епархијама, без обзира на то да ли су они припадали црквеном, војничком или грађанском сталежу. Све одлуке Сабора су, преко царског комесара који је обавезно присуствовао Сабору и представљао највишу државну власт, упућиване двору на потврду у виду молби и жалби (*gravamina et postulata*). О њима су одлучивале надлежне државне институције. Сабор, дакле, није имао право на доношење коначне одлуке, иако су одлуке Сабора у српском народу сматране за коначне и неопозиве. (Точанац, 2014: 128–142)

Основни органи Сабора били су: *Одбор* као виша инстанција за црквено-административне послове. Припремао је предлоге за саборске расправе, проглашавао (обнарођивао) и извршавао саборске закључке итд. Председник Одбора по положају био је митрополит (чешће администратор), а чланове (једног владика, двојицу из свештеничког и петорицу из световног – војног и грађанског сталежа) бирао је Сабор; *Митрополијски црквени савет* је чинио митрополит са још двојицом владика, по тројицом свештеника и световњака, а састајао се више пута годишње, у својству највише инстанције духовног судства. *Народно-школски савет* је био врховна инстанција надзора над вероисповедним школама и другим просветним установама. Сачињавали су га главни школски референт и шесторо лица која изабере Сабор. Посебни органи су били *општенонародни тутори* и тутори посебних фондова на подручју Карловачке митрополије. Старали су се о финансијама, архиви и другим пословима.⁹ На Сабору 1769. године је, из заоставштине упокојеног митрополита Павла (Ненадовића), основан Неприкосновени фонд, из којег су исплаћиване епископске плате и други црквени издаци. (Точанац, 2007 3–19; Иста: 2008; Нинковић, 2014, 187–201)

Ако се сагледа однос двора према српској аутономији, уочава се да је најзначајнији услов за њено додељивање и очување било масовно учешће српског живља у хабзбуршкој војсци, у виду добровољачких (слободних) одреда, војнограничарских и јединица народне милиције. Од Рата за аустријско наслеђе

⁹ Поред саборских аката, из свакодневних потреба Карловачке митрополије, проистекао је обичај издавања епископских и митрополијских уредби, у знатнијој мери присутан од Мојсија (Петровића) и Вићентија (Јовановића) да би врхунац достигао у време Павла (Ненадовића). Чак су и посланице о важнијим празницима имале нормативне делове, врло сличне уредбама. Ове уредбе су често имале тон сличан оном у документима врховне власти. Н. Нинковић, *Пастирске посланице карловачких митрополита од 1749. до 1790. г. као пример беседе код Срба*, Антика и савремени свет, научници, истраживачи и тумачи, уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 297–308;

(1741–1748), граничарске јединице се у великом броју затичу не само против Османског Царства, већ на свим ратиштима где ратује хабзбуршка војска. Стога се оданост српских граничара двору може сматрати важном чињеницом у одређењу става угарских сталежа према српској аутономији. Потреба двора за Границом, као носиоцем безбедности на јужној граници, али и сигурном средству за савладавање унутрашњих сукоба са једне стране, а са друге снага угарских сталежа да принуди двор на испуњење својих захтева, чинили су српску црквенонародну аутономију отвореним питањем кроз цели XVIII век. Из наведена два основна става: дворског, који је Србе сматрао за своје питање; и угарског, која их је држала за провинцијална питања *Краљевине*, проистицале су и све друге околности које су одређивале живот и развој српске црквенонародне аутономије. Органи Карловачке митрополије су настојали да спорове унутар српског народа реше самостално, са што мање обраћања државним властима, које су кроз арбитражање у унутарпривилегијалним стварима користиле прилику да сузе српску црквенонародну аутономију и Митрополију учине непотребном. (Фотић, 2005: 643)

Упадљив је процес јачања Границе у време опадања османске опасности за *Монархију*, упркос чињеници да је основни узрок оснивања Границе управо заштита од османских провала. Повољан модел јефтине и поуздане војне снаге био је пресудан за задржавање и даље развијање граничарског система, без обзира на то што обука граничара није била, како у извештају наводи Јохан Кристоф барон Бартенштајн, на нивоу какав су имале линијске трупе из немачких земаља. (Бартенштајн, 1995: 60–65) У овом контексту, на првом месту је питање Војне границе, па тек онда српско привилегијално питање, јер је српски живаљ већински у Граници. У Граници је дошло до извесне симбиозе српских традиционалних институција и државног законодавства по питању породичне задруге, с обзиром на то да задругу карактерише висока стопа наталитета и висок степен колективне свести, што је структура пожељна у војничкој средини. (Свирчевић, 2011: 30–33; Луковић, 2013: 10–11)

Кнежине су биле институција наслеђена из османског периода, а њихово задржавање у новим управним и политичким условима се огледа у томе што су преко њих вршене власти на месном нивоу. На територијама освојеним 1716–1718 године, кнежеви су имали управну и првостепену судску власт и били задужени за скупљање пореза од народа. Кнежине и војводства су се у Граници одржале до средине XVIII века, а у Банату до инкорпорације 1779. године. Кнежеви у Банату су за своју службу носили и финансијску обавезу према држави – кнежевски дукат. (Илић Мандић, 2015: 25–26) На територији Границе су од 1748. године оснивани слободни комунитети, као посебан облик цивилне управе у војној провинцији. Њихова првенствена улога била је економски развој Границе. На основу Регулатива и Норме,¹⁰ слободни војнограничарски комуни-

¹⁰ Треба нагласити да је и у овом случају владало шаренило прописа, те нису сви комунитети имали једнаку управу, све до регулатива 1787. године. Најстарији регулатив за Петроварадин из 1748. године се разликује од предлога за Енгелсхофеновог предлога за оснивање комунитета из 1747. Норма је донета у виду уговора између Славонске генералкоманде и Земунског магистрата

тети имали су сопствени магистрат и унутрашњу самоуправу, а становништво је било ослобођено војске. (Ћелап, 1967: 4–8; Buczynski, 1991–1992: 185–194)

Организација српске црквено-народне самоуправе и њених органа зависила је, дакле, највише од територије. Онамо где су Срби били већинско (или једино) становништво, границе општина и парохија су се преклапале, док је у мешовитим срединама српска општина (уједно и парохија) била одвојена, обично у посебну четврт. У оба случаја, српска општина је постојала упоредо са државним магистратом. У унутрашњој комуникацији, српске општине су се служиле српским језиком, а затичу се и примери коришћења српског језика и у државним магистратима, у општинама са српском већином, попут Земуна, Карловаца и др. У комуникацији са државним институцијама, коришћени су немачки и латински језик. (Ћелап, 1967: 9; Петровић, 1959: 296–298, 301; Младеновић, 1987: 228–235; Исти, 1992: 140–147)¹¹

У Провинцијалу, српских градова и вароши било је мало, изузев појединих са слободним статусом. Сваки слободни краљевски град или слободно трговиште, имао је повељу о ослобођењу и статут којима је одређиван њихов статус. Слободни краљевски градови имали су највећу аутономију. (Степановић, 2008) Статус који су уживали био је својеврсни облик „колективног племства“ и били су конститутивни чиниоци жупанија. У већим градовима, какви су били Будим, Темишвар, Београд, Панчево и др. постојали су одвојени немачки и српски магистрати, бирани на општинским саборима. На челу магистрата (који је био и првостепени суд, танач) је стајао биров (судија, кнез). Поред бирова, у танач су улазила и дванаесторица ешкута (поротника). Уз бирова је биран и његов заменик (кишбирова). У магистрат је улазио и потребан број писара (нотароша) и тумача, други службеници и помоћници. (Поповић, 1952: 37, 70; Исти, 1956: 125–132) Сходно градским и еснафским привилегијама и земаљским законима, у слободним краљевским градовима, трговиштима или комунитетима, организовани су еснафи, као посебна управноправна установа. (Ћелап, 1958: 77–91; Веселиновић, 1955: 22–37) Слободна трговишта су се налазила на племићким или коморским поседима и њихов статус и састав и надлежности магистрата зависили су од дипломе, тј. уговора који су поједина трговишта склапала са носиоцем властелинства. Основно право које су уживала сва слободна трговишта је право на одржавање сајмова, иако је и оно бивало различито регулисано. (Гавриловић, С., 2010: 46–54)

Процес сужавања српске црквенонародне аутономије могуће је пратити од сâмог тренутка доношења Привилегија¹², али је замах добио 1769. године,

1753. године.

¹¹ Изузетак је програм Арсенија IV на италијанском, што се може тумачити и као дипломатски маневар; да се патријарх у случају хабзбуршког одбијања, може лако споразумети и са млетачким званичницима. С. Гавриловић, *Српски национални програм Арсенија IV Јовановића Шакабенте из 1736/37 године*, ЗМСИ 44/1991, 41–47.

¹² Штавише, већ по завршетку Великог бечког рата је, дипломом из Еберсдорфа 8. октобра 1701. године, одузета јурисдикција српском патријарху, осим на острву Чепељу и у Сентадреји. Ј.

током другог таласа терезијанских реформи.¹³ Илирским регуламентима 1770. и 1777. године српска аутономија је ограничена на област црквених и просветних питања, уз то да је двор задржао право коначне одлуке. Регулamenti су у народу лоше прихваћени, што је имало одјека у саборским представкама. Након доношења другог Регулamenta, укинута је Илирска дворска депутација и њени послови стављени у надлежност Војне границе и Угарске дворске канцеларије. Као одговор на жалбе, двор је 16. јула 1779. године донео Деклараторију. Већ у §1 Деклараторије стоји да су Привилегије српском народу *додељене и потврђене са двора*. Деклараторијом је прописано да су за световне ствари (§2) надлежне искључиво земаљске власти. Питања духовног судства решена су Конзисторијалном системом 1782. године, која чини органско јединство са Деклараторијом. (Радонић, Костић, 1954: 97–98, 126) Престанак важења Привилегија у буквалном значењу (*privi leges* – по посебном закону) означено је њиховом инартикулацијом на Дијети 1790–1792. године, законским чланцима 27/1790 (о грађанским правима и верској и просветној слободи православних) 10/1792 (о делегирању потребних православних чиновника у Угарску дворску канцеларију и Намесничко веће). (Радонић, Костић, 1954: 179–183) У новим околностима након Француске буржоаске револуције, изменила се и политика Хабзбуршке Монархије, која је испољавање националних посебности гледала као угрожавање сопственог опстанка.

Из наведеног произилази да су одредишне тачке српске црквенонародне аутономије биле Привилегије, али, у једнакој мери, такође и територијална организација и актуелни политички тренутак у унутрашњим и иностраним односима Хабзбуршке Монархије. Правно-политички положај српског народа у Хабзбуршкој Монархији умногоме је зависио од односа који су различите државне установе заузиле према њему. Надлежности и делокруг власти појединачних институција током XVIII века није био прецизно одређен, што је остављало простора владарској арбитражи. Аутономија коју је српском народу, хабзбуршки двор дао путем Привилегија, била је ограничена овим условима територијалне поделе и надлежности дотичних земаљских власти. У оним областима, административно-територијалним целинама где је српски народ чинио већинско становништво, Привилегије су поштоване у већој мери. Насупрот томе, онде где је српски живаљ био у мањини, његова права су уважавана само изузетно. Различити правни акти: статuti, регулamenti, нормативи, урбари итд. имали су предност над Привилегијама. Мора се имати у виду да народна аутономија у модерним државама које се изграђују током XVIII века може бити остварена само унутар посебне територијалне целине. Персонална аутономија, каква је била српска, гарантована је једино у верским, културним и просветним питањима. (Симеоновић Чокић,

Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII, XVIII веку*, Нови Сад 1929.², 127.

¹³ Миту Костића је управо овај процес реформи 1769-1779 навео да закључи да је тај период кључан у српском XVIII веку. М. Костић, *Основа једне нове концепције српског XVIII века*, Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку. Одабране студије (прир. В. Ђокић), Загреб 2010, 11–16.

1940: 85–86) Међутим, управо персонални карактер српске аутономије у Карловачкој митрополији допринео је изградњи модерне националне свести српског народа и обнови његове државности.

Објављени извори

- Gavrilović, S., (1964). Prilozi istoriji seljačkih nemira u Hrvatskoj i Slavoniji 1778–1848, *Historijski zbornik*, 17, 115–181.
- Receuil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, tome 1re, (1300–1789), (ed. Noradounghian ef. Gabriel), Libraire Cotillon, Paris 1897.
- Барон Бартенштајн, Х. Ј. (1995). *О расејаном илирско-расцијанском народу, (1761)*, Београд – Ваљево.
- Војин, Д. (1977). Представке, жалбе и тужбе Срба крајишника Банске крајине из прве половине XVIII века, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, 5, 19–53.
- Гавриловић, С. (1972). Две вести о Србији и Балкану из друге половине XVIII века, *Историјски часопис*, 19, 277–281.
- Гавриловић, С., (1980) Извештај коморског саветника Г. И. Еберла о Славонији и Срему прве половине XVIII века, *Зборник Матице српске за историју*, 22, 111–136.
- Гавриловић, С., (1991). Српски национални програм Арсенија IV Јовановића Шакабенте из 1736/37 године, *Зборник Матице српске за историју*, 44, 39–48.
- Грађа за историју Војне границе*, књ. III, *Вараждински генералат (1595–1704)*, (ур. С. Гавриловић), САНУ, Београд 2006.
- Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, (прир. Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин), Филозофски факултет, Нови Сад 2007.
- Митровић, М. (1988). *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу 1717–1740*, САНУ, Београд.
- Младеновић, А., (1992). Језик трију сентандрејских писама из првих деценија XVIII века, *Сентандрејски зборник*, 2, 137–148.
- Младеновић, А. (1987). Карактер језика неких писама будимског епископа и карловачког митрополита Вићентија Поповића из првих деценија XVIII века, *Сентандрејски зборник*, 1, 225–236.
- Нинковић, Н. (2013). Пастирске посланице карловачких митрополита од 1749. до 1790. г. као пример беседе код Срба, *Антика и савремени свет, научници, истраживачи и тумачи*, уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд, 297–308.
- Повеља Слободног и краљевског града Сомбора*, (прир. М. Степановић), Историјски архив, Сомбор, 2008.
- Радонић, Ј. (1929.²). *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII, XVIII веку*, Матица српска, Нови Сад.
- Радонић, Ј. Костић, М. (1954). *Српске привилегије 1690–1792*, САНУ, Београд.
- Руварац, Д. (1906). Резолуција царице Марије Терезије митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку, у којој се понављају пређашње резолуције, да се он не сме сматрати и држати за главу народну, и о конзисторијама, *Српски Сион*, 16, 248–250.

- Точанац, И. (2007). Општенародни тутори, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, 28, 2–20.
- Ђелап, Ј. (1958). Прилог грађи за историју еснафа у Земуну у XVIII веку, *Годишњак Града Београда*, 5, 77–94.
- Чолић, Јб. (1996). *Турски документи за историју Српске православне цркве. Фонд Глише Елезовића*, Архив Косова и Метохије, Приштина.
- Шулетић, Н. (2011). Берат патријарха Калиника I, *Зборник Матице српске за историју*, 83, 97–104.

Референце

- Buczynski, A. (1991–1992). Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta 1748–1850, *Arhivski vjesnik*, 34–35, 185–194.
- Hochendlinger, M. (2003). *Austria's War of Emergency: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*, Longman, New York – London.
- Ingrao, Č. (2014). *Habzburška Monarhija 1618–1815*, Centar za regionalizam – Zadruga Res Publica-Mostart, Novi Sad – Beograd.
- Kann, A.R. (1974). *A History of the Habsburg Empire*, California University Press, Berkley.
- Мађуран, И. (2005). *Оснивање војне границе у Славонији 1702*. Градска и свеучилишна књижевна библиотека Осijek, Осijek.
- Веселиновић, Ј. Р. (1955). Развитак и унутрашњи живот српских заната на тлу Војводине од XVI века до укинућа у 1872. години, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 11, 22–39.
- Гавриловић, В. (2012). *Племство код Срба у јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Историјски архив Срема, Сремска Митровица.
- Гавриловић, Владан, Нинковић, Ненад, Срби у Хабзбуршкој монархији током XVIII века – између Бечког двора и угарских власти, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 39, Нови Сад 2014, 69–82.
- Гавриловић, С. (2010). Типологија панонских градова (XVII–XIX век), *О Србима Хабзбуршке Монархије*, Српска књижевна задруга, Београд, 43–56.
- Гавриловић, С., *Земљишни односи и привређивање фрушкогорских манастира у XVIII и XIX веку*, Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније од краја XVII до средине XIX века, Матица српска, Нови Сад 2006, 260–275.
- Грујић, Р. (1929). Проблеми историје Карловачке митрополије, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, 53–65, 194–204, 365–379.
- Група аутора, (1994.²). *Историја српског народа*, III-1, *Срби под туђинском влашћу*, (ур. Р. Самарцић), Српска књижевна задруга, Београд.
- Група аутора, (1994.²). *Историја српског народа*, IV-1, *Срби у XVIII веку*, (ур. С. Гавриловић), Српска књижевна задруга, Београд.
- Ђорђевић М. (2015), Србија као провинција Хабзбуршке монархије у првој половини 18. века, *Тематски зборник радова са четвртог међународног научног скупна Наука и савремени универзитет „Државност, демократизација и култура мира“*, 4/2, 131–144.

- Ђорђевић, М. (2018). *Краљевство Србија 1718–1739*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Ивић, А. (1929). *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Матица српска, Нови сад.
- Илић Мандић, Ј. (2015). Банатска војна крајина у 18. и 19. веку, *Усмена традиција у Банатској војној граници*, Нови Сад, 17–35.
- Костић, М. (2010). *Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку. Одабране студије* (прир. В. Ђокић), Просвјета, Загреб.
- Кркљуш, Љ. (2018). О правном положају Срба у јужној Угарској – стварност, жеље и контроверзе, *Зборник Матице српске за историју*, 98–2, 31–66.
- Луковић, Л. (2013). Кнежинска и племенска самоуправа код Срба: порекло и институција, *Наша прошлост*, 14, 9–30.
- Медаковић, Д. (2001). Државотворна идеја код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века, *Глас СССХС-11 САНУ*, 44–78.
- Микавица, Д., Гавриловић, В. (2013). Друштвенополитички статус Срба у Хабзбуршкој Монархији – од Леополдовских привилегија до Деклараторије, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 143–2, 267–275.
- Нинковић, Н. (2014). Администрирање Карловачком митрополијом епископа Мојсија Путника, *Истраживања*, 25, 187–201.
- Нинковић, Н. (2018). *Митрополит Павле Ненадовић*, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад.
- Пал, Т. (2004). Дипломатска активност Ференца Ракоција II, *Истраживања*, 15, 155–169.
- Петровић, К. (1959). Карловци и карловачко становништво од 1753. до 1815, *Историјски часопис*, 9–10, 295–312.
- Поповић, Д. (1956). Општинска управа у Београду за време аустријске власти (1718–1739), *Годишњак Музеја Града Београда*, 3, 125–134.
- Поповић, Ј. Д. (1940). Плећство, *Војводина, II, Од Велике сеобе (1690) до Темнишварског сабора (1790)*, Нови Сад, 111–137.
- Поповић, Ј. Д. (1952). *Срби у Будиму од 1690. до 1740*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, (прир. А. Фотић), Служба, Београд, 2005.
- Свирчевић, М. (2011). *Локална самоуправа и развој модерне српске државе. Од кнежевине до општинске самоуправе*, Балканолошки институт, Београд.
- Симеоновић Чокић, С. (1940). Српске привилегије, *Војводина, II, Од Велике сеобе (1690) до Темнишварског сабора (1790)*, Нови Сад, 48–86.
- Стајић, В. (1940). Грађанско друштво и сељаци, *Војводина, II, Од Велике сеобе (1690) до Темнишварског сабора (1790)*, Нови Сад, 164–269.
- Точанац, И. (2008). *Српски народно-црквени сабори од 1718. до 1735. године*, Историјски институт, Београд.
- Точанац, И. (2014). Настанак и развој институције Српског народно-црквеног сабора у Карловачкој митрополији у 18. веку, *Зборник радова са научног скупа Три века Карловачке митрополије 1713–2013*, Сремски Карловци – Нови Сад, 127–144.

- Ђелап, Ј. (1967). *Земунски војни комунитет 1717–1881*, САНУ, Београд.
- Форишковић, А. (1980). Привилегије Срба у Угарској 1740–1780, *Зборник Матице српске за историју* 22, 7–16.
- Форишковић, А. (1981). Плећство код Срба у угарској у XVIII веку, *Зборник Матице српске за историју*, 24, 37–49.
- Швикер, Х. Ј. (1998). *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица Српска – Гутенбергова галаксија, Нови Сад – Београд.

STRUCTURES OF THE SERBS' ECCLESIAL-NATIONAL AUTONOMY IN THE HABSBERG MONARCHY FROM 1690 TO 1792

Abstract

The paper analyzes the factors of Serbs' Ecclesial-National Autonomy in the Habsburg Monarchy during the 18th century. The aim of the paper – starting from the view that a whole is a structure in which the relations between its part affect, also with the acceptance that the structure is a congregation of microstructures – to present how and to what extent different factors influenced the developing and forming Serbs' Ecclesial-National Autonomy. Self-governing Serbian Orthodox Archibishopric was holder of the Serbs' Ecclesial-National Autonomy, but the basic documents of its existence in the Habsburg Monarchy were the Serbs' Privileges from 1690-1695. With the modern states developing processes, especially during the absolutismus construction's period, the advantage over the personal autonomy (such as Serbs' was), had a teritorial state organization. Based on published sources and relevant literature, it can be concluded that Serbs' Ecclesial-National Autonomy in the Habsburg Monarchy was primarily determined by the *raison d'état* for this Empire, and degree of autonomy was conditioned by state interests too. Respecting the normative acts for Serbs' Ecclesial-National Autonomy depended primarily on the interests of the territorial authorities on whose territory a part of the Serbs' people lived on.

Key words: Serbs' Ecclesial-National Autonomy, The Habsburg Monarchy, Structure, The Metropolitanate of Karlovci, 18th Century.

Стеван Д. Јовићевић¹
 Филолошки факултет
 Универзитет у Београду
 Ментор: доц. др Александра Угреновић

УДК 821.163.41.09“14“
 Димитрије Кантакузин

ДИЈАЛЕКТИКА АФЕКТИВНОГ СВЕТА У „ПОСЛАНИЦИ КИР ИСАИЈИ” ДИМИТРИЈА КАНТАКУЗИНА

У овоме раду разматрају се дијалектичка природа и тематски распон Кантакузинове мисаоне путање кроз тумачење својеврсног триплета репрезентативних мотива „Посланице кир Исаији”, што сугестивно премашују оквире ригидне средњовековне поетичке парадигме, чинећи тако да уобичајени жанр књижевне посланице буде у извесном смислу надићен – мотиви љубави, сагрешења и смрти. У настојању да одгонетнемо суштинску природу казивачког гласа који не престано трепери између трагичне збиље и вере у могућност спасења, између субверзивног антрополошког песимизма и ведрога религијског оптимизма, руководили смо се оним принципима анализе дела који подразумевају расветљавање чисто књижевних феномена, уз нужни осврт на културно-историјски контекст важан за саму генезу дела.

Кључне речи: дијалектика, љубав, сагрешење, смрт, песимизам.

Први целовит превод Кантакузинове „Посланице кир Исаији” са српскословенског језика добили смо 1993. године, захваљујући раду Јасмине Грковић-Мејџор (Grković-Mejdzor, 1993), премда је и пре тога одређене делове превео Ђорђе Трифуновић (Trifunović, 1963). Већ због самог културно-историјског и друштвеног значаја раздобља коме је Димитрије Кантакузин припадао у погледу статуса оновременог књижевног језика у Срба и историјског положаја ондашње српске државе, неретко су делима овога аутора² приступали историчари и филолози, а не само изучаваоци књижевности. Будући део једне специфичне духовне атмосфере, којом је тадашњи Балкан био заогрнут, а коју превасходну карактеришу изразито бурна историјска времена и експанзионистичке тенденције Османлија, одређени број чланова породице византијских Кантакузина задесила је слична судбина као и велики број избеглица из Бугарске и Грчке, земаља увелико похараних од Турака, и довела их у Србију. Живот Димитрија Кантакузина, једне од најзнаменитијих књижевних фигура XV века, највећим делом везан је за велики средњовековни град Ново Брдо, „град заиста сребрни

¹ stevan.jovicevic.96@gmail.com

² Већ овде ћемо споменути како ословљавање средњовековног ствараоца аутором узимамо са нарочитом резервом због специфичности смисла које ауторство има у старој српској књижевности у односу на нову.

и златни”, како га је назвао Константин Филозоф. О навелико помињаним трагичним збивањима и друштвеним превирањима у Србији током XV века, као и о извесним друштвеним повластицама које су уживали чланови ове угледне породице, било је заиста мноштво исцрпних научних анализа и документација (поједине од њих биле су у највећој мери на томе и засноване), те се стога овде нећемо тиме опширније бавити, већ ћемо се од њиховог свеколиког доприноса српској науци о књижевности послужити само оним аспектима који се односе на могући одраз тих историјских (не)прилика на Кантакузинову стваралачку палету нијанси којима литерарно уобличава „најбоље и најзначајније остварење читаве српске епистоларне књижевности” (Bogdanović, 1980).

Посланица је доста обимна, део је једне шире и несачуване преписке са доместиком и познатим композитором Исаијом, што препознајемо из фрагментата Кантакузинових речи са почетка дела – *Твоја поучна посланица показује се просветљена речима божаственим [...] Посматрам тако твоје писмо нама [...] Убеђујеш ме, чак и заповедаш, говорећи: посети ме писањем духовних речи.* „Посланице кир Исаији” се, дакле, стилски уподобљава жанру, али га, на неки начин, и премошћује – сажетост (нерасплинутост), јасноћа и драж писма, као најважнији чиниоци стила посланице, уједно су и остварени и надиђени смислом за композициону прерасподелу тема и вештином у служењу различитим књижевним традицијама, те се тако чак и на плану доследности чисто формалним обележјима жанра одражава унутарњи дијалектички немир својствен Кантакузиновој поетици. Називајући га писцем максима, Милан Кашанин отуда закључује како „вредност и значај Кантакузинових мисли није толико у њиховој оригиналности колико у лепоти њиховог дефинисања” (Kašanin, 1990: 474). Иако је превасходно окарактерисан као песник (Bogdanović, 1990: 227), Димитрије Кантакузин се и те како показује вичан у прозном исказу, упркос томе што и сам наводи своје дело као стихове (*Ово ми, следбениче вишњих и божаствених, у стиховима прими*), што видимо у његовом сувереном владању текстом, свешћу о границама простирања одређених садржаја, као и смислом за структурно уобличење и семантичку носивост сваке потоње тематско-мотивске целине. Тако он, на пример, служећи се топосом самоунижења, каже – *Ваља окончати беседу, јер је веома одужисмо, разумом оскудни и сиромаштвом речи савладани*. Премда поетика средњовековне књижевности, која почива на строгим уметничким канонима, не подразумева измишљање већ изражавање аутора у овире постојећег, поједине особености Кантакузиновог стваралачког манира и поетичке одлике његових најбољих остварења вешто се опиру подвођењу под какву овешталу жанровску класификацију или књижевнонаучно упојмљавање, непрестано лишавајући сваког проучаваоца српске медијевалистике, да их сагледа у оквирима пуке једнозначности. Из тог разлога и не чуди што готово сви изучаваоци Кантакузиновог опуса увиђају изузетно снажну конотативну блискост између стила, мотива и атмосфере „Молитве Богородици” и „Посланице кир Исаији”.

Већ из самог композиционог устројства посланица, које Ђорђе Трифуновић дели на шест тематских целина (Trifunović, 1990: 269), видимо да је

највише пажње посвећено трећем и четвртом делу, у којима се говори о различитим примерима развраћености у друштву, који као да највише разједају аутора, јер ту у највећој мери долази до изражаја стешњеност песимизма са извесним субјективним моментима (основни извор невоља он управо види у сагрешењима, те стога осећа потребу да утиче на промену таквог стања); тон је ту најдинамичнији, а мисли се највише распламсавају – *Страсти узросташе и набујаше, греси се умножише, и до ушију Господа Саваота дођоше. Грабежи неправедне и отимања, неправда и насиље, неуздржавање и грамзивост, блуд и свакаква нечистота, завист и мржња, среброљубље и охолост, лагања и осуђивања, мржња на брата и убиства, немилосрђе и мржња људи.* „Распад духовног живота уништава све наде и води право судишту смрти” (Trifunović, 1963: 31) примећује Ђ. Трифуновић. Читав овај спектар слика оцртава стање морално посувраћених личности услед вишеструких сагрешења, при чему ваља напоменути да аутор ту не изузима ни себе као световно лице – *Живот је мој греховима смуђиван, у злобама различним, лукавству и скврнућу се ваља, јер лењошићу, некајањем и неуздржавањем лажем. Каткада се безмерно горди и радује некој мајушној слави или тешком страдању својих непријатеља, а изнад свега љубави блудној, [...] Просветљења лишен, јер у разуму безакоња починих, у знању сагреших, и вољно се демонима покорих.* Њега одвише тишти унижење пред самим собом, не осећа никакву личну вредност и то га доводи до очајања, јер не успева да се уприсутни у врлини и на тај начин цени себе. Упркос овим помно побројаним аспектима сагрешења који унеколико и превазилазе типичне обресе топоса самоунижења, Кантакузин осећа потребу да се на неки начин оправда, огради, смело поневши крст судбине на својим плећима и осмеливши се да изрекне нешто од сопствених животних назора, те можда тако помогне другима, па и себи (у том смислу је уочљив уплив субјективизма којим се иде корак даље од пуког посланичког обраћања реципијенту) – [...] *али сам себе осуђујем праведно, да се не превари ко у мени, мислећи да у мени не постоји ништа богоугодно. [...] Преузећу божији суд и савест испитавши, осуђеног себе налазим и горкој муци изложеног, горење вечнога огња вољом својом сам себи у разуму створих* (подвукао С. Ј). Подвучени исечак из дела можда је најсугестивније место у читавој Посланици, јер не само што „показује сложеност књижевног мишљења и стварања Кантакузиновог”³ већ и у пуном сјају одражава дијалектичку разбукталост једног нарочитог субјективитета који осећа потребу да каже више, који је „сав обузет мишљу на будуће страдање” (Trifunović, 1972: 277).

Естетска вредност дела, као најплодотворније достигнуће уметничког остварења, постигнута је управо у оним деловима где аутор начињава једно стваралачко исклизнуће, један књижевни искорак изван поетичких одлика својствених жанру посланице, те је у том смислу досезање највишег уметнич-

³ Професор Трифуновић такође указује да се вечни огањ среће као опште место у византијској поезији. Исто тако, мотив осуде себе пре страшног суда као такав је опште место, али овде је веома вешто продубљен на стилском плану, те усред прозног текста изгледа као какав поетски уломак.

ког домета несумњиво подразумевало отклон у памћењу и даље живих трагичних догађаја за српски народ, као својеврсних искуствених реалија са којима је Кантакузин био саображен. Последња нит до које је проницљиво песничко око досегло корелирала је са оним елементима који нису били усидрени у оквири-ма реалности, већ је посреди једна довитљива стилска обрада контекстуализованих елемената средњовековне поетичке парадигме и топики. Аутор успева да у потпуности одстрани оне нити које се тичу биографског, искуственог подстицаја за настанак дела, свесрдно се предајући онима које сачињавају посве другачије обојено уметничко плетиво. Тек у детаљима препознајемо просторне и временске одблеске оновремене стварности (о којој нас делом обавештава и Константин Михаиловић у својим „Јањичаревим успоменама”) – *Авај мени, наиђоше на нас народи о којима некада слушаху наши оци, и због безакоња примисмо горка искушења од њих. [...] Цркве разорене бише, мошти светих уништене, светиње изругане, чисто оскврњено.* Постоји некаква чудновата, кошмарна туробност и резигнација испод привидне смирености и мелодијске благодсти стилског израза; испод површине која је, тако рећи, непокрена у својој крутој парадигматској заокружености, кључа немерљиво језгро људске трагичности. Песнички надарен судеоник таквога времена не само што поражавајуће стање савремености доводи у везу са временом пророка Јеремије, побраја све ступњеве укаљаности човека пред Богом и видове зле коби која се надвила над српским народом већ и сматра да је сва несрећа којом су грешници подјармљени посве оправдана – *[...] страдамо праведно за безакоња наша. [...] Догађа се чудна ствар: Бог нам царство нуди, [...] и не слушамо га. А ђаво је непријатељ и противник наш, [...] и слушамо га и љубимо. [...] Нема вида злобе који не прођосмо, нема безакоња које не сатворисмо, нема греха са којим се не сјединисмо. [...] Божаствену ризу криштења од Владике примисмо, [...] Пошто је не сачувасмо, [...] приличи да нам се вежу руке и ноге, да будемо избачени из ложнице и да будемо твар за огањ и јело црвима. [...] Праведан је, чусмо тако, повратак у земљу, јер не беше право да буде бесмртан ко самовољно паде у зло.* И поред тога што ће мудрим саветима покушати да промени такво стање, у Кантакузина остаје непремостив жал због свести о највећем почињеном греху – увреди Бога.

Свеобухватност стања каквим нам аутор предочава сопствени живот, изражена његовим осећајем инфериорности спрам незлобивости и изворне чистоте узорних монаха за које подозрева да постоје у ондашњој српској држави, била је потребна како би се васпоставио тематски распон онога што ће представљати срж Посланице и уоквирио делокруг његове превасходно песничке уобразиље. Регистар тих осећања од самољубља и прецењивања сопствене вредности до презрења и гнушања себе самог (при чему треба да будемо непрекидно обазриви због честих топоса) осликан је обазриво градираним стањима духа, чије су исходниште дубока унутарња трвења, а која кулминирају оштром осудом црквених достојанственика, због сагрешења каква и њему као световњаку нису у појединим видовима страна, и подривачким антрополошким песимизмом, услед проневерности божјих

датости, где је све назначено из једне нарочите личне перспективе (отуд оваква озлојеђеност духа и заостреност мисли) – *Рећи ћу нешто и ја њима, иако не приличи ово моме положају. [...] А шта ћете ми рећи, ви, који прваци цркве и пастири стада по својој вољи постасте, а не желите се учењу божаственог апостола Павла покорити, [...] већ се, божаствена замрзевиши правила, одрекосте учења светих.* Сувереност аутора у приљежном истицању чланова црквених закона за кажњавање додатно осликава сву горчину, јеткост и раздраженост његове душе. Сви слојеви друштва крајње су негативно представљени – *Архијереји неосвећени; [...] Свештеници неуки; [...] Иноци [...] у неуздржавање са среброљубљем смешаше се; [...] охолост влада. [...] Световњаци неправедни и слични мени, безаконици, завидни, блудници, убице и томе слично. Неста добродетељ, преумножи се злоба.* Кантакузин не изоставља да спомене и тадашњег цариградског патријарха Рафаила – *А такав сада би лажноимени учитељ мудрости који злбом и коварством у великоме обилује. [...] апостолски и велики престо освоји својим лукавим и, изнад свега, неподвижним коварством, обилно подмићиван даривањем злата.* Од свих наведених слојева црквених првака ипак највише поражава критика инока, будући да су, према мишљењу Кантакузина, управо они заслужни што српски народ нису задесиле још веће несреће – *Шта само заустави, како мислим, врхунац зала – молитве неких божаствених људи који пустиње проходе и од људи су удаљени, сабеседници, сакупљени љубављу према јединоме Богу. [...] Слушах да су молитве њихове као стена најтврђа за заустављање гнева божијег.* Поред тога што све ово представља „јединствено сведочанство о српској цркви у првим годинама робовања” (Trifunović, 1963: 31), чини нам се да би ово потцртавање свеколике огрезлости у греху најпре требало сагледати као учвршћавање једне крајности ауторове мисли којој се, како ћемо видети, дијалектички супротставља друга крајност (религијски оптимизам и вера у духовно спасење) и као први стадијум у покушају да се одгнетне разлог допадања ондашњих хришћана тако тешког положаја, када се најпре полази од песимистичког потврђивања крајње незавидног актуелног стања, што је донекле и природно. Ипак, Кантакузин као да осећа како простом осудом и побрајањем сваковрсних сагрешења не може освестити заблуделе (можда као ни себе?) – лук његових мисаоних рефлексија намах се истеже, испуњава самилошћу и религијским оптимизмом, те он покушава да им укаже на пут избављења и да их морално подучи – *Шта вам је, земаљски анђели и владаоци света? Оставите кал и блато и не бавите се тиме. Оставите нешто и за дух. [...] Слушајте, дакле, ви који сте добра добили, а зло ово чините и делате, и рећи ћу вам: докле ћете да храмљете на оба бедра? – док добро не изаберете и зала се оставите, док се световног не избавите, одрекавши га се, себе се не присетите и ум ка вишињем не узнесете. [...] Ако си збиља пожелео следити Христа [...] припремај се, али не за оно што је на земљи красно и слатко, [...] Већ за шта? [...] за све мучно и страдално, што радосно преводи у божији живот.* Овде Кантакузин преузима улогу каквог проповедника који постулира целисходно сабране божје датости.

У свеопштем болу због незавидног положаја хришћанске пастве пред Богом и немогућности да олако докучи мисли које би повратиле веру у спасење,

Кантакузин уједно и осуђује свој народ због бројних злодела и саживљава се са њим – *Плачем горко, шта данас хришћанима предстоји?* Овде се осећа јак унутрашњи немир који се разгорева и чији је мрачни песимизам само најподобнији вид застирања тог немира, будући да сам зачетак тог песимизма исходи и из личног незадовољства. Откако је успео да разатка оне суштствене нити смисла и тако проникне у срж нечег исконског, до тада њему непојамног, тај песимизам задобија статус необоривих истина, од универзалног је значаја и постаје нешто јамачно, свепрожимно, јер духовна стремљења аутора обеснажује дубина заглибљености човека у греховноме калу – *где сада љубав пребива и добродетел се држи и побожност истинска? Ја не мислим да постоји, [...]* *нужно је споменути грехе због којих страдамо [...]* *и теже него давно Израил.* *Они чекају да добију слободу, [...]* *а мислим да ми то нећемо добити, јер, [...]* *умножавамо грехе мучења достојне, гнев божији изазивајући. [...]* *Зато, тешко нама, авај, јер ниједан плод не принесмо Господу своме, ни добро дело, ни делање прилично. Због тога не чекај да ћеш награду добити, јер се достојнима не учинисмо [...]* *и немамо сада оног који би избавио заступљењем или молитвама [...]* *Нема међу људима онога који исправља [...]* *Ко ће се данас спасти?* (подвукао С. Ј).

Тако се жанр посланице заправо показује као својеврстан књижевни опшив, у који су уткане мисаоне рефлексije, путем којих провејава свест о неизрецивости суштственог и смислотворног са једне, и тежња да се и у најпрофанији животни садржај утисну сазнања до којих се посредством њих сеже са друге стране, а стваралац уједно постаје медијум који преноси опште истине о свету. Тако је читав ток унутарњих трвења истовремено и процес самоспознаје ауторовог места у свету, при чему он, путем различитих мисаоних активности, подробно појашњава, оранизује и пречишћава саму мисао у дијалектичком саодносу њених полова – љубави и смрти, критике и емпатије, осуде и позива на покајање. То је одсудна тачка развоја унутарњег збивања, којом се оглашава обрт у стварачевој свести – из настојања да се препозна сопствени губитак и утврди кривац, због актуелног стања прелази се у напредовање ка стицању душевног склада. Управо ту се огледа контрастирање основних смисаоних тонова којима се Кантакузинове визије крећу, чиме се надасве удаљава од емпијске подлоге, јер, како је у српској науци о књижевности већ запажено, он је стваралац који „нас одводи у тмину и светлост, у сан и јаву, у понор и васељену” (Trifunović, 1963: 9). Како ток збивања и на унутрашњем и на спољашњем плану одмиче, начин на који је писац представио себе и друге управо се услед пренаглашености потребе за моралним дидактизмом и екстатичким вапајима за променом, које на језичком плану репрезентују низови императивних глаголских облика, све више удаљава од чисто проповедног тона и уобичајених теолошких фраза каква су несумњиво била блиска сензибилитету иоле образованијег и интелектуално освешћенијег средњовековног човека – *оставите, побегнимо, напустимо, не будимо, не лишимо се, уздржите се, обуздајте, одбаците, одреците се* и др. Свеколико прегнуће аутора да досегне онај непатворе-

ни духовни идеал предочено је, поред дубоко укорене свести о сопственој грешности и искренога покајања, уједно и чуђењем што се ико уопште усудио да пренебрегне закон Христов и следи путеве Сатане, као и уобичајеним мотивом недовољности суза којима би грешник окајао своје грехе, што се надасве уклапа у алегоријски дух Посланице који трага за начинима отргнућа из духовног незнања, где између редова читавамо трагове оновремене атмосфере која је сва била у знаку уздрманости човекових идејних и моралних ослонаца – *Ми сагрешисмо и Господ се разгневи, ми се не окренусмо од злобе и супротстависмо се божијем човекољубљу безакоњем и подложни смо ударима највећим. [...] Стога и мноштво суза требујем, за изравнање са тиме, за воду крштења мојега, да мошти у њих потопим, да их опет оскврњене и грешне омијем другим крштењем и покајањем.*

Као допунски елемент обрта, који се приметно у ауторовој свести, намеће се његово промишљање о својеврсном триплету тема (љубав, греси и смрт), које иначе често фигурирају у Кантакузиновом већ споменутом лирско-медитативном кључу поимања света, а овде су до танчина рафиниране. Вероватно, до данас најбоља студија о овој Посланици, коју карактеришу свевремени значај, и сходно томе, вредности увек актуелне и никад до краја рашчитане, јесте студија Ђорђа Трифуновића, где се по први пут свестрано приступа чисто књижевним феноменима ових трију тема (Trifunović, 1963: 21–36).

Љубав као тема има изузетно повлашћено место у Кантакузиновој Посланици, иако јој је посвећено мање места неголи смрти, већ због саме чињенице да управо љубав, поред бојазни да буде саблажњен првим и највећим људским грехом – непослушношћу, наводи као разлог писања кир Исаији, и прво слово, одмах после преамбуле, посвећује опширном говорењу о њој, која је, како и сам већ на граници поезије пише, *слатка и блага, красна и жељена, савршена и сведобра, света и сјајећа добродетељима, основна и прва*. О свеукупној сложености односа према теми љубави највише можемо видети из друге композиционе целине, где, ако се тако може рећи, долази до извесног подвајања аутора и појединих готово лирски обојених деоница, чак њиховог осамостаљивања од свога творца и прометања у готово одељене и по себи целовите смисаоне целине, у којима на први поглед препознајемо Кантакузинову превасходно песничку вокацију и његов несумњив таленат – *Као када неко у светли, благи и чисти дан у подне стане под сам тај сунчев круг, тако да је усправан, да ни овамо ни онамо сен не прелази свуда где год се обазре, сунчеву види светлост, и ништа друго. Тако и онај ко љубав истинску стекне, по човекољубљу Владике, према њему и људима, и њеном светлошћу озари душу и ум и срце, све добродетељи себи ће привући и у њих ће се обући као у скупоцену ризу. Кантакузин савршенством и главом добродетељи превасходно назива љубав према Богу, за коју каже да њој од постојећег ништа слично није, јер она је добродетељи корен, а онај који љубав истинску стекне, [...] све добродетељи себи ће привући и у њих ће се обући као у скупоцену ризу. Поред вере и подвига, љубав, чију делотворност аутор настоји да опримери навођењем детаља из живота најупечатљивијих старозаветних јунака и цитата из дела апос-*

тола Павла и Јована, једна је од најснажнијих видова превазилажења тегобних животних неприлика. Како то примећује Драгиша Бојовић „Његово поимање љубави је традиционално хришћанско, а својства су јој божанска. Зато је *светла и светлосрачна*, као што је код Симеона Новог Богослова *огањ и сјај, облак светлости и сунце*” (Војовић, 2002: 95–96).

Када је посредни Кантакузинов однос према смрти и ономе што је она за њега представљала, ствар у потпуности бива сложеније конотирана, нарочито ако имамо у виду контемплативну страну тога односа, оличену кроз суштаствено саображавање Посланице са једним особитим видом самокритичког преиспитивања, јер – како пише Ђ. Трифуновић – „Смрт обузима сва Кантакузинова чувства – и на тегобној јави и у песничким сновиђењима. [...] Она је део Димитријева живота, део његова доживљавања света. [...] Стога за Кантакузина и нема разлике између јавствене и сновидовне смрти” (Трифунović, 1963: 28–29). Као што смо то већ напоменули, она је праведна казна за свеопшту огреховљеност народа, међутим, оно што изненађује јесте заправо колико дубоко је та тематско-мотивски богата и сугестивно разбокорена визија смрти укорењена у самој сржи ауторове свести. Тако ће он, говорећи о српском народу у његовом тоталитету, најпре песимистички рећи да *био богат у животу или убог, славан или неславан, праведан или грешан – свако ће смрт примити и најтеже разлучење душе и тела, авај мени [...] грешни и мени слични љуто и горко и болно се разлучују. Смрт је грешнику тешка* (подвукао С. Ј), што нам сугерише да „нема избављења од смрти. Не може га бити. Нема ни утехе” (Isto). Међутим, одмах ће уследити прозни исечци који треба да као смицаони и значењски опозит употпуне дијалектичку природу шаролике фабуларне нити којом је дело прожето – *Али ко у добродетељима богоугодно проживи, тај је блажен, смрти се неће устрашити. Радујући се, јер му се тама смрћу замењује, у живот вечни преходи у весељу. [...] Покајању приступимо, барем се од сада обратимо, [...] Од сада наду у спасење стекавши, нећемо се бојати смрти, [...] већ ћемо с радошћу великом и весељем духовним у тамошња насеља прећи.* Тако казивачев глас варира од радикалног антрополошког песимизма, непосредно везаног за овај свет, до крајњег оптимизма, који се увек тиче религиозне духовности. Тако једну мрачну визију старења, представљену следећим речима – *Јер, када те оставе моћи живота, недокучивост је одасвуд и бол неутешна. Нема исцелитеља, нема ближњих. [...] уздахнућеш из дубине срца, и никога ко би се сажалио нећеш наћи, и казиваћеш нешто јадно и немоћно. А нико те неће услишити, јер све што кажеш, осудиће се као сујетно* – превазилази позивањем човека да све то спречи покајањем, утирујући пут његовоме избављењу – *Покај се за зле помисли и дела, за које ћеш рећи тада у болу срца свога: авај мени, беде, не умих се од злих намисли и делања! [...] Зван бех и чух, учен и не обраћах пажњу, казано беше и ја се смејам. Ово ћеш овако рећи, плачући над собом, ако уграбљен будеш пре покајања.* У оквиру мисаоне расправе са бићем једне до танчина упризорене и крајње ликовно представљене визије смрти ⁴, на самој средокраћи, између онога што је предмет

⁴ Наводећи одломке који се тичу смрти и прашног ишчезнућа из дела познатих византијских писаца као што су Василије Велики, Јован Дамаскин, Јефрем Сирин, Исидор, Нил Синајски

промишљања једног специфичног стваралачког залажења у обзор оностраности, али уједно и онога што је узрок бојазни у актуелној материјалној постојаности човека, Кантакузин достиже свој уметнички врхунац у спајању својих и репрезентативних слика византијских писаца, које предочавају човеков самртни час и допадање инферналног загробног живота – *Доћи ће анђео немилостиви, одводећи тегобно и вукући твоју гресима свезану душу која ће се често освртати према овдашњем и ридаће безгласно. [...] умирући се на одру смућују. Мисле да беже, а не могу. Једни икругућу зубима, други прсте ломе, а неки очи скрушене окрећу и руке пружају. [...] Виде тада божаствене анђеле који страшно душу истрзају, а лукави демони стоје испред испитујући, клеветујући приљезно, и почињу да грабе себи. [...] уистину је страшно тајанство смрти. Када душу мучи страшни приказ оних који испитују, она се исходом ужасава, и саборишта и ликови су страшни.* „Наш песник” примећује Трифуновић „смрт угледава у обличјима и бојама. Унутрашња страхотна трепетања оваплотила су се ликовно, у покрету или смирењу, у тами или светлости” (Trifunović, 1963: 31). Управо ту, у оквиру својеврсног исповедно-дидактичког облика казивања, где је аутор „u neposrednom dodiru smrti suočen sa antropološkom demonofobijom koja uneravnotežuje duh i razara telo” (Dragić Kijuk, 1990: 94), долази до исијавања једне од, чини се, есенцијалних особености Кантакузина, а то је лирска преокупација драмом људскога живљења, која ће, услед нешто другачије песничке мотивације, свој пуни облик задобити у „Молитви Богородици”. Трагајући за духовно-семантичким потенцијалом смрти, дубоко понирући у скривени смисао речи византијских писаца, казивач као да се и сам обрео у простору инхерентном сновиђењу – *Страшно је, браћо, то што се види, ужасно то што бива. Анђели блистави и муњоносици ужас гледају, одозго долазе зборови војски белообразни, обличјем блистајући, светле слике, огњем одишући. Пламеноносици, хитајући, брзајући, опкољавају онога који лежи и предано хитро грабе, а ми се не стидимо. [...] Онај који лежи тресе се, а ти играш. [...] Њему се душа дели, а ти се грохотом смејеш. [...] Он умире, а ти се шеташ. Он скончава, а ти си разума лишен.* Артизам трагично мисаоних дубина којих се његово казивање овде домаћа у сликању човекове бестидне затупелости и неосвешћености спрам феномена умирања опет ће се, сходно непрестаном дијалектичком укрштању узајамно противстављених конотативних полова ауторове мисли, употпунити сасвим различитом сликом умирања, препуном симболике и искреном надом и вером у спасење обојеном – *Анђели мирни превешће нас из овдашњих у спасоносна жилишта, и по мери добродетељи станиште ћемо добити. У бесконачне светове радујући се, са светима ћемо бити и, веселећи се, светлошћу бићемо осијани вечном и божаственом, чувственим сунцем – а то је умнима и душевнима Господ.* На тај начин, смрт, у једном истом чину, постаје и сан и пробуђеност, и нада и узалудност, озарење, али и уклетост. „Самртна виђења нашег песника” закључује Трифуновић „отуда и треба тражити између безданих тмина и бескрајне светлости” (Trifunović, 1963: 32). Та двопланост изражавања, апстрахована кроз две дијаметрално различите

и други, чији су се списи налазили у зборнику који Владислав Граматик преписује, увиђамо несумњив утицај зборника на „Посланицу кир Исаји”.

и готово поетске визије смрти које пулсирају на међи сновиделног и јавственог, у кратким обрисима одражава рефлексивни лук ауторове мисаоне путање, на чијим су крајевима две упоришне тачке у свом дијалектичком саодносу – резигнација пред неумитношћу допадања паклених мука услед огреховљености народа и вера у могућност духовног прочишћења.

Тако можемо установити следеће: свеколиким Кантакузиновим казивањем у „Посланици кир Исаји”, уз Силуанове „Епистолије”, најбољем остварењу српске књижевне посланице, (ако услед жанровске хибридности изузвемо „Слово љубве” деспота Стефана Лазаревића као једно нарочито остварење), просијавају две конститутивне мисаоне вертикале, непрестано се једна другој уподобљавајући, творећи тако неразлучив амалгам препознатљивог рефлексивног чвора – око прве се окупљају осећања песимистичке клонулости и духовнога беспућа, а друга се тиче верског оптимизма који води ка избављењу; док би се укрсница уметничког казивања могла разабрати у двома опсесивним темама – љубав и смрт. Верски оптимизам, као изузетно комплексно душевно одређење и нужни контраст човекове грешности која је виšekратно подвучена, по себи није довољан за „вечно блаженство до кога се може доћи само подвигом, а подвиг се остварује преко врлина. Тим врлинама удруженим у борби подвига, и код Димитрија и средњовековног човека уопште, достиже се вечно блаженство” (Trifunović, 1972: 278). Настојећи да васцелом народу приближи смисао нечег што истиче засигурно најлепшим поетским уломком посланице, коме Милан Кашанин није одолео, а да не упореди са велелепношћу неког Његошевог стиха – *Ми смо земља и творење Творца, или као трава или сен*, Кантакузин и последњи пут позива на духовни преображај – *потрудимо се док смо у животу, и малим, брзопролазним купимо велико, свагда постојеће. Изненада ће доћи смрт, [...] Не ленствујмо, браћо, нити одлажимо. [...] Првосвештеници, одените се побожношћу, држите истину и правду, [...] Свештеници, љубите чистоту, [...] Иноци, [...] обећано по моћи испуњавајте, увек све богоугодно делајући. Световњаци, [...] дајмо нешто и Богу, од непријатеља се одвојимо, јер служимо демону. [...] Сви заједно похитајмо да сва добра испуњимо у Христу спасу нашем, да [...] задобијемо љубав, [...] и тако се избавимо напрасних и богогневних смрти и мучења* (подвукао С. Ј). Мисао је сада срећена, прераста у наду, постајући тако упориште пребивања у радости, због моралне неукаљаности и неустрашивости пред смрћу.

*

Смисао Кантакузиновог мисаоног путовања управо проистиче из тога што он, кроз суверено промишљање најсудбоносијих тема на нивоу општости и средњовековне топике, успева да разазна одређене истине о ономе што је скривено иза видљиве спољашњости и уистину појми ефемерност свега појавног. Овакав след мисли неминовно га доводи до спознаје о Богу, тим пре што он утврђује како једино вредно што човеку преостаје јесте то да се окрене трајним, непресушним вредностима. Самосвест постаје неизоставни елемент једне духовне самоспознаје. Тако је врховни ступањ ауторовог мисаоног саз-

ревања заправо скрушеност, која је, са становишта унутарњег збивања, ништа друго до увиђање сопствене ништавности, односно испразности живота који је усмерен искључиво ка материјалним добрима и заснован на злу, насупрот животу и доброту. После непрестаног оптрајавања на међи трагичне збиље и вере у могућност спасења, као најзначајнијег замајца који доприноси изузетној динамичности саме атмосфере дела, аутор успева да се отргне од помисли на начињене гнусобе и сав се преда ведрим мислима – све се дубоко проживљава и превазилази вером у безграничну љубав Бога, која побеђује смрт. Читава Посланица тако је заправо низ осећања која су сасвим природно повезана, јер су сва она доживљаји једне душе. Покајничка афектираност казивачевог тона, на појединим местима, ипак ни у једноме тренутку не прераста у какво непоћудно метанисање, већ је посреду топла лирска исповест искрено покајаног и културно-историјски освешћенога грешника.

Преузимајући идејну потку навелико препознатљиве и неретко испреда-не приче о смаку света и свеопштој моралној разголићености народа, уједно је испуњавајући тоновима оних рефлексива које карактеришу један својеврстан поетички проседе и симболично осликавају моменат специфичне духовне атмосфере оновременог Новог Брда, Димитрије Кантакузин успева да досегне онај духовни идеал, са којег ће разборито сагледати колективну хришћанску кривицу и суштински смисао осећања произашлих из триплета тема које су уткане у епицентар средњовековног изражавања, учинивши тако да ова, поетски уобличена и тематски разуђена књижевна Посланица, навек претрајава кроз узорна остварења целокупне наше средњовековне књижевне баштине.

Референце

- Bogdanović, D. (1980). *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Bojović, D. (2002). *Pesnik budućeg veka*. Priština: Institut za srpsku kulturu.
- Dragić Kijuk, P. (1990). *Izlazak u igru: Personalistički ogledi*. Beograd: Hipnos.
- Grković-Mejdzor, J. (1993). *Spisi Dimitrija Kantakuzina*. Beograd: Prosveta.
- Kašanin, M. (1990). *Srpska književnost u srednjem veku*. Beograd: Prosveta.
- Trifunović, Đ. (1963). *Dimitrije Kantakuzin*. Beograd: Nolit.
- Trifunović, Đ. (1972). *Pesničko zlo Dimitrija Kantakuzina*, *Letopis Matice srpske*, 410, 271–279.
- Trifunović, Đ. (1990). *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Beograd: Nolit.

THE DIALECTIC OF AFFECTIVE WORLD IN “THE EPISTLE TO KIR-ISAIAH” OF DIMITRIJE KANTAKUZIN

Abstract

This paper analyses the dialectical nature and thematic span of Dimitrije Kantakuzin's contemplative path throughout the interpretation of distinctive trinity of representative motifs (love, sin, death) in “The epistle to Kir-Isaiah” that suggestive outvie frames of rigid medieval poetic paradigm, which causes the characteristic transgression of the usual literal epistle's genre. In intention to unriddle the essential nature of narrative voice that constantly oscillates between tragical reality and hope in possible salvation, between subversive anthropological pessimism, on one side, and serene religious optimism, on the other, we focused on those principles of the literary work's analyses that implies elucidating of literal phenomenons only, with an unavoidable reflect on cultural-historical context, which is important for genesis of this writing.

Key words: *dialectic, love, sin, death, pessimism.*

Вукашин Вукмировић¹
 Филозофски факултет
 Универзитет у Новом Саду
 Ментор: проф. др Снежана Божанић

УДК 930(497.11)''04/14''

СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ПИТАЊУ ВЛАСТЕЛЕ У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЗЕМЉАМА

Питање властеле у досадашњој историографији још увек није истражено до краја. Многа питања су отворена, а недостаје једна озбиљна монографија која би покушала да да одговор на сва питања у вези са настанком, њиховим развојем и развојем властелинских институција у српским средњовековним земљама. У овом раду биће анализирани досадашњи закључци о овом питању и биће разматрана питања којих су се они дотакли. Главни извор биће чланци из периодике и зборника који имају за тему властелу. Обратиће се пажња како на старију литературу тако и на новију, да би се утврдило колико се променило схватање о питању властеле у ових неколико деценија.

Кључне речи: *властела, српске земље, историографија.*

Насељавање Словена на Балкан створило је нову ситуацију. Романизовано становништво повлачи се у планине, док Словени заузимају котлине и оснивају своје жупе. На челу тих жупа су старци жупани који управљају својим племеном и њихова позиција је изборна, а не наследна у првим годинама. Временом се појединци истичу својим богатством или ратничком вештином и постају виши – владајући слој у свом племену – жупи. Нажалост, због недостатка извора, о томе имамо мало података и развој те прве властеле у нашим земљама средњег века није довољно истражен. За прве владаре имамо само њихова имена, док нешто више података имамо тек од кнеза Властимира и његових наследника. У овом раду ће бити анализирани пре свега они периоди о којима је наша историографија писала, односно осврнућемо се на нека историографска дела која говоре о српској властели у позном средњем веку.

Прво дело које ће овде бити разматрано у суштини није само историографско дело већ спис социјалисте и правника др Живка Топаловића, који је своје дело писао двадесетих година прошлог века под називом *Сѐбри и властела*. На основу проучавања *Душановог законика* покушао је да да одговор на питање који је био однос ова два слоја у српској средњовековној држави. Под утицајем социјалистичког учења склон је анахронизмима, где српско друштво дели строго на три касте: свештенство, племство и зависно становништво (Топаловић 2002: 14–23). Чак тако далеко иде, наводи могућност да властела

¹ vukasinukmirovic@gmail.com

уопште није словенског порекла, већ су то Германи који су покорили словенске масе и наметнули се као господари, чак по једној од његових теорија о пореклу Немањића и њих сматра Немцима, односно да је само име Стефана Немање изведено из тога да је он нем, односно не говори језиком разумљивим ширем становништву, те стога и име Немања. Као и то да је он страног порекла указује и што се лако споразумео са Барбаросом и постао његов вазал. Долазак рудара Саса описује тиме да су њих позвали њихови сународници који су већ били српска властела (Тораловић 2002: 11–13). Поред свега овога дело је прожето социјалистичким идејама и генерално осуђујуће за властелу и свештенство, и њихову бахатост види као главни узрок пропасти српске државе.

Много важније дело за изучавање овог питања је *Српски државни сабори у средњем веку*, чији је аутор Никола Радојчић, које је издала СКА 1940. године, а чији је закључак био приступно предавање прочитано 7. марта 1938. године, када је он постао академик. У свом делу Никола је изложио развитак српских државних сабора од досељавања на Балкан до пада под Османлије. Његово дело је подељено на петнаест поглавља, у којима он детаљно разлаже сва битна питања за развитак наших сабора, као и улоге племства у њима. Његови закључци нам говоре да је у првим вековима постојања сабор имао већу улогу и шире чланство јер су га чинили сви слободни људи под оружјем, и могли су да бирају владара из рода ког желе и ког воле, како аутор преноси запис цара писца Константина VII (Радојчић 1940: 45–46). Затим, на основу *Барског родослова* покушава да одгнетне какви су били сабори у Зети, док је она имала примат у српским земљама. Његов закључак је да се није много далеко отишло од старих узора, али да је велику улогу у њима играла и римокатоличка црква. Претпоставља се да би развој кренуо у правцу других средњовековних држава где су се формирали сталежи, али у нашем случају се то није десило јер је центар државе из Зете пренесен у православну Рашку, где црква није имала такав утицај као римокатоличка црква. Православна црква није формирала сталеж како би сузила владаре ингеренције (Радојчић 1940: 54–63). Аутор описује и покушава да одреди све саборе који су се одржали под Немањићима и касније, што није био лак посао због недостатка извора, а и кад их има они су често недоречени или сабором називају сваки скуп који се не мора тако окарактерисати (Радојчић 1940: 63–157). Оно што је битно у развоју наше саборске институције јесте да се од Стефана Немање па до деспота Стефана и Ђурђа није ништа променило. Саборе је искључиво владар сазивао и он је одређивао круг деловања, такође сабор је могао само да изнесе свој савет монарху који је на крају сам доносио одлуку. Често су се сабори окупљали само да би краљ саопштио своју вољу коју је властела могла само акламацијом да усвоји (Радојчић 1940: 214–258). Једини сабор где су учесници дебатовали и нашли компромисно решење је Сабор из 1375. године, када је исихаста бугарског порекла Јефрем изабран за патријарха (Радојчић 1940: 163–165). Због полаког падања под османске завојеваче многа саборска питања су са државног сабора пребачена на црквени сабор, где заједно са свештенством учествује и народ. Као да су предосетили да ће једино на такав начин моћи да се пренесе наша средњовековна традиција и на нова поколења (Радојчић 1940: 315–316).

Следећа битна монографија је *Хумско-требињска властела* аутора Михаила Динића издата од стране САНУ 1967. године. У њој аутор на основу доступних извора анализира ко су били чланови властеле у овој области, чиме су се бавили, коме су били верни. Анализирано је 35 породица за које постоје подаци из *Дубровачког архива* и чије су породичне везе потврђене. Свакако међу њима најважнија је породица Николића, потомци кнеза Мирослава, који су све до османске најезде уживали велики углед у својој околини, чак су од цара Душана тражили да поново њима препусти Хум у тренутку кад је одагле истиснуо босанског бана (Dinić 1967: 4–16). Поред њих, биле су значајне породице и Љубибратићи, Старчићи, Поповићи, док о осталим породицама и нема толико података. Поред ових властелинских породица, у посебним поглављима обрађена су властела која се по имену помињу у Дубровнику, али због недостатка грађе не могу се сврстати ни у једну породицу (Dinić 1967: 71-85). За све значајније породице аутор прилаже и генеолошку таблицу. Битна ствар до које је аутор дошао је и та да је властела у ретким случајевима губила своју баштину (Dinić 1967: 99).

Затим, из дела Симе Ћирковића *Работници, војници, духовници* објављеног 1997. године, а које је у ствари скуп радова академика који су се налазили у теже доступним часописима, анализираћемо два рада. Први је *Русаика господара – босански великаши на путу еманципације*. У њему аутор анализира који је био однос између властеле и обласних господара и какав је био однос господара према босанском краљу. Истиче да се јединство босанске државе огледало у очувању Русага, односно сабора, и обласни господари су себе називали русашком господом (Ćirković 1997: 308–309). Према том схватању и краљ је био један од њих, попут Косача, Павловића, Хрватинића, али пошто је потицао из династије Котроманић имао је право на престо (Ćirković 1997: 309-312). Такође, наводи да завршетак стварања области пада на почетак друге владавине краља Остоје. До тада владари су се жилаво опирали да изгубе сва регална права над областима највећих властелина (Ćirković 1997: 312–314). Обласни господари постали су посредник између краља и ниже властеле. Она се морала покорити свом локалном сизерену, и више није имала контакт са краљем, што је ослабило и краљеву власт јер је он сад могао да позове само властелу своје области (Ćirković 1997: 314). Као позитиван пример аутор наводи постојање више дворова и културно и социјално уздизање нижег племства (Ćirković 1997: 317). Други је *„Верна служба”* и *„вјера господска”* личне везе зависности у босанској држави. Овде је анализиран појам *верне службе* и шта је он све подразумевао. Аутор даје бројне примере из сачуваних повеља које нам бар мало осветљују шта је била сврха давања вере, како властелина владару тако и владара властелину (Ćirković 1997: 318–324). Он истиче да вера сем религиозног значења и тога да је неко веран владару има и значење да је то заклетва или осигурање да му се неће ништа десити, тако нпр. владари дају веру Дубровчанима за слободан пролаз (Ćirković 1997: 324–328). Овај рад академика Симе Ћирковића осветљава какве су биле везе зависности између вазала и сизерена у босанској држави, а сигурно да се нешто од тога може применити и на везе у

српској средњовековној држави јер је део српске државе постао део босанске, а сам аутор даје примере и из Хума (Ćirković 1997: 332–334).

Потом прелазимо на дела која су написали млађи аутори. Од њих прво долази *Немирно доба српског средњег века* аутора Марка Шуице објављено 2000. године. Ово дело је дорађена магистарска теза овог аутора, у којој он на основу доступних извора наводи поименце властелу српских обласних господара. У зависности од расположивих извора даје и податке о појединцима, а о појединим само стоји у којој повељи се јављају и с којим циљем је повеља издата. Овде је обрађена властела скоро свих српских обласних господара. Затим аутор покушава да прикаже у каквом су они били односу према својим сизеренима, да ли су поред те везе били и родбински повезани и колико је успешно било то повезивање са њима (Šuića 2000: 157–163). Ту се говори и о титулама које је властела добијала (Šuića 2000: 139–145), затим какав је био однос са црквом (Šuića 2000: 149–157), и на крају обрађено је и питање вере и невере властелина према својим сизеренима (Šuića 2000: 163–169).

Потом треба истаћи необјављену докторску дисертацију Милоша Ивановића из 2013. године под називом *Властела државе српских деспота*. Аутор је обрадио положај племства у држави деспота, али је дао и кратак осврт на то какав је положај властела имала од времена краља Милутина, колико су били утицајни у држави и да ли је владар зависио од њих (Ivanović 2013: 14–69). Посебна глава је однос властеле према држави у време деспотовине. Ту је приказано на који начин је деспот Стефан потчинио властеоски слој себи, а затим како она измиче постепено контроли под деспотом Ђурђем, и закључно са деспотом Лазаром и ситуацијом после његове смрти када више владар није имао никакав утицај на њих (Ivanović 2013: 79–162). Потом обрађено је питање баштинске властеле, која су права и обавезе имали, која је била њихова улога у државној служби (Ivanović 2013: 163–289). Следи преглед властеле без титула (Ivanović 2013: 290–308), па процена колики су били приходи и поседи властеле (Ivanović 2013: 349–361). Посебан осврт дат је странцима као властели у Србији (Ivanović 2013: 309–348) и њиховом материјалном и духовном животу (Ivanović 2013: 362–375). Обрађено је и питање пронијара у држави српских деспота, која су била њихова права, а које њихове обавезе, као и карактер и распростањеност проније (Ivanović 2013: 376–394). У закључним разматрањима аутор је описао положај српске властеле после пропасти деспотовине, какав је био њихов положај у Угарској, а какав у Османској царевини, и на крају како се кретао живот у последњој оазис слободе у земљи Црнојевића и положајем властеле у њој (Ivanović 2013: 395–428).

На крају осврнућемо се и на неколико радова из зборника *Власт и моћ властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године* са научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, а објављен је 2014. године у Крушевцу. Први рад који ћемо анализирати је *Расподела моћи у српском царству и успон кнеза Лазара* од Владимира Алексића. Аутор у овом раду говори како је текао успон појединих велможа, на који начин су долазили до већих или мањих комада земље, да ли су били ис-

такнути за време Душана, па на тај начин добили високе титуле (Aleksić 2014: 53–57). Такође, једно од питања на које се покушава овде дати одговор је и то да ли су поједини властелини били у роду са Немањићима и ако јесу у ком је то степену било. Оно што је извесно, према аутору, кесар Војихна, велики кнез Влатко и Хлапен били су потомци Немањића, али може ли се у тај круг уврстити и Младен, који је добио високу титулу севастократора. Истиче да је један од синова Вукана Немањића имао име Младен, можда, у тој грани треба тражити место и Бранковићима (Aleksić 2014: 57–66). То је питање које нам аутор оставља. А он сам као закључак изводи, да иако се мислило, да су временом укинуте удеоне кнежевине, анализом коју нам аутор даје види се да је државна управа у великој мери од њих зависила, не колико у првим годинама династије. У суштини државом је управљао породични савез (Aleksić 2014: 67). Други рад изабран за ово излагање је *Структура властеског слоја у држави кнеза Лазара* од Милоша Ивановића. У овом раду аутор се осврнуо на најзначајнију властелу државе кнеза Лазара, које је она титуле имала, колики су јој били поседи и значај у самој држави. Међу најважнијим властелинима издваја зета кнеза Лазара, челника Мусу са синовима Стефаном и Лазаром (Ivanović 2014: 7677), затим Николу Зојића (Ivanović 2014: 77–79), Новака Белоцрквића (Ivanović 2014: 79) и Обрада Драгослалића (Ivanović 2014: 83–84). Потом битан властелин коме не знамо световно име, а зна се да је био деспот монах Доротеј са сином јеромонахом (можда касније патријархом) Данилом (III) (Ivanović 2014: 79–81), следи такође рођак кнеза Иваниш Алтомановић (Ivanović 2014: 81), Детош (Ivanović 2014: 85–86), Цреп Вукослалић (Ivanović 2014: 82–83) и Угљеша Десислалић (Ivanović 2014: 84). Аутор покушава да одреди где су им били поседи и колико су утицајни били на двору, као и њихово порекло. Свакако су на врху стајали властелини са којима је кнез био повезан родбинским везама, а битну улогу играло је и племство у вези са кнежевим дворем. И за крај, анализираћемо рад *Српска црква и транзиција моћи од 1355. до 1402. године* Милоша Антоновића. Овде је представљен однос српске цркве ка променама које су настале после смрти Стефана Душана. Најбитније питање за српску цркву било је скидање анатеме и измирење са Цариградом. Шизма је дубоко потресала клир, а најтеже је било Светогорцима. Зато се они и јављају као посредници између Пећи и Цариграда. Први корак начинио је цариградски патријарх Калист 1364. године, али због услова који су били тешко прихватљиви патријарх Сава IV одбио је такво измирење, с тим да га је деспот Угљеша прихватио само за своју Серску област тек 1368. године (Antonović 2014: 138–140). Следећи корак учињен је тек крајем 1374. Године, када Светогорац Исаија иде као српски посланик са благословом патријарха Саве и кнеза Лазара. Успео је да се договори, али док се он вратио патријарх Сава IV је умро (Antonović 2014: 141–142). Како више није било цара да сазове сабор, исти су сазвали два најугледнија великаша кнез Лазар и Ђурађ Балшић. На њему је главно питање било избор новог патријарха. Како ниједна струја није могла да превагне, избор је пао на бугарског исихасту Јефрема (Antonović 2014: 140–141). Како временом подршка цркве Лазару расте тако и патријарх Јефрем тежи да одступи са престола Светога Саве. Већ

1380. године Лазар сам сазива сабор, на коме Јефрем одлази са престола и препоручује Спиридона за новог патријарха, свакако Лазаревог човека (Antonović 2014: 143–144). Тиме је Лазар успео поново да споји духовну и световну власт заједно, а наредни патријарх Данило III био је реализатор канонизације Лазара као косовског мученика (Antonović 2014: 144). На крају, битна ствар коју је аутор поменуо је та да после освајања великих области на Балкану од Османлија многи монаси исихасти уточиште налазе у Србији, што деспотовој земљи даје један додатни духовни полет и опредељење за Царство Небеско (Antonović 2014: 145).

Српска историографија обрадила је бројне појмове и термине наше средњовековне историје попут земљорадње, манастирских поседа и њихових властелинстава и др., а сада је дошло на ред да се позабавимо и питањем властеле. Старија историографија бавила се општим стварима. Као што се може видети у делима која су приказана у овом раду, пре Другог светског рата истраживало се о томе које су обавезе биле властеле, на који начин су управљали државом. У делу Николе Радојчића о српским државним саборима потанко је испитана та институција у Немањинској Србији, а и касније. После рата почиње интересовање и за друге теме као што су родослови појединих властелинских родова, где су били њихови поседи, на који начин су дошли у милост владара. Тако да, на почетку тих истраживања стоји Михаило Динић са својим делом о хумско-требињској властели. Захваљујући близини Дубровника и односа који је властела у залеђу имала са њима, имамо бројне писане изворе о њима и можемо да реконструишемо њихов живот у позном средњем веку. Његов рад наставља Марко Шуица, који нам даје попис властеле обласних господара, а Милош Ивановић, у својој докторској дисертацији, приближава нам властелински род у деспотовини. Истраживање о властели је отежано јер нема много писаних трагова о њима због уништавања повеља које су им владари издавали. Зато је потребно да сав изворни материјал изнова и изнова ишчитавамо како бисмо успели да са што више аспеката сагледамо њихов напредак, развој, као и пропаст. Такође, морали бисмо да пођемо од основног питања и да дефинишемо сам појам властелина, односно које су све категорије лично слободних људи постојале, и да међу њима означимо оне који су припадали владајућем слоју. Морамо бити свесни и њиховог порекла, колико су били блиски владару и шта их је препоручивало за „верну службу”, као и које је било порекло њихове имовине, то јест на који начин су стекли своје поседе. Зато истраживање о овој теми мора да се настави и убудуће како бисмо што више расветлили управљачки слој средњовековних држава на Балкану.

Reference

- Алексић, В (2014), Расподела моћи у српском царству и успон кнеза Лазара, *Власт и моћ властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Крушевац: 51-74.

- Антоновић, М. (2014), Српска црква и транзиција моћи од 1355. до 1402. године, *Власт и моћ властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Крушевац: 137-148.
- Динић, М. (1967), *Хумско–требињска властела*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ивановић, М. (2013), *Властела државе српских деспота*, докторска дисертација која је одбрањена 16. I 2014. године на Филозофском факултету у Београду.
- Ивановић, М. (2014), Структура властеског слоја у држави кнеза Лазара *Власт и моћ властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Крушевац: 75-94.
- Радојчић, Н. (1940), *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд: Српска краљевска академија.
- Топаловић, Ж. (2002), *Себри и властела*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић, С. (1997), *Работници, војници, духовници*, Београд: Equilibrium.
- Шуица, М. (2000), *Немирно доба српског средњег века*, Београд: Службени лист СРЈ.

SERBIAN HISTORIOGRAPHY IN A QUESTION OF ARISTOCRACY IN SERBIAN MIDDLE AGES LANDS

Abstract

Question of aristocracy in previous historiography is still not well researched. Many questions still remain, and we need one summary in a monograph which should try to give answers to all question connected with founding, evolution of aristocracy and evolution of aristocratic institutions in Serbian lands during the middle ages. This paper looks to analyze previous conclusions and additional questions referring this case. Main source will be papers from periodicals and collections from scientific conferences which have for thema aristocracy. Attention will be paid to both older literature and newer ones to determine how far the perception of the aristocracy has changed over the course of these decades.

Key words: *aristocracy, Serbian lands, historiography.*

ПРОБЛЕМИ ГАЛИЛЕЈЕВОГ РЕШЕЊА АРИСТОТЕЛОВОГ ТОЧКА

Циљ овог рада је да се прикаже Галилејево решење парадокса познатог као „Аристотелов точак“, изнето у делу *Расправе и математички докази о две нове науке које се баве механиком и локалним кретањима*, и укаже на проблем његовог решења. Галилеј решава парадокс тако што кретање два концентрична круга упоређује са кретањем два концентрична шестоугла, сматрајући да се два круга крећу на начин сличан кретању два шестоугла. Проблем лежи у Галилејевом схватању круга као полигона са бесконачно много углова. Покушаћу да покажем да тако схваћен круг (који представља точак) не би могао ни да се покрене, баш зато што има бесконачно много углова, а чак и када би могао да се покрене, никада не би могао да пређе одређен пут. На крају рада ћу своју критику Галилеја покушати да сагледам из једне другачије, шире перспективе – као аргумент у прилог финитизму и критику инфинитизма.

Кључне речи: *бесконачност, финитизам, инфинитизам, Аристотел, Галилео Галилеј.*

У раду ћу разматрати Галилејево решење парадокса познатог као „Аристотелов точак“ и указаћу на, по мом мишљењу, проблеме и слабости његовог решења. У наставку рада, Галилејево решење ће бити разматрано у контексту два међусобно супротстављена становишта: инфинитизам и финитизам. Најпре ћу изложити сам парадокс.

„Аристотелов точак“ је парадокс који се налази у спису *Механика* и може се објаснити на следећи начин. Наиме, замислимо два концентрична круга различитих величина (један је дупло већи од другог) који представљају два точка који су чврсто спојени, тако чврсто да не могу да се крећу један без другог. Кругови почињу да се крећу по савршено равной подлози (дакле, нема „проклизавања“, тј. сваки део круга ће додирнути само једном један део подлоге) и крећу се док не пређу путању једнаку свом обиму, а подразумева се да ће се кретати по путањи једнакој обиму већег круга. Међутим, пошто су кругови концентрични, то значи да је и мањи круг морао прећи путању једнаку свом обиму, али то не изгледа тако. Када замислимо две линије које представљају пређени пут мањег и већег круга, видећемо да су оне једнаке дужине. Јасно је да је мањи круг прешао путању која мора бити једнака његовом обиму, а та

¹ vasepelagica74@gmail.com

путања је једнака путањи, самим тим и обиму, већег круга. Дакле, обим мањег круга је једнак обиму већег круга. Парадокс је очигледан.

Галилеј је у својој књизи *Расправе и математички докази о две нове науке које се баве механиком и локалним кретањима* (Galilej, 2013: 41–43) понудио следеће решење. Наиме, Галилеј претпоставља да се, уместо Аристотелових тачкова, по савршено равnoj површини крећу два шестоугла, један већи (ABCDEF) и један, у њега уписан, мањи шестоугао (HIKLMN). Већи шестоугао ће се кретати тако што промени страницу на којој лежи, са стране АВ на страницу ВС, док то чини, мањи шестоугао ће прећи са странице HI на страницу IK, али ће то учинити под луком, исто то чини и центар G. На тај начин, прављењем тих „скокова“ (кретање под луком), мањи круг успева да пређе исти пут као и велики. Али како ово објашњава кретање мањег и већег круга? Галилеј сматра да се то исто дешава и са кругом, с тим што круг нема шест углова већ их има *бесконечно* много. Али ту се јавља проблем. Ниједна тачка мањег круга, за разлику од тачака мањег шестоугла, се никада не одваја од своје путање, већ непрестано клизи по њој. Галилеј одговара тако што каже да када бисмо мањи круг „исправили“, и од ње направили праву линију, он се не би састојао само од бесконачно много делова (Галилеј их назива „атоми“), већ се између свака два дела налази једна бесконачно мала празнина (Галилеј је назива „вакуум“), и управо због постојања тих празнина, мањи круг успева да пређе исти пут као и већи. Галилеј одатле закључује да је путања већег круга, односно његов обим, једнак путањи мањег круга, тј. линија већег круга, која се састоји од бесконачно много атома, једнака је линији мањег круга зато што ова (линија мањег круга), поред бесконачно много атома, има и бесконачно много вакуума уметнутих између свака два атома.

Размотримо сада ово Галилејево решење. Галилеј круг схвата као полигон са бесконачно много углова, (Galilej, 2013: 44) односно заступа постојање актуалне бесконачности. Сматрам да се тиме увек отвара пут Зеноновим парадоксима. Наиме, први проблем који се јавља јесте како ће се круг уопште покренути, а друго питање је како ће тај круг (који представља тачак) уопште моћи да пређе у *коначном* времену путању једнаку свом обиму. Почнимо са излагањем првог проблема. Како би уопште изгледало кретање тачка, који, по Галилеју, као и круг, има бесконачно много углова? Било би налик кретању раније поменутог шестоугла. Круг би морао да се „преврне“ са почетне странице на следећу. Међутим, која је *прва* следећа страница? Ако круг има актуално много страница, то значи да се између сваке две странице нужно налази трећа. На пример, ако круг треба да пређе са странице АВ на страницу ВС, то неће моћи јер се између налази још један угао који даје сада страницу VD на пример, а ако би круг покушао да пређе на ту страницу, неће успети, зато што се између АВ и VD мора налазити још једна страница, на пример ВF, и тако даље. Овај проблем очигледно подсећа на Зенонов парадокс познат као *Дихотомија* (прецизније, „регресивна“ верзија овог парадокса (Arsenijević 2007: 181)).

Други проблем представља чињеница да овако схваћен круг (самим тим и тачак) никада не би могао, у коначном времену, да пређе путању дужине јед-

наке његовом обиму. Вратимо се поново Галилејевом шестоуглу. Наиме, јасно је да је потребан одређен, ма колико мали, временски тренутак да се шестоугао „преврне“ са једне стране на другу. Рецимо да је за то потребна увек једна секунда. Дакле, овај шестоугао би прешао путању једнаку свом обиму за тачно шест секунди. Са кругом ствари стоје сасвим другачије. С обзиром да он има бесконачно страница, биће му потребно бесконачно много времена да пређе путању једнаку свом обиму. Рецимо да је кругу, исто као и шестоуглу, потребна једна секунда да пређе са једне стране на другу, а пошто страница има бесконачно много, биће му потребно бесконачно много секунди да пређе путању једнаку свом обиму, дакле, круг никада неће моћи да пређе своју путању у коначном времену. Можда би се могло приговорити да круг постепено убрзава, да прву страницу прелази за једну секунду, другу за половину секунде, трећу за четвртину секунде, итд. Чак ни тако он неће моћи да пређе ту путању јер је страница бесконачно много, ма колико он убрзавао своје кретање. Овај проблем такође подсећа на Зенонову *Дихотомију* (сада је у питању „прогресивна“ верзија парадокса (Arsenijević 2007:181)).

Због ова два проблема сматрам да Галилејево решење Аристотеловог тачка није задовољавајуће. Иако оно на неки начин одговара на питање како мали круг може да „надокнади заостатак“ за великим, галилејевски схваћен круг ипак наилази на проблем немогућности кретања. Сматрам да је разлог због којег се овакви проблеми јављају заступање постојања *актуалне бесконачности*. О томе ћу говорити у наставку рада, и то из перспективе два супротстављена становишта – финитизма и инфинитизма.

Инфинитизам је становиште које допушта постојање *актуалне* бесконачности, односно, сматрају инфинитисти, ограничен физички објекат се може састојати од бесконачно много делова. У литератури се може пронаћи дистинкција између две врсте инфинитизма: инфинитизам са инфинитезималама (бесконачно мале величине) и инфинитизам без инфинитезимала (Arsenijević 2007: 363). У овом раду, бавићу се искључиво другом верзијом инфинитизма. Из раније поменутог одређења инфинитизма, лако се може закључити да је Галилеј инфинитиста, услед његовог одређења круга као фигуре са *актуално* бесконачно много делова. Са друге стране, финитизам је становиште по којем је немогуће говорити о постојању *актуалне* бесконачности, односно, свако ограничено тело мора имати искључиво *коначан* број делова.

У литератури се може пронаћи појам „супер-задаци“ (Arsenijević, 2007: 107–109), он означава бесконачне процесе који се, наводно, могу завршити у коначном времену. Могу се наћи „мисаоне конструкције“ многих таквих машина (на пример, Блекова транспортна машина, Пеано-машина, Томсонова лампа, итд.). Сматрам да је кретање Галилејевог круга пример једне машине која настоји да обави супер-задатак. Он треба да „пређе“ бесконачно много страница у коначном времену, што је, сматрам, немогуће. Могућност обављања оваквих задатака филозофи су оправдавали одређеном математичком теоријом. Међутим, моја поента није да је у самој математици проблем, већ у екстраполацији инфинитистичког становишта са математичке теорије на физички свет. Једнос-

тавно говорећи, инфинитистички схваћени објекти се не могу наћи у физичком свету. У том смислу је и финитизам прихватљивије становиште, зато што, за разлику од инфинитизма, не постулира постојање никакве актуалне бесконачности (због тога и не упада у проблеме са кретањем), и не претпоставља могућност обављања супер-задатака.

Може се закључити да Галилејево „инфинитистичко“ решење парадокса наилази на два велика проблема зеноновског типа – немогућност започињања кретања и завршетка процеса кретања у коначном времену. Сматрам да сам у светлу тог проблема успео и да покажем зашто је финитизам прихватљивије становиште у односу на инфинитизам.

Референце

- Arsenijević, M. (2007). *Простор време Зенон*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Galilej, G. (2013). *Расправе и математички докази о две нове науке које се баве механиком и локалним кретањима*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

PROBLEMS WITH GALILEO'S SOLUTION OF ARISTOTLE'S WHEEL

Abstract

The aim of this paper is to comment on Galileo's solution of the paradox known as "Aristotle's wheel", which he wrote in his work *Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences*, and to point out an issue in his solution. Galileo solves the paradox by comparing the movement of the two concentric circles with two concentric hexagons, claiming that the circles' movement is similar to the movement of the hexagons. The issue lies in Galileo's conception of a circle as a polygon which consists of an infinite number of angles. I will try to demonstrate that a circle (which represents the wheel) so understood would not be able to move, because of it having an unlimited number of angles, and even if it could move, it would not be able to cross a specific path. In the end, I will try to consider my criticism of Galileo from a more different, wider perspective - as an argument in favor of finitism and criticism of infinitism.

Key words: *infinity, finitism, infinitism, Aristotle, Galileo Galilei*

Student: Vladimir M Lukić¹
Filozofski fakultet u Nišu
Univerzitet u Nišu
Mentor: doc. dr Bojan Blagojević

UDK 14:321

SOLIDARITY OPPOSED TO RESENTIMENT: A BASIS FOR THE VIRTUOUS CIVIC LIFE?

Aristotle argued that the *telos*, the goal of the state is to provide its citizens with a way to achieve virtues and, by doing so, to achieve the goal of human life, happiness. Two millennia later, this idea has been dissected and reconstructed in many ethical and political theories and many philosophers have been trying to find solutions for the state to achieve its main purpose. The main goal of this paper is therefore to use the ethical theory of virtues in order to analyze one of those solutions often associated with the modern communitarian philosophical conceptions, the virtue of solidarity. First, I would like to argue that solidarity is indeed a basis for virtues and that from it we can derive principles such as special obligations of loyalty and patriotism; secondly, I would like to compare the concepts of solidarity and *resentiment* and argue that the political state of things based on the principle of *resentiment* cannot strive towards (or, one would even be bold enough to say, strives against) the purpose of the state; and, thirdly, I intend to reach the conclusion in which the nurturing of solidarity is one of the prescriptions that one society has to accept in order to achieve its *telos*.

Key words: *Virtue, Solidarity, Resentiment, Communitarianism, Civic life*

Every state is a community of some kind, and every community is established with a view to some good; for mankind always acts in order to obtain that which they think good. (Aristotle, 1999)

The reference from *Politics* stated above is interesting for various reasons, however, I would like to point out two concepts which are essential for this topic: *community* and *the good*. These two concepts, as the reader will notice in time, are directly linked with two considerations that I will try to derive from these two principles.

1.0 Right or Good?

If we take a look back at the history of ethical and political theory, we can witness a battle between principles that constitute the basis for normative ethics as well as distributive and social justice theories, a battle between *right* and *good*. Are

¹ vl.lukic.96@gmail.com

rights prior to some concrete conception of the good just as Kant, Rawls, Dworkin, Scanlon... argue, and thus can serve as something that limits particular conceptions of the good? For example, philosophers of ethical hedonism tend to put emphasis of pleasure over pain. Is it truly the case, as Thomas More states, that *the chief part of a person's happiness consists of pleasure?* (More, 2012) One of the most famous theorists of ethical hedonism is certainly Jeremy Bentham and the reason why I mention him will become quite obvious. *Nature has put mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure.* (Bentham, 1988) From the first sentence of his capital work he concludes that we ought and should act so that we maximize pleasure and minimize pain for the greatest number of people. Would Bentham agree with killing a few innocent people for the sake of an aesthetic spectacle to please thousands (or, better yet, millions)? His theory obliges him to do so. For example, what are the lives of a few Christians worth compared with the pleasure that the Romans get from watching them get slaughtered by lions? One might notice that Bentham's theory has evolved² and that it is a lot less prone to arguments which note evident and clear mistakes that Bentham probably overlooked. However, it is mainly because of the consequences from his mistakes that Bentham proves to be a great example. Namely, how can one answer the question and explain what is wrong with killing some innocent people to please the masses?

Going back to the already mentioned theorists of right, our answer becomes clear. The good that is pleasure, in this case becomes limited by the prior theory of right, namely, human right. Humans are not merely ends to be used for some form of good, they are also ends in themselves. This clearly stems from Kant's second formulation of categorical imperative, the formulation of humanity which states that we should *act in such a way that we treat humanity, whether in our own person or in the person of any other, never merely as a means to an end, but always at the same time as an end.* (Kant, 2002). On the other hand, Rawls extends Kant's argumentation³ and argues that if we imagined ourselves as the rational people behind the veil of ignorance and chose the just society based on that ignorance⁴, we would not choose a place where the Christians are tortured for the pleasure of the Romans because we could end up being the Christians in this story. (Rawls, 1999) Thus, in the similar manner as Kant states that we ought not to harm someone because if this maxim

² Evolved in a way that it has been reconstructed by various philosophers of utilitarianism, starting from Bentham's indirect student (the son of his friend and theoretical counterpart), John Stuart Mill, who gives the dimension of quality to pleasure, and by doing so, it does not lead to the consequence given as an example. *Something is intrinsically good if it is desirable or valued in and of itself.* (Mill, 2001)

³ Rawls, opposed to Kant, is not concerned with the argumentation for normative deontological ethics; namely, he uses a similar scheme to Kant's model of categorical imperative so that he can develop an abstract contractualism which leads to his theory of justice.

⁴ Behind the veil of ignorance, we have no knowledge if our talents and skills will be valued in the society, we do not control the accident of birth, nor do we know if we will be in the beneficial position in one way or another.

universalizes, someone will harm us back⁵, Rawls tends to put a similar scheme in the society. The reason why I have not considered other philosophers of right is because all of them are linked to Kant and/or Rawls, and thus, for the purpose of this paper, these two are quite enough to take into account.

1.1 Virtuous *good life*

There is something powerful in the account of the right, however, I will pose another alternative, the theory of virtue. The theory of virtue is not a theory of right and it can rather be considered to be a theory of good. This leads to a question – what exactly is the good that virtue theory is concerned with? The answer is simple, a conception of *the good life*. Indeed, the rights might constitute an intuitive agreement with the consequences they pose, however, one might ask a question, what basis do those rights stand on? How can one, in a pluralistic society, take those rights for granted and make them arbitrary? The answer to this question will be given in time, but for now, I would like to further elaborate on the virtue theory in order to create a stronger foundation for the theory of good.

Heading back to the earlier example, how can we pose a solution to this moral dilemma that does not correspond with our moral intuitions? How can one theory of good prevent killing random individuals for the pleasure of the masses? The term that needs to be introduced in this instance is moral excellence. Aristotle would argue that the frequency of our moral acts determines our moral excellence in such a way that it becomes our habit. If we act morally, not because we are forced to, but because we learned to do so, in that case we act in a virtuous way. (Aristotle, 2000) Having said that, we can conclude that moral excellence is a trait of a virtuous character which is used as a model, a criterion to which our acts strive towards. With that in mind, we can now give an answer to the earlier problem from the position of the virtue ethics. Namely, in order to prevent people from harming others for the sake of mere pleasure, we try to make them virtuous by educating them morally and giving them a much needed basis for ethical deliberation... *This is confirmed by what happens in states; for legislators make citizens good by forming habits in them, and this is the wish of every legislator, and those who do not effect it miss their mark, and it is in this that the good constitution differs from the bad one.* (Aristotle, 2000) Aristotle also addresses this issue not only within the ethical sphere of the individual, but also within the constitutional and the political sphere of one society. To summarize all that has been said, I believe it is safe to say that most of the virtue theorists would agree that the goal of one community is to make its citizens virtuous, and by doing so, enable them to pursue their highest goal – happiness. On the other hand, virtuous citizens are something which makes one constitution good, they enable one society to function in such a way that justice is a consequence of the state of things. At this point, it is clear that the core of the virtue ethics is the concept of the *good life*, a conception of life not only concerned with the moral dimension of an individual, but the society as a whole.

⁵ Although, that is not the primary motive from which we are following duties in the form of the categorical imperative given to us by our pure practical reason.

Before moving to the next topic, I would like to address one more issue within this passage. Namely, everything mentioned so far does indeed sound tempting on a theoretical level, however, on a practical one, we first need to show how can virtues be taught in order to make this model representative. It is worth noting that I shall not be offering any moral education theory for it requires much more attention that can be given within the scope of this paper. Alternatively, I am offering a scheme developed by Robert Merrihew Adams which deals with the way one can learn to be morally virtuous. According to Adams, there are three types of tasks this scheme needs to consider– elementary, modular and integrative. (Adams, 2006) Elementary tasks of moral education, as Adams calls them, are those necessary to enable us to think evaluatively and normatively. Interestingly enough, Adams gives us two dimensions of elementary tasks in relation to the virtues, and those are social practices and conventions, as well as linguistic practices (that he often refers to as ethical practices). We should also differentiate between social agreement and social disagreement as fundamental parts of social practices; namely, children start with social practices at the early age in which they agree with their parents, family, friends... and acquire their values. However, social disagreement is also necessary because if there is social agreement only, it might lead to conformism⁶. Even though agreement comes before disagreement when it comes to learning, disagreement is fundamental for the development of our ethical linguistic practices. Disagreeing, Adams states, is one of the main things we use our language to do. *Learning an ethical practice centrally includes learning to respond (excellently, one hopes) to experienced facts that are largely unpredictable and not merely conventional. These are fundamental reasons why indoctrination in a socially fixed form of life and pattern of valuing is not an adequate form of education for virtue.* (Adams, 2006) This instance tends to show one of the parts of social disagreement, as well as serving as one of the fundamental parts of my argument which will enable me to come back to it later as my topic progresses. When it comes to ethical practices, Adams links them to languages and continues to explore the metaethical sphere. Upon exploring the realm of a language and social interactions governed by conventions, one encounters words such as *good, bad, right, wrong, nice, naughty...* Initially, those words are harder to relate to something than those such as *chair, toy, book...* thus, we have social agreement at the earliest stages, linking those words to certain practices. These first steps that we take are an adaptation to the elders' ethical beliefs. However, this type of learning does not stop after we grow up because we gain experience of different perspectives and occasions throughout our lives. By doing so, if we do not become virtuous at the young age, we are prone to later conformism based on the ethical practice of social agreement.

I believe that for my purpose, elementary tasks are elaborated well enough, as for the modular and integrative tasks, I do not think that they are either integral, or convincing enough to elaborate further than necessary. Namely, modular tasks are something that Aristotle wrote about when he talked about *ethismos* (habituation/

⁶ Adams also writes about conformism in the same book (chapter 9, section 2). Adams argues for the fact that conformism is not to be considered as a virtue, but as a vice.

practice) which I already mentioned. We learn to be virtuous by performing, repeatedly, noble actions. When it comes to integrative tasks, that is to say, task of moral integration, Adams points out cognitive and institutional aspects of integration of virtue. However, Adams gives only a critique of Kohlberg's theory of cognitive moral education and Rawls' institutional education without giving an adequate solution⁷ himself. Having said that, I will only remain at the elementary task, for, as I've pointed out earlier, is enough for the purpose at hand. Now, I shall finish this chapter with a sentence that Adams starts with while arguing for the elementary tasks; *I take it to be obvious that all moral education takes place in a social context and is profoundly influenced by its social context.* (Adams, 2006)

1.2 Communitarianism: More than an alternative

The term 'communitarian' is misleading, however, insofar as it implies that the rights should rest on the values or preferences that prevail in any given community at any given time. Few, if any, of those who have challenged the priority of the right are communitarians in this sense. (Sandel, 1993)

It is very difficult to label a theory as "communitarian" because most philosophers and theorists of communitarianism avoid that term. Sandel, in his review of Rawls' *Political Liberalism* states that the authors such as MacIntyre, Walzer, Taylor and himself have often been misinterpreted as defending the position which is an alternative to the deontological liberal theory of rights; that is to say, that their alternative view is strictly for the communal good and is against rights and against individuality. (Sandel, 1993) In that sense, it is easy to see why most of these theorists have avoided that label. However, the alternative that communitarianism poses is not denying the power that rights and the individual freedom have inside a society, but the affirmation of those rights through a certain conception of the good life because they cannot be precisely defined without it.

A community which envisages its life as directed toward a shared good which provides that with its common tasks will need to articulate its moral life in terms both of virtues and law. (MacIntyre, 2007)

This instance is very important for it holds the claim I have stated earlier; namely, that theories of communitarianism are not opposed to those of the right, but that they try to incorporate both the right and the good by giving the priority to the latter. I believe that MacIntyre's argument on this case should be mentioned. If one reads carefully, one might notice the change of tone in MacIntyre's writing when he takes the theories of George Edward Moore and Charles Stevenson⁸ into

⁷ In his earlier work, however, Adams does indeed pose a solution which is related to religious practices. However, this solution is derived from the metaphysical principles of the good held by the likes of Kierkegaard, Plato and Leibniz, something that I will not take into consideration here. (Adams, 1999)

⁸ Central claim that Stevenson's emotivism takes as a base is the disagreement between attitudes and beliefs. However, when we arise at one moral dilemma, the disagreement we have is both in attitude and in belief, thus, arising from his complex analysis of language and our dispositions of misinterpreting the same terms, we get the usage of moral language for the purpose to convince someone by using the

consideration. The main problem for MacIntyre is the contemporary emotivist society in which moral questions have lost their objectivity and became a matter of preference. MacIntyre finds this downfall of ethics to have originated in the (unjust) decline of traditional virtue theory and that it all culminated towards Moore's metaethical model which gave birth to the contemporary relativistic emotivism. Another dimension of the emotivist self (Charles Taylor uses the term *modern self*), an agent of the contemporary emotivist society, is the ability to make detached moral judgments; that is to say, an emotivist self can make abstract and universal moral considerations which are detached from all particularities. So, having in mind that the virtue is mostly identified with sentiment in this case, the conception of the right in the case of an emotivist theory will lose all connection to the social good. Thus, we arise at the central claim that has been considered as a communitarian one; MacIntyre states that one must first consider himself as a social agent, take the social responsibility into his own hands and reject emotivist self. Taking the community as a central point of this claim, we can point out a bond which arises in it, *a shared understanding of both the good for a man and the good for that community*. (MacIntyre, 2007)

This idea is later revisited by Michael Sandel who differentiated three types of obligations. The first two types, natural and voluntary obligations, originate from the position of deontological liberalism, the position that the likes of Rawls and Kant hold. The third type is directly taken from MacIntyre's earlier argument and represents special obligations that do not require consent. (Sandel, 2009) Natural duties are those that are universal and necessary, which we have towards other persons as persons. These include treating others with respect, justice, dignity... Voluntary duties are not universal like natural ones and are particular. We, for example, interact with others in many everyday activities in which we commit ourselves to many obligations based on consent. For example, if X has agreed to fix the computer of Y and Y has agreed to pay X for the job, both of them have a voluntary obligation to fulfill their duty to one another. Special obligations are a part of what MacIntyre would call *the narrative story* of a person. The answer to a question *What am I to do?* comes after the prior question of *What story am I a part of?* This narrative story forms the unity of individuals as they find themselves sharing and walking the same path. *I am never able to seek the good or exercise the virtues only qua individual*. (MacIntyre, 2007) For MacIntyre, as well as for Aristotle, Sandel, Taylor... the narrative, or, rather the teleological aspect of moral reflection is bound up with membership and belonging. Sandel goes on to argue that liberal account of obligation must incorporate these special obligations if it wants to escape the danger of being too thin. Namely, it fails to show that these special obligations of loyalty and responsibility the moral force of which resides in the community is inseparable from our genuine self. Also, it is worth noting that by the end of this chapter, Sandel names a third group of obligations; obligations of solidarity.

emotional part of our claim. (Stevenson, 1944)

2.0 Nationalism as *ressentiment*: Birth of vice

Not so long ago, a series of conflicts often described as the deadliest conflicts in Europe since World War II occurred, conflicts which took the lives of 140.000 people and had it all - hatred, ethnic cleansing, forced exodus, rape, crimes against the principles of humanity... In short, if we are to accept the notion of just and unjust wars, it is safe to say that this event is nailed to the second bracket. The conflicts that I am talking about are known as the Yugoslav wars. I shall only consider one aspect of this event which I find most relevant to be used as an example - the rise of Serbian *ressentiment*. *The principal mechanism for escalating interethnic conflicts in a multinational state begins when political elites in a tenuous position of power successfully portray their ethno-nation as being threatened by another. The political players will then manipulate this "ethnic threat" to advance their interests in holding onto political power and/or vanquishing competing elites.* (Pešić, 1996) Creating a national threat was, by all means, an effective strategy for the two-way goal that conservative factions in the League of Communists of Serbia had set. The strategy was simple, yet devastating and quite Schmittian in its core. Let us look at one quote from Dobrica Ćosić during the culmination of the inevitable. *The enemies of the Serbs made Serbs Serbs.* (Ćosić, 1991) Does this not sound like that infamous statement from Carl Schmitt that *the specific political distinction to which political actions and motives can be reduced is between friend and enemy.* (Schmitt, 2007). The enemy was anyone who stood in the way, even the Serbs who opposed the "Great Serbia" cause, a classic example of the politics of *ressentiment*. There were two important moments in invoking the *ressentiment* of the people, the first one being the collaboration between the conservative faction of the Serbian intelligentsia, the Serbian Orthodox Church and the political elite who had control over the mass media. During that time, the people were constantly reminded that Serbia was under a direct threat, along with a falsification of events so that they would match their story. The second moment was the materialization of *ressentiment* in one single book published unofficially by SANU (Serbian Academy of Sciences and Arts), *The Memorandum*. Vesna Pešić argues that there were seven key themes of Serbian *ressentiment* identified inside *The Memorandum* – the themes that:

- 1) *Yugoslavia was a Serbian delusion;*
- 2) *there existed a conspiracy against the Serbs;*
- 3) *Serbia was exploited;*
- 4) *Serbs were the losers because they did not have a proper state;*
- 5) *Serbs were exposed to hatred from all of Yugoslav people;*
- 6) *Serbs were exposed to genocide perpetuated by their enemies;*

cumulating in the final theme, that of the *National state of all Serbs.* (Pešić, 1996)

The results of this constant indoctrination with nationalistic ideas led to one of the most brutal bloodsheds we have seen in these parts.

One may ask, what was the point of this example after setting up a theory of virtues and the communitarian obligation of solidarity? Aristotle argues that every virtue has its vice. (Aristotle, 2000) Like virtues, vices are habitual, being incorporated

by inadequate practices; that is to say, vices can be considered to be corruption of virtues. In this instance, I would like to show that *ressentiment* and everything that originates from it (in this case, nationalism) is, indeed, a vice. Staying true to the example, I would like to explore the principle of *ressentiment* and the idea of nationalism that has sprung from it.

Ressentiment is a self-poisoning of the mind which has quite definite causes and consequences. It is a lasting mental attitude caused by the systematic repression of certain emotions and affects which, as such are normal components of human nature. Their repression leads to the constant tendency to indulge certain kinds of value delusions and corresponding with value judgments. (Scheler, 1972) Although I do agree with Schelers' definition of *ressentiment* to an extent, I would also want to make one correction in this quote. Since I believe that *ressentiment* is something that you can acquire in a certain social context as well, I would not agree that it is *only* self-poisoning, but also poisoning that can be a consequence of a certain social order (Scheler admits this claim when he formulates the social extension of *ressentiment*, along with other four features of *ressentiment* which are not important to mention in this case). Another philosopher concerned with the problem of *ressentiment*, Friedrich Nietzsche, considers that *ressentiment* can also give birth to new values. Nietzsche states that values of *ressentiment* arise by a negation of the values we have towards the other. To illustrate, he gives the example of his master-slave dialectic in which the slaves negated the values that the masters held and gave birth to the new ones (Nietzsche, 2007). Why is this the case? Deep inside the feeling of *ressentiment* is also the will for power; given that the subject of *ressentiment* is powerlessness at the face of a more powerful other with no way to overrule it, the subject develops exactly this specific mechanism with which he fights this battle for power.

Now, I have stated earlier that nationalism originates from *ressentiment*. What account did I base my claim on? In this instance, I would like to compare nationalism with patriotism through a more eclectic approach using definitions given by Lord Acton and George Orwell. Acton contrasted nationalism and patriotism by comparing them to instincts and moral relations. Patriotism, according to Acton, is a moral relation between our community and us, it includes all of the obligations we have towards our society. On the other hand, nationalism is purely affective, instinctive relation towards our society that is based on our natural belonging. (Acton, 1972) To give this differentiation a new dimension, I would like to include Orwell's claim that nationalism is linked with the principle of power, namely, it represents a tendency of the individual to work so that his community has more power than others. Orwell argues that one loses himself and his individuality in this assumption to this aggressive will to power, thus we have the famous parole of "Us versus them". While nationalism is aggressive by nature, patriotism is defensive; it is a tendency to maximize the good of one community without the need to coerce others (Orwell, 1968).

Having said that, I would argue that nationalism does indeed originate from *ressentiment*. Namely, both of them share the same root - will to power. However, I believe that *ressentiment* must be prior to nationalism with regards to the fact that the

feelings of powerlessness, inferiority, envy and spite give birth to certain values (in this case, aggressive, affective relation towards our society). Going back to Schmitt's famous political goal of the differentiation between friend and an enemy and the whole nationalist project from which the Yugoslav wars arose, I believe that we have great models for political *ressentiment* in both the theoretical and the practical sphere.

2.1 Solidarity as patriotism: How are we to be towards one another?

I have used the term *value* insofar to stay faithful to the Nietzschean theoretical background in the section where the principle of *ressentiment* was elaborated. However, I believe that it is safe to assume that values, when given the moral theoretical background of the virtue theory, become virtues. That is to say, every act that has a positive value is virtuous, while every act that has a negative value is considered a vice. I have stated earlier that every value that originates from *ressentiment* is a vice by its nature, and if so, what principle are virtues derived from? Before I began with the topic of *ressentiment*, I considered the communitarian stance and, thus, I pointed out the obligation of solidarity, a principle from which, I would argue, we can derive just civic virtues.

Like I have done in the section on *ressentiment*, I would like to start with some examples of solidarity that Michael Sandel considers. (Sandel, 2009)

Let us start from a basic ethical dilemma. Imagine if two children (X and Y) were to be thrown into the river and that a person (Z) could save only one of them. In this case, Z is the father of X. Would it be morally condemning if Z would save X? Although, Sandel also adds that this case might be considered from the perspective of voluntary obligation, having in mind the fact that Z has agreed that he will take special care of his child by becoming a parent.

This event was an example of parental special obligation, now, let us consider communal obligation. During the World War II a pilot who was fighting for the French resistance against the Nazi-occupation forces was given a task to bomb his home village (with it being already known that there would be civilian casualties). Although the pilot knew it was important and necessary to complete the task, he could not bring himself to do it and thus he asked someone else to complete the assignment. Sandel argues that there is something admirable in that decision which is marked with the recognition of his encumbered identity as a member of the village. This brings us to the distinction between an encumbered and unencumbered self. In his most well-known work, *Liberalism and the limits of justice*, Sandel criticizes Rawls' conception of the self as unencumbered. Namely, behind the veil of ignorance, the self is unencumbered by the good it chooses, and we have seen the problems with priority of rights. Sandel proposes that the person is indeed encumbered in the way in which it discovers its ends, as a person does not simply choose them. Also, the ends that are in common with ends of the others can prove to be integral to one's identity; having said that, multiple conceptions of the good are indeed based on the communal unity. Thus, the encumbered self is a self whose obligation by virtue lies inside a particular conception of the good life. (Sandel, 1982)

The final example I would like to propose is found in Sandel's recent critique of the free market. I find this example to be quite important for it makes a distinction between the version of solidarity that communitarian philosophers and I take into consideration, and the version that sociological models based on Durkheim's concepts of mechanical and organic solidarity incorporate. Durkheim argues that solidarity is either pre-modernistic (or, mechanical solidarity) or modernistic (organic solidarity). In pre-modernistic societies a collective consciousness acted as a binding force between persons of similar life style, religion, education... Those societies were much smaller in size and social pluralism was non-existent. On the other hand, organic solidarity is often found in plural, multi-cultural societies, which are bound by one important principle, that of inter-dependence, which can be seen, Durkheim argues, in the division of labor. However, this also leads Durkheim to conclude that value (or, in my case, virtue) which is central to the feeling of solidarity inside the modern society is individualism from which he derives consumerism. (Durkheim, 1933)

Sandel starts his third chapter named *How markets crowd out morals* with examples such as hired friends, bought apologies, auctioning collage admission... this all very well fits into the organic solidarity sphere that Durkheim is talking about. However, once Sandel gets to the example of the nuclear waste sites, we can clearly see the type of solidarity he has in mind. Let us consider one event in 1993 when Switzerland tried to find a location to store its radioactive nuclear waste. One of the potential sites was a village of Wolfenschiessen with a population of around 2.100. Shortly after the referendum, research was conducted in order to ascertain how many people would agree for their village to become a nuclear waste disposal site to which around 51% of the people said yes. Sandel argues that their sense of civic duty outweighed their concern regarding the potential risks the waste might pose. In an attempt to increase the number of inhabitants agreeing with the proposal, the parliament offered to compensate each citizen with an annual payment of 8.700\$. The result was rather interesting according to Sandel. The percentage of consent did not rise, and, on the contrary, it fell down to 25%. Why was that the case? Aren't the two reasons of civic duty and financial initiative more powerful than one? Sandel goes to show that this is clearly not the case. *This logic misses the meaning of civic sacrifice. Public goods are more fitting than private cash as compensation for public harms and inconveniences, because such goods acknowledge the civic burdens and shared sacrifice that siting decisions impose.* (Sandel, 2012) The motives of the people, of course, could be various; however, my main point with this example was to show how solidarity (if solidarity was the primary motive behind such results) could crowd out private goods central to the consumer society for the sake of the public one.

Now, I would also like to consider the responsibility of a particular community. Obligations of solidarity and membership point outward as well as inward. For example, I do have special obligations that flow from particular communities toward my fellow members, but I also have special moral obligations of retribution towards the communities. Since I am an encumbered self of the society, I am also a part of the narrative history of my community. Making amends for the past wrongs of my

community is also a way to affirm my allegiance to it. Sandel also states that the collective apologies and reparations for historic injustices are some of the examples in which solidarity creates moral obligations, which are directed towards other communities. Solidarity also gives us a special obligation to criticize the actions of our government and our fellow members. Were the Serbs who protested against the conservative regime during the 90s lesser patriots than those who affirmed their destructive ideas? For sure, that was hardly the case. Patriotism that comes from solidarity can and must compel dissent for the reasons mentioned above.

I have argued that nationalism originates from *ressentiment*, and thus, for the purpose of my topic, I am inclined to argue that patriotism originates from solidarity. Based on my earlier definitions, patriotism can be considered a moral relation towards our society in a way that we maximize public good. In a way, I have tried to show how this moral relation originates from the felling of solidarity through various examples with the importance of public good also illustrated through the example of the nuclear waste site. Based on the theory of virtues, I would consider patriotism to be opposed to nationalism, thus making it a virtue opposed to vice; a virtue from which we can derive multiple virtues that Aristotle took into consideration.

3.0. Conclusion: The *telos* of the community

I have started this topic with a reference to Aristotle's politics and I would like to end it in the same manner, with the claim that the *telos*, or the goal of the state is to enable its citizens to pursue *eudaimonia*, or happiness which is only possible if it makes them virtuous. By claiming that the good is prior to the right and by stating the importance of the community, I tried to open a way to formalize a coherent theory of virtue that would be used for the derivation of principles such as solidarity and *ressentiment*. It was also mentioned that the elementary task of acquiring virtues consisted in affirmation and negation of certain attitudes and beliefs that arise in one community and that we experience new situations for as long as we live. For example, certain events might occur where the voice and action of the people is clinical, certain events which require of us to make a choice without any prior experience, events such as the ones that occurred during the 1990s. In situations such as these it is important that the state followed its *telos*, making its people virtuous enough to decline the call of the catastrophe which awaited them. A community that declines its *telos* and forms a community filled with *ressentiment* will have as a consequence of its actions not only the minimizing of the overall good of its people but will also require much effort to repair that good once/if the society becomes virtuous by nurturing the principle of solidarity.

References

- Acton, L. (1972). *Nationality, Essays on Freedom and Power*. Gloucester: Peter Smith.
- Adams, R. M. (1999). *Finite and Infinite Goods*. New York: Oxford University Press.
- Adams, R. M. (2006). *A Theory of Virtue: Excellence in Being for the Good*. Oxford: Clarendon Press.
- Aristotle. (1999). *Politics*. Kitchener: Batoche Books.
- Aristotle. (2000). *Nicomachean Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bentham, J. (1988). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. New York: Prometheus Books.
- Ćosić, D. (1991, July 27). *Politika*.
- Durkheim, E. (1933). *The Division of Labor in Society*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
- Kant, I. (2002). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. London: Yale University Press.
- MacIntyre, A. C. (2007). *After Virtue*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Mill, J. S. (2001). *Utilitarianism*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- More, T. (2012). *Utopia*. New York: Minor Compositions.
- Nietzsche, F. (2007). *On the Genealogy of Morality*. New York: Cambridge University Press.
- Orwell, G. (1968). *Notes on nationalism, Collected essays, journalism and letters*. London: Secker and Warburg.
- Pešić, V. (1996). *Serbian Nationalism and the Origin of the Yugoslav Crisis*. Washington: United States Institute of Peace.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Sandel, M. J. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*. New York: Cambridge University Press.
- Sandel, M. J. (1993). *Political Liberalism Reviewed*. In J. Rawls, *Political Liberalism* (pp. Pp. xxxiv, 401.). New York: Columbia University Press.
- Sandel, M. J. (2009). *Justice*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sandel, M. J. (2012). *What Money Can't Buy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Scheler, M. (1972). *Ressentiment*. New York: Schocken.
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Stevenson, C. L. (1944). *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press.

SOLIDARNOST NASUPROT RESANTIMANU: OSNOVA VRLOVITOG DRUŠTVENOG ŽIVOTA

Apstrakt

Aristotel je tvrdio da je *telos*, odnosno, cilj države u tome da omogući svojim građanima načine da dođu do vrlina i, u skladu sa tim, do same sreće. Dve hiljade godina kasnije, ova ideja je bila raščlanjena i rekonstruisana u mnoštvo etičkih i političkih teorija, te su

mnogi filozofi pronalazili rešenja u kojima država može dospeti do svog osnovnog cilja. Osnovna svrha ovog rada je, dakle, da upotrebi etičku teoriju vrlina u cilju da analizira jedno od tih rešenja koje se povezuje sa savremenom komunitarističkom filozofskom koncepcijom; vrlina solidarnosti. Prvo, želeo bih tvrditi da je solidarnost osnovna vrlina iz koje možemo derivirati principe poput posebnih obaveza i patriotizma; drugo, uporedio bih pojmove solidarnosti i resantimana, nakon čega ću tvrditi da političko stanje stvari koje se zasniva na resantimanu ne može stremiti (ili, smelija tvrdnja bi bila zapravo da stremi protiv) osnovnog cilja države; i, treće, planiram da dođem do zaključka u kome je kultivisanje solidarnosti jedna od preskripcija koje jedno društvo mora prihvatiti kako bi ispunilo svoj *telos*.

Ključne reči: *Vrlina, Solidarnost, Resantiman, Komunitarizam, Društveni život*

MSc pedagog Marija Ž. Tomić¹
Filozofski fakultet
Univezitet u Banjaluci
Mentor:

UDK 159.942-057.847:371.212.71

POVEZANOST EMOCIONALNE INTELIGENCIJE SA OPŠTIM USPJEHOM UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

S obzirom da emocionalna inteligencija postaje sve učestalija tema različitih istraživanja iz oblasti pedagogije, neophodno je ispitati i njenu povezanost sa opštim uspjehom učenika osnovne škole. Poznato je da emocije utiču na motivaciju pojedinca, komunikaciju kao i na druge aspekte nastavnog časa, samim tim moguće je očekivati da postoji određen uticaj i na sam proces učenja. Rad se sastoji iz teorijskog i metodološkog dijela. Kroz posebne hipoteze, istraživanje ispituje i povezanost emocionalne inteligencije sa uspjehom učenika u umjetničkoj i naučnoj grupi predmeta kao i povezanosti emocionalne inteligencije sa polom učenika. Iako je dokazana statistički značajna povezanost emocionalne inteligencije sa polom učenika, opšta hipoteza je odbačena. Povezanost sa opštim uspjehom nije statistički značajna. Za ispitivanje ove vrste povezanosti korištena je skala za procjenu emocionalne inteligencije i servej istraživački metod za prikupljanje podataka o uspjehu učenika.

Ključne riječi: *emocije, inteligencija, opšti uspjeh, pol*

Uvod

Kako je emocionalna inteligencija predmet istraživanja različitih nauka, ovaj rad se temelji na znanjima iz oblasti psihologije, pedagogije, sociologije i drugih društvenih nauka. U radu su predstavljeni rezultati istraživanja povezanosti emocionalne inteligencije sa opštim uspjehom učenika osnovne škole. S obzirom da je poznato da je motivacija učenika osnovni pokretač u radu i opštem uspjehu, ostaje da ispitamo koliko je ona uslovljena emocionalnom inteligencijom. Rad se sastoji iz teorijskog dijela, čiji je cilj da jasno definiše i objasni emocije, njihovu važnosti i mogućnost kontrole istih, i metodološkog koji daje pregled istraživačkih hipoteza, metoda i postupaka istraživanja. Rezultati istraživanja, bi mogli da koriste ne samo prosvetnim radnicima nego i svim učesnicima u vaspitno obrazovnom procesu uključujući i roditelje i učenike. S obzirom da je emocionalna inteligencija važna za mnoge aspekte razvoja učenika, neophodno je ispitati i njeno djelovanje u sferi učenja i školskog uspjeha. S obzirom da je poznato da tradicionalna nastava zanemaruje emocije i osjećanja učenika, predstavljeni rezultati bi mogli biti osnova za unapređenje prakse. Za ispitivanje ove vrste povezanosti korištena je skala za procjenu emocionalne inteligencije i servej istraživački metod, za prikupljanje podataka o uspjehu učenika.

¹ marija.tomic93@hotmail.com

Pojmovno određenje emocija

Da bismo adekvatno odgovorili na postavljeni problem istraživanja, neophodno je jasno definisati emocije, mogućnost njihove kontrole i važnost istih. Emocije utiču na interpersonalno i intrapersonalno ponašanje, što je glavni razlog za njihovo ispitivanje. Riječ emocija dolazi od glagola *movere* (lat.) što znači pokrenuti se. Emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja bitnog za neki cilj, emocija se osjeća kao pozitivna kad se cilj ostvaruje, a kao negativna kad je ostvarivanje cilja onemogućeno (Oatley i Jenkins, 2003). Emocije su uz to i intenzivne, kratkotrajne i praćene različitim fiziološkim promjenama i dovode do prekida trenutnog ponašanja. Emocionalna pedagogija je važna za učitelje i nastavnike u cilju podsticanja pozitivnih emocija i usmjeravanja razredne klime u pozitivnom smjeru. Pojedini naučnici smatraju da negativna klima razreda ometa vaspitno-obrazovni proces, dok emocije prijatnosti dobro utiču na motivaciju i pamćenje (Bognar i Dubovicki, 2012). Bez obzira na vrstu emocija, autori smatraju da je djetetu neophodno omogućiti da ih ispoljava kroz igru rad i učenje ali na društveno prihvatljiv način. Bitno je naglasiti da emocije ne treba sputavati niti potiskivati, ali je važno naučiti kako i u kom trenutku ih iskazati.

Na samom početku neophodno je razlikovati raspoloženja, afekte i emocije. Osnovna karakteristika emocija je što su ugodne ili neugodne. Razlikuju se po intenzitetu kao i po hedonističkom tonu (ugodne i neugodne), i po poticaju na aktivnosti (aktivirajuće i inhibirajuće). Raspoloženja se odnose na stanja slabog intenziteta a dužeg trajanja, dok su kratkotrajna osjećanja jakog intenziteta afekti (Šverko i sar. 2001). Pojedini autori navode da potiskivanje emocija ima negativne zdravstvene efekte, o čemu je posebno potrebno voditi računa kada su djeca u pitanju (Brdar i Bakarčić, 2006). S obzirom da je poznato da školski sistem funkcioniše po pitanju suzbijanja dječijih emocija, postavlja se pitanje zašto se uprkos teoretskim saznanjima praksa u školstvu ne mijenja. Emocije povezuju ono što nam je važno sa svijetom ljudi, stvari i događaja (Oatley i Jenkins, 2003). Emocije su praćene i fizičkim promjenama kao što su rad srca, drhtanje ruku, znojenje itd.

Riječ emocija se definiše i kao svaka uzbuđenost ili uznemirenost uma, osjećaja i strasti. Pojedina istraživanja navode da pozitivne emocije olakšavaju mnoga socijalna ponašanja i misaone procese (Milivojević, 2010). Na osnovu ovog i sličnih podataka jasno se zaključuje da misaoni procesi predstavljaju osnovu učenja, a samim tim i školskog uspjeha. Navedene činjenice predstavljaju temelj za temu ovog istraživanja. Postoji više od stotinu emocija kao i njihove mješavine, mutacije, varijacije i nijanse. Teoretičari su podijelili emocije na osnovne grupe:

- Srdžba, jarost, ogorčenost, kivnost, gnjev, potištenost, ozlojeđenost, indignacija, uzrujanost, gorčina, mržnja, uznemirenost, razdražljivost, neprijateljstvo, patološka mržnja i nasilnost.
- Tuga, žalost, bol, neveselost, potištenost, melanhlija, samosažaljenje, usamljenost, očaj i teška depresija.
- Strah, tjeskoba, bojazan, nervoza, zabrinutost, konsternacija, zloslutnost,

- oprez, strijepnja, napetost, užasavanje, strava, jeza, fobija, panika.
- Radost, sreća, užitak, olakšanje, zadovoljstvo, blaženstvo, slast, zabavljenost, euforičnost, zaigranost, ekstatičnost i manija.
 - Ljubav, prihvatanje, prijateljska naklonost, povjerenje, ljubaznost, sklonost, odanost, zanesenost, obožavanje i platonska ljubav.
 - Začudenost, šok, preneraženost, zapanjenost i zadivljenost.
 - Gađenje, prijezir, omalovažavanje, podcijenjenost, odvratnost, odbojnost, mrskost i gnušanje.
 - Stid, osjećaj krivnje, neugoda, žalost, grizodušje, poniženje, žaljenje, jad i kajanje (Goleman, 2000).

Različiti autori navode i različite klasifikacije. U osnovne ili primarne emocije spadaju radost, žalost, srdžba i strah (Šverko i sar. 2001). Ove emocije se nazivaju primarnim jer se javljaju prve, tako da njihove izražaje možemo uočiti i kod jako male djece. Ove emocije imaju univerzalne karakteristike, koje se mogu prepoznati svuda u svijetu. Radost se najčešće prepoznaje po podignutim obrvama i očima kao i uglovima usana, žalost – spušteni uglovi očiju i usana, srdžba – stisnute oči i usta, i strah – raširene oči i usta (Isto). Vrlo je važno poznavati svoje emocije, način i razlog njihovog nastajanja, kako bismo ih mogli kontrolisati. Ako emocije postanu previše intenzivne, one mogu kočiti ljude, onemogućavati ih u obavljanju nekih aktivnosti, npr. prevelika trema pred ispitivanje može zakočiti učenika pri odgovaranju, iako je objektivno možda sve naučio (Pavlović, 2011). Negativne emocije su u najvećoj mjeri povezane s neispunjenim psihološkim potrebama (Brdar i Anić, 2010). Osobe koje imaju ispunjene psihološke potrebe zadovoljnije su svojim životom, doživljavaju više pozitivnih emocija, a manje negativnih. Sve ovo je važno pri ispitivanju emocionalnih reakcija, kao i istraživanju njihove povezanosti sa različitim vaspitno-obrazovnim pojavama i procesima.

Emocionalna kompetencija

Da bi se ispitala povezanost emocija sa školskim uspjehom, prvo je potrebno objasniti šta emocionalna kompetentnost podrazumijeva. Pored opšte inteligencije, posljednjih godina se često pominje i termin emocionalne inteligencije koju pojedini autori nazivaju kompetentnost. Emocionalna inteligencija uključuje sposobnosti brzog zapažanja procjene i izražavanja emocija, sposobnost uviđanja i generisanja osjećaja koji olakšavaju mišljenje, kao i sposobnost razumijevanja emocija (Salovey, 1999). Različiti autori različito definišu ovaj pojam. Tako da, neki smatraju emocionalnu inteligenciju skupom kompetencija koje nam omogućuju prepoznavanje vlastitih i tuđih emocija, tačno izražavanje vlastitih emocija i pomaganje drugima da izraze svoje, razumijevanje vlastite i tuđe emocije, upravljanje vlastitim i prilagođavanje tuđim emocijama te upotrebljavanje vlastitih emocija i vještina svojstvene emocionalnoj inteligenciji u različitim životnim područjima, kako bismo bolje komunicirali, donosili dobre odluke, određivali svoje prioritete, motivisali sebe i druge te održavali dobre međuljudske odnose (Chabot i Chabot, 2009).

Neki autori smatraju da postoji bitna povezanost opšte i emocionalne inteligencije. Međutim, postavlja se pitanje, kako neko sa visokim koeficijentom inteligencije može napraviti nešto glupo i donijeti pogrešnu odluku. Odgovor na to pitanje je da akademska inteligencija ima vrlo malo veze s emocionalnim životom. Osobe s visokim koeficijentom inteligencije mogu nevjerojatno loše upravljati vlastitim životom (Goleman, 1995). Međutim, određeni dokazi pokazuju da osobe sa visokim emocionalnim kompetencijama imaju prednosti u svim sferama. Za osobe s dobrim emocionalnim vještinama moguće je pretpostaviti da će u životu biti zadovoljne i da će brže ovladavati navikama uma koje potpomažu njihovu produktivnost, ljudi koji nad svojim emocionalnim životom ne mogu ostvariti neku vrstu kontrole vode unutrašnje borbe, koje im onemogućuju da se koncentrišu na posao i nesmetano razmišljaju. Golman emocionalnu inteligenciju definiše kroz sledeće kompetencije:

- samosvjesnost, uključujući i emocionalnu samosvjesnost, tačnu samoprocjenu i samopouzdanje.
- upravljanje sobom, uključujući orijentaciju ka postignuću, prilagodljivost, inicijativnost, pouzdanost, savjesnost i samokontrolu.
- socijalnu svjesnost, uključujući empatiju, orijentaciju ka služenju drugima i organizacionu svjesnost.
- socijalne vještine, uključujući vođstvo, uticaj, komunikaciju, razvoj drugih, rješavanje konflikata, izgradnju čvrstih veza, timskog rada i saradnje.

Školski uspjeh i emocionalna inteligencija

Osnov pretpostavke da bi sposobnosti emocionalne inteligencije mogle imati pozitivne efekte na uspjeh u školi temeljila se uglavnom na dijelu modela koji razrađuje način na koji emocije pospješuju mišljenje. Takšić (1998) svoj optimizam u pogledu mogućnosti prognoziranja školskog uspjeha preko sposobnosti emocionalne inteligencije bazira uglavnom na pretpostavci da klasični testovi inteligencije objašnjavaju oko 25% varijanse uspjeha u školskom obrazovanju, tako da ostaju dovoljno neobjašnjene varijanse koju bi mogle objasniti sposobnosti i vještine iz domena emocionalne inteligencije. Osim toga, dosta je prostora posvećeno činjenici da neki visoko inteligentni učenici postižu tek prosječne ocjene u školovanju (Pantić, 2009). Prema Oklender (Oaklander, 1996), anksioznost, patnja i osjećanje manje vrijednosti ometaju učenje i usvajanje gradiva. Isto tako, ona smatra da djeca koja nastavnika doživljavaju kao ravnodušnu i hladnu osobu, prema kojima se nastavnik ne odnosi onako kako to ona kao ljudska bića dostojna pažnje i poštovanja zaslužuju, neće mnogo naučiti. Na osnovu ovih teorijskih podataka, javlja se potreba za empirijskim istraživanjem povezanosti emocija i uspjeha. Sa strane psihologije je poznato koliko emocije utiču na kvalitet života ljudi, ali je neophodno detaljnije ispitati uticaj na nastavni proces. Golmen (Goleman, 2007) također opisuje važnost upravljanja emocijama za uspjeh u školi. Navodi da emocionalna nestabilnost učitelja može uticati na njihov mentalni život, učenici koji su nervozni, ljuti ili depresivni ne uče. Osobe koje

su obuzete ovim stanjima ne primaju informacije na efikasan način ili s njima postupaju gore. Pojedini autori navode da je emocionalno mnogo brže od racionalnog. Na osnovu toga postoji opravdana sumnja da upravo emocije utiču na donošenje racionalnih odluka i na upravljanje razumom. Postupci koji potiču iz emocionalnog, sa sobom nose snažan osjećaj sigurnosti, što je nusprodukt pojednostavljenog pogleda na stvari koji može zbunjivati racionalni um. U uobičajnim okolnostima postoji ravnoteža između emocionalnog i racionalnog uma, pri čemu emocije daju podatke potrebne za rad racionalnog uma, dok racionalni um proširuje i katkada stavlja veto na pojedine emocije. Akademska inteligencija, čovjeka ne priprema za krize ili prilike koje pred njega postavlja raznolikost životne sudbine (Pavlović, 2011).

Na osnovu svih teorijskih pretpostavki, neophodno je sve teze provjeriti i u praksi. Koliko je osoba u stanju držati pod kontrolom ostale, za osnovnu aktivnost irelevantne misli i događaje, to utiče na uspjeh u obavljanju osnovne aktivnosti (Takšić, 1998). Visok IQ nije garancija za uspjeh, prosperitet ili životnu sreću, naše su škole i kultura opsjednute akademskim sposobnostima, zanemarujući emocionalnu inteligenciju. Upravo ovakve indikacije su osnova za ovo istraživanje. Najbolji primjer koji objašnjava važnost emocija za školski uspjeh je potreba učenika da aktivnosti koje im izazivaju loša osjećanja, izbjegnju. Činjenica je da učenje zahtijeva naporan i težak rad. Svaki pojedinac ima potrebu osjetiti priyatnost vezanu uz proces učenja i osjećati se uspješno dok uči. Nemogućnost doživljavanja te ugodnosti neizbježno će ga natjerati na odustajanje, neuspjeh i napuštanje škole.

Metodologija istraživanja

Cilj i značaj

Pored toga što treba da dà odgovore, o eventualnoj povezanosti školskog uspjeha i emocija, rezultati ovog istraživanja, uticaće na dalje usmjeravanje vaspitno-obrazovne prakse. Cilj istraživanja je utvrditi povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa opštim uspjehom učenika. Ukoliko rezultati budu očekivani, odnosno ukoliko se utvrdi pomenuta povezanost, potrebno je sistematski uticati na uvođenje promjena u čitav obrazovni sistem. Kroz radionice i tribine prvenstveno je potrebno raditi na svijesti prosvetnih radnika o važnosti emocija za uspjeh djeteta, a zatim rad sa roditeljima kao bitnim faktorima u odrastanju djeteta. Rezultati dobijeni ovim istraživanjem mogu da budu od koristi pri daljem usmjeravanju prakse. U kom smjeru treba da vodimo učenike? Kako da poboljšamo sve nedostatke kada je u pitanju ispoljavanje i prepoznavanje emocija u školi?

Hipoteze istraživanja

Na osnovu cilja istraživanja dolazimo do formulisanja opšte hipoteze. Pretpostavljamo da postoji povezanost školskog uspjeha sa emocionalnim kompetencijama učenika.

I posebna hipoteza: Pretpostavljamo da postoji povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa uspjehom u umjetničkoj grupi predmeta.

II posebna hipoteza: Pretpostavljamo da postoji povezanost emocionalnih

kompetencija učenika sa uspjehom u naučnoj grupi predmeta.

III posebna hipoteza: Pretpostavljamo da postoji povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa polom učenika.

Metode i tehnike istraživanja

U skladu sa problemom i predmetom istraživanja, za potrebe ovog rada, korištena je metoda teorijske analize i sinteze. Metodnom teorijske analize i sinteze detaljno je proučena sva stručna literatura vezana za temu emocija i emocionalne kompetencije. Teorijska analiza se odnosi i na izučavanja atmosfere na nastavnim časovima i mogućnost motivisanja djece da pokažu vlastite emocije i da znaju da se nose sa njima. Pored metode teorijske analize i sinteze, u radu je korišten i servej istraživački metod koji predstavlja empirijsku neeksperimentalnu metodu kojom bi se prikupili podaci (Suzić, 2001). Prikupljanje podataka je sprovedeno tokom svih faza istraživanja, od analize literature do sprovođenja skalera.

Glavna tehnika korištena u ovom istraživanju je tehnika skaliranja, pomoću koje treba da se prikupe podaci o stepenu emocionalne inteligencije. Studijska analiza sadržaja je tehnika korištena na samom početku istraživanja, pomoću koje su definisani osnovni pojmovi i problem istraživanja. U istraživanju će se koristiti skaler za procjenu emocionalnih kompetencije. Skaler je revidirani upitnik dr Vladimira Takšića. Sadrži 20 tvrdnji koje se odnose na mogućnost identifikovanja emocija, njihovu kontrolu kao i sposobnost prepoznavanja emocija kod drugih.

Rezultati istraživanja

Istraživanje koje je sprovedeno u dvije osnovne škole na području grada Banjaluka, na uzorku od 120 ispitanika (učenika VIII i IX razreda osnovne škole), imalo je kao primarni cilj identifikaciju povezanosti emocionalne kompetencije učenika sa opštim uspjehom, uspjehom iz umjetničke grupe predmeta, naučne grupe predmeta i polom. Rezultati ovog istraživanja biće prikazani i interpretirani u okviru sljedećih hipoteza:

- Povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa opštim uspjehom učenika
- Povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa uspjehom u umjetničkoj grupi predmeta
- Povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa uspjehom u naučnoj grupi predmeta
- Povezanost emocionalnih kompetencija učenika sa polom učenika

Zbog lakšeg razumijevanja numeričkih vrijednosti datih u nastavku, do kojih se došlo statističkom obradom podataka, dobijeni rezultati u ovim poglavljima biće prikazani i interpretirani tekstualno i tabelarno.

Statističkom obradom podataka dolazimo do zaključka da je u istraživanju učestvovalo 48 dječaka i 72 djevojčice. Od ukupnog uzorka, prema parametru opšteg

uspjeha najveći je broj odličnih i vrlodobrih, dok dobri zauzimaju 10,9%, a dovoljni tek 1,6%. Ovakvi rezultati su očekivani s obzirom na uzrast učenika i na stepen težine nastavnog sadržaja. Rezultati su slični kada govorimo o predmetima umjetničke prirode u koje spadaju likovno, muzičko i fizičko. Iz muzičke kulture su ubjedljivo najbolji rezultati, što potvrđuje činjenica da je 95% učenika na kraju prethodnog razreda imalo odličnu ocjenu. Ništa slabiji uspjeh nije postignut ni iz fizičkog, gdje je samo 10,5% učenika vrlo dobrih, ostali su odlični. Statistika je mnogo drugačija ako govorimo o predmetima naučnog karaktera. Uspjeh iz matematike pokazuje da je najveći broj dobrih, na koje otpada 34,7%, zatim slijede dovoljni 29,9% , a tek mali broj se odnosi na vrlo dobre i odlične. Slični su rezultati iz biologije u kojima takođe prednjače dobri učenici, a za njima odlični dok su dovoljni i vrlo dobri u manjini.

Kada govorimo o povezanosti emocionalne komeptencije sa opštim uspjehom rezultati su sledeći.

Tabela 1. Povezanost emocionalne kompetencije sa opštim uspjehom

	Odlični M (SD ²)	Vrlo dobri M ³	dobri	F ⁴	p ⁵
Skala za procjenu emocionalne kompetencije	58,30	55,22	57,60	1,005	,357

Kao što iz tabele gore vidimo, učenici postižu približno jednake rezultate bez obzira na uspjeh. Samim tim hipoteza o povezanosti emocionalnih kompetencija i školskog uspjeha se odbacuje.

Povezanosti između uspjeha učenika u umjetničkoj grupi predmeta i emocionalne kompetencije ispitana je Pirsonovom korelacijom. Povezanosti su pozitivne ali nisu statistički značajne, spadaju u grupe srednjih povezanosti. S obzirom da većina učenika ovog uzrasta ima odlične ocjene iz ove grupe predmeta rezultati su djelimično očekivani.

Tabela 2. Povezanost emocionalne kompetencije sa uspjehom u umjetničkoj grupi predmeta

		Emocionalna kompetencija
Likovno	Pirsonova koleracija	.162
	Značajnost	.204
	Broj	.120

² SD-standardna devijacija

³ M- aritmetička sredina

⁴ F-f omjer

⁵ P-p nivo značajnosti

Muzičko	Pirsonova koleracija	.192
	Značajnost	.111
	Broj	120
Fizičko	Pirsonova koleracija	.119
	Značajnost	.298
	Broj	120

Povezanost uspjeha učenika u naučnoj grupi predmeta i emocionalne kompetencije ispitana je Pirsonovom korelacijom. Povezanosti su blago negativne, i nisu statistički značajne.

Tabela 3. Povezanost emocionalne kompetencije sa uspjehom u naučnoj grupi predmeta

		Emocionalna komeptencija
Biologija	Pirsonova korelacija	-.138
	Značajnost	.221
	Broj	80
Matematika	Pirsonova korelacija	-.117
	Značajnost	.302
	Broj	80
Fizika	Pirsonova korelacija	-.106
	Značajnost	.349
	Broj	80

Razlike između polova na emocionalnoj kompetentnosti ispitane su T testom za nezavisne uzorke. Razlike su statistički značajne. Djevojčice ostvaruju viši skor na ovoj ispitivanoj zavisnoj varijabli.

Tabela 4. Povezanost emocionalne inteligencije sa polom učenika

	pol	broj	AS	SD	T test	Značajnost
Emocionalna kompetencija	Dječaci	48	3.325	1.4090	2.257	0.025
	djevojčice	72	3.789	1.2874		

S obzirom da je od sve tri pomoćne hipoteze potvrđena samo povezanost emocionalne inteligencije sa polom učenika, opšta hipoteza se odbacuje. Dobijene rezultate je moguće tumačiti na različite načine, počev od činjenice da se radi o osnovnoškolskom uzrastu, te samim tim ne postoji veliki broj dobrih i dovoljnih učenika, posebno kada govorimo o predmetima iz grupe koju smo deklarirali kao umjetnička. Uzrok veće emocionalne kompetentnosti kod ženskog pola može da bude predmet nekih novih istraživanja.

Zaključak

Na osnovu provedenog istraživanja mogu da konstatujem nekoliko bitnih činjenica. Bez obzira na to što istraživanje nije dalo očekivane rezultate, ipak je otvorilo prostora za nova pitanja i neke nove eksperimente. S obzirom da je potvrđena samo jedna pomoćna hipoteza, koja se odnosi na pol učenika i emocionalne kompetencije, kao prijedlog za neka nova istraživanja možemo da navedemo ispitivanje uzroka ove pojave. Zašto su djevojčice osnovnoškolskog uzrasta emocionalno kompetentnije od dječaka? Glavna hipoteza je opovrgnuta, ali uprkos tome, u budućnosti bi trebalo sprovesti opsežnije i detaljnije istraživanje na istu temu. Ukoliko bi broj ispitanika bio znatno veći, i ukoliko bi uslovi realizacije istraživanja bili bolje kontrolisani moguće je pretpostaviti da bi rezultati bili drugačiji. Jedan od razloga zašto pomoćne hipoteze o povezanosti emocionalne kompetencije i uspjeha u umjetničkoj i naučnoj grupi predmeta nije dokazana je nemogućnost analize učenika sa slabijim uspjehom kojih je veoma malo. Gotovo po pravilu učenici imaju odlične ocjene iz predmeta poput fizičkog, muzikog i likovnog, tako da je dobijene rezultate teško povezati sa emocionalnim kompetencijama. Dobijeni rezultati u ovom istraživanju, mogu da koriste pedagogima i učiteljima koji svoj rad treba da usmjere u pravcu podsticanja emocionalnih kompetencija učenika, te poboljšanja kompletne nastavne djelatnosti.

Reference

- Bognar, L. i Dubovicki, S. (2012). Emocije u nastavi. *Croatian Journal of Education*, 14, (1), 135–153.
- Brdar, I. i Anić, P. (2010). Životni ciljevi, orijentacije prema sreći i psihološke potrebe adolescenata: Koji je najbolji put do sreće? *Psihologijske teme*, 19, (1), 169–187.
- Brdar, I. i Bakarčić, S. (2006). Suočavanje s neuspjehom u školi: koliko su važni emocionalna kompetentnost, osobine ličnosti i ciljna orijentacija u učenju? *Psihologijske teme*, 15,(1), 129–150.
- Chabot, D., Chabot, M. (2009). *Emocionalna pedagogija*. Zagreb: Educa.
- Goleman, D. (1995). *Emocionalna inteligencija*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Goleman, D. (2000). *Emocionalna inteligencija u poslu*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Milivojević, Z. (2010). *Emocije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Oaklander, V. (1996). *Put do dječjeg srca*. Zagreb: Školska knjiga.
- Oatley, K i Jenkins, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pantić, J. (2009). Emocionalna inteligencija u nastavi. *Psihologija i obrazovanje*, XIV, 1, 77–85.
- Pavlović, J. (2011). *Emocionalna pedagogija*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Salovey, P. i Sluyter, D. J. (1999). *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija*. Zagreb: Educa.
- Suzić, N. (2002). *Emocije i ciljevi učenika i studenata*. Banjaluka: TT-centar.

Šverko, B. (2001). *Psihologija-udžbenik za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Takšić, V. (1998). *Validacija konstrukta emocionalne inteligencije*. Zagreb: Filozofski fakultet.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND STUDENT'S SUCCESS IN ELEMENTARY SCHOOL

Abstract

Considering that emotional intelligence is becoming more frequent theme in various pedagogical research, it is necessary to examine its correlation with general success of students in elementary school. It is known, that emotions have an influence on motivation, communication and the other aspects of the teaching, and it is possible to expect that there is a certain influence on the learning process. The paper consists of theoretical and methodological part. Through specific hypotheses, the research also examines the correlation between the student's success in art and science, as well as the correlation of emotional intelligence and student's gender. Although, a correlation between emotional intelligence and gender was proven, the general hypothesis has been discarded. The connection with overall success is not statistically significant. Emotional intelligence scale and survey method have been used in this research.

Key words: emotions, intelligence, general success, gender.

Александра С. Јовановић¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Ментор:

УДК 316.624-057.874; 371.5

ВРШЊАЧКИ КОНФЛИКТИ У ШКОЛИ: МЕДИЈАЦИЈА И САВЕТОВАЊЕ

Циљ овог рада је да прикаже начине предупредивања вршњачких конфликта саветодавном и медијаторском улогом педагога, саветодавним разговором и учењем адекватног стила поступања у конфликтним ситуацијама. Указујемо на значај саветодавно-медијаторске улоге педагога и медијаторске улоге вршњака. Уколико адолесценти имају развијене социјалне компетенције, конфликт се може решити на задовољство свих страна. Комуникацијска умећа, али и одређено понашање или стил поступања у сукобу доводе до постизања консензуса, односно до сарадње која стоји насупрот сукобу. Конструктивна размена мишљења је основа добрих међуљудских односа, а она се учи нарочито у периоду развоја личности, односно у периоду школовања. Медијатор као посредник и преговарач има улогу да помогне разрешење сукоба. Педагог преузима саветодавно-медијаторску улогу, помаже разрешење сукоба, али такође утиче на ученике да сами буду медијатори и сукобе избегавају адекватном комуникацијом и залагањем за себе, кроз уважавање потреба и права других. Задатак школе је да саветодавним радом и медијацијом превентивно делује на појаву конфликта, односно да код ученика развија способност активног слушања, асертивност, разумевање, прихватање, тимски рад, сагледавање сопствених грешака, разумевање и уважавање туђих потреба и вредности.

Кључне речи: медијација, саветодавни рад педагога, конфликти, решавање сукоба, адолесценти.

Увод

Конфликти су неминовна појава у периоду одрастања. Адолесценти често своје ставове сматрају најисправнијим, а недовољно развијена комуникацијска умећа доводе до неразумевања. Социјална компетентност се развија у периоду школовања и подразумева интерперсоналне односе у којима се размењују мишљења на начин који не вређа никога, где се уважава свака различитост и траже се и налазе заједничке тачке са саговорником, односно сарађује се или се приступа компромису. Када до конфликта ипак дође услед сукобљавања мишљења, потребно је приступити му и разрешити га на адекватан начин.

¹ aleksandra.s.jovanovic.88@gmail.com

Педагог као саветодавалац и медијатор, односно вршњачки медијатори помажу разрешење сукоба и превентивно делују радом на развијању комуникацијских и сарадничких компетенција. Кроз саветодавне разговоре и учешћем у радионицама, односно ваннаставним активностима, ученици уче да је могуће размењивати различита мишљења без сукобљавања, да је потребно прихватити сопствене грешке и разумети другачија гледишта, поред сопствених потреба разумети и уважити потребе других људи.

1. Вршњачки конфликти у школи

Правда, правичност, или права мера је тешко остварива. Како би се остварила мора почивати на законима, односно правилима. Правда је врлина, у себи обухвата границе у понашању, одређује међуљудске односе, а уколико се прекораче границе онда се стварају погодни услови за настанак конфликта. Уколико поставимо питање шта би било праведно, одговор би могао бити све оно што је позитивно и праћено адекватним последицама (Popadić, 2009). Управо неправда у очима адолесцената може довести до конфликта, јер свако има свој принцип правде. Њихово схватање правичности се разликује, и уколико не постоје исти ставови и погледи на свет, сукоби су неминовни. У школи понашање мора почивати на правилима, односно моралном васпитању и изградњи социјалних компетенција ученика. Уколико се не поступа по правилима, санкције и казне, односно мере су неминовно средство за преображај нечијег понашања и превенцију конфликтних ситуација. Насупрот санкцијама и мерама које могу довести до пожељних резултата, али понекад и не доведу до промене у понашању, медијација као средство успостављања сарадничких односа и саветодавни рад доводе до разумевања и прихватања одговорности за оно што се чини, спознаје да грешимо, да смо различити, али и поред тога да можемо живети у заједништву.

Конфликт настаје у интерперсоналним односима. Можемо га дефинисати као сукоб, различитост, реакцију на интеракцију и потребно је да постоје најмање две стране, особе или групе, да би настао (Trikić i sar., 2006). Представља „неки облик борбе“ (Desimirović, 1996: 81). Конфликт је процес који започиње када једна страна перципира да је друга фрустрирана или ће се фрустрација јавити као реакција (Thomas, 1992). Неусаглашеност интереса и вредности доводи до конфликта. Две концепције конфликта јесу да је он у основи добар, пожељан, и да је лош, непожељан. Непостојање конфликта у групама, односно организацијама је немогуће, те се сматра пожељним да се конфликт јави како би се нешто разрешило, променило, како би се искристалисале неке границе и разлике, како би се људи изборили за своја права и позиције, али се увек наглашава да стилови решавања конфликта треба да буду сараднички (Војановић, 1999). Конфликт не настаје ни из чега, али реакција на фрустрацију може да се јави после одређеног времена што може довести до неразумевања напад-

нуге стране зашто је до конфликта дошло, али и неразумевања стране која напада. Овде је реч о интраперсоналним конфликтима. У основи конфликта је испоњени сукоб кроз комуникацију, било вербалну или невербалну, односно кроз размену порука. Углавном се јавља након слања и примања порука, односно карактерише га међузависност, односно интерперсонални односи (Табс, 2013). Конфликти се углавном јављају у групи као реакција на промену, као неприхватање мишљења осталих чланова групе. Како свака група има и свог предводника, непоштовање ауторитета или наметање ауторитета може бити извор сукоба (Marković, 2016). Кроз живот смо увек чланови неке групе и као такви можемо имати страхове како ћемо и да ли ћемо у групи бити прихваћени, што може утицати на наше интерперсоналне односе.

С обзиром да вршњаци највећи део времена проводе у школи, очигледно је да ће до конфликта доћи. Када се постави питање како са вршњачким конфликтима изаћи на крај, Плут и Маринковић (1994) истичу да је основни први корак пристанак појединца да конфликт разреши. Неопходно је суочити се са конфликтом. Потребно је водити рачуна да конфликт не прерасте у насилничко понашање. Зато појединац треба да размисли како се понаша, да ли нешто предузима да конфликт реши или се повлачи, да ли у обзир узима потребе и осећања других, као и да ли реагује мирољубиво или агресивно. У зависности од тога са ким смо ушли у конфликт, можемо реаговати другачије. Да би се проблем решио мора се трагати за решењем, те вршњаци треба да буду свесни чињенице да се ништа не мења преко ноћи. Разговор доводи до спознаје која се осећања налазе у нама али и у другима, односно зашто смо у ствари љути. Поред осећања ту су и потребе, али и страхови. Када са другима водимо конверзацију увек треба да указујемо на оно што нам смета у понашању особа, а избегавамо омаловажавање личности.

Међуљудски односи одређују какве ћемо личности постати, али и личност одређује међуљудске односе. Сазнавање ко је каква личност, најлакше се постиже на основу социјалних интеракција, у интерперсоналним односима (Marković, 2016). Карактеристика конфликта је да делују несвесно, односно да је њихова основа често интраперсонална, и да се потом преноси на интерперсоналне односе. Сузић (2005) истиче да смо ми сами понекад творци конфликта самим одашиљањем негативних сигнала према другима, а када се јави њихов одговор на наше сигнале, онда ми себи потврђујемо да смо били у праву када смо имали негативно мишљење о себи, а да то у ствари и не мора да буде истина. Зато је потребно да се вршњаци запитају како вреднују себе и како то преносе на друге, чиме ће се унутрашњи конфликт разрешити а не продубити и пренети на интерперсоналне односе.

Половина (2009) наглашава да сам процес доношења одлуке 'шта даље', од страна које су у сукобу, подразумева адаптацију на новину, а да доношењу одлуке предстоји интуитивно или логичко деловање појединца који су у сукобу, у чијој је основи задовољство и избегавање незадовољства. Све то доводи до промена које су пропраћене анксиозношћу, па је потребно одређено време

прилагођавања на нешто што је ново, односно на нове обрасце понашања који ће допринети да се ми и други осећамо добро. Најбитније је да особа жели да промени своје понашање које доводи њу и друге у фрустрирајуће стање, односно незадовољство.

2. Стилкови поступања и комуникације у конфликтима

Када се конфликт јави, односно када се наша очекивања, вредности, ставови не поклапају с туђим, реагује се на одређени начин. У складу са својом индивидуалношћу, обрасцима понашања које носе из породице, адолесценти ће реаговати углавном неадекватно или бурно, с обзиром да још увек нису изградили своје социјалне компетенције, или с друге стране не знају како да предупредe конфликт и дођу до решења које ће донети задовољство свим странама. У сукобу можемо бити нападнути, односно изазвани, или га можемо сами изазвати. У зависности од тога како реагујемо, ми заузимамо одређену позицију, односно имамо одређени стил понашања у конфликтима. У конфликтима можемо себе ставити на прво место, али можемо и друге. Најадекватније би било када би успели да изнвелишемо то двоје. Попадић и сарадници (1998) истичу да брига о себи и брига о другима, став према људима и према проблему, чврстина и флексибилност одликују поступање у конфликтним ситуацијама.

Томас (Thomas, 1992) је заступник петостепеног, дводимензионалног модела понашања у конфликтима који је разрадио са аутором Килманом (Kilman). Једну димензију представља асертивност, односно тежња да бринемо о сопственим интересима, а другу кооперативност, односно тежња да бринемо о туђим интересима. Понашање у конфликтима може бити асертивно и неасертивно, кооперативно и некооперативно. Уколико је стил понашања надметање где се сопствене потребе стављају испред потреба других, онда говоримо о асертивном али некооперативном стилу. Сарадња као стил понашања, када се желе задовољити обе стране сукоба, представља асертивни-кооперативни стил. Избегавање, односно повлачење како сукоб не би ескалирао, представља неасертивни-некооперативни стил поступања. Прилагођавање, где се потребе и жеље других стављају испред сопствених представља неасертивни али кооперативни стил. Компромис је стил поступања где свака од страна одустаје од било каквих расправа, преговора и решавања проблема на начин на који је она желела. Рахимов (Rahim, 2011) петостепени модел понашања се мало разликује од Томасовог, али је данас често примењиван у организацијама и у образовно-васпитним установама. Он говори о два димензијама, интегративној и дистирбутивној, и пет стилова који доводе до комбинација поступања у конфликтима. У основи је брига за себе и брига за друге, која може бити висока или ниска. Пет стилова понашања у конфликтима су: 1. интегративни стил, или сарађивачки, чија је карактеристика висока брига за себе и друге; 2. удовољавачки стил, или повлачење, чија је карактеристика ниска брига за себе а висока

за друге; 3. доминантан или нападачки стил, са карактеристикама високе бриге за себе а ниске бриге за друге; 4. избегавајући стил, кога карактерише ниска брига за себе и друге; и 5. компромис када обе стране бивају задовољне иако се можда проблем не решава баш онако како оне желе. Интегративна димензија подразумева сарађивачки и избегавајући стил, док дистрибутивна подразумева нападачки и удовољавачки стил. Интегративна димензија подразумева ниво задовољства обе стране (висок–низак), а дистрибутивна димензија подразумева ниво задовољства само једне стране (високо–ниско). Њихов пресек је компромис.

Потребно је нагласити да један стил поступања није увек право решење за све сукобе или ситуације. Како ћемо приступити зависи од самог проблема. Понекад је одређени стил бољи за решавање одређених проблема. Стили нису трајни, и као такви могу се мењати током живота. Попадић и сарадници (1998) истичу да у зависности од стила, особа у конфликтима губи или добија, а у најбољем случају добијају обе стране. Да ли ће се особа повући, препустити, надметати или решити проблем, бити крута, принципијелна или попустљива према другима, зависи од чврстине и флексибилности личности. Сваки стил има своје добре и лоше стране, а на нама је да проценимо који је најадекватнији за проблем који имамо, или да затражимо помоћ треће стране.

Берн (Bern, 2008) истиче да свако жели да се допадне и да буде прихваћен па је зато веома важно „Шта кажеш после здраво?“ као и „Како кажеш здраво?“. Породица, вршњаци и школа обликују нас кроз живот, али управо се сценарији, односно обрасци понашања које смо усвајали у породици у раном периоду развоја, преносе на наше понашање у одраслом добу. Изражавање одређених его-стања Берн је назвао родитељ, одрасли и дете. Када смо у его-стању родитељ, понашамо се како су се понашали наши родитељи у одређеним ситуацијама. Када смо у его-стању одрасли онда реално посматрамо свет и резимирамо наша искуства. Его-стање дете је стање у коме се понашамо као дете одређеног узраста. Различита укрштања ових его-стања доводе до различитих образаца понашања који су често несвесни, и као такви захтевају помоћ да би се разумели. Свако его-стање има свој позитивни и негативни поларитет. Его-стање дете може бити слободно или адаптирано дете, док его-стање родитељ може бити критички или негујући родитељ (Ibid.; Kodžić i Mijalković Blagojević, 2007; Zuković, 2017).

Као стилови комуникације у конфликтима најчешће се помињу језик жирафе и језик змије, као концепти чији је заговорник Розенберг (Rosenberg, 2002). Док је жирафа животиња великог срца, змија уједа и не брине за себе, те често из страха напада. Његов модел ненасилне комуникације подразумева употребу „ја порука“, језик жирафе насупрот „ти порукама“, језику змије. Жирафа запажа, осећа, има своје потребе и жеље. Змија закључује онако како њој одговара, наређује и избегава одговорност за своје поступке. Ја порука је образложење зашто ми нешто смета и шта желим, а ти порука је нападање личности уместо скретања пажње на понашање услед неизражавања сопствених

емоција и потреба. Оно што блокира ненасилну комуникацију је моралистичко просуђивање, предрасуде. Основа је у опажању како се други осећају, али како се и ми осећамо када други нешто ураде или кажу. Затим је потребно да будемо емпатични и асертивни, односно да са разумевањем искажемо како се осећамо и питамо шта је то што се крије у позадини напада од стране других. Када другима укажемо да то што чине у нама изазива тужна осећања или неки вид негативних емоција, потребно је да искажемо и како бисмо желели да се особа понаша. На другој страни је да све то примени, да и она буде асертивна и да се дође до решења које неће бити препрека даљој позитивној комуникацији. Емоционално ослобођење води нас ка социјалном ослобођењу (Vognar, 1998; Rosenberg, 2002).

Марковић (2016) сажимајући све доминантне теорије о личности издваја неке карактеристике личности које могу утицати на интерперсоналне релације и односе. У зависности од тога ком типу личности припадамо у основи нас самих може бити љубав и тежња да се буде вољен, високо самопоуздање, тежња ка моћи, симбиоза са другима где можемо повређивати себе или повређивати друге, односно бити деструктивни, повлачење и удаљавање од људи, жеља да све добијемо само за себе, себичност, продукција љубави али и ствари, кретање ка људима, од људи и против људи.

Често у животу заузимамо одређену позицију у интерперсоналним односима. Ја „сам ОК“, „ти си ОК“ су сентенце које означавају најбољу животну позицију. Наиме, позиције према људима могу бити позитивне и негативне, односно позитивне по себе, негативне по друге и обрнуто. Могу се наћи следеће позиције: ја сам ок – ти ниси ок, ја нисам ок – ти си ок, ја нисам ок – ти ниси ок. Позиција ја сам ок – ти ниси ок је такозвана параноидна позиција коју карактерише задовољење само сопствених потреба, тежња да се други прогоне и омаловаже, тежња ка моћи. Позиција ја нисам ок – ти си ок је депресивна позиција где се удовољава другима. Особа је интровертна, стидљива, повлачи се, страшљива је и несигурна. Ја нисам ок – ти ниси ок је позиција која доводи до безнађа, где за особу живот нема смисла. Позиција ја сам ок – ти си ок је психолошки здрава позиција, са карактеристикама сигурности, кооперације, поштовања себе и других, толеранције, подршке, сигурности, решавања проблема (Kodžić i Mijalković Blagojević, 2007; Zuković, 2017).

Говор и говор тела, односно вербална и невербална комуникација у свом споју могу бити контрадикторни или усаглашени. Свакако су у интерперсоналним односима битне обе врсте споразумевања. Покрети тела, изрази лица, гестови руку, погледи, јачина гласа утичу на то како други на нас реагују, али и ми на њих. Невербална комуникација често појачава вербалну, речима обликовану комуникацију (Tabs, 2013). Двосмислености, збуњујући изрази, емотивне речи, поштапалице, мрштење, додир, растојање између особа током разговора, плач, смех, климање главом, могу да доведу до нарушавања комуникације, или збуњености код саговорника уколико су погрешно протумачене. С обзиром да 2/3 комуникације спада у невербалну комуникацију, итекако је важно какве

сигнале телом шаљемо (Suzić, 2005). Невербални сигнали су често несвесни, али могу бити и договор две стране, односно њихов начин тајног комуникарања што је позитивно.

Аурор Пак (2006) износи тродимензионални модел људског понашања по патенту Сједињених Америчких Држава. Модел се састоји од димензија: позитивност, неутралност, негативност. У зависности од културе којој појединац припада, различито је и понашање. Свако на одређени начин перципира понашање других, и на то реагује. Основу ових димензија чине вредности као што су: велико пријатељство/љубав, пријатељство/привлачност, љубазност, неутралност, неодобравање, презир, мржња. У неким културама је љубазност оно што је у другим културама велика љубав, и обрнуто. Како не би долазило до међукултурних сукоба, потребно је познавати одлике других култура.

3. Саветодавно-медијаторска улога педагога у решавању сукоба

Медијацију дефинишемо као процес где трећа страна покушава да помири две стране, особе или групе које су у сукобу. То је „техника разрешења конфликта“ (Isić, 2010: 132). Основна одлика медијатора је да буде неутралан што доводи до задобијања поверења особа са којима преговара, односно разговара. Неутралност називамо и непристрасност која подразумева одсуство предубеђења, односно предрасуда. Медијатор треба да буде 'отвореног ума' односно да се не држи ниједне стране, и да нема никаквог интереса за исход неког сукоба. Неутралност не подразумева да је педагог као медијатор незаинтересован за решење, нити да не треба да предложи неко решење, које је свакако вредносно обојено (Žegarac, 2009). Моћ педагога у медијацији огледа се у изградњи позитивних ставова о постојању различитости код ученика. Једини интерес који педагог као медијатор треба да има је да се конфликт реши, и да се не понавља. Такође је битно да се реши у корист обе стране, што је тешко оствариво, али је могуће. Уколико се као резултат решавања сукоба јаве победници и губитници, онда не можемо да кажемо да смо учинили све да интерперсонални односи буду позитивни, засновани на педагогији мира, да су социјалне компетенције ученика на задовољавајућем нивоу и да су сви задовољни што је и суштина медијације.

Медијација је један од начина приступања конфликтима у школи, али не и једини начин. Педагог није само медијатор, односно преговарач, посредник, фасцилатор. Он је првенствено саветодавац, и од њега се очекује да савет да. Медијација је корисно средство изградње самосталности у одлучивању адолесцената. Међутим, и давање савета доводи до бољег разумевања себе и других. Када се решење не назире посредством медијације, односно када ученици не могу сами да реше проблем, онда је улога педагога да на основу онога што је чуо и видео, разумео, закључио, да пожељан савет за даље понашање ученика. Да ли ће савет дати педагог, или ће ученици сами доћи до решења, или ће се

уз помоћ и предлоге педагога јавити најадекватније решење у главама самих ученика зависи од динамике сукоба. Педагог треба да има довољно знања о интерперсоналним односима као и начинима реаговања и решавања сукоба. Мора да препозна ком стилу приступања и решавања конфликта адолесцент припада и да тако усмерава процес решавања проблема. Попадић и сарадници (1998) истичу три могућа сценарија у поступању у конфликтима: заједнички договор и долазак до решења, свака страна доноси неко своје решење, трећа страна која може бити педагог, психолог, родитељ, вршњак одлучује како ће се конфликт решити. Саветодавни рад је креативан процес и од самог саветодавца зависи у ком смеру ће тећи, али је сигурно да мора почивати на етичким и моралним начелима, односно да се мора уважавати личност корисника саветовања (Mandić, 1986). Према Зуковић (2017) саветовање је процес заснован на теоријама и методологији који захтева обученост и одговорност онога ко га води, и подразумева помоћ особама да спознају себе и своје животне циљеве. Хехлер (Hechler, 2013) истиче схему, односно педагошку парадигму саветовања која подразумева 'обдареност разумом' да би саветовање било успешно, што учесник саветовања треба да поседује, али и што произилази из тог процеса, јављање неодлучности у процесу саветовања која се мења и отклања процесом учења, процес учења који доводи до самосталних поступака. Педагог као саветник се од осталих саветника разликује по томе што проблем који треба да се реши претвара у проблем учења, те себи треба да постави питање шта особа која је у процесу саветовања треба да научи.

Како би саветовање било успешно неопходно је да корисник саветовања буде мотивисан да проблем, сукоб реши. Корисник саветовања се може сам обратити за помоћ, али може бити и позван на саветовање. Саветодаваац није особа која може да реши све проблеме, те се стога мора стално усавршавати и преиспитивати своје технике рада. Мора поседовати одређене социјално-комуникацијске компетенције, али и лична својства. Мора бити активан слушач, мора знати водити разговор, односно имати комуникацијска умећа, и добро владати невербалном комуникацијом. Питања мора постављати на проблему и узрасту детета примерен начин, давати повратну информацију о томе шта је перципирао, чуо и видео, бити емпатичан и асертиван, мора знати децентрирати се, односно ставити се у позицију особе са којом разговара, али и издићи се изнад својих емоција и сагледавати објективно ситуације. Треба се издигнути изнад проблема и допрети до свести ученика, односно разумети како то ученик проживљава одређени проблем. Дobar саветодавац особи и проблему приступа уважавајући начела као што су поверљивост и добровољност свих страна. Директиван и недирективан приступ, индивидуално или групно саветовање је начин на који педагог приступа саветодавном процесу. У директивном разговору педагог је активнији, више говори, износи решење проблема, а у недирективном ове улоге преузима ученик (Suzić, 2005; Zuković, 2017). Примењују се у зависности од самог сукоба, а могу се и комбиновати. То значи да ће од самог проблема и могућности да се он позитивно разреши на задовољство свих стра-

на у сукобу, зависти да ли ће педагог сам „узети диригентску палицу“ (Zuković, 2017: 128), односно сам дати решење за проблем, или ће одабрати недирективни приступ где ће се о проблему најпре информисати, сагледати све елементе и чињенице па тек онда кренути у саветодавни разговор. Конфликти се решавају групним саветовањем али ако из одређеног разлога то није могуће (стране одбијају, једна страна није присутна...), онда се прво приступа индивидуалном саветовању, али свакако се мора приступити и групном саветовању. Своје реакције на ситуације не треба отворено показивати у току разговора, јер се тиме нарушава неутралност саветодавца.

У саветодавном раду најбитнији је први контакт са ученицима, односно узимање у обзир како се ученик осећа у тренутку када се нађе у просторији са педагогом. Ученик може бити под стресом, или пак може показати да га неки сукоб који се раније десио не погађа, те да га је превазишао, иако то не мора бити истина. Тај први сусрет мора обилovati позитивним емоцијама, атмосфером опуштања и педагог мора имати предубеђење да неће сваки ученик штети или моћи да отворено изнесе своје ставове, или да се носи са проблемом који је настао. Ученик се може сам обратити за помоћ, али може бити и под утицајем вршњака и лагати о неком проблему како не би био одбачен (Suzić, 2005). Неретко се дешава да ученици сами знају да су погрешили, или претпостављају како се проблем може решити, али им је потребна „потврда исправности властитих одлука и поступака“ (Jevtić i Knežević Florić, 2011: 42). У зависности од тога да ли до разговора дође изненада као хитна акција на реакцију, или педагог унапред зна да ће се разговор обавити, педагошки разговор може бити припремљен, са кључним питањима, или импровизиран (Jurić, 2004). Процедурална функција педагошке комуникације огледа се у односу педагога са наставницима, али и ученицима и подразумева да се о проблему прикупе и размене информације, расветле заблуде, износе само чињенице, и на крају сумира и изнесе закључак (Jevtić, 2015).

Педагог мора поседовати когнитивне и бихевиоралне вештине како би водио успешну комуникацију, односно конверзацију. Међутим, Реардон (Reardon, 1998) наглашава да само поседовање ових вештина не мора да значи и успешност у комуникацији. Емпатија, заузимање перспектива других, претходна искуства у сличним ситуацијама или знања о њима, степен укључивања у интеракцију, способност управљања ситуацијама, флексибилност у понашању у току конверзације, слушање и одсуство страха од комуникације на одређену тему су битне за интерперсоналне односе. Јевтић (2015) истиче акциону компетентност кроз низ улога које савремени педагог има: дијагностичар, васпитач, креатор интерперсоналних односа, градитељ емоционалне климе, координатор. Интерперсонална функција педагошке комуникације огледа се у утврђеним правилима понашања која важе за све, контролисање тока разговора, смањивање тензије, солидарност, сугерисање компромиса.

Десимировић (1996) наводи нека правила од значаја за вођење и разрешење сукоба: не вређати саговорника; поштовати саговорника поштујући ње-

гова осећања; не гађати у најосетљивија, најрањивија места; наводити добре особине саговорника а не само мане; не преувеличавати мане саговорника; не преувеличавати сопствене врлине; признати сопствене мане; не прекидати саговорника када говори; не журити са тумачењем онога што саговорник покушава да каже; поштовати другог тако што ћемо му указати да смо равноправни и да сарадњом желимо решити проблем.

Присуство родитеља разговорима је свакако пожељно, али није увек неопходно. На педагогу је да процени да ли ће процес медијације и саветовања протећи уз њихово присуство или не. Родитељи се свакако обавештавају о настанку сукоба. Међутим, решење се не мора наћи у њиховом присуству, али им треба дати савет како поступати са дететом како би изменило неке своје обрасце понашања. И овде се одиграва процес медијације или саветовања. Родитељ може као одрасла особа сам доћи до решења, али му у томе мора помоћи практичан савет који ће добити. Такође ће и педагогу као саветодавцу бити потребно да чује нешто више о детету, да би знао да ли је на правилан начин протумачио његово понашање.

3.1. Фазе и поступци у решавању конфликта

Разрешење конфликта треба да прође кроз неколико фаза и потребно је користити се адекватним техникама. Саветодавни разговор има свој развојни ток и садржи елементе као што су: уочавање сукоба или конфликта, или препорука да је потребно решити конфликт; стране су позване на разговор; атмосфера је подстицајна и свако може изнети своје мисли и осећања; изношење и негативних и позитивних осећања; учесник реално сагледава себе; назире се акција која ће довести до промене; донета је одлука шта даље; разговор се завршава с позитивним надањима; активност ученика се прати да би се видело да ли даје резултате (Јевтић и Кнежевић Florić, 2011; Јурић, 2004; Сузић, 2005; Трикић и сар., 2006; Зукловић, 2017).

Адекватни поступци у саветовању и медијацији код разрешења конфликта су: активно слушање; вођење дискусије и дебате; постављање отворених и затворених питања; учестали састанци док се проблем не реши; успостављање консензуса; брејнсторминг; мапирање страхова; самопоуздано реаговање; децентрација од сопственог гледишта; разумљиви фидбек; тимски рад (Рорадић и сар., 1998).

Ступњеви реаговања у конфликтима треба да буду следећи:

1. Шта се догодило? Конфликт је настао.
2. Зашто је конфликт настао? Ко је изазвао конфликт?
3. Ко све учествује у њему?
4. Како смо реаговали?
5. Да ли су о томе обавештени одрасли?
6. Да ли се жели решити конфликт?
7. На који начин се жели решити конфликт?
8. Ко нуди решење, а које решење се прихвата?
9. Да ли су обе стране задовољне и да ли ће се придржавати решења?

Шта ако до решења не дође? Ако се решење не нађе, онда су обе стране губитници, односно конфликт се може поновити и продубити што свакако није оно што је пожељно. Тада педагог својим индивидуалним саветовањем, или групним у зависности од сопствене процене стања, континуирано води разговоре и састанке са учесницима конфликта, ангажује вршњаке као медијаторе, организује низ радионица и предавања којима тежи да освести лоше стране сукоба.

У самим преговорима, посредовању, односно саветовању педагог треба да поштује следеће принципе:

1. Свака страна износи своје виђење проблема;
2. Сви активно слушају;
3. Износе се осећања, потребе и жеље;
4. Постављање питања да бисмо увидели да ли добро разумемо;
5. Повратна информација о томе како смо проблем сагледали;
6. Постављање питања да ли стране виде неки начин како би се проблем решио и како се не би понављао;
7. Када су предлози дати, указати на добре и лоше стране предлога и на најадекватније решење;
8. Давање конкретног савета како поступати;
9. Прихватање решења и обећање свих страна да ће се договора придржавати.
10. Праћење учесника сукоба у наредном периоду.

3.2. Вршњачка медијација и решавање сукоба

У периоду адолесценције вршњаци се више окрећу једни другима, него што прихватају мешање одраслих у свој живот. Утицај вршњака на понашање је такође значајан, поред утицаја породице као примарног социјализатора. У групи вршњака остварују се и испољавају заједничка интересовања, али се спознају и разлике које могу довести до сукоба. С обзиром да су пријатељства и блискост с вршњацима изузетно важни за осећај припадности, самопоуздање и сигурност, њихово неостваривање из неког разлога, може довести до незадовољства сопственим животом и немогућности развијања социјалних компетенција (Јевтић, 2012; Јоксимовић, 2004). Значај вршњачке медијације огледа се у социјалном учењу, стицању искуства, односно изградњи социјалних компетенција. Ученици уче да самостално доносе одлуке, да буду одговорни за сопствено понашање, да сарађују. Улога педагога огледа се и у подстицању медијације код вршњака. С обзиром да нису сви подједнако социјално компетентни, медијација се не може код свих показати успешно, али се може развијати и научити.

Решавање сукоба на креативан начин захтева обуку. Да би млади постали медијатори и тиме помогли својим вршњацима да превазиђу сукобе, потребно је да о томе нешто и науче. Социјалним учењем, кроз искуство, радионицама, обукама, програмима у школи, тимовима, могу се променити погледи на ситуације и људе. Стављањем у улогу медијатора, ученици боље сагледавају туђе

и сопствене проблеме, развијају комуникацијске вештине, уче да цене себе и друге (Radovanović, 2009: 214).

Радионичарски рад у настави и вананаставним активностима показао је своју ефикасност у развијању социјалних компетенција. Креативне и едукативне радионице које могу бити превентивне или се одигравати када је проблем већ настао, дају могућност свима да искажу себе а тиме и да их други боље упознају, што може спречити будуће неспоразуме. Тимски рад који треба да подстиче првенствено педагог код наставника, а потом и наставник код ученика мора бити основа добрих интерперсоналних односа. Он захтева уважавање и разумевање (Јевтић, 2012). Формирање тима за вршњачку медијацију је први корак ка развијању медијације међу вршњацима. Чланови тима треба да буду првенствено ученици који желе да буду медијатори, као и стручни сарадници и наставници едуковани за медијацију, као њихови супервизори. Организовањем радионица са тенденцијом да се обрађују теме о реаговању у конфликтима, у којима се ученици стављају у позицију другог играч улога, вођење конструктивног дијалога и дебате довешће до развоја следећих медијаторских, односно преговарачких особина код ученика које истичу и Трикић и сарадници (2006): ученици ће научити шта доноси понашање ајкуле (надметање), меде (попуштање), корњаче (повлачење), камелеона (компромис) и делфина (решавање проблема), као и који стил треба да примене да би избегли или решили конфликт; знаће да дефинишу проблем, налазе решења, донесу одлуку о решењу проблема и спроведу је; научиће да активно слушају, препознају своје и туђе емоције и потребе и уважавају их; научиће да преговарају и смање тензију у сукобима; научиће језик жирафе насупрот језику змије, односно да користе „ја поруке“ уместо „ти порука“.

Закључна разматрања

Иако Десимировић (1996) истиче да паметнији попушта, док Попадић и сарадници (1998) истичу да паметнији не попушта, можемо закључити да паметнији попушта уколико је његово неадекватно понашање довело до сукоба, а не попушта уколико је био нападнут мимо објективних разлога. Спремност да се прихвати оно што је погрешно и да се особа активира како би променила своје понашање, почетне су фазе бољих међуљудских односа. Истрајност у томе, усвајање нових комуникацијских образаца где се у обзир узимају осећања и потребе других, али се јасно износе и сопствена осећања и потребе на начин који није увредљив, јесте степен даље у бољим интерперсоналним односима. Прихватање различитости и вођење дискусије и дебате са другима, где не морамо увек бити у праву или победници, али увек можемо бранити своје ставове, или наћи компромисно решење, представља здрав начин да се удружимо, будемо чланови група и појединци у групи. Уколико адолесценти то не могу сами, увек се могу ослонити на оне који су за то компетентни, или компетентнији од њих, а то су педа-

гози, психолози, вршњачки медијатори, родитељи. Пожељно је да и сами пожелe да науче да буду медијатори, и тиме спрече будуће сукобе. Како би се то десило, задатак школе је да саветодавним радом и медијацијом управља конфликтима, поштујући сва начела педагогије мира а то су: активно слушање, асертивност, разумевање, давање повратне информације, прихватање, доношење исправних одлука, сарадња, тимски рад, рад на исправљању грешака, уважавање властитих и туђих емоција и потреба, разумевање и уважавање туђих вредности, живот и рад у групи. Саветодавни и медијаторски рад није нимало лак, нити увек успешан посао, али је потребно схватити га као основни покретач позитивних промена у самим ученицима и њиховим односима са другима.

Reference

- Bern, E. (2008). *Šta kažeš posle zdravo?*. Beograd: Beoknjiga.
- Bognar, L. (1998). *Govor nenasilja*. Osijek. Retrived August 5, 2018 from the World Wide Web http://ladislav-bognar.net/sites/default/files/Govor%20nenasilja_0.pdf
- Bojanović, R. (1999). *Psihologija međuljudskih odnosa, četvrto izdanje*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Desimirović, V. (1996). *Svađajmo se pametno*. Beograd: Nauka.
- Hechler, O. (2013). *Pedagoško savetovanje: teorija i praksa vaspitnog sredstva*. Beograd: Eduka.
- Isić, U. (2010). *Vršnjačka medijacija: vodič za pedagoge i psihologe*. OSCE Bosna i Hercegovina.
- Jevtić, B. i Knežević Florić, O. (2011). *Izazovi socijalnopedagoške delatnosti – sa hrestomatijom*. Niš: Filozofski fakultet.
- Jevtić, B. (2012). *Pedagogija moralnosti*. Niš: Filozofski fakultet.
- Jevtić, B. (2015). *Retro(per)spektiva (a)socijalizacije*. Niš: Filozofski fakultet.
- Joksimović, S. (2004). Uloga vršnjaka u socijalnom razvoju dece i mladih. U: Krnjajić, S. (ur.). *Socijalno ponašanje učenika (37–60)*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Jurić, V. (2004). *Metodika rada školskog pedagoga, treće izdanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kodžić, D. i Mijalković Blagojević, A. (2007). *Ako bi ti rekli da možeš ponovo da biraš...* Beograd: Dom omladine.
- Mandić, P. (1986). *Savjetodavni vaspitni rad*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marković, Z. (2016). *Interpersonalne relacije i tumačenja*. Niš: Filozofski fakultet.
- Pak, V. (2006). *Trodimenzionalni model ljudskog ponašanja, 3. izdanje*. Beograd: Čigoja štampa.
- Plut, D. i Marinković, Lj. (1994). *Konflikti i šta sa njima?*. Beograd: Kreativni centar.
- Polovina, N. (2009). Psihološke teorije odlučivanja i medijacija. U: Džamonja Ignjatović, T. i Žegarac, N. (ur.). *Teorijske osnove medijacije: perspektive i doprinosi (105–122)*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

- Popadić, D., Mrše, S., Kovač-Cerović, T., Pečujić-Mastilović, S., Kijevčanin, S., Petrović, D. i Bogdanović, M. (1998). *Pametniji ne popušta: vodič kroz sukobe do sporazuma*. Beograd: Grupa MOST; Centar za antiratnu akciju.
- Popadić, D. (2009). Mnoga lica pravde. U: Džamonja Ignjatović, T. i Žegarac, N. (ur.). *Teorijske osnove medijacije: perspektive i doprinosi* (13–40). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Radovanović, M. (2009). Poređenje različitih pristupa osnaživanju mladih u transformaciji sukoba. U: Džamonja Ignjatović, T. i Žegarac, N. (ur.). *Teorijske osnove medijacije: perspektive i doprinosi* (211–217). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Rahim, M. A. (2011). *Managing Conflict in Organizations*. Third Edition. Transaction Publishers.
- Reardon, K. (1998). *Interpersonalna komunikacija: Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Rozenberg, M. (2002). *Jezik saosećanja: nenasilna kounikacija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
- Tabs, S. (2013). *Komunikacija: principi i konteksti*. Beograd: Klio.
- Thomas, K. W. (1992). Conflict and Conflict Management: Reflections and Update, *Journal of Organizational Behavior*, vol. 13, pp. 265–274.
- Trikić, Z., Koruga, D., Vrnješević, J., Dejanović, V. i Vidović, S. (2006). *Vršnjačka medijacija - od svađe slađe: priručnik za vođenje radionica iz oblasti obrazovanja za veštine medijacije, drugo izdanje*. Beograd: GTZ.
- Zuković, S. (2017). *Savetodavno-vaspitni rad u ustanovama obrazovanja i vaspitanja: teorijski i praktični aspekti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Žegarac, N. (2009). Neutralnost i moć u medijaciji: preispitivanje održivosti koncepata. U: Džamonja Ignjatović, T. i Žegarac, N. (ur.). *Teorijske osnove medijacije: perspektive i doprinosi* (41-56). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

PEER CONFLICTS IN SCHOOL: MEDIATION AND COUNSELLING

Abstract

The aim of this paper is to portray the means of preventing peer conflict with advisory and mediating role of pedagogues, advisory talk and learning the adequate manner of conduct in conflict situations. We point to the significance of advisory and mediating role of peers. If adolescents have developed social competence, conflict can be resolved to all parties' content. Communicative skills, as well as specific behaviour or a style of conduct in conflict lead to achieving consensus, that is, cooperation that stands opposed to conflict. Constructive exchange of opinion is a foundation of proper interpersonal relations, and it is acquired especially in the period of personality development, that is, in the period of education. A mediator as a negotiator has a role to help resolve the conflict. A pedagogue takes a role of a mediator and advisor, but also affects students to be mediators themselves and avoid conflicts with adequate communication and self-assertiveness, through respect for the needs and rights of other people. The role

of school is to have a preventive effect on the existence of conflicts with its advisory work and mediation, that is, to develop the capability of active listening in students, their assertiveness, understanding, accepting, team work, realizing their own mistakes, understanding and respecting other students' needs and values.

Key words: *mediation, advisory work of pedagogues, conflicts, resolving conflict, adolescents.*

Лана М. Томчић¹
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Ментор:

УДК 371.12:371.3

РАЗВОЈ ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА КРОЗ ИНИЦИЈАЛНО ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА

Предмет овог рада је утврђивање могућности за развој дидактичко-методичких компетенција будућих наставника разредне и предметне наставе. Истраживачки циљ се остварује на теоријском нивоу, уз примену методе теоријске анализе и технике анализе садржаја и представља анализу заступљених предмета из педагошко-дидактичко-методичке области у наставном плану и програму. Анализом су обухваћени следећи факултети Универзитета у Новом Саду: Педагошки, Филозофски, Природно-математички, Академија уметности и Факултет за спорт и физичко васпитање. Можемо закључити да на Педагошком факултету постоје веће могућности за развој наведених компетенција јер је сразмер садржаја науке и струке у односу на педагошко-методичке садржаје 1:1, док је на студијама које образује наставнике предметне наставе тај однос 2:1, у корист садржаја науке и струке.

Кључне речи: дидактичко-методичке компетенције, иницијално образовање, наставник

Увод

Данашњем образовном систему се упућују бројне критике, истичући пре свега неповезаност наставних садржаја различитих предмета, али и недовољну повезаност садржајима учења са свакодневним знањима и искуствима ученика (Јukić, 2013). Стога, фокус иницијалног образовања наставника треба да буде на повезивању стручно-научних садржаја са садржајима друштвено-хуманистичких предмета, односно у овом случају са педагошко-дидактичко-методичким садржајима, како би и они сами у каснијем наставном раду успели да интегришу наставне садржаје различитих предмета и да премосте дате недостатке образовног система. Наставне активности треба да одражавају стварно, животно учење, што значи да учење треба да буде конструктивно и саморегулисано, док настава треба да представља когнитивни, социјални, културни и интерперсонални процес (Šimić-Šašić, 2011).

¹ lana.tomcic@gmail.com

*Рад је настао у оквиру пројекта „Квалитет образовног система Србије у европској перспективи“ (КОССЕП), бр. 179010, чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

**Студент докторских студија.

Професионалне компетенције наставника

Компетенције се дефинишу као капацитети и могућности које укључују дискурзивно и практично знање, и представљају динамичку комбинацију знања, разумевања, спретности и вештина, способности и вредности. Компетенције су скуп знања, вештина и вредности неопходних сваком појединцу како би могао да делује као успешан члан заједнице. Такође, компетенције обухватају и искуства, вредности и диспозиције које је појединац развио укључивањем у праксу. Компетенције се дефинишу и као способности за обављање задатака и улога које су неопходне за постизање одређених стандарда (Nikolić, 2008).

Национални просветни савет је у априлу месецу 2011. године утврдио Стандарде компетенција наставника и њиховог професионалног развоја. У оквиру сваке компетенције вреднује се и процењује: знање, планирање, реализација, вредновање/евалуација и усавршавање. Компетенције су категоризоване у четири основне области, од којих се прве две односе на дидактичко-методичке компетенције:

- 1) *K1 – Компетенције за наставну област, предмет и методику наставе* – подразумевају да наставник зна научну дисциплину којој припада предмет који предаје и њене везе са другим научним дисциплинама, познаје одговарајућу област и зна наставни план и програм предмета који реализује, као и његову корелацију са другим областима, односно предметима. Такође, очекује се да наставник познаје опште принципе, циљеве и исходе образовања и васпитања, као и опште и посебне стандарде постигнућа ученика и њихову међусобну повезаност, поседује дидактичко-методичка знања неопходна за предмет који предаје, познаје технологије које прате научну дисциплину и предмет који предаје. Наставник програм рада припрема тако да уважава: стандардне постигнућа, наставни план и програм и индивидуалне разлике ученика, водећи рачуна о садржајној и временској усклађености. Затим, планира и програмира рад, водећи рачуна да садржај учини доступним ученицима (пријемчив, разумљив, интересантан), планира примену различитих метода, техника и облика рада и доступних наставних средстава ради ефикасности и ефективности наставног процеса. Даље се процењује да ли наставник остварује функционалне, образовне и васпитне циљеве у складу са општим принципима, циљевима и исходима образовања, наставним планом и програмом предмета који предаје, прилагођавајући их индивидуалним карактеристикама и могућностима ученика. Процењује се да ли наставник систематски уводи ученике у научну дисциплину и повезује наставне садржаје са претходним знањима и искуствима ученика и њиховим садашњим и будућим потребама, са примерима из свакодневног живота, са садржајима из других области, са актуелним

достигнућима/научним новинама. Вреднује се да ли прати и вреднује интересовања ученика у оквиру предмета који предаје, планира и предузима мере подршке ученицима на основу анализе остварености образовних стандарда постигнућа.

- 2) *K2 – Компетенције за поучавање и учење* – процењује се да ли наставник поседује знања о когнитивном развоју ученика (когнитивним ступњевима и зони наредног развоја), знања о природи учења, различитим стиловима учења и стратегијама учења, и знања о природи мишљења и формирању научних појмова. Треба увидети да ли наставник примењује различите облике рада и активности у складу са знањима и искуствима којима ученици располажу, индивидуалним карактеристикама и потребама ученика, постављеним циљевима, исходима, садржајима и карактеристикама контекста у којем ради, подстиче и подржава различите стилове учења ученика и помаже развој стратегије учења, континуирано подстиче развој и примену различитих мисаоних вештина (идентификовање проблема, решавање проблема, доношење одлука) и облика мишљења (критичко, аналитичко и дивергентно). Такође, процењује се да ли подржава ученике да слободно износе своје идеје, постављају питања, дискутују и коментаришу у вези са предметом учења. Кроз процес евалуације се оцењује да ли наставник прати и процењује различите аспекте учења и напредовања, користећи различите технике евалуирања, прати и вреднује ефикасност сопствених метода на основу ученичких постигнућа, прати и вреднује постигнућа ученика у складу са индивидуалним способностима ученика, примењујући утврђене критеријуме оцењивања.
- 3) *K3 – Компетенције за подршку развоју личности ученика* – процењује се да ли наставник зна и разуме физичке, емоционалне, социјалне и културне разлике међу ученицима, да ли познаје и разуме психички, емоционални и социјални развој ученика, поседује знања о начинима подршке ученицима из осетљивих друштвених група, познаје различите врсте мотивације и начине мотивисања ученика, да ли уме да препозна, мобилише и подстиче развој капацитета свих ученика уз уважавање индивидуалности.
- 4) *K4 – Компетенције за комуникацију и сарадњу* – врши се процена са циљем да се увиди да ли наставник разуме важност сарадње са родитељима/старатељима и другим партнерима у образовно-васпитном раду, да ли поседује информације о доступним ресурсима који могу подржати образовно-васпитни рад (школским, породичним, у локалној и широкој заједници), да ли познаје облике и садржаје сарадње са различитим партнерима, као и да ли поседује знања о техникама успешне комуникације (<http://katalog.zuov.rs/StandardiKompetencija.aspx>).

Дидактичке компетенције представљају систем знања о настави и образовању, као и способности ефикасне примене тих знања у настави и образовању. Узимајући у обзир чињеницу да се настава и образовање посматрају као процеси који се одвијају у одређеним етапама (планирање, програмирање, припремање, реализација и вредновање), које треба континуирано истраживати и усавршавати, дидактичке компетенције су подељене у четири групе: препаративне, оперативне, евалуаторске и истраживачко-иновативне компетенције (Jorgić, 2010). Аутор Јуричић (2014) говори о следећим димензијама дидактичке компетенције наставника: методологија изградње предметног курикулума, организовање и вођење васпитно-образовног процеса, обликовање разредно-наставне климе, утврђивање ученичког постигнућа у школи и развој модела васпитног партнерства родитеља и школе. Према схватању појединих аутора, методика је одређена као специјална дидактика. С обзиром на то, може се рећи да су методичке компетенције заправо специјалне дидактичке компетенције које се односе на одређено васпитно-образовно подручје, односно на одређени наставни предмет. Методичке компетенције представљају „систем знања о одређеној науци и из ње изведеног наставног предмета, или наставном подручју, или уметности, или одређеном васпитно-образовном подручју и способност успешне примене тих знања приликом планирања, програмирања, припремања, реализације, вредновања, истраживања и иновирања активности поучавања и иницирања активног учења васпитаника (ученика, родитеља и других лица)“ (Jorgić, 2010: 286).

Иницијално образовање наставника

Модел иницијалног образовања наставника

Изазови пред којима се налазе школа и друштво знања уопште, намећу потребу за променама у образовању будућих просветних радника и проширење дијапазона компетенција које представљају важан сегмент њиховог нормативног положаја и релевантног рада у настави. Велики број тих компетенција се стиче иницијалним образовањем наставника (Роџар, 2016).

У двадесетом веку је преовладавао *традиционални модел* образовања наставника чији је главни недостатак био непрепознавање професионалних, наставничких компоненти. Овај модел одликује „модел наставника“ као занатски модел предавања, те се стварао и развијао на недовољно истраженом занатском знању које развијају практичари. Даље, у прошлом веку се развио и *академски модел* образовања наставника који наглашава важност научног знања у предметним дисциплинама и професији наставника. Академске дисциплине обухватају од 80% до 90% студијског програма, док преостали део обухвата образовну теорију и праксу. На овај начин, професионални развој будућих наставника је стављен у други план јер се настава и учење не сматрају важном тематиком. У Европској унији се иницијално образовање наставника, у двадесет

и првом веку, ослања углавном на *статички модел* тзв. „руксак филозофије“ чије су компетенције утемељене на акцентовању важности квалитетног иницијалног образовања наставника са максимумом наставничких компетенција. Као и претходни, тако и овај модел има својих недостатака. Наиме, главна слабост тачка овог модела се огледа у занемаривању значаја континуираног образовања и истраживачког рада у настави. Последњи, новији концепт иницијалног образовања наставника представља *модел динамичног професионалног развоја наставника*. Према овом моделу, добру основу за рад представља квалитетно иницијално образовање наставника које се заснива на модерним теоријама образовних наука и стицању максимума компетенција, коју прати мисао да је образовање наставника отворен и континуиран процес који представља саставни део сталних друштвених процеса. Другим речима, наставници морају бити оспособљени да иду у корак са дидактичким иновацијама и истраживањима, као и да одговорно и успешно одговарају изазовима које пред њих поставља друштво које учи (Stanojević, Janjić, 2013).

Концепција целоживотног учења треба да буде приоритет нашег образовног система, камен темељац промене и развојка. Нагласак је на настојању да се образовање засновано на меморисању одбаци у корист образовања које подстиче креативност, решавање проблема, примену знања и самообразовање (Anđelković, 2009).

Разредна настава

Систем образовања учитеља темељи се на концепцији доживотног образовања које започиње иницијалним образовањем а надограђује се перманентним усавршавањем учитеља. Педагошки и учитељски факултети имају озбиљан задатак пред собом јер образовање учитеља подразумева оптималан однос стручног и научног дела програма будућих учитеља, са једне стране, и педагошког, психолошког, дидактичког и методичког образовања и оспособљавања, са друге стране. На овим факултетима је сразмер садржаја науке и струке у односу на садржаје образовних наука са методикама 1:1, док је на студијама које образује наставнике предметне наставе тај однос 2:1, у корист садржаја науке и струке (Kostović-Vranješ, 2016). Савременог учитеља одликује отвореност искуства, флексибилност идеја, усмереност на помагање, договарање, организовање, подстицање, саветовање и охрабривање ученика. Учитељ у данашњој школи треба да поседује професионално-педагошке особине и квалитете који се огледају и манифестују кроз функцију васпитача, медијатора, аниматора, креатора, иницијатора, партнера, сарадника и пријатеља (Brust-Nemet, Sili, 2016).

Циљ студијског програма основних академских студија за образовање учитеља Педагошког факултета у Сомбору, Универзитета у Новом Саду, јесте да образује стручњаке за обављање послова који подразумевају критичку одговорност да својим ученицима пруже помоћ у њиховом развоју и подстицању саморазвоја, што обухвата познавање савремене методологије наставе и овла-

давање знањима из области образовних наука. Наведени циљ се остварује путем обавезних и изборних наставних предмета, које студенти похађају током основних студија. Обавезни наставни предмети из педагошко-психолошке и дидактичко-методичке области су: Општа педагогија, Развојна психологија, Дидактика, Школска и породична педагогија, Педагошка психологија, Ученици са посебним образовним потребама, Менаџмент у образовању, Основе инклузивног образовања и васпитања, Педагошка пракса, Дидактичка пракса, Методичка пракса, Самостална пракса. Наведене врсте пракси су обавезне за све студенте и заступљене су све четири године студија. Стручну праксу студенти обављају у сарадњи са основним школама и учитељима који су у својству ментора, који заједно са наставницима са факултета и њиховим сарадницима прате рад студената током праксе. Поред наведених предмета, иницијално образовање учитеља обухвата и бројне наставне предмете посвећене методици наставе дате научне области, па тако студенти су у обавези да слушају и полажу наставне садржаје следећих предмета: Методика наставе математике, Методика наставе српског језика и књижевности, Методика наставе музичке културе, Методика наставе природних наука, Методика наставе познавања друштва, Методика наставе физичког васпитања, Методика наставе ликовне културе, Методика наставе природе и друштва. Изборни предмети из педагошко-психолошких и дидактичко-методичких области заступљени на основним академским студијама су: Образовна технологија, Дидактичке игре, Методика наставе информатике, Дидактички материјали и асистивне технологије у инклузивном образовању, Методика рада у комбинованом одељењу, Методика рада у продуженом и целодневном боравку, Методика наставе енглеског језика (<http://www.pef.uns.ac.rs/index.php/2015-03-31-06-44-10/studijski-programi/18-osnovne-studije/26-diplomirani-ucitelj>).

Мастер академске студије за образовање учитеља су продубљене студије у трајању од једне академске године. Курикулум другог циклуса студија омогућава студентима научну, теоријску и практичну припрему за извођење свих облика наставног рада у области одређене методике за коју се опредељују на почетку мастер студија, када изаберу основни предмет усмерења. Ти предмети су: Методологија научно-истраживачког рада, Управљање и руковођење у разреду и Инклузивно образовање – теорија и пракса. У односу на претходне године, уведена је новина у курикулум мастер академских студија. Наиме, у оквиру сва три изборна блока студенти могу бирати и област инклузије и грађанског образовања те на тај начин проширити своје компетенције за рад са ученицима са тешкоћама у учењу и/или другим тешкоћама. Изборни предмети из дидактичко-методичке области су: Савремена методика наставе математике, Савремена методика наставе српског језика и књижевности, Савремена методика наставе природних наука, Савремена методика наставе друштвених наука, Савремена методика наставе информатике, Савремена методика наставе музичке културе, Савремена методика наставе ликовне културе, Савремена методика наставе физичког васпитања, Интеркултурално образовање, Индиви-

дуализација и подршка ученицима у инклузивном одељењу, Методика наставе грађанског васпитања, Тимски рад у инклузивном образовању, и специјални курсеви савремених методика разредне наставе (<http://www.pef.uns.ac.rs/index.php/2015-03-31-06-44-10/studijski-programi/19-master-studije/29-master-ucitelj>).

Анализом наставног плана и програма на Педагошком факултету у Сомбору, Универзитета у Новом Саду, може се закључити да су конципирани тако да нуде студентима широке могућности развоја дидактичко-методичких компетенција. Наиме, након завршених студија, студенти познају у високој мери предмет поучавања, разумеју образовне теорије и могућности њихове примене у настави, оспособљени су за примену основних начела, наставних метода и методичких облика, разноврсних стратегија учења и поучавања у наставном процесу. Такође, студенти су развили способности планирања и припремања наставе, праћења и оцењивања сопственог рада као и постигнућа ученика. Због специфичности самих студија и курикулума, будући учитељи су у прилици да развију своју креативност и стваралаштво и да науче да их пренесу на наставни садржај и васпитно-образовне активности у раду са ученицима. У складу са захтевима друштва знања, није занемарен ни развој способности и жеље за доживотним учењем и усавршавањем. У току студија, студенти су на оптималном нивоу упознати са практичним радом у основној школи путем праксе коју обављају из педагошких, психолошких, дидактичких и методичких предмета. Такође, пратећи потребе школе и њених ученика, у образовање учитеља је увршћен комплекс предмета из области инклузивног образовања и васпитања, који омогућава будућим учитељима да се ближе упознају са самом тематиком, тешкоћама и могућим начинима њиховог превазилажења у основним школама. Развој толеранције и емпатије кроз ове предмете је неизоставан део образовања наставника разредне наставе.

Предметна настава

Законом о основама система васпитања и образовања (Сл. Гласник РС, 55/2013) прописано је да васпитно-образовни рад у школи може да обавља лице које има образовање из психолошких, педагошких и методичких дисциплина стечено на високошколској установи у току студија или након дипломирања, од најмање 30 бодова и 6 бодова праксе у установи, у складу са Европским системом преноса бодова (чл. 8). Будући наставници предметне наставе се школују на бројним факултетима и универзитетима у Србији.

На Филозофском факултету у Новом Саду школују се будући наставници предметне наставе. На основним студијама које трају четири године (240 ЕСПБ) студенти имају педагошко-психолошке предмете, док на мастер студијама у трајању од једне године (60 ЕСПБ) преовладавају методике предметне наставе. Тако, поред методике наставе научне области коју изучавају и педагошко-методичке праксе, студенти филозофије, социологије, историје, као и студенти англистике, србистике, германистике, романистике, румунистике, русинистике, славистике, словакистике, слушају следеће предмете: Развојну

психологију, Интерактивну педагогију, Педагошку психологију, Дидактику, Психологију свести, и Стратегије ефикасног образовања (<http://www.ff.uns.ac.rs/studije/studije.html>).

Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду на следећим департманима образује будуће наставнике предметне наставе: Департман за биологију, Департман за географију, Департман за математику и информатику, Департман за физику и Департман за хемију. На Департману за биологију, спроводе се интегрисане академске студије биологије у трајању од пет година (300 ЕСПБ) чијим завршетком студенти стичу назив: мастер професор биологије. Обавезни наставни предмети су: Развојна и педагошка психологија, Педагогија, Савремена образовна технологија у настави биологије, Методика наставе биологије 1 и 2, Школска пракса 1 и 2. Изборни наставни предмети су: Психологија образовања, Увођење у делатност наставника, Школски огледи у настави биологије, Психологија учења, Ваннаставне активности у настави биологије, Настава биологије у образовању одраслих. На Департману за географију релевантни предмети за наше проучавање се реализују на основним и мастер академским студијама. Основне студије трају четири године (240 ЕСПБ) чијим завршетком студенти стичу звање: дипломирани професор географије. На овом нивоу студија обавезни наставни предмети су: Педагогија, Методика наставе географије, Развојна и педагошка психологија, Иновације у настави географије, Школска пракса, Наставни објекти и средства рада у настави географије. Изборни предмети су: Педагошка етика, Школа у природи, Интернет у настави географије, Теренски рад и наставне екскурзије, Психологија образовања. У току мастер академских студија у трајању од једне године (60 ЕСПБ) студенти се упознају са предметом Примена дидактичких принципа у настави географије, док су у склопу изборних предмета понуђени: Психологија учења, Курикулум у свету и код нас, Активизација у настави географије и Општа педагогија. На Департману за математику и информатику, на студијском програму мастер професор математике постоје два циља: први је да пружи студенту базична знања из математике, која чине у свету општеприхваћено „језгро“ академског образовања сваког математичара, а други да му пружи могућност усвајања методичких и психолошко-педагошких вештина које студента припремају за позив наставника математике у основној или средњој школи. Да би се остварио други циљ, курикулумом су обухваћени следећи обавезни и изборни наставни предмети: Развојна и педагошка психологија, Педагогија, Методика математике 1 и 2, Школска пракса 1 и 2, као обавезни предмети, и Савремена наставна средства и Школска пракса 3, као изборни наставни предмети. На Департману за физику циљ студијског програма Мастер академске студије Професор физике је академско образовање кадрова за извођење наставе у основним и средњим школама из области физике и астрономије. У сврху постизања наведеног циља, наставни предмети су: Методичко-тематски приступ настави физике, Методика решавања рачунских задатака, и изборни предмет Менаџмент у образовању. На Департману за хемију у оквиру основних академских студија

у трајању од четири године (240 ЕСПБ) студентима су у понуди следећи изборни наставни предмети: Методе и технике учења хемије, Увођење у делатност наставика, Примена рачунара у хемији, Развојна и педагошка психологија, Педагогија, Методика наставе хемије 1 и 2, Школска пракса 1. На мастер академским студијама (једна година – 60 ЕСПБ), кроз одабир одговарајућих предмета студенти се стручно профилишу у један од пет праваца: аналитичка хемија, неорганска хемија, органска хемија, контрола квалитета и управљање животном средином и настава хемије. Студенти који желе да иду у правсу наставе хемије, имају на располагању следеће предмете: Дидактика хемије, Психологија, Школски огледи у настави хемије, Специјални хемијски експерименти у настави, Е-учење, Школска пракса 2, Општа педагогија, Методика наставе хемије у раду са даровитим ученицима, Методика наставе примењене хемије, Семинар: концепт хемијских равнотежа у настави, Дидактика високошколске наставе хемије, Савремене образовне технологије у настави хемије (<https://www.pmf.uns.ac.rs/studije/studijски-programi/>).

Академија уметности Универзитета у Новом Саду образује будуће наставнике ликовне и музичке културе у два циклуса: основне академске студије у трајању од четири године (240 ЕСПБ) и мастер академске студије у трајању од једне године (60 ЕСПБ). На Департману за ликовне уметности, у току основних студија студенти изучавају предмет Психологија стваралаштва као обавезни, док у групи изборних су: Методика ликовног васпитања и образовања 1, 2, 3 и 4, Педагогија, Школска психологија, Методичка пракса 1 и 2. На мастер студијама обавезни предмет је Методе уметничког изражавања одабраног модула, док је изборни Видео игре и образовање. На Департману за музичку педагогију, предмети који су обухваћени курикулумом основних студија су: Педагогија, Психологија, Дидактика, Развојна психологија, Школска педагогија, Методика рада солфеђа са практикумом, Методика наставе музичке културе, Методика наставе стручних предмета, Методика наставе музичке културе са практикумом. Када су у питању изборни предмети, студентима су у понуди следећи: Савремена стваралачка пракса са практикумом 1 и 2, Музичка технологија, Креативна употреба аудио софтвера. На мастер студијама међу обавезним предметима се налазе Методика солфеђа и Методика наставе музичке културе, док група изборних предмета обухвата Примењену музику са практикумом и Психологију стваралаштва 1 и 2 (<http://akademija.uns.ac.rs/>).

Факултет за спорт и физичко васпитање Универзитета у Новом Саду образује будуће наставнике физичког васпитања кроз основне и мастер академске студије. На основним студијама у трајању од четири године (240 ЕСПБ) наставним планом су обухваћени предмети: Педагогија са дидактиком, Школска гимнастика, Теорија и методика наставе физичког васпитања 1 и 2, Психологија са развојном психологијом, Школско физичко васпитање 1 и 2, Теорија, методика и пракса 1 (изабраног спорта или спортске гране). На мастер студијама изучавају се следећи предмети: Педагошко-дидактичка истраживања у физичком васпитању и спорту, Педагогија са дидактиком, Школско физичко васпитање 1 и 2 (<https://www.fsfvns.rs/>).

Закључак

На изучаваним факултетима Универзитета у Новом Саду постоје широке могућности за развој дидактичко-методичких компетенција будућих наставника разредне и предметне наставе. Предмети из ових области су распрострањенији на факултетима који поседују педагошке/наставничке смерове него на факултетима код којих они не постоје. На већини изучаваних факултета постоји оптимална количина часова педагошке, односно дидактичко-методичке праксе у основним и средњим школама, које омогућавају да се студенти непосредно упознају са својим будућим послом, задацима и обавезама, да примене стечено знање и развијене компетенције учврсте и усаврше. Наравно, наставници свакодневно наилазе на нове изазове и захтеве које пред њих постављају школа, образовни систем и друштво знања. Иницијално образовање више није довољно. Квалификације које стекну иницијалним образовањем, као и знања и компетенције, неопходно је континуирано усавршавати, како у области струке којом се баве, тако и у области педагогије, дидактике и методике, али и образовне технологије. Иницијално образовање је само почетак тог пута, али и основа од које зависи будући развој наставника као стручњака, модела и узора.

Reference

- Andelković, S. (2009). Prema celoživotnom učenju i društvu znanja – savremene kompetencije nastavnika geografije. *Zbornik radova Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Vol. LVII, 285–298.
- Brust-Nemet, M., Sili, A. (2016). Učiteljeve didaktičko-metodičke kompetencije za učinkovitu nastavnu komunikaciju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, Vol. LXII, 3, 163–172.
- Jorgić, L. D. (2010). Multidisciplinarnost i interdisciplinarnost proučavanja i unapređivanja profesionalnih kompetencija nastavnika, u *Zborniku radova sa naučnog skupa Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*, Knjiga 4/2, str. 279–291. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Jukić, R. (2013). Konstruktivizam kao poveznica poučavanja sadržaja prirodnoznanstvenih i društvenih predmeta. *Pedagojska istraživanja*, 10 (2), 241–263.
- Juričić, M. (2014). Kompetentnost nastavnika – pedagoške i didaktičke dimenzije. *Pedagojska istraživanja*, 11(1), 77–93.
- Kostović-Vranješ, V. (2016). Inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje učitelja usmjereno prema osposobljavanju za promicanje obrazovanja za održivi razvoj. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 6–7, 166–188.
- Nikolić, R. (2008). Savremene uloge i kompetencije nastavnika. *Inovacije u nastavi*, 21(1), 80–87.
- Požar, H. F. (2016). Kompetencije nastavnika u savremenom školstvu. *Sinteze*, br. 10, 23–34.

- Stanojević, D., Janjić, M. (2013). Ključne metodičke kompetencije svršenih studenata srbistike. U Dimitrijević, B. (ur.), *Od nauke do nastave, (140–155)*. Niš: Filozofski fakultet.
- Šimić-Šašić, S. (2011). Interakcija nastavnik-učenik: Teorije i mjerenja. *Psihologijske teme*, 20, 233–260.
- Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja* (2013). Službeni Glasnik RS, br. 55/2013.
- <http://katalog.zuov.rs/StandardiKompetencija.aspx> Pristupljeno: 15.08.2018.
- <http://www.pef.uns.ac.rs/index.php/2015-03-31-06-44-10/studijски-programi/18-osnovne-studije/26-diplomirani-ucitelj> Pristupljeno: 20.08.2018.
- <http://www.pef.uns.ac.rs/index.php/2015-03-31-06-44-10/studijски-programi/19-master-studije/29-master-ucitelj> Pristupljeno: 20.08.2018.
- <http://www.ff.uns.ac.rs/studije/studije.html> Pristupljeno: 21.08.2018.
- <https://www.pmf.uns.ac.rs/studije/studijски-programi/> Pristupljeno: 21.08.2018.
- <http://akademija.uns.ac.rs/> Pristupljeno: 21.08.2018.
- <https://www.fsfvns.rs/> Pristupljeno: 21.08.2018.

DEVELOPMENT OF DIDACTIC-METHODICAL COMPETENCES THROUGH INITIAL TEACHER EDUCATION

Abstract

The subject of this paper is to determine the possibilities for the development of didactic-methodical competences of future teachers of class and subject teaching. The research objective is realized at the theoretical level, using the method of theoretical analysis and the technique of content analysis, and represents an analysis of the presented subjects from the pedagogical-didactic-methodical area in the curricula. The analysis includes the following faculties at University of Novi Sad: Faculty of Education, Faculty of Philosophy, Faculty of Philology, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Academy of Arts and Faculty of Sport and Physical Education. We can conclude that at Faculty of Education there are more opportunities for development of the mentioned competences because is a proportion of the contents of science and profession in relation to the pedagogical-methodical content 1:1, while in the studies that educate teachers of the subject teaching that ratio is 2:1 in favor of the content of science and profession.

Key words: *didactic-methodical competences, initial education, teacher.*

НАУКА И СТУДЕНТИ
СТУДКОН 4

Тематски зборник радова
са скупа одржаног 10. новембра 2018.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Наталија Јовановић, деканица

Координаторка Издавачког центра
Доц. др Сања Игњатовић, продеканица за научноистраживачки рад

Лектура
Маја Стојковић
Андријана Вишњић
Бојана Стаменковић
Јелена Пандуровић
Јелена Ђорђевић
Јована Јаћимовић
Никола Михајловић

Техничко уредништво
Дарко Јовановић (Дизајн корице)
Милан Д. Ранђеловић (Прелом)
Ирена Вељковић (Дигитализација)

Формат
170 x 240

Тираж
7 CD-а

Ниш, 2023.

ISBN 978-86-7379-614-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81(082)(0.034.2)
82.09(082)(0.034.2)
94(082)
316(082)(0.034.2)
37.01(082)(0.034.2)

СТУДЕНТСКА научна конференција СТУДКОН (4 ; 2018 ; Ниш) Наука и студенти [Електронски извор] : тематски зборник радова са скупа СТУДКОН 4 одржаног 10. новембра 2018 / [уреднице Љиљана Скробић, Стефан Здравковић]. - Ниш : Филозофски факултет Универзитета, 2023 (Ниш : Филозофски факултет). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 ст. - (Библиотека Научни скупови / [Филозофски факултет, Ниш])

Системски захтеви: Нису наведени. - Радови на више језика.
- Текст ћир. и лат. - Насл. са насловног екрана. - Тираж 7. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-7379-614-7

а) Лингвистика -- Зборници б) Књижевност -- Зборници в)
Историја -- Зборници г) Социологија -- Зборници д) Педагогија
-- Зборници

COBISS.SR-ID 115517193